

**З. НИШАНОВА, З. ҚУРБОНОВА,
С. АБДИЕВ, Ш. ТҶУЛАГАНОВА**

ПСИХОДИАГНОСТИКА

ТОШКЕНТ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**З. НИШАНОВА, З.ҚУРБОНОВА, С.АБДИЕВ,
Ш.ТЎЛАГАНОВА**

ПСИХОДИАГНОСТИКА

(ўқув қўлланма)

Олий ва ўрта махсус касб-ҳунар таълими илмий-услубий ва ўқув-услубий бирлашмалари фаолиятини мувофиқлаштириш Кенгаши томонидан Олий ўқув юртлари педагогика-психология (5141800) бакалаврият йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма сифатида тавсия этилган.

Тошкент – 2008

Қўлланмада мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар ҳамда катталарни психологик текшириш методикалари баён этилган. Дикқат, хотира, тафаккур, нутқ, хаёл ва шахс хусусиятларини ўрганишнинг хорижий тестлари, методикалари ўзбек болаларига мослаштирилган ҳолда берилган.

Психологлар, ўқитувчилар, педагогик коллеж ўқитувчилари ҳамда педагогика-психология таълим йўналиши(5140800) талабаларига мўлжалланган.

Тақризчилар: ТДПУ педагогика-психология факультети декани, психология фанлари доктори **Н.С.Сафоев.**

ТВХТХМОҚТИ маънавий ишлар бўйича проректори, психология фанлари номзоди **С.М.Тўйчиева**

I. ПСИХОДИАГНОСТИКА ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ, ВАЗИФАЛАРИ

Болалар боғчасидаги, мактаблардаги ўқув-тарбия жараёни болаларнинг қобилияти ва лаёқатларини ҳар томонлама ривожлантиришга, улар шахсини шакллантиришга қаратилган. Педагогик жараёнинг маҳсулдорлиги педагогнинг ўз ўқувчиларини яхши билишига, таълим ва тарбиянинг хилма-хил методларини қўллашига боғлиқ.

Албатта, педагогика фан сифатида тарбиячига педагогик психология соҳасидаги тайёр «рецептларни» бера олмайди. Бундай кўникмалар болалар билан бевосита мулоқот жараёнида, улар ҳуқуқ-атворининг мотивларини, ҳиссий-шахсий хусусиятларини таҳлил қилиш жараёнида эгалланади. Бу ҳақида машҳур рус педагоги К.Д.Ушинский қуйидагича ёзган эди: «Биз ўқитувчиларга ундай ёки бундай қилинг, деб тушунча бермаймиз. Биз уларга: Сиз бошқармокчи бўлган психик ҳодисаларнинг қонуниятларини ўрганинг ва уларга мос равишда ҳаракат қилинг», - деймиз.

Лекин тарбиячилар болалар психологияси бўйича билимларни жуда кам қўллайдилар, асосан ўқувчилар ўзлаштирмаганларида ёки тараққиётдан четлашиб ёки бузилишлар содир бўлгандагина фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Болаларнинг бундай ҳолатлари чегара ҳолатлари сифатида, психик тараққиёт камчилиги сифатида шахс акцентуациясининг турли кўриниши сифатида таснифланиши мумкин. Уларни аниқлаш учун болалар психологияси клиник патопсихология ва психиатрия каби соҳалардаги билимлар талаб қилинади. Бундан ташқари тарбиячига болалар психологиясининг акселерация (тез етилиш), педагогик қаровсизлик каби муаммоларни ҳал қилишга тўғри келади.

Ўқитувчи таълим ва тарбиядаги қийинчиликлар нима учун ва қандай пайдо бўлишини тушуниши учун, аввало бола психик тараққиётининг асосий қонуниятларини билиши ва турли психик ҳолатларни психологик диагностика методларини эгаллаши зарур. Ўқитувчининг психодиагностик тадқиқот ёки доимий кузатиш жараёнида олинган натижаларни болалар билан ишлашда қанчалик

тўғри фойдалана олиши ҳам муҳим ҳисобланади.

Тажрибага асосланган психологик диагностика фан сифатида XIX аср охирида вужудга келди. Худди шу даврда психологияда ўлчаш ғояси кенг тарқалди. Психодиагностиканинг мустақил фан соҳасига айланиши олимларнинг инсонлар психикасидаги индивидуал фарқларга қизиқишининг ортиши билан боғланган.

Психодиагностика психологик диагноз қўйиш ҳақидаги фандир. Бунда диагноз кўрсаткич ва тавсифномаларни биргаликда таҳлил қилиш асосида синалувчининг ҳолати ва хусусиятлари ҳақидаги хулосалардан иборат.

Психологик диагноз (diagnosis – грекча, аниқлаш, билиш деган маъноларни англатади) шахс индивидуал–психологик хусусиятларининг ҳозирги ҳолатига баҳо бериш, ривожланишини олдиндан айтиб бериш (прогноз қилиш) ва психодиагностик текширув вазифалардан келиб чиқиб, тавсиялар ишлаб чиқишга қаратилган психолог фаолиятининг сўнгги натижасидир.

Психодиагностик тадқиқотлар амалиётида психологик диагноз қўйишнинг 3 босқичи фарқланади:

1) **Симптоматик диагностика** мавжуд ҳар қандай ЭХМ бажариши мумкин бўлган тадқиқотда олинган натижалар қайта ишланади.

2) **Этиологик диагностика** (келиб чиқиш сабаблари) бирор хусусиятнинг мавжудлигигина эмас, балки унинг вужудга келиш сабаблари ҳам ҳисобга олинади.

3) **Типологик диагностика** синалувчи шахс тузилишида олинган натижаларнинг аҳамияти ва ўрни аниқланади.

1.1. ПСИХОДИАГНОСТИК ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Болаларни психодиагностик тадқиқ қилиш ёш хусусиятларига, у ёки бу ёш даври учун етакчи фаолият турининг таъсирига, индивидуал типологик тавсифномаларнинг тараққиёт даражасига боғлиқ равишда баъзи хусусиятларга эга. Бола тараққиётининг ҳар бир ёш даври болалар билан ишлашнинг усуллари ва методларини, экспериментал тадқиқотнинг ўз мақсадлари ва вазифаларини талаб қилади.

Кичик ёшдаги болаларни психодиагностик текширув ёш ва педагогик психологиянинг соҳаси ҳисобланади. Олинган натижалар ёрдамчи характерга эга бўлиб, педагог томонидан бола психик тараққиёти хусусиятларини аниқлашда қўлланилади. Бунда таълим ва тарбия дастури, турли ҳаётий шароитларда (фаолиятда, мулоқотда ва бошқаларда) шахс хулқ-атвори характеристикаларини тузишда ҳисобга олинади. Экспериментал тадқиқотдан олинган натижалар оилада, боғчада, мактаб ва бошқа жамоат жойларида индивидуал ва гуруҳий тарбиявий-педагогик тадбирлар схемаси тузишда қўлланилиши мумкин. Ўқитувчи ўз ишида доимо болалар психофизиологик масалалари билан тўқнашади. Уни вақтинчалик натижаларгина эмас (масалан, чоракнинг охирига келиб ўқувчиларнинг ўзлаштириши каби), балки у ёки бу жисмоний ва руҳий сифатларнинг ривожланиш истиқболларини айтиб берадиган натижалар кизиқтиради.

Болалар боғчаларида ёки бошланғич мактабларда психодиагностик тадқиқотлар қуйидаги вазифаларни ҳал қилади:

1. Диагностика учун зарур маълумотларни олиш. Бунда бола психик ҳолати ва шахси хусусиятларининг баъзи белгилари кўринишини ўрганиш мақсадида тадқиқот олиб борилади. Тадқиқотда олинган маълумотлар ёрдамчи характерга эга бўлиб, бола хулқ-атворининг ҳақиқий хусусиятлари, унинг психик функциялари тараққиёт даражаси билан таққослашда фойдаланилади. Масалан: дарсда бола диққатининг барқарор эмаслиги, диққатини бир жойга тўплашга қийналиши, ақлий иш қобилиятининг пастлиги, тез чалғиши ва бошқалар билан ажралиб туради. Лекин хулқ-атворнинг кўрсатилган белгилари бола хулқ-атвори эҳтиёжлари ва мотивлари иерархиясининг (босқичма-босқич) ўзгариши натижаси бўлиши мумкин. Бунда ўқитувчи шахс нормал ҳолати кўринишларидан бирига, ёки мия етишмовчилигининг функционал белгиларига дуч келади. Иккала ҳолатда ҳам у ёки бу ўқувчи ўзлаштириши ва интизомини пасайиши ташқаридан сезилса-да, психодиагностик тадқиқотларда ўрганилаётган ўзгаришлар манбалари, ривожланиши ва келгусида қандай бўлиши психологик ҳолат белгилари ҳам ўрганилади. Психодиагностик тадқиқотлар бола психик функциялари ривожланиш даражасининг, ақлий тараққиёт даражаси, ёш ва маълумот билан ўзаро боғлиқлигини ўрганиш учун ҳам ўтказилади. Бу тадқиқотлар болада маълум кизиқишлар, ама-

лий малакалар ва касб танлаш пайти келганда жуда муҳимдир.

2. Психик тараққиёт ўзгаришини ўрганиш учун зарур маълумотларни тўплаш. Агар «кўндаланг кесим» методлари орқали психодиагностик тадқиқот маълум босқичда бола психик тараққиёти даражасини, яъни психик функциялар ривожланиши долзарб зонаси аниқланадиган бўлса, «узунасига кесим» (лонгитюд) психодиагностик тадқиқотларида бола психик тараққиёти хусусиятлари ривожланишда, яъни таълим ва тарбия жараёнида ўрганилади.

Ўйин ва ўқиш фаолиятида жуда кўп марталаб ўтказилган экспериментал-психологик тадқиқотлар бола шахсининг шаклланиши ва ривожланишига маълум фаолиятнинг таъсир кўрсаткичи бўлиши мумкин. Болада ўтказилган психодиагностик тадқиқотлар муҳим прогностик аҳамиятга эгадир, чунки қўлланилган методларнинг ўқув-тарбиявий таъсирини ҳисобга олган ҳолда шахс ривожланиши истиқболларини аниқлаш имкони яратилади.

3. Ақлий заифлик даражасини ёки бошдан кечирган касаллик туфайли психик камчиликларни аниқлашга қаратилган психодиагностик тадқиқотлар махсус ёки ёрдамчи мактабда ўқиши ҳақида масала ҳал бўлаётганида тиббий педагогик хайъат (комиссия) ёрдамидан фойдаланиш мумкин.

4. Болаларда пайдо бўлган етарлича ўрганилмаган янги психик ҳолатларни таҳлил қилиш учун илмий мақсадда психологик тадқиқот ўтказиш. Вазифа бундай қўйилганда тадқиқотчини кизиқтирган масала бўйича катта гуруҳларда тадқиқотлар ўтказилади. Бу ерда олинган натижаларнинг статистик ишончлилиги муҳим аҳамият касб этади.

1.2. ПСИХОДИАГНОСТИКА ТАРИХИ

Психологик диагностика фан сифатида XIX аср охирида экспериментал асосда вужудга келади. Психологик диагностиканинг вужудга келишида F.Galton (1879); J.Cattell (1890); H.Ebbinghaus (1891); A.Binet ва V.Henri (1896); A.Binet ва Th.Simon (1905)ларнинг ишлари катта аҳамиятга эга бўлади. Бу тадқиқотларда индивидуал фарқларни ўрганишнинг янги статисти-кага асосланган қуроли - тест ишлатила бошлаган. Психологияда психометрик йўналиш асосчиси F.Galton биринчи марта тестлар

яратган. Дастлабки тест ақлини ўлчаш методи сифатида қўлланилди, кейинчалик эса ундан шахсни, унинг реакцияларини ўрганишда фойдаланила бошланди. Психодиагностикада янги методларни ишлаб чиқариш психиатрик шифохоналарнинг эҳтиёжлари билан қучайтирилди. Кейинчалик эса касб танлаш ишлари билан боғлиқ психотехниканинг тараққиёти билан янада ривожлантирилди.

Психологик диагностика фан сифатида 1920 йилларда кенг шакллана борди. Швейцариялик психолог ва психиатр Н. Rorschach (1921)нинг «Психодиагностика» асари нашр этилиши билан психодиагностикага асос солинди. Психодиагностика тушунчаси индивидни ўрганадиган барча методлар мажмуини ўз ичига олади. Бу китобнинг нашр этилиши билан психологик диагностика тараққиётида янги давр бошланди, бу психометриядаги янги шахсни ўрганиш методлари бўлмиш проектив методлар билан боғланган эди. Проектив психология бир бутун шахсни ўрганиш мумкин эмас, деб талқин қилувчи психометрик нуқтаи назар ва бихевиоризмга қарши эътироз билдирувчи фан сифатида ривожлана бошлади.

Кейинчалик психодиагностикада янги методлар яратилиши билан бирга бирлаштирилган (комбинация қилинган) тестлар қўлланила бошланди. Масалан, ақлини ўрганиш методлари орасида америкалик психолог D. Wechsler (1939, 1955)нинг субтестлари кенг тарқалди. Янги проектив методлар ҳам яратилиб, кенг қўлланила бошланди. (америкалик психолог G. Murray (1935, 1943)нинг Тематик Апперцепцион Тести (ТАТ), немис психологи S. Rorschach нинг фрустрацияга бўлган реакцияни ўрганиш бўйича тести ва бошқалар.) Шахсий саволномалар (MMPI, 16 PF) кенг тарқалди.

Собиқ совет психологиясида диагностик методлардан фойдаланиш ўз тарихига эга. Бу жараёнда шартли равишда 2 босқични ажратиш мумкин.

Биринчи босқич 20 йилларнинг бошидан 30 йилларнинг ўртасигача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврда педагогика ва психотехникада тест методлари кенг тарқалди. Бунга боғлиқ равишда педагогика - бола ҳақидаги фан ривожлана бошланди. Унинг предмети - болалар ҳаётини ўрганиш, ирсиятнинг ролини аниқлаш, жисмоний ва маънавий тараққиёт қонунларини аниқлаш, болалар психикасида касаллик кўринишларини ўрганишдан иборат (К.Н. Корнилов, 1917).

Бу даврда психологик диагностиканинг ривожланишида М.С.Бернштейн, Л.С.Виготский, П.П.Блонский, С.Г.Геллерштейн, Н.Д.Левитов, Г.И.Россолимо, П.И.Шпильейн, А.М.Шуберт ва бошқалар катта ҳисса қўшдилар. Олимлар томонидан илгари сурилган қатор илғор фикрлар кейинчалик ривожлантирилмади, чунки 1936 йилдан кейин бу соҳадаги барча тадқиқотлар тўхтатилди ва психодиагностиканинг кейинги ривожланишига жиддий тўсиқ юзга келди.

Машхур рус психологи Л.С.Виготский шахс психик тараққиёти хусусиятларини ўрганишга муҳим ҳисса қўшди. Унинг таълимоти инсонга ҳос бўлган психик жараёнлар ва инсон онгининг тарихий ривожланишига бағишланди. Унинг фикрича, болалар психик тараққиёти инсоният маданиятини ўзлаштириши натижасида рўй беради. Бунда шахс шаклланишида таълим ва тарбия жараёнлари етакчи роль ўйнайди.

Психодиагностиканинг ривожланишидаги иккинчи босқич 50-60 йилларга тўғри келади. Бу даврда ақлий тараққиётни ўрганишга катта эътибор берилди. Жумладан, А.А.Люблинская тадқиқотларида нутқ ва унинг функцияларининг ривожланиш хусусиятлари ўрганилган. А.Р.Лурия раҳбарлигида фаолиятни бошқаришда нутқнинг роли ўрганилди. А.Н.Леонтьев ва А.В.Запорожец раҳбарлигида асосий психик жараёнларнинг ривожланишида фаолиятнинг роли ўрганилган. Д.Б.Эльконин раҳбарлигида нутқнинг ривожланиши ва боғча даврида ўйиннинг етакчи фаолият тури сифатидаги роли аниқланди. Бу тадқиқотлардан олинган натижалар болалар учун таълим ва тарбия дастурларини тузишда асос бўлиб хизмат қилади.

Рус психологлари томонидан ишлаб чиқилган ақлий тараққиётни сифатий таҳлил қилиш тамойили қатор вазифаларни ҳал қилишда ўз маҳсулдорлигини намоён қилди ва кўпгина тадқиқотларда ўз аксини топди (З.И.Калмикова, 1975, 1982; Г.А.Варданян, 1979; Л.А.Венгер, 1974; К.М.Гуревич, 1980; В.И.Войтко, Ю.З.Гильбух, 1981; Д.Б.Эльконин, 1982; В.В.Столин, А.Г.Шмелев, 1987; Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов, 1989 ва бошқалар).

Психологик диагностикага кичик амалий йўналиш ҳос бўлиб, у ёки бу ҳодисаларни билишга ва тавсифлашга қаратилган. Б.Г.Ананьев (1968) психологик диагностикани психологик

тадқиқотларга қаратилган йўналиш, деб таърифлаб, унинг мақсади, психофизиологик функциялар, жараёнлар ва шахс хусусиятлари ривожланиш даражасини аниқлаш, турли кўзгатувчилар таъсир килганда инсон ҳолатини билиш, инсоннинг меҳнат қобилиятини, лаёқатини аниқлашдан иборат.

К.К.Платонов (1974) психологик диагностикани психик ҳодисаларнинг хосса ва хусусиятларини ўрганиш ҳақидаги фан, деб ҳисоблаган. К.Н.Гуревич (1974) инсонларни психологик ва психофизиологик белгилари бўйича ажратиш ва тавсифлаш методлари ҳақидаги фан деб ҳисоблайди. В.В.Столин ва А.Г.Шмелев (1984) психодиагностикани психологик диагноз қўйиш ҳақидаги фан деб ҳисоблайди. Диагноз (ташхиз) – синалувчининг алоҳида кўрсаткич ва характеристикаларини чуқур таҳлил қилиш асосида унинг хусусияти ва ҳолати ҳақидаги хулосадир. Шу билан бирга психодиагностик тадқиқот, экспериментал тадқиқотдан тубдан фарқ қилади. Психодиагностик тадқиқотда аниқ индивид ёки индивидлар гуруҳи ҳақида маълумот олинади, экспериментал тадқиқотда назарий фарз текширилади. Шунинг ҳисобига психодиагностика махсус методик тамойилларга бўйсунди.

Лекин психологик диагностикага турлича таъриф беришларига қарамасдан, унинг асосий тушунчаси «психологик диагноз» тушунчаси бўлиб қолади. Ҳаётда биз касалхоналарда турли касалликларга диагноз (ташхиз) қўйишларига ўрганиб қолганмиз. Бунда ташхизнинг тўғрилиги текширишнинг турли клиник методлардан фойдаланишга боғлиқ бўлади. Қатор ҳолларда бундай диагностика мураккаб аппаратурали тест методларидан фойдалангандан кейингина мумкин бўлади. Экспериментал диагностикада ҳам тадқиқотчи турли методлар, аппаратурали тестлар қўллайди. Олинган маълумотлар асосида психолог синалувчини хулқ-атвори, фаолияти ҳақида хулоса чиқаради, яъни шахсга психологик диагноз қўяди.

Психологик диагноз қўйишнинг умумий шароитларига алоқадор асосий мезонларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- психологик диагноз инсонга хос бўлган махсус ҳодиса ва хусусиятларни очиб бериши керак;

- ҳар қандай диагноз олинган натижаларни баён қилиши билан чегараланмаслиги, у ёки бу белгининг вужудга келиш сабаби, оқибати, кейинги ривожланиши ҳам қўшилиши керак.

Психологик диагноз тадқиқот шароитида инсон хулқ-атворини характерлайдиган баён қилган материал асосида тушунтирилиши керак. Психологик диагноз синалувчининг шахсий ҳаёт ва психик фаолияти ҳақида экспериментал тадқиқот йўли билан маълумотлар асосида қўйилади. Тадқиқотчи психик фаолият натижалари ҳақида маълумот олиш учун турли психодиагностик методлардан фойдаланади (Н.А.Менчинская, 1966; З.И.Кальмикова, 1968; С.Я.Рубинштейн, 1970; Б.В.Зейгарник, 1976; В.М.Блейхер, 1976; Л.Ф.Бурлачук, 1979; М.К.Гуревич, 1984 ва бошқалар).

Республикамизда психодиагностиканинг ривожланишида М.Г.Давлетшин, Б.Р.Қодиров, Ғ.Б.Шоумаров, Э.Ғ.Ғозиев, В.А.Токарева, Р.З.Ғайнутдинов, В.М.Каримова, Р.И.Суннатова, Ш.Р.Баратов, А.Жаббаров, Ш.А.Дўстмуҳаммедова, Э.Н.Саттаров, Ғ.Тўлаганова каби олимлар ўз ҳиссаларини қўшганлар.

1.3. ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР МЕТОДЛАРИНИ ТАНЛАШНИ АСОСЛАШ

Психология болалик даврида шахс хусусиятлари ва психик тараққиёт даражасини аниқлаш учун турли экспериментал психологик методлардан фойдаланади. Психологик тадқиқотларда фойдаланиладиган методикалар у ёки бу фаолият жараёнида шахс психик хусусиятларининг намоён бўлишини аниқлашдан иборат.

Болалар психологиясида экспериментал методикаларни ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш психологлар ва педагогларнинг асосий вазифасидир. Экспериментал топшириқлар мажмуи бола психик тараққиётини, ақлий даражасини, унинг мактабда ўқишга тайёрлигини аниқлашга мўлжалланган. Жумладан, мактабда ўқишга тайёрликни билдирувчи белгилар қуйидагилар:

- а) психик жараёнларнинг ихтиёрийлиги;
 - б) ақлий иш қобилиятининг етарлича давомийлиги;
 - в) янги билим ва малакаларни мақсадга йўналтирилган равишда ўзлаштириш имконияти;
 - г) борлиқни билишга қизиқишнинг мавжудлиги;
 - д) теварак атрофдаги воқеа ва ҳодисаларни фарқлай олиш ва умумлаштира олиши;
 - е) фикрлай олиш ва бошқалар;
- Юқорида қайд этилган белгиларнинг мавжудлиги педагоглар

ва психологлар томонидан ўқув жараёнида турли дидактик восита ва усуллар ёрдамида амалга оширилади.

Экспериментал тадқиқот шароитида юқоридаги белгиларнинг мавжудлиги сўзли, предметли ва психометрик методикалар ёрдамида амалга оширилади. Ҳар бир конкрет ҳолда олинган маълумотларни сифатий таҳлил қилиш ва уларни бошқа методлардан олинган натижалар билан боғлаш зарур.

Психологик диагностикада методикаларнинг ишончлилиги муҳим ҳисобланади. Соддароқ қилиб айтганда, бу тушунча «тестда олинган натижа нечоғлик тўғрилигини кўрсатади». (А.Анастаси). Ҳар қандай методиканинг, тестнинг ишончлилиги ўрганилаётган психологик хусусиятларининг уларда акс этиши нуқтаи назаридан тўғри қўллашни характерлайдиган маълумотлар мажмуи сифатида қаралмоғи керак (Л.Ф.Бурлачук, С.М.Мороз, 1989).

Шундай қилиб, мақсадга мувофиқ танланган методика ва тестлар психик фаолият кўринишларини тўлиқ ва ҳар томонлама ўрганиш имконини беради.

Болалар устида психологик тадқиқотлар ўтказиш тажрибаси шундан далолат берадики, қўлланилаётган психодиагностика методикаларини шартли равишда у ёки бу психик жараёнларни ўрганиш методикаларига ажратиш мумкин. (Л.И.Поперечная 1978; Л.А.Венгер, В.В.Холмовская 1978; З.И.Калмикова, 1982; В.М.Блейхер, И.В.Крук, 1986). Масалан, бола хотираси ҳақида фақат бир метод асосида ҳулоса чиқариш мумкин эмас, бунинг учун методикалар мажмуини қўллаш керак. Шу билан бир вақтда, ҳар бир экспериментал методикалар ўзининг асосий йўналишидан ташқари (яъни шахснинг маълум хусусиятини ўрганишдан ташқари) психиканинг бошқа хусусиятларининг ҳолати ҳақида баъзи маълумотлар беради. Масалан: болага берилган 10 та сўзни қандай ёдлашига қараб, фақат унинг хотираси ҳақидагина эмас, балки ихтиёрий диққати, ҳаракатларининг мақсадга йўналтирилганлиги, уларнинг сабаблари ҳақида ҳам билса бўлади.

Тарбиячи-тадқиқотчи тадқиқот учун у ёки бу методикани танлаганида кўрсатмани салгина ўзгартирганда методиканинг йўналиши ўзгариб кетишини назарда тутиши керак. Топшириқни бажаришга киришишдан олдин бола унга бўлган кўрсатмани тўғри тушунганлигига ишонч ҳосил қилиш керак. Бажарилаётган топшириқнинг муваффақияти кўп ҳолларда шунга боғлиқ бўлади.

Психологик педагогик тадқиқотнинг сифати экспериментда қўлланиладиган методикалар сонига боғлиқ бўлади. Лекин боғча ва мактаб ёшидаги болаларда тадқиқот ўтказганда уларнинг тез чарчадини ҳисобга олиш зарур. Шунинг учун бир тадқиқот ўтказганда, тадқиқот вазифаларига боғлиқ равишда танланган 5-7 методикадан фойдаланиш тавсия этилади. Бир неча босқичда ўтказиладиган тадқиқотларда кўпроқ методикалардан ҳам фойдаланиш мумкин. Экспериментал тадқиқот усуллари яхши эгаллаш ҳам муҳимдир. Тадқиқотчи тажриба вақтида бола билан қанчалик яхши муносабатда бўлса, бола топширикни шунчалик яхши бажаради.

Тадқиқот ўтказиш учун экспериментал методикаларни танлашда қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

а) тадқиқот мақсади — психик тараққиёт даражасини аниқлаш, унинг ёшига, маълумотига мослиги, шахс хусусиятларини аниқлаш;

б) синалувчининг ёши ва унинг ҳаёт тажрибаси, унинг таълим ва тарбияси амалга оширилаётган шароит;

в) боланинг экспериментал тадқиқотга мослашиши, мулоқотга киришиши, вербал алоқа ўрнатиш хусусиятлари.

Танланган экспериментал психологик методикаларни болага қийинлиги ўсиб бориш даражасида бериш керак.

1.4. ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРНИ ЎТКАЗИШ, ОЛИНГАН НАТИЖАЛАРНИ ТАЛҚИН ҚИЛИШ ВА ХУЛОСА ЧИҚАРИШ

Тарбиячи қанчалик кўп экспериментал психологик тадқиқотларни ўтказса, унинг тажрибаси шунчалик ортиб бори. У қуйидагиларни ўз ичига олади: бола фаолиятининг хусусиятларини ўйин ва ўқув вазиятларида таҳлил қилиш; мактаб, болалар боғчаси, оила шароитига мослашиш, мослаша олмаслик даражасини аниқлаш; боланинг ички ҳаётини тушуниб олиш истаги; шахс хусусиятларини ҳар томонлама ривожлантиришда унга ҳар қандай ёрдам кўрсатиш.

Психолог — экспериментатор фаолияти тадқиқотда таъсир қиладиган махсус хусусиятларга эга. Шунинг учун бўлажак тадқиқотчи М.П.Кононова (1963) таъкидлаганидек, ўзида қуйидаги

сифатларни шакллантирмоги лозим.

- а) тадқиқот қарорларини тез ва аниқ тузиш;
- б) ўз диққатини бола топширикни қандай бажараётганлигига ва унинг хулқ-атворини кузатишга қаратиш;
- в) бола билан яхши алоқага киришиш, унинг ҳамма айтганини ёзиб, унинг хулқидаги баъзи реакцияларни тўғри баҳолаш қобилиятини йўқотмаслик ва бошқалар;

Бундан ташқари тадқиқотчи экспериментал текширувга турлича муносабатда бўлиши керак. Масалан, боғча ёпидаги болаларни қизиқтириш керакки, болалар экспериментатор хонасида кўпроқ бўлиб, унинг ҳамма талабларини бажаришга интилиши керак. Бунга болаларга қизиқарли расмларни кўрсатиб, уларни ҳикоя қилиб бериш ёки кубиклардан ҳар хил нарсалар ясаш орқали эришиш мумкин. Болада қизиқиш пайдо бўлиши билан бирга унинг хотираси, диққати, мантикий жараёнлари ўрганилади. Бошланғич синф ўқувчилари ва ўсмирлар билан тадқиқот ўтказган пайтда улар билан шундай киришиб кетиш керак-ки, болаларда тажрибага қизиқиш, тадқиқотчига ишонч ва ўз ички дунёсини очиш истаги пайдо бўлсин. Шунини таъкидлаш керакки, ҳамма болалар ҳам текширувга қизиқадилар. Лекин баъзи ҳолларда, улар такроран тадқиқотда иштирок этишдан бош тортадилар. Кўпинча бу тенгдошларига нисбатан ёмон натижалар олганда, ёки экспериментатор томонидан ортиқча сўз эшитганда пайдо бўлиши мумкин. Бундай болаларга ўзгача муносабатда бўлиш даркор. Улар арзимас сабаб учун ҳам мақтовга муҳтожлар.

Экспериментал-психологик тадқиқот натижалари ишончли бўлиши учун, тадқиқотчи уни ўтказишда маълум схема (умумий режа)га амал қилиши керак. Дастлаб тадқиқотчи боланинг ҳаёти унинг жисмоний ва психик тараққиётининг хусусиятларини, оилада, мактабда, боғчада таълим ва тарбиянинг ижтимоий маданий шароитларини акс эттирадиган материаллар билан танишишдан бошлаш керак. Тадқиқотчи бола туғилишининг (онасида ҳомиладорлик токсикозлари бўлганлиги, чала туғилганлиги ва ҳ.к.), 3 ёшгача бўлган даврдаги тараққиётнинг хусусиятлари ҳақида ҳам маълумот муҳимдир (неврология ва танасида касаллик мавжудлиги – титраб-қалтирайдиган хуруж, кундузги ва тунги энурез (сийиб қўйиш), дудукланиш, бош мия ва марказий нерв системаси касалликлари, бола қачондан бошлаб юра бошлаган, гапира бошлаган,

боғчага ва мактабга келишдан олдин қандай ривожланган). Бу маълумотларни ота-оналар билан танишганда, бола шахсий дафтар билан танишганда, у билан бевосита суҳбатлашганда олиш мумкин.

Бола ривожланиши ҳақида маълумотларни хронологик кетма-кетликда баён этиш мақсадга мувофиқдир (1-жадвал).

1-жадвал

Бола жисмоний ва психик ривожланиш хусусиятлари.

Боланинг Ф.И.О	Бола ҳақида ижтимоий ва психологик маълумотлар				
	Туғил- ган йили	Ота- онаси ҳақидаги маълумот	Туғилиши- нинг баъзи хусусиятла- ри	Соғли- ғи	Жисмоний ва психик ривожла- ниш хусу- сиятлари

Боғчага, мактабга келиши билан тарбиячи янги маълумотларни қўшиб боради. Бу унга боланинг жисмоний ва психик тараққиётини ривожланишда кузатиш имконини беради.

Боланинг индивидуал-психологик хусусиятларини ўйин фаолиятида, топшириқларни бажариш жараёнида, ўқув фаолиятида, психологик-педагогик эксперимент шароитларида бола хулқ-атворини кузатиб ҳам ўрганиш мумкин. Кузатишда олинган маълумотлар олдиндан тайёрланган тадқиқот қарорига ёзилади.

Экспериментал-психологик тадқиқот шароитида кузатиш жараёни ихтиёрий бўлиб, одатда ҳаётий шароитларда эса педагог ихтиёрий равишда кузатади. Боғчада, бошланғич мактабда бўлажак тарбиячининг иши ихтиёрий ва ихтиёрсиз кузатиш малакаларини бир хилда ривожлантиришни талаб қилади.

Экспериментал-психологик тадқиқот ўтказишдан олдин педагог – тадқиқотчи бола билан суҳбатлашади. Бунда у бола билан ижобий-ҳиссий алоқа ўрнатиб, бажариладиган топшириқнинг мақсад ва вазифаларини тушунтириб беради. Суҳбат психологик тадқиқот методи сифатида бола ҳақида маълумот олишга имкон беради. Суҳбат олдиндан тайёрланган саволлар асосида ўтказилиши

ёки ихтиёрсиз ҳарактер касб этиши мумкин. Бунда тадқиқотчи суҳбат жараёнида болага унинг оиласига ёки тенгқурларига тегишли бўлган, болага ёқмайдиган саволларни бермаслиги керак. Суҳбатда бола шахсининг хусусиятлари, ўзининг жисмоний ва психик ҳолатига, ишчанлигига баҳо бериши аниқланади.

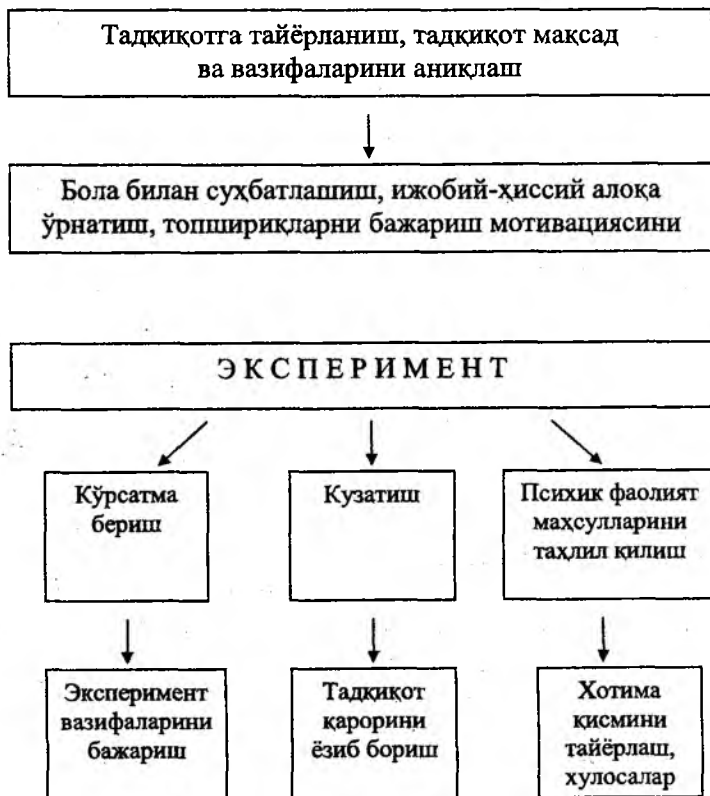
Текширувчининг ижтимоий-маданий даражаси, маълумоти, кизиқишлари, эҳтиёжлари, ўзаро фикрлашув қобилиятлари аниқланади. Баъзи ҳолларда суҳбат психопрофилактик ва психотерапевтик мақсадларда ўтказилади, бунда бола бошидан кечираётган кўрқинч, хавотирланиш, ўзига ишонмаслик каби ҳолатлар йўқотилади. Шундай қилиб, тарбиячи суҳбат жараёнида тадқиқот олдига қуйган вазифага боғлиқ равишда бола ҳаёти ҳақида муҳим маълумот олиши керак. Экспериментал психологик тадқиқот ўзининг қуйидаги шартли схемасига эга. (1-схемага қаранг).

Экспериментал вазиятда бола бериладиган йўл-йўрик, кўрсатмани тушуниши муҳим рол ўйнайди. Кўрсатма тушунарли, боланинг ёши ва ақлий ривожланиш даражасига мос бўлиши керак. Бола топшириқни бажаришни бошлаганидан сўнг кўрсатмани мисоллар билан ёки, қўллаб-қувватлаш билан мустаҳкамлаш зарур, бу эса синалувчида фаолиятга ижобий муносабатни шакллантиради.

Тажриба жараёнида тадқиқотчи бола нимада қийналаётганини аниқлайди ва унга ёрдамлашади. Кўрсатмага киритилган барча қўшимча ва ўзгартиришлар ҳақидаги барча маълумотлар олдиндан тайёрланган тадқиқот қарорига ёзиб қўйилади.

Эксперимент жараёнида олинган натижаларни пухта ёзиб бориш, кейинги сифатий таҳлил ёритиб беради А.Биненинг (1910) таъкидлашича, экспериментал-психологик тадқиқотни ўтказиш учун ручка, озгина қоғоз ва кўп чидам зарур, деган эди. Тадқиқотчи у ёки бу олинган маълумотни иложи борица тезроқ қарорга ёзиб олиши керак. Ҳар бир тажриба қарори алоҳида қоғозда бўлиши керак (2-жадвал).

Болани экспериментал-психологик ўрганиш схемаси

2-жадвал

Болани экспериментал-психологик текширув қарори

Топшириқ, унинг ху- сусиятла- ри	Кўрсатмани тушуниши	Топшириқни бажариш (муваффақиятли, муваффақиятсиз кет- казилган вақт)	Синалувчи хулқ-атвори (ҳиссий, нутқий реак- циялар)

Текширув қоғозлари ҳар хил бўлиши мумкин. Улар алоҳида психодиагностик тадқиқот натижаларини ёзиб олиш учун махсус шаклга эга бўлади.

Унда қатор методикалар мажмуи ҳам акс этиши мумкин. Текширув қоғозларини тўғри тўлдириш, қарорларини ёзиб бориш ҳар хил методикалар бўйича олинган натижаларни умумлаштириш, текширилаётган болаларни бир ёш гуруҳида таққослаш имконини беради. Тажриба давомида педагог-психолог бола фаолиятини иложи борица табиий шароитларга яқинлаштириши керак. Масалан, ўрта гуруҳ болалари учун шундай топшириқларни танлаш керакки, улар ўйин вазиятида бажарилсин. Катта боғча болалари ва бошланғич синф ўқувчилари учун бу топшириқлар ўқув фаолияти элементлари билан бирга қўшилиши мумкин.

Экспериментал психологик тадқиқот бир неча босқичда ўтказилиши зарур. Бу боланинг янги шароитга яхши мослашишига, у билан ижобий алоқа ўрнатишга имкон беради. Биринчи босқичда тадқиқотчи бола билан алоқа ўрнатади, унинг қизиқиш ва эҳтиёжларини аниқлайди. Бола баъзи топшириқларни тадқиқотчи олдида бажаради. Иккинчи босқичда олинган маълумотларга аниқлик киритилади, бошқа методикаларда олинган натижалар билан ўзаро боғлиқлик аниқланади. Учинчи босқичда тажрибада олинган натижалар таҳлил қилинади, улар умумлаштирилиб, хулоса чиқарилади.

Олинган маълумотларни бир жойга тўплаб, тадқиқотчи синалувчи шахсининг характери, ақли, хотираси, ҳиссиёти, психик бузилишлар мавжудлиги ёки йўқлиги ҳақида хулоса чиқарилади.

Тадқиқотнинг сўнгги қисмидаги хулосалар шахсга психологик диагноз қўйиш, синалувчи психикасидаги ўзгаришларни олдиндан айтиб бериш, олинган маълумотлардан фойдаланиш имкониятлари билан боғлиқ равишда ҳамда педагог амалий фаолиятида таъсиялар бериш мақсадида қизиқарлидир. Шунини эсда тутиш зарурки, экспериментал вазият бола учун одатдагидан бошқача бўлади. Шунинг учун олинган натижалар ҳар доим ҳам ҳақиқий кўрсаткичларга мос тушмаслиги мумкин.

Экспериментал тадқиқот характериға боғлиқ равишда ундан олинган натижаларни ўқув тарбия жараёнида фойдаланиш мумкин.

Қуйидаги кузатишни келтирамиз:

Тарбиячи боғчада машғулотлар ўтказиш жараёнида 6 ёшли Гулнора (К.) исмли қиз хулқ-атворидаги баъзи бошқаларникидан фарқ қилувчи хусусиятларни пайқаб қолади. Қиз машғулотларда тез-тез чалғиб кетади, кўпинча паришонхотир. Тарбиячи топшириғини тез бажармайди. Бир тапшириқни ташлаб, иккинчисига тез ўтиб кетади, ҳеч бир ишни охирига етказмайди. Ўқув топшириқлари бажарилмайдиган бошқа вақтларда у ўзгалардан фарқ қилмайди. Қизнинг диққат, тафаккур, ҳиссий жараёнларини ўрганиш учун боғчада тадқиқот ўтказилди. Текширув натижалари қизнинг психик жараёнларида ҳеч қандай психик ўзгариш йўқлигини тасдиқлайдилар. Топшириқларни бажариш вақтида чарчаш, фаол диққат даражасининг пастлиги кузатилади. Лекин бу хусусиятлар синалувчи диққатини ишнинг бошқа шаклларига кўчириш билан осонликча бартараф этилган. Шундай қилиб, экспериментал психологик тадқиқот қизнинг психик тараққиёти нормада эканлигини, психик жараёнларнинг ўзгариб туриши эса баъзи омилларнинг таъсири натижаси эканлигини кўрсатди.

Тарбиячининг вазифаси – бу омилларни тўғри аниқлаш, кейинчалик бола билан индивидуал иш олиб бориб, кўрсатилган хусусиятларни йўқотишдан иборат. Юқоридаги мисолда ихтиёрий диққат даражасининг пастлиги, иш қобилиятининг пастлиги ўзининг объектив сабабларига эга. Қизнинг 3 ёшгача ривожланиш тарихидан маълум бўладики, у асфиксия (кислород етишмаслиги сабабли бўғилиш) билан туғилган, туғруқдан сўнг бош мияси яллиғланган. Узоқроқ иш фаолиятида бу нарса ўз таъсирини кўрсатган, қиз тез чарчаб қолади. Тарбиячи бола билан индивидуал иш олиб борганда, албатта шунини ҳисобга олиши зарур.

Болаларнинг экспериментал-психологик ўрганиш натижаларидан ўқув машғулотлари вақтида психик жараёнларининг ихтиёрийлигини ривожлантиришда ҳам фойдаланиш мумкин.

Психологик тадқиқот натижаларидан болалар билан индивидуал иш олиб боришдагина эмас, балки гуруҳий ўқув тарбия тадбирларини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин. Бунда тарбиячи ўқув тарбия жараёнида ҳар бир гуруҳ аъзосининг ролини тўғри аниқлаши мумкин. Шунга асосан таъсирнинг у ёки бу шаклини ишлатиш мумкин.

Психодиагностик тадқиқотлар тарбиячига гуруҳнинг, ҳар бир шахснинг у ёки бу психик функциялари ривожланиш принципларини ҳисобга олган ҳолда ўқув тарбия жараёнини ташкил этиш имконини беради.

1.5. ПСИХОДИАГНОСТИКА ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧА

Ҳозирги замон психологияси ҳар хил усуллар билан одамнинг амалий фаолиятига таъсир қилиш имконига эга. Мана шундай усуллардан бири, бу ҳар хил тоифадаги одамларга психологик ёрдам кўрсатишдан иборатдир. Аммо, психология ёрдам кўрсатиш учун аввало улардаги психик ўзгаришлар сабабларини ва унга таъсир қилувчи омилларни аниқлаш зарурати туғилади. Бунда биз психодиагностика фанига ва унинг методлари ҳамда методикаларига мурожаат қиламиз. Ўз-ўзидан савол туғилади «психодиагностика» атамаси нимани англатади ва у нималарни ўрганади ҳамда унинг назарий амалий вазифалари нималардан иборат.

«Психодиагностика» атамаси психологик ташхис қўйиш деган маънони англатиб, шахснинг руҳий ҳолатида тўлиқ ёки бирор бир алоҳида хусусияти ҳақида хулоса чиқаришдир, бунда «ташхис» шахснинг тараққиёт кўрсаткичи ва тавсифномаларни биргаликда таҳлил қилиш асосида синалувчининг ҳолат ва хусусиятлари ҳақидаги хулосалардан иборатдир. «Психодиагностика» атамаси илк бор Роршахнинг «Психодиагностика» асарининг чоп этилишидан сўнг психиатрияда тарқалган бўлиб, у тез орада тиббиётдан ташқарида ҳам кенг миқёсда оммалаша бошланди. «Диагноз», яъни «ташхис» эса шахс ривожланишидаги ҳар қандай оғишларни, ҳатто-ки унинг ҳолат ва хусусиятларини конкрет тараққиёт даражасини аниқлаш демакдир.

Психодиагностика – бу махсус билимлар соҳаси бўлиб, индивид ёки гуруҳни психологик тараққиёт кўрсаткичларини, ҳолат ва хусусиятларини баҳолаш учун методика ва методологиялар назарияси ишлаб чиқиш билан боғлиқдир. Психодиагностика баҳолаш объекти сифатида, психология фани ўрганаётган ҳар қандай жараён бўлиши мумкин. Масалан: ўзаро ҳамкорлик қилаётган шахсларнинг бир-бири билан кечаётган хатти-ҳаракати ва мулоқатида юзага келадиган, алоҳида бир одам сезгисидан бошлаб, мураккаб ижти-

мой- психологик жараён билан тугатиш мумкин.

Психодиагностика фанининг назарий вазифалари
куйдагилардан иборат:

- психик кўринишлар табиати ва уларни илмий жиҳатдан принципиал баҳолашнинг имкон даражасини аниқлаштириш;
- ҳозирги пайтда психологик кўринишларнинг миқдорини баҳолаш ва унинг илмий асосланганлик ҳолатини ўрганиш;
- психодиагностик усул ва услубларнинг асосий методологик талаблари нималардан иборат;
- психодиагностик тадқиқотнинг шарт-шароитлари, натижаларни қайта ишлаш ҳамда уларни интерпретация усуллариининг ишончилиги нималарга асосланган;
- тест ва психодиагностик методларнинг тузилиши ҳамда илмийлигини текширишнинг асосий муолажаларини нима ташкил қилади.

Психодиагностика фанининг амалий вазифалари психолог фаолиятининг махсус соҳасига таалуқли бўлиб, амалий психологик тапхис қўйиш билан боғлиқдир. Бунда муаммо на фақат назарий жиҳатдан, балки психодиагностик тадқиқотни ташкил қилиш ва ўтказишнинг амалий жабҳаларини қамраб олади ҳамда куйдаги вазифалардан иборатдир:

1. Психология психодиагностга мутахассис сифатида қўйиладиган касбий талабларни аниқлаштириш;
2. Психолог ҳақиқатдан ҳам у ёки бу психодиагностик методларни мутахассис сифатида муваффақиятли ўзлаштириб олгани ҳақида минимал амалий шартлар яъни кафолат сифатида;
3. Психодиагностика соҳасида ўз иштини муваффақиятли амалга ошириш психолог ўзида мужассамлаштириши шарт бўлган билим, кўникма ва малакалар;
4. Психологнинг психодиагностика соҳасида малакали мутахассис эканлигини ҳамда амалий жиҳатдан тайёргарлигини баҳолаш мезонларини ҳамда дастурларини ишлаб чиқиш.

Бу вазифалар мажмуаси яъни психодиагностика фанининг назарий ва амалий вазифалари бир-бири билан боғлиқдир.

Ушбу соҳада етук мутахассис бўлиб етишиш учун, психолог назарияни ва амалий психодиагностиканинг асосларини юқори даражада ўзлаштириб олган бўлиши шарт.

Амалиёт индивид гуруҳнинг психик тараққиёт даражасини ҳамда қуйидаги вазифалардан бирини амалга оширади:

1. Бирор бир хусусиятга маълум тараққиёт ҳолатини аниқлаш;
2. Тараққиёт динамикасини ва қандайдир вақт даври мобайнида қайта тарбиялаш имконини аниқлаш;
3. Таълим-тарбия тарихи натижасида, ўтказилган педагогик эксперимент натижасида индивид ёки гуруҳ хулқида ва руҳиятидаги реал ўзгаришларни кузатиб бориш.
4. Шахс сифатларининг олдинги тараққиёт динамикаси ва қонуниятларини таҳлили асосида келажакдаги тараққиётини аниқлаб олиш.

5. Синалувчи одамлар ёки гуруҳларни тараққиёт даражаси натижасига асосланиб келажакдаги ишлар учун тоифаларга ажратиш.

6. У ёки бу топшириқларни бажара олишига қараб индивид ёки гуруҳларни яроқлилигини аниқлаш, масалан ўз хизмат вазифасини бажара олишда касбий тайёрлигини текшириш.

7. Психокоррекцион ишлар олиб бориш мақсадида индивид ёки гуруҳни ижтимоий меъёрга мос ёки мос эмаслигини аниқлаш.

8. Индивид ёки гуруҳнинг келажак ҳаёт йўлига ёрдам бериш мақсадида тавсиялар ишлаб чиқиш.

Юқорида санаб ўтилган вазифалар психодиагностика фани учун умумий ҳисобланади. Бу вазифалардан кўпчиликлари мактаб-гача тарбия муассасаларида ва мактаб-таълим жараёнларида ҳар хил ёшдаги болаларга мос равишда олиб бориладиган иш жараёнларида у ёки бу даражада ҳал қилинади.

Психодиагностика хусусий жиҳатдан қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

— болани туғилгандан бошлаб мактаб таълим жараёнидаги ёш давларини психологик тараққиёт динамикасини ўрганади (билиш жараёнларини, интеллектуал қобилиятларини, шахс сифатларини ҳамда шахслараро муносабатларини). Бунда ҳар бир болага махсус психодиагностик карточка тўлдирилади ва унинг ривожланиш кўрсаткичлари ҳар ойда ёки йилда қайд қилиниб борилади.

— ҳар бир болани психик ва хулқий ривожланишидаги индивидуал қобилиятларини текшириш, унинг ўртача стандарт меъёрлардан четлашишлари, яъни ижобий (ривожланишда олдиндами) ёки салбий (ривожланишдаги қоқоқлиги) томонларини аниқлаш.

– болани таълим ва тарбия жараёнидаги ютуқларини аниқлаш мақсадида психологик хизмат кўрсатиш ва унинг натижасида амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

– ўз вақтида болани янада ривожлантириш мақсадида уни иқтидорини, лаёқатини ва индивидуал қобилиятларини ҳамда кизиқишларини ташхислаш ҳамда илмий асосланган психологик маслаҳат ва профориентация ишларини олиб бориш.

– ота-оналарга, ўқитувчиларга зарур бўлган боланинг мазкур психологик ҳолати ҳақида ҳар томонлама маълумотлар туپланиб, болага мос равишда таълим ва тарбия методларини танлаш.

Психодиагностика фани психология тармоқларидан бири бўлиб, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларини, ақлий тараққиётини аниқлаб ўлчаш, яъни ҳисоблаб чиқарувчи методларини ўргатувчи фандир.

Психодиагностика – шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари фарқларини (аниқлаб ўлчашда) ҳар-хил методлар билан аниқлаб ўлчаса-да, кейинчалик проектив методлар, сўровномалар пайдо бўлиши жараёнига асос бўлиб қолди. Шу билан бирга психодиагностиканинг ривожланишида назарий жиҳатдан методикаларнинг камлиги кўриниб қолди. Психодиагностикага математик-статистик методлар ва корреляция ҳамда таҳлил қилиш, факторли анализ пайдо бўлиши ва такомиллашуви, психометрик тадқиқ қилиш амалий жиҳатидан жуда фавқулодда беради. диагностиканинг жуда кўп турлари бор. Масалан: тиббиёт диагностикаси касалнинг келиб чиқишини ўрганади ва аниқлайди; техник диагностика – ҳар хил техника системалари, электрон ҳисоблаш машиналари, компьютерларнинг салбий хусусиятлари аниқланиб, уларни бартараф қилишни ўргатади; спорт диагностикаси – жисмоний жараёнларнинг ўзгариш ҳолатларини ўрганади ва аниқлайди; психологик диагностика – шахс ёки гуруҳларнинг психик хусусиятлари, ҳолатлари ва тараққиёт кўрсаткичларини аниқлаб, сифатли ва миқдорий жиҳатдан ўлчаб беради.

Тест – шахснинг ақлий тараққиётини, қобилиятини, иродавий сифатларини ва бошқа психик хусусиятларини текширишда қўлланиладиган қисқа стандарт масалалар.

Тестлаштириш — психодиагностика методларидан бири бўлиб, стандартлаштирилган савол ва топшириқлар ёрдамида индивидуал фарқларни ўрганиш алоҳида шкалалар билан ўлчаш.

Етуклик тестлари психодиагностика методларидан бири бўлиб, конкрет билим, малака ва кўникмаларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлаб беради. Етуклик тести 3га бўлинади: ҳаракат тестлари, оғзаки ва ёзма тестлар. Ҳаракат тестлари механизмлар, материаллар асбоблар билан ишлаш лаёқатини аниқлаб беради.

Интеллектуал тестлар – психодиагностика методларидан бири бўлиб, индивиднинг ақлий тараққиёти даражасини аниқлаб беради.

Проектив тест мотивациянинг англанилмаган ёки тўлиқ ангаланилмаган шакллариини ўрганишга қаратилган ва бу жиҳати билан инсон психикасининг тобора интим соҳасига киришнинг ягона психологик методидир.

«Проектив» атамаси илк бор Лоуренс Фенк томонидан 1939 йилда қўлланган. Шунингдек у шахсни тадқиқ этишнинг проектив методлари таснифини ҳам келтиради:

1. Структуралаш методлари (Роршахнинг сиёҳ доғлари тести, булутлар тести, уч ўлчамли проекция тести)
2. Конструкциялаш методикалари (МАР, олам тести)
3. Шарҳлаш методикалари (САТО, ТАТ, Рене Жиль тести)
4. Тўлдириш методикалари (тугалланмаган гаплар, ҳикоялар, Оне ассоциатив тести)
5. Катапсис методикалари (психограмма, проектив ўйин)
6. Экспрессияни ўрганиш методикалари (дастхат, мулоқот таҳлили)
7. Ижод маҳсулини ўрганиш методикалари (расмли тестлар, ёзма ишлар ва ҳоказо).

Бундай методикаларнинг асосий фарқи материал аниқмаслиги, ҳайрихоҳлик муҳити ва қадриятли фикрлар мавжуд эмаслигидир. Улар аввало шахснинг муносабатлар соҳасини акс эттиради ва мактаб неврози учун хос бўлган махсус реакцияларни аниқлаш имконини беради.

Мазкур ишлар ўқувчиларни мактаб, коллеж ва лицейларда ўқитиш давомида психологик-педагогик жиҳатдан чуқурроқ ўргатишга йўналтирилган бўлиб, уларнинг индивидуал хусусиятларини таълим ва тарбиядаги нуксонлар сабабларини ёритишга йўнатирилгандир. Психодиагностика ишлари гуруҳда ёки якка ҳолда ўтказилади. Бу асосда амалий психологлар қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ёш даври тараққиёти мезонларига мувофиқлигини онгли

мақсади мавжуд болалар, ўқувчилар ва коллеж талабаларини олий ўқув юрти талабаларини психологик текширувдан ўтказди. Уларнинг камолот даражасини белгилайди. Ўқувчиларнинг касбий яроқлигини диагностика қилади. Уларнинг шахс ҳиссиётлари, продавий сифатлари, ҳис туйғулари ўз-ўзини бошқариш имконияти, интеллектуал даражасини текширади.

2. Мактаб ёшидаги болалар, ўқувчилар, талабалар, янги турдаги мактаб болаларида учрайдиган ўқитиш малакалари кўникмаларини эгаллашдаги нуксонлар, ҳуққидаги камчиликлар, интеллектуал тараққиёт шахс фазилатларидаги бузилишлар сабабини диагностика қилади.

3. Болаларнинг вояга етган тенгқурлари билан муносабатини ўрганиш учун уларни текширади.

4. Иқтидорли ёшлар, талабалар, аспирантлар, танловларида иштирок қилиш, илмий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Ҳозирги замонда фанга маълум, инсоннинг психологик жараёнлар, хусусиятлар ва ҳолатларини ўрганиш мақсадида тузилган психодиагностик методикалар амалиётда кенг қамровда қўлланилмоқда. Янги илмий тушунчаларни тузиш, баён қилиш, илмийлигини кафолатлаш мақсадида, уларга хос белгиларни ўрганиш учун экспериментал психодиагностик воситаларни ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш борасида жуда катта ишлар амалга оширилмоқда. XX аср бошларида анча яхши ривожланган фанларнинг, масалан физика фанининг тушунча ва тадқиқот методларига бир қанча талаблар қўйилди ва қабул қилинди, бу психологияга ҳам фан сифатида таалуклидир. Бу операционализация ва верификация талабларидир.

Операционализация талаби асосида шу нарса ётадики, янги илмий тушунчани фанга киритишда албатта аниқ, конкрет муолажалар, усул ва методларни кўрсатиб бериш ва улар ёрдамида илмий тушунчаларни баён қилишда бу кўринишлар ҳақиқатдан мавжудлиги ишонч ҳосил қилишдир. Операционализация ҳар қандай тадқиқотчининг амалий ҳаракати ёки иши жараёнида илмий тушунчадаги кўринишлар баёни ҳақиқатдан ҳам айнан шу хусусиятларга эга эканлигига ишонч ҳосил қила олсин.

Верификация талаби шуни англатадики, ҳар қандай илмий тушунча, илмийлик статусига талабгор ва фанга киритилаётган бу каби янгиликлар албатта ҳақиқий маъносига эга эканлигини аниқлаш мақсадида текширувдан ўтказилиши шарт. Текшириш кўринишлар белгилар баён қилаётган тушунчани экспериментал диагностик методикада мавжудлигини тахмин қилинади. «Верификация» сўзи «текшириш» маъносини англатади. Бу тушунча бўшлиқдан пайдо бўлмаганлигини, ҳақиқатдан ҳам мавжудлигини исботлашда, унга мос психодиагностик муолажалар ёрдамида амалга оширилди. Масалан, биз фанга «мотив» тушунчасини киритмоқчимиз, у ҳолда биринчи навбатда ушбу тушунчага оид бизга маълум тушунчалар ва ушбу тушунча маъносига кирувчи диагностик белги, кўринишларни аниқ тавсифлаб бера олишимиз керак. «Мотив» тушунчасини қуйидагича таърифлаб кўрайлик. «Мотив – бу ички, психологик, ўзини англаган ёки ўз-ўзини англамаган, одам ҳаракатини қўзғатувчи манба ҳамда у бир мақсадга йўналтирилган ҳолда фаолликни қўллаб туради.

Болалар психодиагностикаси амалиётида фақат валидди аниқ ва ишончли методлар қўлланилиши шартдир, акс ҳолда натижаларнинг ишончсизлиги ва ноаниқлиги ҳамда хулоса чиқаришда хатоликларни келиб чиқиш хавфли юзага чиқиши мумкин.

Қўлланилаётган методлар сифатига, унинг ёрдамида олинган натижаларга яъни унга ишониш мумкинлиги психодиагностик методдан фойдаланган шахс маъсулдир. Таълим тизимидаги муассасаларда педагог-психологлар маъсул шахсдир. Бундан ташқари болалар билан психодиагностик ташхислар ўтказишда бир қатор касбий-ахлоқий тавсифга эга талаблар қўйилган. Бу асосий касбий-ахлоқий талаблар қуйидагилардир:

1. Ҳар қандай шароитда ҳам психологик ташхис натижалари бола шахсига зиён етказиш мақсадида қўлланмаслиги шарт.

2. Психологик ташхисни фақат болаларнинг ва ота-оналарнинг розилиги билан ўтказиш мумкин (фақат баъзи бир ҳолатлар бундан истисно яъни тиббиёт ва ҳуқуқий соҳаларда). Гўдаклик ёки балоғат ёшигача бундай қарорларни ота-оналар болалар иштирокида қабул қилиши мумкин.

3. Ота-оналар, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганлардан ташқари мутахассис психолог психодиагностик тадқиқот натижалари асосида тайёрлаган хулосаларини билишга ҳақлидир. Психолог ўз навбатида ота-оналарнинг ўз фарзандлари руҳияти ҳақидаги саволларига тўлиқ ишончли ва ҳаққоний жавоб бериши шартдир.

4. Психологик ташҳис натижалари, шахс тарасқиётига таъсир қилувчи ҳар хил омилларни ҳамда ота-оналарнинг, педагогларнинг фикрларини инобатга олмасдан, боланинг таълим ва тарбиясига тааллуқли таклифларни ҳал қилишга асос бўла олмайди.

5. Таълим тизимида ишлаётган психолог, психологик ташҳис ишларини, ўқитувчи ва тарбиячи билан ҳамкорликда олиб борган ҳолда, уларни бола руҳияти ҳақида зарур маълумотлар билан таъминлаб бориши шарт.

Психодиагностика қўлланилаётган кўпгина методикалар ёш меъёрлари атамаси билан боғлиқдир: Бу биринчидан руҳан ва жисмонан соғлом ҳамда тасодифан танлаб олинган болалар гуруҳида ўрганилаётган хусусиятларнинг ўртача тараққиёт даражаси билан боғлиқ ҳолда тавсифланади. Болада ёш меъёрлари ўрганилаётган хусусиятларнинг тараққиёт даражасининг оғиши, ўтказилган тадқиқотдан олинган натижалар билан аниқланади. Агар унинг индивидуал кўрсаткичлари меъёрдан юқори бўлса, у ҳолда бола ўз тенгқурларидан илгарилаб кетган, унинг акси бўлса тенгқурларидан орқада қолган деган, хулоса чиқарилади.

Иккинчидан – бу ўз-ўзидан меъёрларни ўрганиб туришдир. Бизга маълумки, жамиятнинг ривожланиб бориши билан болалардаги интеллектуал, шахсий ва ҳуқуқий тараққиётнинг ўртача кўрсаткичи ўзгариб боради. Бу, албатта бундан ўн йил олдинги меъёрлардан ҳозирги пайтда фойдаланиш мумкин эмаслигини кўрсатиб беради, шунинг учун ҳам ҳар бир методикани ҳар 3-5 йилда албатта қайта текшириб кўришни талаб қилади.

Учинчидан, боладаги у ёки психологик хусусиятларни тараққиёт даражасини баҳолаш унинг келажақдаги тараққиёти ҳақида муҳокама қилиб бўлмайди. Чунки бу унинг на фақат тараққиёт даражаси билан, балки боланинг укувчанлик қобилияти, янги ҳаётий тажрибаларни ўзлаштира олиши таълим сифати ҳамда кўпгина бошқа омиллар ва шароитлар билан боғлиқдир.

Бундан ташқари ҳар қандай психодиагностик методикаларни

баҳоларда қўллаш ва хулоса чиқариш учун, аввало уни синаб кўриш керак.

Психодиагностик методикаларни ишлаб чиқиш ва синаб кўриш босқичлари қуйидагилардир.

Психодиагностика сўзи психологияда иккита асосий аҳамиятли касб этади. Биринчи илмий психологик билимлар ва тадқиқотлар соҳаси ҳисобланса, иккинчиси психологик билимларни амалиётда қўллай олиш соҳасидир. Илмий соҳа сифатида психодиагностика: принциплар, ҳар хил психодиагностик методларнинг илмийлигини текшириш муолажаларини ва усулларини қамраб олади. Амалий соҳа сифатида психодиагностик методларни амалиётда қўллай олиш кўникма ва малакаларни психологияда шакллантиришга қаратилган.

Илмий ва амалий соҳада ҳам одамни психологик жараёнларни, хусусият ва ҳолатларни баҳолаш ҳақида фикр юритилади.

Ҳозирги замон психологиясида жуда кўп ҳар хил психодиагностик методлардан фойдаланилади, аммо уларнинг ҳаммаси илмий асосланган деб айта олмаймиз. Бундан ташқари, методлар ичида тадқиқот ва хусусий психодиагностик методлар мавжуд. Хусусий психодиагностик методлар шундай методлар сирасига кирадики, улар ўрганилаётган психологик хусусиятни аниқ миқдорий ва сифатий тавсифларини кўрсатиб бера олади, яъни бир хусусиятни баҳолаш мақсадида қўлланилади.

Юқорида айтиб ўтилган мақсад учун қўлланилмайдиган методлар фақат, психологик жараёнларни, инсоннинг хусусият ва ҳолатини ўрганадиган методлар тадқиқот методлари деб юритилади. Улар асосан эмпирик ва экспериментал илмий тадқиқотларда қўлланилади. Уларнинг асосий мақсади - ишончли билимлар, фактларни олишдир. Психодиагностик ва тадқиқот методлари фарқларини кўрсатиб берувчи иккита мисол кўриб ўтсак:

1 мисол. Шахсни психодиагностик текширув методи.

Бу 16 факторли Р.Кэттелл тести. Бу стандартлаштирилган саволнома ўзига 187та мулоҳазани қамраб олган бўлиб, 16та гуруҳга бўлинган шкалалар мавжуд. Ҳар бир шкала ёрдамида шахсни алоҳида бир белгисини баҳолаш мумкин, бунда баҳолаш стандарт балларда берилади. Ушбу тестдаги мулоҳаза, кўрсатма, қўллашдаги муолажалар, натижаларни шарҳлаш ва хулосалар – ҳамма воқеа-ҳодисаларда бир хил қўлланилади ва ўзгартирилмайди.

2. Мисол. Шахсни тадқиқот қилиш методлари.

Масалан, одамни махсус шароитда кузатиш орқали, аниқ бир хулқини ўрганиш учун мўлжалланган эксперимент ишлаб чиқилмоқда. Экспериментни шундай тузиш мумкин-ки, тадқиқотчини қизиқтираётган шахс хулқидаги кўриниш, белгиларни ҳар бирини алоҳида ўрганиш имконини берсин. Синовчи, синалувчилар хулқини кузатиш орқали шахс белгиларини алоҳида хусусиятларини ва унга мос хулқ-атвор шакллари ҳақида хулоса чиқариш учун ишлаб чиқарилган эксперимент ўтказади. Бундан ташқари болалар билан ўтказиладиган психологик-педагогик эксперимент уларни махсус экспериментал шароитда кузатиш имконини берувчи изланишлар ҳам тадқиқот методи деб юритилади.

Бу психодиагностик методлар ҳар хил психология соҳаларида ва ҳар хил инсонлар фаолиятида қўлланилади. Илмий психологияда бу методлар асосан экспериментал изланиш ва бу жараёни ташкил қилишда, амалий психологияда эса – психологик маслаҳат, психокоррекцияда ҳамда психологнинг касбий фаолиятидаги бошқа жабҳаларда, масалан, касб танлашда малакали мутахассислар тайёрлашда қўлланилади.

Тўғри ташкил қилинган экспериментда ҳамма вақт ҳам синалувчининг у ёки психологик хусусиятини тараққиёт даражасини аниқ баҳолаш зурур, чунки ўтказилган эксперимент ўрганилаётган хусусиятга таъсирини кўрсатди-ми, йўқ-ми билиб олишимиз шарт. Юқорида айтиб ўтилган фикрлар психологик маслаҳат ва психологик коррекция ишларига ҳам тааллуқлидир. Психологик маслаҳат олиб бораётган, психолог миқоздаги ҳар хил психологик хусусиятларнинг тараққиёт даражасини баҳолаши шарт. Унинг бу иши, бу ҳодисада шифокор меҳнатини ёдга солади, яъни шифокор беморнинг касалини аниқлаш ва муолажа методини аниқлашда диагностика ишлар ўтказади.

Психолог ҳам диагностика билан шуғулланар экан, аввал миқозни психологик тараққиёт даражасини тапхислаб, сўнгра маслаҳат ва коррекция ишларини амалга оширади.

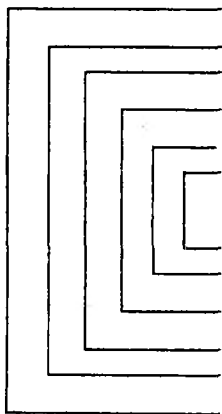
Жаҳонда психодиагностик методларнинг мингдан ортиқ тури мавжуд бўлиб, бирор бир схематик қилиб олинмаса, фарқлаб олиш жуда ҳам мушкул ишдир. Психодиагностик методларнинг умумий схема классификациясини қуйидагича кўрсатиб ўтиш мумкин:

1. Кузатиш асосидаги психодиагностик методлар.
2. Саволномали психодиагностик методлар.

3. Объектив психодиагностик методлар, бунга инсон хулқ-атвор реакциялари анализ ва фаолият маҳсулдорлигини ўрганиш ҳам киради.

4. Психодиагностиканинг экспериментал методлари.

Кузатиш асосидаги психодиагностик методлар албатта, ўзига кузатиш олиб бориш ҳамда олинган натижалардан психодиагностик хулосалар чиқаришнинг муваффақиятли гаровидир. Бундай кузатишда стандарт схемалар ва шароитлар киритилади, унда нима кузатиш, қандай кузатиш, кузатиш натижаларини қандай қилиб белгилаб бориш, қандай баҳолаш ҳамда шарҳлаш асосида хулоса чиқариш аниқ белгилаб олинади. Юқорида кўрсатиб ўтилган психодиагностик талаблар-стандартлаштирилган кузатиш деб юритилади. Бунга мисол қилиб, қандайдир топшириқнинг ечими тўғрисида, кичик гуруҳнинг иш фаолиятини кузатсак (Р.Бейлс методи бўйича).

1. Шароитни енгиллаштириш
2. Муаммо ечимини таклиф қилиш
3. Саволларга жавоб бериш
4. Маълумотлар бериш
5. Тушунтириб бериш
6. Ёрдам беришни таклиф қилиш
7. Ёрдам сўраш
8. Тушунтириб беришни сўраш
9. Маълумотлар беришни сўраш
10. Саволларга жавоб беришни сўраш
11. Муаммо ечимини сўраш
12. Муаммони янада чигаллаштириш.

Бу схема хулқ-атворни кузатишнинг 12 хил типини қамраб олган, унда бта ижобий ва бта салбий кўринишларни ифодалаб берилган.

Кузатиш натижаларини миқдорий таҳлил қилишда статистик методларни қуйидагича тартибда қўллаш лозим:

– Олинган натижаларни фоизлар бўйича ҳисоблаш

- Ўртача арифметик қийматни топиш
- Ўртача квадрат оғишни топиш (сигма)
- Сон қаторидаги микдорлар тарқоклигини аниқлаш (дисперсия)
- Омиллар ўртасидаги муайян муносабатлар мавжудлигини таҳлил қилиш (корреляцион боғланиш)
- Методикалар ишончлилиқ даражасини аниқлаш (Стъудент мезони)

Саволномали психодиагностик методлар махсус стандарт танлаб олинган саволларга ёзма ёки оғзаки жавобларни таҳлил қилишдир. Ушбу методнинг бир неча турлари мавжуд: анкета, саволнома, интервью. Анкета методи деб, синалувчи саволларга жавоб беришидан ташқари, ўзи ҳақида маълумот беришга айтилади.

Саволнома методи деб, синалувчига бериладиган саволлар мажмуаси айтилади. Бу саволлар очик ва ёпиқ усулда бўлади.

Ёпиқ саволлар деб, стандартлаштирилган жавоблар мавжуд бўлиб унга синалувчи ўзига мос жавобни беришга айтилади. Масалан: «ҳа», «йўқ», «билмайман», «розиман, рози эмасман», «айтиш қийин».

Очик саволлар деб, синалувчи мустақил равишда ҳоҳлаган жавобни беришга айтилади, бу жавоблар ёпиқ саволлардан фарқли равишда, фақат сифатий таҳлил қилинади.

Бундан ташқари саволномали психодиагностик методлар шахс сифатларини тўғридан-тўғри акс эттирувчи саволлар ҳамда тўғридан-тўғри йўналтирилмаган саволлар усулида бўлиши мумкин. Тўғридан-тўғри йўналтирилган саволларга синалувчининг ўзида у ёки бу психологик сифатларнинг кўринишлари бор ёки йўқлиги ҳақидаги жавобидир. Тўғридан тўғри йўналтирилмаган саволлар, синалувчидаги ўрганилаётган хусусиятга тўғридан-тўғри йўналтирилмаган бўлиб, аммо унинг шахс сифатининг бу хусусиятини психологик тараққиётини ўрганишга қаратилган бўлади. Масалан, шахс сифатларидан «хавотирланишни» диагностика қилиш учун саволларга мурожаат қилсак (безовталиқ, ўйчанлик):

1. Хавотирланишга очик савол: «Кучли хавотирланиш ҳолатига тушиб қоладиган ҳодисалар ҳақида гапириб берсангиз».
2. Ёпиқ савол: «Сиз кўп ҳолларда хавотирланиш ҳолатида

бўласизми? Куйидаги жавоблардан бирини танланг ва белгиланг «ха», «йўқ», «баъзан», «билмайман».

3. Тўғридан-тўғри йўналтирилган савол: «Сизда хавотирланиш деган шахс сифати мавжудми?»

4. Тўғридан-тўғри йўналтирилмаган савол: «Сизда имтиҳон пайтида безовталиқ ҳолати вужудга келадими?»

Бундан ташқари ёзма саволномалардан ташқари, оғзаки саволномалар ҳам мавжуд, бу интервью деб юритилади. Унда психолог синалувчига ўзи савол бериб, ўзи жавобларни ёзиб боради, бу саволлар олдиндан аниқланиб, тайёрлаб қўйилади бу саволлар худди ёзма саволлар типидagi каби бўлиши мумкин.

Яна бир психодиагностик методлардан бири фаолият маҳсулдорлигини анализ қилиш орқали контент-анализ ҳисобланади. **Контент-анализнинг** вазифаси шундан иборатки, одамни психологик тавсифини аниқлаш ва баҳолашда, уни нима иш қилаётганлиги, асосан ёзма ижоди маҳсулини таҳлили орқали ўрганишга қаратилгандир.

Экспериментни психодиагностик метод сифатидаги муҳим жиҳатлари шундан иборатки, синалувчининг бирон бир хусусиятини баҳолашда махсус психодиагностик эксперимент ишлаб чиқилади ва ташкил қилинади. Бундай эксперимент муолажалари ўзига бир қанча тиббий воқеликларни ташкил қилади, яъни бу ходисалар синалувчининг ўрганилаётган хусусиятини намоён қилса, ҳамда бу сифатнинг тараққиётини баҳолаш ва белгилашни стандарт методикасини ишлаб чиқишга қаратилган. Психодиагностик экспериментни ташкил қилиш ва ўтказиш натижасида тадқиқотчи ўзини қизиқтираётган муаммоларга, махсус тарзда ташкил қилинган экспериментал тадқиқотда синалувчи хулқ-авторини кузатиш орқали маълумотларга эга бўлади. Масалан, тадқиқотчини шахс сифатларидан, хавотирланиш муаммоси қизиқтиради. Унда диагностик эксперимент қуйидаги тарзда олиб борилади. Синалувчини имтиҳон синовлари каби воқелик ҳолатига туширилади ёки қандайдир мураккаб ишни вақт тигизлигида қатъий натижалар олишни бажаришга ундайди. Синалувчи топшириқни бажараётган пайтда, унинг хулқида ҳар хил юқори даражали «хавотирланиш» кузатилиб ва белгилаб бориш мумкин.

Биз юқорида кўрсатиб ўтган психодиагностик методлар ва уларнинг турлари ҳамда қўлланиши ҳақида маълумотлар бердик,

ҳар қандай психолог юқори малакали мутахассис бўлиб етиштириши учун, албатта ушбу психодиагностик методларни ўзлаштириши ва амалиётда фойдалана олиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши шартдир.

Мавзун мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Психодиагностика предмети.
2. Диагноз босқичлари.
3. Психодиагностиканинг назарий, амалий ва хусусий вазифалари.
4. Психодиагностиканинг фан сифатида вужудга келиши, ривожланиш тарихи.

II. ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ КАСБИЙ-АХЛОКИЙ ЖИХАТЛАРИ

2.1. ЭКСПЕРИМЕНТАТОР ШАХСИГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Психодиагностика – бу психологнинг касбий фаолиятидаги мураккаб ва жуда маъсулиятли соҳасидир. Мана шунинг учун ҳам психодиагностикага бир қатор ижтимоий-ахлоқий талаблар қўйилган ва булар қуйидагилардир:

1. Психодиагностика сирларини сақлаш;
2. Психодиагностик методикаларнинг илмий асосланганлиги;
3. Синалувчига зиён етказмаслик;
4. Хулосаларнинг объективлиги;
5. Таклиф қилинган тавсияларнинг самарадорлиги.

Юқорида қайд қилиниб ўтилган талабларни, психодиагностиканинг тамойиллари сифатида ҳар бирини алоҳида кўриб чиқамиз.

Психодиагностиканинг **сир сақлаш тамойили** – синалувчининг рухсатисиз олинган натижаларни эълон қилмаслик, бу биринчи навбатда балоғат ёшига етган одамларга таалуклидир. Агар синалувчилар балоғат ёшига етмаганлар бўлса ҳамда психодиагностик натижаларни эълон қилиш учун ота-оналарнинг ёки болалар учун маънавий ва ҳуқуқий маъсул бўлган шахслар рухсати бўлиши шарт. Фақат баъзи ҳолларда илмий мақсадда, яъни экспериментал тадқиқотнинг бир қисми сифатида эълон қилиш бундан истиснодир, аммо синалувчиларнинг аниқ исми, шарифларини баён қилиш тавсия қилинмайди.

Психодиагностик методикаларнинг **илмий асосланганлик тамойилида** методикага валидлик, ишончлилиқ талаби қўйилади, яъни олинган натижаларга тўлиқ ишонч имконини берсин.

Зиён етказмаслик тамойилида психологик ташхис натижаларини ҳеч қачон тадқиқотда қатнашган одамларга ~~нисбатан~~ зарар етказиш мақсадида фойдаланмаслик.

Хулосаларнинг объективлик тамойили тест ўтказаяётган одамнинг субъектив установакаларга тобе бўлмаслиги, тест олинган натижаларидан келиб чиққан ҳолда илмий асосланган бўлиб валид-ли ва ишончли методика ёрдамида ўтказилган бўлиши шарт.

Таклиф қилинаётган тавсияларнинг самарадорлик

тамойилида тавсиялар албатта таклиф қилинаётган одамга ёрдам бериши шарт. Тест натижалари асосида таклиф қилинаётган тавсиялар бефойда ёки қўшилмаган тасодикий ҳолатларни келтириб чиқармаслиги керак.

Психодиагностика билан шуғулланувчи одамларга, махсус малакавий талаблар қўйилади. Асосийлари қуйидагилардир:

- Назарий тайёргарлик;
- Психодиагностик методикаларни ва уларни ўтказиш шарт-шароитларини мукаммал билиши;
- Бирон бир методикани амалиётда қўлай олишда зарурий тажрибага эга бўлиши.

Ҳар қандай психодиагностик методика бўшлиқдан пайдо бўлмайди, балки (тапхислаш) ўрганилаётган объектнинг психологик назарияси асосида вужудга келади ва ривожланади. Масалан, интеллект тестлари, интеллектнинг ҳаётӣ воқеликларда намоён бўлиши, аҳамият тузилиши ва унинг табиати ҳақидаги илмий тасаввурларга асосланади. Шахс тестлари, шахснинг тузилиши шахс хусусиятларининг тараққиети ва табиати, илмий маъноси ҳақидаги назарияларга асосланади.

Психодиагностик методикалардан тўғри фойдалана олиш учун албатта унинг назарий асосларини билиш шарт, акс ҳолда психодиагност тадқиқот натижаларининг анализи, шарҳлаш ва хулосаларда хатоликларга йўл қўйиши мумкин.

Экспериментатор бирон бир психологик тестни мукаммал ўзлаштириб олмаган бўлса ва ҳеч бўлмаганда ўзида ёки бошқа бир одам синаб кўрмаган бўлса, уни қўллашга ҳақли эмас. Бундан ташқари психодиагностик методикаларни қўллашнинг шарт-шароитларига қатъий амал қилиш шарт. Аммо ҳар қандай воқеликда ҳам психологик тапхис билан ким шуғулланишидан қатъий назар – мутахассисми ёки қизиқувчими қуйидаги маънавий-ахлоқий меъёрларга қатъий риоя қилиши шарт:

1. Шахсни ўз ҳоҳишисиз психологик тадқиқотга жалб қилиш ман қилинади, фақат баъзи бир ҳодисалар бундан истисно, яъни суд ёки тиббиёт амалиётлари агар қонун билан чегараланмаган бўлса;

2. Психологик тестлар ўтказишдан олдин синалувчи, тадқиқот жараёнида ўзи англамаган ҳолда, ўз фикри ва ҳиссиётлари ҳақида маълумотлар бериб қўйиши тўғрисида огоҳлантириб

қўйилиши керак;

3. Ҳар бир одам агар қонун билан чегараланмаган бўлса, тест натижаларини қачон, ким ва қандай мақсадда қўлланилиши ҳақида билишга ҳақлидирлар;

4. Психологик тест натижалари тадқиқот ўтказган шахс томонидан синалувчига тушунарли бўлган шаклда тайёрлаб тақдим қилинади;

5. Балоғат ёшига етмаган болалар билан ўтказилган тест натижаларини уларнинг ота-оналари ёки уларга маъсул шахслар билишга ҳақлидир;

6. Агар тест шахснинг психологик тараққиёт даражасини аниқлаш мақсадида ўтказилса, у ҳолда синалувчи на фақат тестнинг мақсадини, балки ким томонидан нима асосида тест натижаларининг хулосаси чиқарилишини билишга ҳақлидир;

7. Амалиётда психологик тестларни қўллашда асосий жавобгарлик улардан фойдаланаётган шахслар, ташкилотлар ва психологлар зиммасидадир.

2.2. ТЕСТЛАРНИНГ КЛАССИФИКАЦИЯСИ

Психологияда тест деб, ўрганилаётган хусусиятни ривожланганлик даражасини, миқдорий ва сифат кўрсаткичларини бир-бирига таққослаш имконини берувчи стандартлаштирилган психодиагностик методикага айтилади. Методиканинг стандартлаштирилган тушунчасини маъноси шундан иборатки, у воқеа, ҳодисалардан бошлаб синалувчига бериладиган кўрсатмалар, ҳисоблаш усули, олинган натижаларни шарҳлаш билан тугайдиган, бутун жараённинг ҳаммаси, доимо ва ҳар жойда бир хил қўлланилишига айтилади.

Тестлар ёрдамида олинган баҳоларни, агар тест тўғри қўлланилган бўлса, тест қачон, қаерда, қандай қилиб ва ким томонидан қўлланилгандан қатъий назар уларни бир-бири билан тенглаштириш, таққослаш деб юритилади. Ҳар хил психодиагностик методикаларда тестларнинг валидлик, ишончлилиқ, аниқлик ва бир хиллик мезонларига жуда қатъий талаблар қўйилади.

Тестларнинг жуда кўп турлари мавжуд ва уларни қўлланиш асосларига қараб бир неча гуруҳларга бўлиш мумкин: тест

предметлиги бўйича (сифати бўйича яъни айнан сифатни тестлар ёрдамида баҳолаш); тестларда топшириқлардан фойдаланишнинг алоҳида хусусияти; материаллар бўйича синалувчига талаблар; объект бўйича баҳолаш. Предметлиги бўйича тестлар интеллектуал шахсий ва шахслараро тестларга бўлинади. Тестларда топшириқлардан фойдаланишнинг алоҳида хусусияти бўйича амалий, образли ва сўзли тестлар. Тест материалларининг тавсифи бўйича синалувчига талаблар, бланкали ва аппаратурали тестларга бўлинади. Объект бўйича баҳолаш – процессуал тестлар ютуққа эришиш тести, ҳолат ва хусусиятлар тести.

Интеллектуал тестлар шахсни ақлий фаолияти ривожланганлик даражаси ва уларни алоҳида билиш жараёнларини (идрок, диққат, хаёл, хотира, нутқ) баҳолашда қўлланилади.

Шахс тестлари инсоннинг барқарор индивидуал хусусиятлари, хатти – ҳаракатларини аниқлаш бунга: темперамент, характер, мотивация, эмоция ва қобилиятларни аниқловчи тестлар киради. Бундан ташқари шахсда ҳар томонлама, шахс ҳолатини комплекс баҳолаш ёки алоҳида хусусиятининг ривожланганлик даражасини баҳолаш тестлари ҳам мавжуддир. Бунга Кэттелл, ММРІ ва бошқа тестлар киради.

Хусусий тестлар ёрдамида, шахснинг алоҳида белгилари, мотивлар, эмоциялар, масалан характер акцентуацияси, хавотирлик, локус назорати, ютуққа эришиш мотиви, тажовузкорлик ва бошқалар аниқланади.

Шахслараро тестлар ҳар хил ижтимоий гуруҳларда одамларнинг муносабати сифатида ижтимоий-психологик ўз-ўзини аттестация қилиш тести.

Амалий тестлар ўзига топшириқ ва шаклларни қамраб олади, бунда синалувчи аниқ предмет материаллари ёки уларни алмаштирувчи материаллар билан кўргазмали-ҳаракатли режа билан амалий иш бажаради.

Образли тестлар, образлар, сурат, расм, схема ва тасаввурлар билан машқларни ўзи ичига олади.

Вербал тестлар сўзли топшириқлардан иборат, унда тушунчаларни аниқлаш ҳулоса чиқариш, ҳар хил сўзларнинг маъносини англаш ва таққослаш ҳамда бу сўзлар билан ҳар хил мантикий операцияларни бажаришни ўз ичига олади.

Тестларда қўлланиладиган кўпгина топшириқлар комплекс

характерга эга ва бу тестларда амалий, назарий, образли ва вербал топшириқлар мужассамлашган. Бу одамнинг, реал ҳаётидаги кўп вазибалари комплекс характерга эга эканлиги билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам, тестлар, одамини реал ҳаётдаги ютуққа эришиш имконияти ва ҳулқини айтиб бериш учун ўтказилади.

Бланкали тестлар синалувчида тест материаллари сифатида ҳар хил шаклдаги бланкаларда фойдаланилади, масалан, расмлар, схемалар, жадваллар ва саволномалар.

Аппаратурали тестлар — бу шундай тестларки, унда тест натижаларини қайта ишлаш ва кўрсатиш учун ҳар хил турдаги аппаратуралар қўлланилади, масалан, аудио ва видеотехника, электрон ҳисоблаш машиналари.

Процессуал тестлар деб, унинг ёрдамида қандайдир бир психологик ёки ҳулқий жараён ўрганилади ва унга аниқ микдорий ва сифатий таҳлил берилади, масалан, материалларни эсда олиб қолиш жараёнига, индивидларнинг гуруҳда шахслараро ҳамкорлик жараёнига таҳлилни мисол сифатида келтириш мумкин.

Ютуққа эришиш тестлари кишининг қандайдир бир фаолиятида, билиш соҳасини қандайдир бир турида ютуғини баҳолашда қўлланилади, масалан, тафаккурнинг мантиқийлиги, диққатнинг барқарорлиги, вербал тафаккурнинг ривожланганлик даражаси.

Ҳолатлар ва хусусиятлар тестлари шахс психологик сифатларининг барқарорлигини диагностика қилиш билан боғлиқдир, масалан, шахс ҳислатлари, темперамент хусусияти, қобилиятлари ва бошқалар.

Проектив тестлар махсус гуруҳга ажратилади. Проектив тест кишининг у ёки бу психологик сифатини тўғридан-тўғри эмас, балки бавосита баҳолайди. Бундай баҳолаш кишининг кўп маъноли объектларни қандай қабул қилиши ва талқин қилишининг анализи натижасида олинади. Бунга: сурат сюжетиининг ноаниқлиги, шаклсиз доғлар, тугалланмаган жумлалар ва бошқалар киради. Бундай объектларни таҳлил қилиш ва баҳолашда киши онгсиз равишда ўз-ўзининг «проекциясини» кўрсатиб бериш деб юритилади.

Бу гуруҳ тестларига, Роршах тести, Тематик Апперцептив Тест (ТАТ) ва бошқалар киради.

Проектив тестлар синалувчининг яширин ва англанилмаган

психологик хусусиятларини психодиагностика қилиш зарурати туғилганда қўлланилади.

Психодиагностик эксперимент метод сифатида камдан-кам воқеликда асосан кишининг зарур психологик сифатини бошқа усуллар билан аниқлаш ва баҳолаш имконияти бўлмаганда қўлланилади.

Процессуал тестлар, тадқиқотчини синалувчида кечаётган психик ва ҳулкий жараёнларнинг хусусиятлари қизиқтирганда қўлланилади, ютуққа эришиш тестлари эса кишининг қобилияти, кўникма ва малакаларини баҳолаш вазифасини ўтайди.

Интеллект тестлари кишининг интеллектуал тараққиётининг умумий кўрсаткичини аниқлаш ва миқдорий баҳолаш зарурати туғилганда фойдаланилади.

Психодиагностик методлар сингари тестларга ҳам қабъий талаблар қўйилади:

1. Тестнинг ижтимоий-маданий адаптацияси.

Бу сўзлар тузилмаси тест топшириқлари ва тест баҳолари ҳамда синалувчига берилаётган ушбу тест топшириқлари ушбу жамият маданияти миллий қадриятларига мос бўлишлиги зарур деган маънони англатади. Масалан, Европада тузилган тест бошқа бир мамлакатда биринчи марта қўлланилаётган бўлса ва бу мамлакатда интеллект структураси сўз-мантикий бўлмаса, балки образли ёки амалий тафаккурли бўлса тест албатта ижтимоий маданий мослаштирилган бўлиши шарт. Агар тест мослаштирилмаган ҳолда, яъни қандай бўлса шундайлигига қўлланилса, у ҳолда биз жуда паст натижалар оламиз ва натижалар ушбу мамлакатда яшовчи кишиларнинг тафаккури тараққиётини кўрсаткичига мос келмайди. Ёки бунинг акси, яъни ушбу мамлакатда сўз-мантиқ тафаккури асосий ролга эга бўлса тест топшириқлари амалий тафаккурга оид бўлса, у ҳолда биз ақлий тараққиётнинг ноадекват кўрсаткичига эга бўламиз.

2. Тест топшириқларининг содда тузилганлиги ва бир маънолилиги.

Ушбу талабга биноан, тестни сўз ва бошқа топшириқларида яъни, сўз, расмлар кишилар томонидан ҳар хил идрок қилиниши ва тушуниш моментлари бўлмаслиги керак.

3. Тест топшириқларини бажаришда вақтнинг чегараланганлиги.

Бунда психологик тест топшириқларини бажаришда вақт 1,5-2 соатдан ошмаслиги, чунки киши ўзининг иш қобилиятини юқори савияда узоқ муддат ушлаб туриши жуда мушкулдир.

4. Ушбу тест учун меъёрларининг мавжудлиги.

Тест меъёрлари деб, ушбу тестнинг репрезентативлигини ўртача кўрсаткичи тушунилади, яъни кўп одамлардан тўплаб олинган кўрсаткичларнинг ўртача кўрсаткичи билан индивиднинг кўрсаткичини таққослаш ва унинг психологик тараққиётни баҳолаш тушунилади. Тест меъёрлари асосан, синалувчиларнинг ёши, жинсини аниқ билган ҳолда, катта танлама гуруҳидан олинган тест натижаларининг ўртача баҳоси ва кейинчалик уларни ёши, жинси ва бир қанча релевант кўрсаткичларини дифференциялаш билан аниқланади.

Тест меъёрлари – бу кишилар тараққиётининг ўртача кўрсаткичи. Ҳар қандай меъёр, ўлчов ҳам вақти билан ўзгариб туради, чунки ишлар давомида кишиларнинг ҳам психологик тараққиётида ўзгаришлар бўлади, масалан, XX асрнинг биринчи чорагида кишиларнинг интеллектуал тараққиётига қўйилган меъёрлар, шу асрнинг охириги чорагига қўйилган меъёрларга тўғри келмайди, чунки ушбу йиллар мобайнида кишиларнинг ақлий тараққиёт кўрсаткичлари анча юқоридир.

Бундан ташқари эмпирик қоидалар мавжуд унга кўра камида ҳар беш йилда тест меъёрлари қайта кўриб чиқирилиши шартдир, асосан бу интеллектуал тестларга таллуқлидир.

Тест меъёрлари қўйилган талаблардан ташқари, тест ўтказишни, натижаларни қайта ишлаш ва таҳлил қилишни қатъий қоидалари мавжуддир. Булар қуйидагилардир:

1. У ёки бу тестни қўллаш учун психолог тест билан танишиб чиқиб, ўзида ёки бошқа бир кишида синаб кўриши керак. Бу тестни ўтказиш билан билан боғлиқ бўлган хатоликларни олдини олиш имконини беради.

2. Синалувчи тест топшириқларини бажаришидан олдин ва кўрсатмаларини яхши тушуниб олиши учун олдиндан тайёргарлик кўриб қўйиш.

3. Тест ўтказиш вақтида, синалувчилар мустақил ишлаши, бир-бирига ҳалақит бермаслигини ва таъсирини ўтказмаслигини назорат қилиб туриш, чунки бу тест натижаларини ўзгартириб юбориши мумкин.

4. Ҳар бир тест натижаларини қайта ишлаш ва таҳлил қилиш учун асосланган ва аниқ ишланган математик-статистик усулларни олдиндан тайёрлаб қўйиш.

Биз тест турлари ва тест меъёрларига қўйилган талабларни ўрганиб чиқдик, энди тест меъёрларини репрезентативлиги, валид-лиги, ишончлигига тўхталиб ўтсак.

Тест тузилишининг асосий статистик принциплари 1980-йилларда В.С.Аванесов, А.Анастаси, В.К.Гайда, В.П.Захаров-ларнинг адабиётларида тўлиқ ёритиб ўтилган. Аммо кўрсатиб ўтилган адабиётларда психометрик тестларнинг асосий муаммоси, тест меъёрлари, тўлиқ ёритиб ўтилмаган. Бу биринчи навбатда аме-рикалик тестолог А.Анастасининг адабиётига таллуқлидир. Анаста-зининг яратган қўлланмаси, ғарб тестологлари томонидан иккита асосий принциплари зарурий танқидий муҳокамаларга эга бўлмайди, булар диагностик меъёрий сифати тарзида статистик меъёрларнинг қўлланилиш муаммолари ва нормал моделларга ҳамма эмпирик маълумотларнинг тақсимланиши ҳақидаги маълу-мотлар муаммоси.

Энди биз дифференциал асосий тушунчалар тизими тузили-шининг қисқача контекстини анализ қилиб ўтамиз.

1. Тест шкалаларининг статистик табиати. Психодиагностика-да типик ўлчов тести — бу қисқа топшириқларнинг ёки пунктларнинг кетма-кетлиги, синалувчи томонидан топшириқлар бажарилиши натижасида сўнг уларнинг бир хил миқдорий таҳлил қилиниши демакдир. Масалан: алоҳида топшириқлардан тузилган интеллектуал тестларни интерпретация қилиниши: «ечими тўғри», «ечими нотўғри», «жавоб йўқ», (топшириқни ўтказилиб юборили-ши, вақт етишмаслиги сабабли), шахсий саволномаларнинг таҳлил қилиниши: синалувчи томонидан таъкидланиши лозим бўлган жа-воблар кўрилиши: «тасдиқлаши», «инкор қилиниши» (жавоблар, «рози эмасман», «йўқ»).

Умумий баллар калит орқали ҳисоблаб чиқилади, калит ҳар бир пункт бўйича сонлар билан ифодаланади. Масалан, топшириқнинг тўғри ечимига — «+1», нотўғри ёки ўтказиб юборил-ганига — «0». Бунда баллар тўғри жавобларнинг миқдорини кўрсатиб беради.

2. Психометрикада ўлчов муаммолари ва тест пунктларининг хусусиятлари.

Ўлчов кўрсаткичи «эталон» ҳисобланади. Эталон бу – ўлчанаётган хусусиятга берилган катталиқни бир маромда сақлаб турувчи физик объектдир, дифференциал психометрикада бундай физик эталонлар мавжуд эмас. Психометрикада эталон ролини тестларнинг ўзи бажаради, буни шундай тушуниш керак, топшириқнинг мураккаблиги киши қобилиятига тўғри пропорционал катталиқ деб қараш мумкин. Яъни топшириқ қанча мураккаб бўлса, унинг ечимини топиш учун киши қобилиятининг даражаси шунча юқори бўлиши керак. Тест пунктларнинг кучи ва мураккаблигини тест ўтказиш ёрдамидагина аниқлаш мумкин. Мураккаблиқни аниқлаш «фоизли ўлчов» билан белгиланади, тест топшириқларига «тўғри» жавоб берган синалувчилар фоиз билан аниқланади, яъни «фоиз» қанча кичик бўлса мураккаблик шунча юқорида бўлади.

Тест пунктларнинг хусусиятини тест балларининг тақсимланиши кўрсатиб беради. Агар тест балларининг тақсимланиши эгрилиги ўнг томонли ассимметрияга эга бўлса, унда тест мураккаб топшириқлардан тузилган, агар эгрилик чап томонли ассимметрияга эга бўлса, у ҳолда тест топшириқлари содда тузилган ҳисобланади ва қуйидаги кўринишга эга:

**а) ўнг томонли
ижобий**

**б) чап томонли
салбий**

2.3. МЕТОДИКАЛАРГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Педагогик-психологик эксперимент, тадқиқотнинг ишончли воситаси бўлиши ҳамда натижаларнинг ҳаққонийлигига ишонч ҳосил қилиш учун ва ушбу натижалар асосида тўғри хулоса чиқариш учун тадқиқотда қўлланилган психодиагностик методика илмий асосланган бўлиши керак, бунда методлар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: валидлик, ишончлилик, бир сифатлилик ва аниқлик. Энди ҳар бир талабни алоҳида кўриб чиқамиз.

«Валидлик» - атамаси Европа тилларидан олинган бўлиб ва у қуйидаги маънони англатади: «тўлақонли», «яроқли», «мос». **Психодиагностик методиканинг валидлик** сифатидаги тавсифи унинг айнан ўрганилаётган психологик хусусиятга мўлжалланганлиги ва ушбу психологик хусусиятни баҳолашга мослиги ҳамда яроқлигини кўрсатиб беради.

Методиканинг валидлик тавсифи ўзига ушбу методика орқали ҳақиқатдан ҳам психологик сифатни ўлчаш мумкин деган хулосадан ташқари унинг қўллаш мумкин бўлган соҳасини ва унинг шароитлари ҳақидаги маълумотларни ҳам ўзига қамраб олади.

Психодиагностик методиканинг валидлиги ҳақида мулоҳаза қилар эканмиз, валидликнинг бир нечта турлари борлигини ва уларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб чиқиш ҳамда баҳолаш зарурдир. Валидлик – назарий, амалий, эмпирик, ички ва ташқи бўлиши мумкин.

Назарий валидлик – қўлланилган методика ёрдамида олинган кўрсаткичларни, бошқа методик воситалардан олинган кўрсаткичлар билан яъни кўрсаткичлар орасида назарий асосланган боғлиқлик борлигини ва тадқиқ қилинаётган сифат кўрсаткичлари мослиги билан аниқланади.

Назарий валидликни битта назарияга таянган ҳолда, айнан бир хусусиятга тегишли ҳар хил методикалардан фойдаланиш натижа-сида олинган кўрсаткичларни корреляцияси билан текширилади.

Эмпирик валидлик – синалувчининг реакцияси ва хатти-ҳаракатини кузатиш орқали, унинг ҳаққоний ҳулкидаги диагностик кўрсаткичларининг бир-бирига мослиги билан текширилади. Агар синалувчининг характерини қўлланилган методика ёрдамида баҳоласак, ушбу одамнинг ҳаётдаги характер кўринишини

қўлланилган методикадан олинган кўрсаткичлар билан бир хиллигини аниқласак, у ҳолда методикани эмпирик ва амалий валидди деб ҳисобласак бўлади.

Эмприк валидлик мезонлари бўйича методика одамларнинг амалий фаолият натижалари ҳамда ҳаққоний ҳаётий ҳуқуқларининг кўрсаткичларини таққослаш билан текширилади.

Ички валидлик – методикадаги топшириқлар, субтестлар, мулоҳазаларнинг умумий мақсадга мослигини англатади. Методикадаги субтестлар, топшириқлар ва ундаги саволлар қисман ёки бутунлай биз ўрганаётган хусусиятни ўлчай олмаса, у ҳолда ушбу методика ички валидди эмас ёки ички валидлик етарли даражада эмас, деб ҳисобланади.

Ташқи валидлик – ҳам худди эмпирик валидликка ўхшаш, ундан фарқли томони шундаки, синалувчининг ҳулқига тааллуқли асосий ташқи кўринишларнинг кўрсаткичлари билан методикадаги кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлигига эътибор қаратилади.

Методикани тузиш жараёнида дарҳол унинг валидлигини баҳолаш жуда мураккабдир. Одатда методиканинг валидлигини текшириш ва аниқлашда методикани узоқ муддат қўлланилгандан сўнг у ҳақида хулоса чиқариш мумкин, чунки юқорида кўрсатиб ўтилган валидликнинг тўрт тури ҳам текширилиши зарурдир.

Валидликнинг турларидан ташқари унинг мезонларини билиш аҳамиятга моликдир:

А) Хулқий кўрсаткичлар – синалувчининг ҳар хил ҳаётий воқеаликлардаги реакция ва хатти- ҳаракатлари;

Б) Синалувчининг фаолиятидаги ютуқлари: ўқув, иш, ижодий ва ҳоказолар

В) Ҳар хил назорат синов-ва топшириқларнинг бажарилганлиги ҳақида маълумотлар.

Г) Бошқа методикалар ёрдамида олинган маълумотлар – валидлик ёки текшириляётган методикани бошқа методика билан боғлиқлигининг етарли даражадалиги.

Методиканинг ишончлилиги – методика ёрдамида барқарор, каътий кўрсаткичларни олиш имкониятлари билан тавсифланади.

Психологик тест натижаларини назорат қилиш мураккаб омилларга тобедир ва бу куйидагилардир:

– асбоб ускуналарнинг ўлчов сифати

- психологик тестларнинг доимий релевант тавсифи
- синалувчининг кўрсатмаларни тўғри тушуниши
- синалувчининг хулки, хатти-ҳаракати
- синалувчининг долзарб психологик ҳолати.

Психодиагностик тадқиқот жараёнида ушбу омилларнинг ўзгариши ўлчовнинг ишончлилиқ даражасини пасайтиради, чунки бу омилларнинг доимийлигини сақлаб туришнинг имконияти йўқ, шунинг учун ҳам психодиагност методиканинг юқори даражада ишончлилиқига амин бўлиши жуда қийин. Ушбу омилларнинг асосийларидан бири методиканинг ўзини ишончлиқидир, чунки қолган омиллар олинган натижаларнинг доимийлиқига таъсир ҳиссаси анча кичикдир.

Психодиагностик методикаларнинг ишончлигини икки хил усул билан текшириб чиқиш мумкин:

1. Ушбу методика ёрдамида ҳар хил одамларда олинган натижаларни таққослаш;
2. Айнан бир хил шароитда методикани қўллаш ва ундан олинган натижаларни таққослаш;

Методиканинг аниқлиги – психодиагностик тадқиқот пайтида бирор бир хусусиятни баҳолашда озгина ўзгартиришга ҳам жавоб қайтариш қобилиятида намоён бўлади. Методиканинг аниқлигини техник ўлчов асбоб ускуналарнинг аниқлиги билан изоҳлаш мумкин. Масалан: сантиметрга бўлинган метрдан, миллиметрга бўлинган чизғич билан ўлчов аниқроқдир.

Психодиагностик методика қанчалик аниқ бўлса, ўлчовнинг сифати шунчалик юқори бўлади. Аммо амалий психодиагностикада ҳамма вақт ҳам ўлчовнинг аниқлиги баҳолашнинг юқори даражаси талаб қилинмайди. Масалан, бутун тадқиқотда танлама синалувчиларни иккига бўлиш керак бўлса, у ҳолда қўлланилаётган методика айнан шунчага мос ҳолда бўлиниши керак, ундан кўпга ҳам камга ҳам эмас. Агар синалувчилар бешта гуруҳга бўлиниши шарт бўлса, у ҳолда бешта ўлчов шкаласи бор методикани қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади ва улар бешта пунктдан иборат бўлиши керак, масалан «ҳа», «йўқдан кўра ҳа», «ё ҳа, ё йўқ», «йўқ ҳадан кўра», «йўқ» шаклида. Методиканинг бир сифатлиги ушбу методика ёрдамида олинган натижалар қай даражада, айнан бир хусусиятга таалукли ўзгаришни ўлчаши билан тавсифланади. Агар

ўрганилаётган хусусиятлардан олинган кўрсаткичлар, ушбу методика билан боғлиқ бўлмаган бошқа бир хусусиятни кўрсаткичларни намоён қилса, у ҳолда ушбу методика бир сифатлилиқ мезонига мос бўлмайди. Масалан, тадқиқотчини шахсининг хулқ мотивларини баҳолаш қизиқтирса, у синалувчининг хулқ мотивларига тааллуқли тўғридан-тўғри саволлар бериши мумкин, у ҳолда олинган жавоблар бир хиллиқ мезонига мос тупиши камдан-кам ҳолларда рўй бериши мумкин, чунки синалувчи ўз хулқ мотивларини англаган ҳолда экспериментаторга хулқ мотивларининг ижобий томонларини кўрсатишга ҳаракат қилади.

Ўқувчи, талабани фақат билимларни ўзлаштиришини баҳолаш ҳам бир сифатлиқ мезонини тўлиқ қаноатлантира олмайди, чунки билимни ўзлаштиришига ҳамиша ҳам объектив баҳо қўйилмайди, бунда ўқувчининг билимларидан ташқари, унинг ўқитувчи билан муносабати ва ўқувчининг хулқи кўриниши ҳам намоён бўлади.

Психодиагностикада бирор бир методикани қўллашдан олдин тадқиқотчи ушбу методикани валидди, ишончли, аниқлиги ва бир сифатлилиқ талабларига жавоб бера олишига тўлиқ ишонч ҳосил қилиши шарт. Айтиб ўтилган мезонлардан асосийлари: валиддилик ва ишончилиқдир, агар ўлчов ускуналари бу иккала мезонга мос келмаса, у ҳолда психодиагностикада бу воситаларни умуман қўллаш мумкин эмас. Мабодо методиканинг аниқлиги ва бир сифатлилиги тўлиқ бўлмаса ҳам методикани аниқ шартлар асосида қўллаш мумкин. Аммо қуйидагиларни унутмаслиқ зарурдир:

– ноаниқ методика, ўтказилаётган эксперимент натижалари бирор бир хусусиятдаги кичик ўзгаришларни аниқлаш имконини бермайди;

– методика бир сифатлилигининг тўлиқ эмаслиги, ҳамиша ҳам айнан баҳоланаётган хусусиятдаги ўзгаришлар даражаси билан олинган кўрсаткичларни таққослаш имконини бермайди.

Психодиагностик натижаларга қўлланилган методикадан ташқари воқеа ҳамда ҳодисалар ҳам таъсир қилади, яъни берилган кўрсатмаларни синалувчи томонидан тўғри тушунмаслиги ва тест вақтида синовчининг хулқи ва шахс хусусиятлари ўз таъсирини кўрсатиши мумкин. Агар воқеалиқни синалувчи имтиҳон сифатида қабул қилса, ўзини шу воқеалиқка мос тарзда тутати. Юқори хавотирли одамни ҳамиша ва ҳамма пайт юқори «хавотирлиқ» ҳолати

камраб олади, ҳар қандай ҳодисани хавф сифатида қабул қилади. Кичик даражали хавотирли одам бунинг аксидир, яъни ўзини эркин тутади.

Синалувчиларнинг хулқи, хатти-ҳаракати ва уларнинг кўрсатган натижалари, кўрсатмаларни қандай тушуниши билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам кўрсатмаларнинг аниқ тузилиши ва уларни тез англаб олинишига, психологик ташхисда қатъий талаблар қўйилади:

- кўрсатма содда ва тушунарли бўлиши;
- бир хил маънодаги сўз ва талаффузларни ўзига камраб олмаслиги;

- кўрсатмани иложи борида ёзма шаклда бўлишига (кўрсатма бераётган шахс, кўрсатмани ҳар хил паралингвистик таркибий қисмлар орқали ифодалаши мумкин: мимика, талаффуз, темп, пауза ва хатти-ҳаракатлар).

Баъзан тадқиқот натижаларига синовчининг хулқи ва хатти-ҳаракати ҳам таъсир қилиши мумкин. Масалан, экспериментатор ҳақида синалувчининг фикри ижобий бўлса, унинг хатти-ҳаракатида, муносабатида имкони борида синовчига яхши натижа беришга ҳаракат қилади. Бунинг акси бўлса, экспериментаторга нисбатан синалувчида антипатия бўлади.

Асосий кўрсатма: экспериментатор босиқ, мувозанатли, хатти-ҳаракати синалувчиларга нисбатан, яхши ва дўстона бўлиши керак.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Психодиагностиканинг тамойиллари қайсилар?
2. Психодиагност шахсига қўйиладиган талаблар ҳақида нималарни биламиз?
3. Психодиагностиканинг маънавий-ахлоқий меъёрлари.
4. Тестларнинг турлари, меъёрлари.
5. Психодиагностик тадқиқотларни ўтказиш.
6. Методиканинг валидлиги, валидлик турлари, мезонлари.
7. Методиканинг ишончлилиги.
8. Методиканинг аниқлиги ҳақида нималарни биламиз?

III. БОЛАЛАР ТАФАККУРИ ВА УНИНГ ИНДИВИДУАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тафаккур ижтимоий ҳаёт шароитида шаклланадиган жараён бўлиб, у даставвал кенг предметли фаолият сифатида намоён бўлади. Кейинчалик у «ақлий» хатти-ҳаракат характери олиб олиниб шаклга айланади. Тафаккур инсон билиш фаолиятининг олий шакли сифатида атроф олами умуллаштирган ҳолда воситали акс эттириш имконини беради, предметлар билан ҳодисалар ўртасида алоқа ва муносабатларни ташкил қилади.

Тафаккур — янгиликни қидириш ва очишдан иборат психик жараён. Бу янгилик субъектив бўлиши мумкин, яъни уни кимлардир қачонлардир топган бўлиши мумкин, лекин субъект тафаккур жараёни ёрдамида ўзи учун уни янгидан кашф этади, акс ҳолда биз кўпроқ хотира, ўтган тажрибаларимизни қайта тиклаган бўламиз. Болаларни ўқитишда тафаккурнинг шу муҳим хусусиятини асос қилиб олиш мумкин.

Мактабгача тарбия ёши — психик ривожланишнинг интенсив босқичи ҳисобланади. Айнан мана шу ёшдан болада жуда катта ўзгаришлар рўй беради, яъни психофизиологик функцияларнинг такомиллашувидан бошлаб, то мураккаб шахсий янги образларнинг пайдо бўлишигача бўлиб ўтадиган жараёнлар содир бўлади. Янги образларни ҳаёлий ҳодисаларни анализ қилиш мактабгача тарбия ёшидаги болаларга хосдир, аммо натижалар ҳамиша ижобий бўлмаса ҳам, болалар фаолиятини таҳлил қилганимизда, биз шу нарсага амин бўлдик-ки, болалар предметларни тасаввур қилибгина қолмай, уларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳам ҳаёлан тасаввур қилар экан.

Тасаввурнинг ривожланиши, тафаккурнинг шаклланаётган жараёни билан тавсифланади, бу шаклланиш боланинг ҳаёлий тасаввурларининг ихтиёрий кўрсаткичлари билан боғлиқдир. Бундай имконият 5-6 ёшли болаларда янада юқорироқ бўлади, чунки, бола янги ақлий ҳаракат усуллари жуда тез ўзлаштириб олади. Ақлий фаолиятда янги усулларнинг шаклланиб бориши, ташқи предметларнинг ҳаракатини ўзлаштириб олишдаги бола ҳаракати, таълим ва тарбия жараёнида муҳим аҳамиятга эга. Бу ўз навбатида мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг образли тафаккурини ривожланиши учун энг мақбул имконият давридир.

4-5 ёшли болаларда кўникма ва малакаларнинг ривожланиши

ҳамда шаклланишида интенсивлик кўзга ташланади, бу эса ташқи муҳитни ўрганишга замин яратади. Ақл ривожланишидаги бундай кўрсаткич, кўргазмали ҳаракат тафаккурга «тайёргарлик даври» ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида болани ташқи ва уни ўраб турган атроф-муҳитни ўрганиш жараёнида фактларга асосланган ҳолда тасаввур ва тушунчага эга бўла олишига кўмак беради. Кўргазмали-ҳаракат тафаккур тури, тафаккурнинг янги турларини шаклланишига, яъни кўргазмали-образли тафаккурнинг ривожланишига хизмат қилади. Бу шу билан таърифланади-ки, бола муаммоли вазиятларнинг ечимини тасаввурлар шаклида қабул қилган ҳолда амалий ҳаракатларни қўлламайди. Мактабгача тарбия ёшининг сўнгида кўргазмали- образли тафаккурнинг энг юқори формаси кўргазмали-схематик тафаккурнинг ривожланиши кўзга ташланади.

Кўргазмали-схематик тафаккур ташқи муҳитни ўзлаштириб олиш учун жуда катта имкониятлар яратади, яъни ҳар хил предметларни ва ҳодисаларни умумлаштиришнинг модели учун манба бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари тафаккурнинг кўргазмали-схематик формаси, мантиқий тафаккурни ривожлантиришнинг асосий негизи ҳамдир.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, 5-7 ёшли болалар муаммоли вазиятларни ечимини топишда масалага тафаккурнинг уч хил формаси билан ёндашар экан. Булар:

- кўргазмали - ҳаракат тафаккур;
- кўргазмали - образли тафаккур;
- мантиқий тафаккур.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда асосан образли сўз мантиқли ва кўргазмали-ҳаракатли тафаккур тури ривожланган бўлади. Сўз мантиқ тафаккур тури эса мактабгача тарбия ёшидаги болаларда энди ривожланиш даврида бўлади. Мана шунинг учун ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг интеллектини диагностика қилиш учун, биринчи навбатда образли сўз мантиқли ва кўргазмали-ҳаракат тафаккур турларига эътибор қаратиш керак.

Биз -баён қилаётган психодиагностик методикалар тафаккурнинг айнан мана шу икки турига тааллуқлидир.

Образли – сўз-мантиқ тафаккур ҳам, кўргазмали-ҳаракат тафаккур ҳам ўзига хос бир қанча хусусиятларга эга. Ушбу хусусиятлар ҳар хил топшириқлар ечимини излаш босқичларида намоён бўлади. Мана шу боғланишлар ва муносабатлар туфайли болалардаги образли - сўз-мантиқ ва кўргазмали-ҳаракат тафаккурни диагностикалаш учун, биз ҳар иккала тафаккур турини муҳим жиҳатларини инобатга олган ҳолда, ушбу тафаккур турларига бештадан методика тавсия қиламиз.

Кичик ва катта мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг интеллектуал тараққиёт кўрсаткичлари ёш давлари билан бири-биридан фарқланиши сабабли, ушбу методик мажмуага 3 ёшдан 4 ёшгача ва 4 ёшдан 5 ёшгача болаларнинг ёшидаги фарқларини инобатга олган ҳолда алоҳида ҳар хил вариантлар киритилган.

Энди ҳар иккала тафаккур турига тавсия қилинган методикаларга тўхталиб ўтамиз.

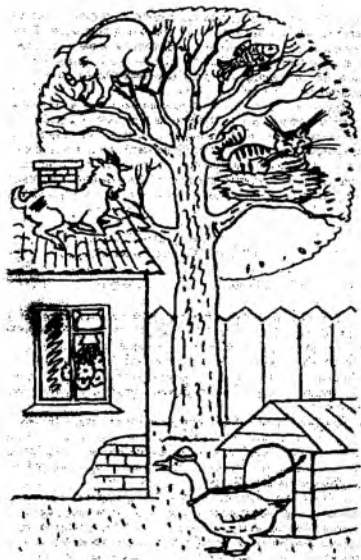
Образли, сўз-мантиқли тафаккур турини баҳолаш учун методикалар

3.1. «Мантиқсиз тасвирлар» методикаси

Ушбу методика ёрдамида болани атрофдаги борлиқ ҳамда ушбу моддий дунёдаги бир қанча объектларнинг орасида ўзаро боғланишлар ва муносабатлар ҳақида элементар образли тасаввурлари: ҳайвонлар билан, уларнинг ҳаётий кўринишлари билан, табиат билан баҳоланади.

Ушбу методика ёрдамида боланинг мантиқий мулоҳазаси ва ўз фикрини грамматик жиҳатдан тўғри ифодалай олиши аниқланади. Методикани ташкил қилиш жараёни қуйидагича олиб борилади:

1-расмда тасвирланган кўринишлар болага тавсия қилинади, унда ҳайвонлар билан боғлиқ бир қанча «мантиқсиз» ҳодисалар мавжуд.

1- расм.

Болага расмни кўрсатиш жараёнида, унга куйидаги маънода кўрсатма, берилади: «Дикқат билан ушбу расмдаги тасвирларни кўриб чиқ ҳамда бизга шунини айтчи, расмда ҳамма нарса ўз жойида чизилганми ва ушбу объектлар тўғри тасвирланганми? Агар сен қайсидир объектни ўз жойида тасвирланган эмас, деб ҳисобласанг, нима учун шундай бўлиш кераклигини тушунтириб бер ва сен бизга аслида қандай бўлиши кераклигини айтиб бер?».

Кўрсатманинг иккала қисми ҳам кетма-кетлик билан бажарилади. Биринчи навбатда бола хатоларни айтиб беради ва расмларда кўрсатиб беради, сўнгра ҳақиқатдан қандай бўлишлигини изоҳлаб беради.

Расмларни кўриш ва топшириқни бажариш вақти чегараланган, яъни уч дақиқа вақт берилади. Бу вақт мобайнида бола иложи борича мантиксиз воқеликни кўпроқ топиши ва ҳақиқатдан қандай бўлиш кераклигини тушунтириб беради.

Натижаларни баҳолаш

10 балл агар бола берилган 3 дақиқа мобайнида расмдаги ҳамма мантиксиз тасвирларни (жами 7 та) аниқлаб ҳамда кониқарли тушунтириб бера олишга улгурса ва ҳақиқатдан қандай

бўлишини шарҳлаб бера олса, ушбу баҳо қўйилади:

8 - 9 балл бола ҳамма мантиқсиз тасвирларни аниқлаб ва белгилаб чиқса, аммо бирдан учтагача тасвирни ҳақиқатдан қандай бўлишини шарҳлаб бера олмаса қўйилади;

6- 7 балл бола ҳамма мантиқсиз тасвирларни аниқлаб ва белгилаб чиқса, аммо 3 дан 4 гача тасвирни ҳақиқатдан қандай бўлишини шарҳлаб бера олмаса қўйилади;

4- 5 балл бола ҳамма мантиқсиз тасвирларни аниқлади, аммо 5 - 7 тагача тасвирни чегараланган вақт мобайнида шарҳлаб беришга улгура олмаса қўйилади;

2 - 3 балл бола чегараланган вақт мобайнида 1 - 4тагача тасвирни аниқлаб бера олмади ва шарҳлашга вақти етмаса;

0-1 балл — чегараланган вақт мобайнида бола расмдаги 7 та мантиқсиз тасвирлардан 4 тасини топса қўйилади.

Изоҳ: 4 ва ундан юқори балл, агар бола берилган 3 дақиқа мобайнида топширикни биринчи қисмини тўлиқ бажара олса, аммо уларни тушунтириб ва шарҳлашга улгура олмаса қўйиш мумкин.

Таракқиёт даражаси ҳақида хулоса чиқариш:

10 балл — жуда юқори

8- 9 балл — юқори

4 - 7 балл — ўртача

2- 3 балл — паст

0-1 балл — жуда паст

3. 2. «Йил фасллари» методикаси

Ушбу методика 3 ёшдан 4 ёшгача болалар учун мўлжалланган. Болага 2-расм кўрсатилади ва ушбу расмларга диққат билан қараб, расмнинг ҳар бир қисмида йилнинг қайси фасллари тасвирланганлиги ҳақида сўралади. Топширикни бажариш учун 2 дақиқа вақт берилади. Ушбу берилган вақт мобайнида бола нафақат йил фасллариини айтиб бериши, балки нима учун эканлигини ва фаслларнинг белгиларини кўрсатиб бера олиши ва ушбу қисмда айнан мана шу фаслга тегишли эканлигини асослаб бериши керак.

2-расм.

Натижаларни баҳолаш.

10 балл берилган вақт мобайнида бола расмдаги йил фасллари бир бири билан боғлиқ ҳолда тўғри айтиб бера олса ва ҳар бир йил фаслнинг иккитадан белгисини кўрсатиб бера олса (жами ҳар бир йил фаслининг 8 та белгисини кўрсатилса) қўйилади.

8 - 9 балл бола расмдаги ҳар бир йил фасллари бир-бирига боғлиқ ҳолда тўғри айтиб берса ва йил фасллари умумий олганда 5- 7 тагача белгисини тўғри кўрсатиб бера олса қўйилади.

6-7 балл бола йил фасллари тўғри аниқлаб, аммо ўз фикрини тасдиқловчи жами 3 - 4 та фасллари белгисини кўрсата олса қўйилади;

4 - 5 балл бола фақат йил фасллари фақат 2 тасини аниқлаб бера олса ва ўз фикрини тасдиқловчи жами 1 - 2 тагача йил фасллари белгисини кўрсатиб берса қўйилади;

0 - 3 балл бола йил фасллари бирортасини ҳам тўғри аниқлай олмаса ва бирорта ҳам фасл белгисини кўрсатиб бера олмаса (ушбу баллар боланинг йил фасллари топишга ҳаракат қилганлигига боғлиқ ҳолда) қўйилади.

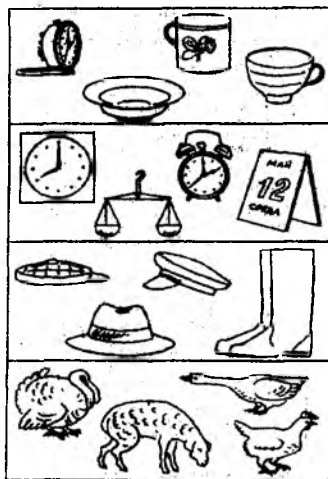
Тараққиёт даражасига хулоса чиқариш.

10 балл — жуда юқори

8 - 9 балл — юқори
6 - 7 балл — ўртача
4 - 5 балл — паст
0- 3 балл — жуда паст

3.3. «Бу ерда нима ортиқча?» методикаси

Ушбу методика 4 ёшдан 5 ёшгача бўлган болаларга мўлжалланган ва бундан олдинги методикага ўхшашдир. Бу методика болаларнинг образли, сўз-манткли тафаккур жараёнининг анализ ва умумлаштириш операцияларини тадқиқ қилади. Методикада болаларга ҳар хил предметлар тасвирланган расмлар тавсия қилинади ва куйидагича кўрсатма берилади: «Ҳар бир расмда тасвирланган 4 та предметдан бири ортиқча. Диққат билан расмга қараб, қайси бир предмет ортиқча ва нима учун ортиқча эканлигини тушунтириб бер».Топшириқни бажариш учун 3 дақиқа вақт берилади.

3-расм.

Натижаларни баҳолаш.

10 - балл бола ўзига берилган топшириқни 1 дақиқадан кам вақтда бажариб, ҳар бир расмдаги ортиқча предметни нима учун ортиқча эканлигини шарҳлаб бера олса қўйилади;

8 - 9 балл бола топширикни 1 дақиқадан 1,5 дақиқагача тўғри бажара олса қўйилади;

6 - 7 балл бола топширикни 1,5 дақиқадан 2 дақиқагача тўғри бажара олса қўйилади;

4 - 5 балл — бола топширикни 2 дақиқадан 2,5 дақиқагача тўғри бажара олса;

2 - 3 балл бола топширикни 2,5 дақиқадан 3 дақиқагача тўғри бажара олса қўйилади;

0-1 балл бола 3 дақиқа мобайнида топширикни тўғри бажара олмаса қўйилади.

Таракқиёт даражаси ҳақида хулоса чиқариш:

10 балл — жуда юқори

8 - 9 балл — юқори

4 - 7 балл — ўртача

2 - 3 балл — паст

0-1 балл — жуда паст

3.4. Методика «Расмларга қандай предмет етмайди»

Бу методика 3 ёшдан 4 ёшгача бўлган болаларнинг тафаккурини диагностик тадқиқ қилиш учун мўлжалланган. Топширикни бажаришдан олдин бола билан тушунтириш ишлари олиб борилади, яъни унга расмлар кўрсатилишини ва бу расмларда болалар тасвирланганлиги, ушбу тасвирлар тўлиқ бўлиши учун қандайдир предметнинг етишмаслигини, бу предметлар расмнинг пастки қисмида тасвирланганлиги айтиб ўтилади.

Болага бериладиган топширикнинг асосий моҳияти шундан иборатки, бола иложи борица расмдаги тасвирлар тўлиқ бўлиши учун зарур предметларни топиб кўрсатиб бериши керак.

4-расм.
Натижаларни баҳолаш.

10 балл— топшириққа кетган вақт 30 сониядан кам бўлса қўйилади;

8 - 9 балл — топшириқни бажаришга кетган вақт 31 сониядан 49 сониягача бўлса қўйилади;

6 — 7 балл — топшириқни бажаришга кетган вақт 50 сониядан 69 сониягача бўлса қўйилади;

4 — 5 балл — топшириқни бажаришга кетган вақт 70 сониядан 89 сониягача бўлса қўйилади;

2 — 3 балл — топшириқни бажаришга кетган вақт 90 сониядан 109 сониягача бўлса қўйилади;

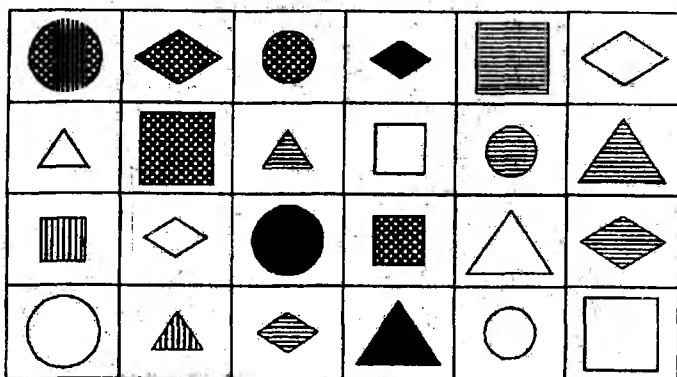
0—1 балл — топшириқни бажаришга кетган вақт 110 сония ва ундан кўп бўлса қўйилади;

Таракқиёт даражаси ҳақидаги хулоса 1,3 методика сингари чиқарилади.

3.5. «Гуруҳларга бўлиб кўрчи» методикаси

Ушбу методика 4 ёшдан 5 ёшгача бўлган болаларнинг образли сўз-мантикли тафаккурини баҳолаш учун мўлжалланган. Болага 5-расмдаги тасвирлар кўрсатилиб, қуйидаги йўриқнома берилади:

«Диққат билан ушбу расмдаги тасвирларни кўриб чиқ ва уларни иложи борича кўп гуруҳларга бўлиб чиқ. Ҳар бир гуруҳга, умумий белгиси бир хил бўлган фигураларни кирит ва ҳар бир фигуранинг номини айт, ҳамда қандай белгилар асосида бўлиб чиққанингни тушунтириб бер».

5-расм.

Топшириқни бажаришга 3 дақиқа вақт берилган.

Натижаларни баҳолаш.

10 балл — бола ҳамма фигураларни 2 дақиқадан кам вақтда гуруҳларга бўлиб чиқса қўйилади.

Бу фигуралар гуруҳи қуйидагича: учбурчак, айланалар, квадратлар, ромблар, қизил фигуралар, (расмда улар қора рангда берилган), кўк фигуралар (улар тўғри чизик билан штрих қилинган), сариқ фигуралар (улар катаклар билан белгиланган), катта фигуралар, кичик фигуралар;

8 - 9 балл бола ҳамма фигураларни 2,0 дақиқадан 2,5 дақиқагача бўлиб чиқса қўйилади;

6 - 7 балл —бола ҳамма фигураларни 2,5 дақиқадан 3,0 дақиқагача бўлиб чиқса қўйилади;

4 - 5 балл — 3 дақиқа мобайнида бола 5 дан 7 гача гуруҳга бўлиб чиқса қўйилади;

2- 3 балл— 3 дақиқа мобайнида бола 2 дан 3 тагача гуруҳга бўлиб чиқса қўйилади;

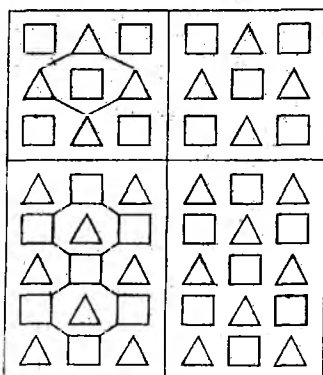
0-1 балл—3 дақиқа мобайнида бола 1та гуруҳдан кўп гуруҳга бўла олмаса қўйилади.

Тараққиёт даражаси ҳақида хулоса 1,3 — чи методика сингари чиқарилади.

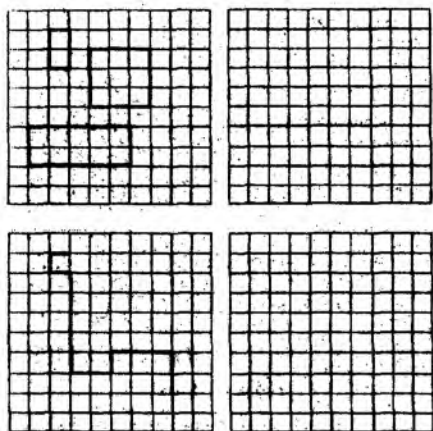
КЎРГАЗМАЛИ - ҲАРАКАТЛИ ТАФАККУР ТУРИНИ БАҲОЛАШ УЧУН МЕТОДИКАЛАР

3.6. «Контурларни бирлаштириш» методикаси

Болаларга 6-7 расмлар кўрсатилади ва ушбу методикадаги топшириқнинг мақсади тушунтириб берилади, яъни қалам ёки ручка ёрдамида имкони борича тез ва аниқ чап томондаги контурларни ўнг томонда берилган расмларга кўчириб чиқиш зарур. Бунда боланинг чизикларни тўғри чизганлигига ва фигураларнинг бурчакларини аниқ бирлаштира олишига эътибор қаратиш зарурдир. Топшириқ бажариб бўлингандан сўнг вазифанинг тоза, аниқ ва тезлиги баҳоланади.

6 –расм.

7-расм.

Натижаларни баҳолаш.

Топшириқни бажариш тезлиги ва сифатига қараб балларда баҳоланади.

10 балл—бола ҳамма топшириқни бажаришга 90 сониядан кам вақт сарфлаб, фигураларнинг бурчаклари тўғри ва аниқ бирлаштирилса ҳамда чизиклар берилган контурларга аниқ мос келса қўйилади;

8 - 9 балл— топшириқни бажаришга 90 сониядан 109 сониягача вақт сарфланса, аммо қуйидаги камчиликларнинг бирортаси мавжуд бўлса: бир ёки иккита чизикнинг тўғри эмаслиги; Икки ёки учта чизиклар фигура бурчаклари нотўғри бирлаштирилган бўлса; иккитадан тўрттагача чизиклар контурдан ташқарига чиқиб кетган бўлса; тўрттадан бештагача фигура бурчаклари бирлаштиришда, ноаниқликка йўл қўйилган бўлса қўйилади;

6- 7 балл— ҳамма топшириқни бажаришга 105 дан 120 сониягача вақт сарфланса, аммо қуйидаги камчиликларнинг бирортаси мавжуд бўлса: уч ёки тўртта чизикнинг эгрилиги: тўрттадан олтитагача фигура бурчакларини нотўғри бирлаштирилганлиги; бештадан олтитагача чизиклар контурдан ташқарига чиқиб кетганлиги; олтитадан еттитагача фигура бурчакларини бирлаштиришдаги ноаниқлик бўлса қўйилади;

4-5 балл — топширикни бажаришга 120 дан 135 сониягача вақт сарфланса, аммо қуйидаги камчиликларнинг бирортаси мавжуд бўлса қўйилади: беш ёки олтита чизиқнинг эгрилиги; еттитадан ўнтагача бурчакларни нотўғри бирлаштирилганлиги; еттита ёки саккизта чизиқнинг контурдан чиқиб кетганлиги; саккизтадан ўнтагача бурчакларнинг ноаниқ бирлаштирилганлиги;

2 - 3 балл — топширикни бажаришга 135 дан 150 — сониягача вақт сарфланса қўйилади. Қуйидаги камчиликлардан бирортаси мавжуд бўлса: 7 тадан 10 тагача чизиқнинг эгрилиги; 11 тадан 20 тагача бурчакларнинг нотўғри бирлаштирилганлиги; 9 тадан 10 тагача чизиқларнинг контурдан ташқарига чиқиб кетганлиги; 11 тадан 17 гача бурчакларнинг ноаниқ бирлаштирилганлиги;

0-1 балл — топширикни бажаришга 150 сониядан кўп вақт сарфланса қўйилади. Бир ёки иккита чизиқдан ташқари, қолган чизиқларнинг нотўғри чизилганлиги; бир ёки иккита бурчакдан ташқари, қолган бурчакларни бирлаштиришдаги хатоликлар;

Тараққиёт даражаси ҳақида хулоса чиқариш.

10 балл — жуда юқори.

8 - 9 балл — юқори

4 - 7 балл — ўртача

2 - 3 балл — паст

0-1 балл — жуда паст

3.7. «Лабиринтдан чиқиш, йўлини топ» методикаси

Ушбу топширикда болаларга 8-расм кўрсатилиб, топширикда лабиринтнинг тасвирланганлиги, унда стрелка билан лабиринтга кириш нуқтаси ва чиқиш жойлари кўрсатилганлиги тушунтириб ўтилади. Бунда бола учли таёқчани олиб, расм ичидан юргизиб, лабиринтдан имкони борича тез чиқиб кетиши ҳамда таёқчани имкони борича аниқ юргизиб, лабиринт деворига тегиб кетмаслиги керак.

8-расм.

Натижаларни баҳолаш.

10 балл — топшириқ бола томонидан 45 сониядан кам вақт мобайнида бажарилса, аммо бола таёқча билан лабиринт деворига бирор марта ҳам тегиб кетмаса қўйилади;

8 - 9 балл — топшириқ бола томонидан 45 сониядан 60 сониягача вақт мобайнида бажарилса, ўтиш жараёнида 1-2 марта лабиринт деворига тегиб кетса қўйилади;

6 - 7 балл— топшириқ 60 сониядан 80 сониягача вақт мобайнида бажарилса ва лабиринтдан ўтиш жараёнида 3 - 4 марта лабиринт деворига тегиб кетса қўйилади;

4 - 5 балл— топшириқ 80 сониядан 100 сониягача бажарилса, бола лабиринтдан ўтиш жараёнида, лабиринт деворига 5 - 6 марта тегиб кетса қўйилади;

2 - 3 балл топшириқ 100 сониядан 120 сониягача бажарилса, бола лабиринтдан ўтиш жараёнида, лабиринт деворига 7- 9 марта тегиб кетса қўйилади;

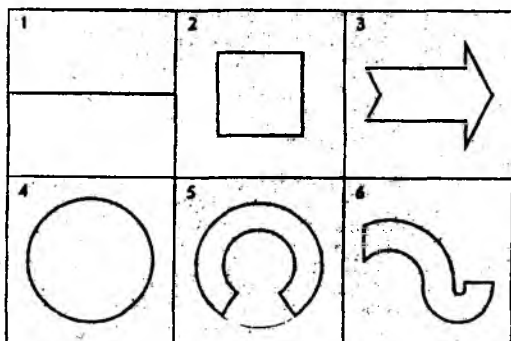
0-1 балл— топшириқни бажаришда 120 сониядан кўп вақт сарфласа ёки умуман бажара олмаса қўйилади;

Тараққиёт ҳақидаги хулоса 6 — методикадаги каби чиқарилади.

3.8.«Фигураларни қирқиб чиқ» методикаси

Ушбу методика 4-5 ёшли болаларнинг кўргазмали - ҳаракатли тафаккурини ўрганишга мўлжалланган. Топшириқнинг мақсади,

қоғозга чизилган фигураларни тез ва аниқ қирқиб олишдан иборат. 9-расмда берилган 6 та квадратда ҳар хил фигура тасвирланган. Ушбу расмлар болага бир бутун ҳолатда берилмайди, балки ҳар бир квадратдаги расмлар алоҳида берилади. Бунинг учун тадқиқотчи расмларни олтитта квадратга қирқиб чиқади. Болага ҳар бир квадратдаги тасвирлар кетма-кетликда берилади. (Расмлар тартиб рақами билан белгиланган) ва қайчи билан имкони борича, фигураларни тез ва аниқ қирқиб олиш керак.

9-расм.

Натижаларни баҳолаш.

Методика натижаларини баҳолашда, бола топшириқни бажариш жараёнидаги вақт ва аниқликка эътибор қаратилади.

10 балл - ҳамма фигуралар бола томонидан 3 дақиқадан кам вақтда қирқиб олинса, ҳамма фигуралар контури андазадан 1 мм дан кўп фарқ қилмаса қўйилади;

8-9 балл - ҳамма фигуралар 3 дақиқадан 4 дақиқагача қирқиб олинса, ҳамда фигуралар контури аслидан 1 мм дан 2 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

6-7 балл - ҳамма фигуралар 4 дақиқадан 5 дақиқагача қирқиб олинса, ҳамда фигуралар контури аслидан 2 мм дан 3 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

4-5 балл - ҳамма фигуралар 5 дақиқадан 6 дақиқагача қирқиб олинса, ҳамда фигуралар контури аслидан 3 мм дан 4 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

2-3 балл - ҳамма фигуралар 6 дақиқадан 7 дақиқагача қирқиб

олинса, ҳамда фигуралар контури аслидан 4 мм дан 5 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

0-1 балл – бола топширикни 7 дақиқадан кўп вақт мобайнида бажара олмаса ҳамда қирқиб олинган фигуралар контури аслидан 5 мм дан кўп фарқ қилса қўйилади;

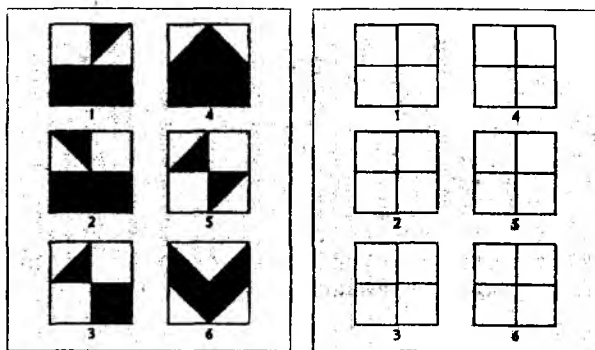
Тараққиёт ҳақида хулоса 6 методикадаги каби чиқарилади.

3.9. «Тасвирларни кўчириш» методикаси

Ушбу методика 3 ёшдан 4 ёшгача бўлган болаларга мўлжалланган. Топширикниг моҳияти шундан иборатки, 10 расмда ўнг томондаги махсус тайёрлаб қўйилган квадратлар ичига, шу расмдаги, чап томонда берилган катаклар ичидаги тасвирларни кўчириш керак. Бунинг учун болага қора фламастер берилиб, қуйидагича кўрсатма берилади

«Ўнг томондаги катакларга, айнан чап томондаги фигураларга ўхшаш расмларни чизиш керак. Бунда иложи борича тоза ва бўяладиган жойларда бўшлиқ қолдирмасликка ҳамда фигуралар контуридан чиқиб кетмасликка ҳаракат қилиш керак».

Топширикни бажаришга ажратилган вақт 5 дақиқа.

10-расм.

Натижаларни баҳолаш.

10 балл – бола ҳамма топширикни 5 дақиқа мобайнида бажариб бўлди. Унда бўяладиган жойларда бўшлиқ қолмаса,

чизилган фигуралар контури эса топширик андозасидан 1 мм дан кўп фарқ қилмаса қўйилади;

8 - 9 балл—бола топширикни бажаришга 5 дақиқа вақт сарфласа, унда бўяладиган ҳар бир фигураларнинг 1-2 жойларида бўшлиқ қолса, чизилган фигуралар контури аслидан 1 мм дан кўп фарқ қилмаса қўйилади;

6 - 7 бал — бола топширикни бажаришга 5 дақиқа вақт сарфласа, бўяладиган ҳар бир фигураларнинг 3 - 4 жойларида бўшлиқ бўлса, чизилган бир неча фигуралар контури аслидан 1,5 мм дан кўп фарқ қилмаса қўйилади;

4 - 5 балл — бола 5 дақиқада 4 - 5 фигурани бўяшга улгурса, аммо бўялган фигураларнинг 5 дан 1 қисмидан кам жойларида бўшлиқ бўлса ва аслидан 2 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

2 - 3 балл бола 5 дақиқада 2 - 3 фигурани бўяшга улгурса, аммо бўялган фигураларнинг 5 дан 1 қисмидан кам жойларида бўшлиқ бўлса ва аслидан 2 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

0-1 балл — бола 5 дақиқада битта фигурани бўяшга улгурса ҳамда бўялган фигуранинг 4 дан бир қисмида бўшлиқ бўлса ва фигура аслидан 3 мм гача фарқ қилмаса қўйилади;

Тараққиёт даражаси ҳақида хулоса чиқариш.

10 балл — жуда юқори

8- 9 балл — юқори

4- 7 балл — ўртача

2 - 3 балл — паст

0 - 1 балл — жуда паст

Топширикни бажаришда хатога йўл қўядилар. Лекин улар бу топширикни тезроқ бажарадилар. 10-11 ёшли болалар қўлланмани яхши тушунадилар, ўз хатоларини ўзлари тузатадилар.

3.10. Болаларнинг билиш фаолиятини ўрганиш учун ўйинчоқлардан фойдаланиш

Боланинг дастлабки тараққиётида ҳаракат ва фикрлаш жараёнларини диагностика қилиш мақсадида ўйинчоқлардан фойдаланиш ўта маҳсулдор усул ҳисобланади. Ўйинчоқ болага тўплаган тажрибасини намоён қилиш, уни ижодий қайта қўриш (қуриш-ясаш), янгиларини яратиш имконини беради. Болада ўйинчоқлар қанчалик кўп бўлса, унда шунчалик кўп ижодий кучлари ривожла-

нади, бола шунчалик тез ташқи мухитни ўзлаштириб олади.

А.А.Файвусович (1928) тадқиқотларининг кўрсатишича, диққатнинг кўчишини ва атрофдаги предметларга ички эҳтиёжни шакллантириш мақсадида, болалар боғчасидаги ўйинчоқларни алмаштириб туриш зарур. Масалан: 6 ойгача бўлган болаларда бир кунда 2-3 марта, 1-2 ёшдаги болаларда бир кунда 3-4 марта, 3 ёшгача болаларда бир кунда 4-5 марта алмаштириб туриш зарур.

Содда ва аниқ ўйинчоқларга, мураккаброқ ва мавҳумроқ ўйинчоқлар кўшиш, уларни боланинг психик тараққиётига мослаб танланиши болада фазовий ва сўз-манتيкий тафаккурнинг ривожланишига имкон беради. Қоидага кўра ўйинчоқларнинг диагностик ўлчовлари бўлиб қуйидагилар хизмат қилади:

- а) ўйинчоқларни кўрганда болада ҳиссий кўзғалиш мавжудлиги ва уни ушлаб кўриш истаги;
- б) ҳаракатларнинг фаоллиги ва кўпроқ ушлаб кўриш;
- в) ўйинчоқни уни бажарадиган функциясига мос равишда ўйнаш;
- г) ўйин вазиятида янги (алмаштирувчи) элементларнинг мавжудлиги;
- д) ўйиннинг давомийлиги;
- е) берилган ўйинчоққа эҳтиёжнинг сақланиши.

Бу эҳтиёжлар 1-3 ёшдаги болаларда ўйин вазиятида фаолликни аниқлашга қаратилган. Каттароқ ёшдаги болалар учун диагностик ўлчовлар бир мунча кенгайди. Уларга нутқ ривожланганлиги, фазовий кўриш тасаввурларининг, хаёлининг, тафаккур операцияларини бажариш усуллариининг ривожланганлиги каби ўлчовларни киритиш мумкин. Шунинг учун ҳам мактабгача тарбия муассасасида тарбиячи у ёки бу психик жараёнларни ривожлантириш мақсадида дидактик материаллардан фойдаланиш мумкин. (Расмларга қараб ҳикоя тузуш, кубиклар яшаш, расмлар чизиш ва бошқалар).

3.11. Қисмлардан расм ҳосил қилиш

Методика А.Н.Бернштейн (1911) томонидан таклиф этилган бўлиб, тафаккур хусусиятларини, расм яхлитлигини таҳлил қила олиш, унинг баъзи қисмлари кетма-кетлигини ўрната олиш қобилиятини ўрганишга мўлжалланган. Тажриба ўтказиш учун

расмлар тўплами (мураккаблиги ортиб борадиган 6 та расм) керак бўлади: Биринчи 3 та расм 4 қисмга бўлинган бўлиши керак, қолганлари кўпроқ қисмларга бўлинади. Бунда биринчи ва тўртинчи расм бир хил бўлиши керак, лекин улар ҳар хил қилиб кесилган бўлади. Тадқиқотни бир неча марта такрорлаш учун расмларнинг турли вариантлари бўлиши зарур. Расмлар намуналари ихтиёрий равишда танланиши мумкин, масалан, ҳайвонларнинг, алоҳида предметларнинг расмлари. Болага расм қисмлари тўнкарилган ҳолда тартибсиз, намунасиз кўрсатилади.

Тадқиқотчи тадқиқот қарорида топшириқ, унинг охирги натижаси қанча вақт бажарилганлигини ёзиб боради. Синалувчининг ҳаракатларини таҳлил қилишга, ҳаракатнинг мақсадга йўналтирилган режаси мавжудлиги ва йўқлигини аниқлашга у ақлий фаолият жараёнида таянч белгиларга таянганлигига эътиборни қаратиш зарур.

3-5 ёшдаги sinalувчилар учун бундай топшириқларни бажаришда расм намунаси ҳам кўрсатилиб турилади. Бола қўлланмани қанчалик яхши ўзлаштиргани, илгари идрок этилган образни унинг алоҳида қисмларидан қайта ярата олганини таъкидлаш мумкин. Тадқиқот қарорида боланинг ҳаракатлари баён этилади: тартибсиз «синаш ва хато қилиш» ҳаракатларига эга, мақсадга йўналтирилган ва бошқалар. Бундай топшириқларни бажариш хусусиятлари, фақатгина фазовий кўриш ҳаёли, кўргазмали тафаккур ҳолати ҳақидагина эмас, балки тафаккур танқидийлигининг шаклланиш даражаси ҳақида ҳам билиш имконини беради.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар тафаккурининг индивидуал хусусиятлари?
2. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг образли тафаккурини тадқиқ қилишнинг қандай методикаларини биласиз?
3. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг кўргазмали-ҳаракат тафаккурини тадқиқ қилишнинг қандай методикаларини биласиз?

IV. МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИДАГИ БОЛА ШАХСИ ВА ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРИНИ ЎРГАНИШ

Боғча ёшидаги болалар шахсининг шаклланишига кўра, бу даврни 3 bosқичга ажратиш мумкин:

- биринчи давр – 3- 4 ёш оралиғида бўлиб, эмоционал жиҳатдан ўз-ўзини бошқаришнинг мустаҳкамланиши билан боғлиқдир;

- иккинчи давр - 4-5 ёшни ташкил қилиб, ахлоқий ўз-ўзини бошқариш шаклланади;

- учинчи давр эса, шахсий ишчанлик ва тadbиркорлик хусусиятларининг шаклланиши билан тавсифланади.

Мактабгача даврда ахлоқий тушунчалар борган сари қатъийлаша боради. Ахлоқий тушунчалар манбан сифатида уларнинг таълим-тарбияси билан шуғулланаётган катталар, шунингдек, тенгдошлари ҳам бўлиши мумкин. Ахлоқий тажрибалар асосан мулоқат, кутиш, тақлид қилиш жараёнида, катталарнинг мактов ва танқидлари таъсирида ўтади ҳамда мустаҳкамланади. Бу баҳо ва мактовлари боланинг муваффақиятга эришишига бўлган ҳаракатларининг ривожланишида муҳим ўрин тутаяди.

Боғча ёшидаги даврда болаларда мулоқатнинг янги мотивлари юзага келади, бу шахсий ва ишбилармонлик мотивларидир. Шахсий мулоқат мотивлари – бу болани таъбишга солаётган ички муаммолар билан боғлиқ, ишбилармонлик мотиви эса, у ёки бу ишни бажариш билан боғлиқ бўлган мотивлардир. Бу мотивларга аста-секинлик билан билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш билан боғлиқ ўқиш мотивлари қиради.

3-3,5 ёшлар оралиғида ўзларининг муваффақият ва муваффақиятсизликларига ўз муносабатларини билдиради ва бу муносабат, асосан ўзларига берадиган баҳолар асосида шаклланади. 4 ёшли болалар эса, ўз имкониятларини реал баҳолай оладилар. Лекин, 4-5 ёшли болалар ҳали шахсий хусусиятларини идрок этишга ва баҳолашга қодир эмаслар, шунингдек ўзлари ҳақида маълум бир хулосани бера олмайдилар, ўз-ўзини англаши, лаёқати катта боғча ёшида ривожланиб, аввал у қандай бўлгани ва

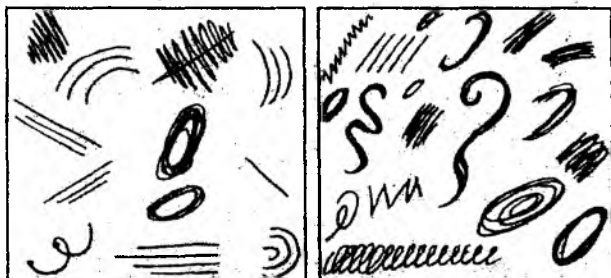
келажакда қандай бўлишини фикрлаб кўришга ҳаракат қиладилар.

Мактабгача тарбия ёшидаги бола шахсини тадқиқ қилиш жуда мураккаб жараёндир, чунки кўпгина шахс методлари, катта ёшли одамларга мўлжалланган ва болани ўз-ўзини анализ қилиш имкониятларига асосланмаган. Бундан ташқари психодиагностика ёрдамида ўрганаладиган шахс сифатлари мактабгача тарбия ёшида тўлиқ шаклланмаган ва беқарордир.

Болалар психодиагностикаси ихтиёрида фақат махсус проектив методлар, яъни болани ютуққа эришиш мотивлари ва ҳавотирланиш ҳолатларини ўрганиш методлари мавжуддир ёки шахс сифатларини баҳолашда эксперт методларидан фойдаланиш мумкин. Бунда эксперт сифатида болани яхши биладиган катталар, тарбиячилар, ота-оналар майдонга чиқадиладар. Фақат ана шундай тарзда болани шахс сифатларига баҳо бера олиш имкониятларига эга бўламиз.

Биринчи методикамиз болалардаги ютуққа эришиш мотивининг тараққиёт даражасини баҳолашга мўлжалланган. Бунда мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳар хил вазиятлардаги фаолиятида муваффақиятга фаол интилишлари ташхисланади. Ютуққа эришиш мотиви шахсга туғма ҳолатда берилмайди. Балки мактабгача тарбия ёшида шаклланиб бориб, бола мактабга қабул қилинаётган даврга келиб, боланинг беқарор шахс сифатига айланиши мумкин. 5-6 ёшли болаларда, ушбу эҳтиёж уларнинг индивидуал сифатларида бир-биридан жуда катта фаркланади. Бунда ютуққа эришиш мотиви кучли бўлган болалар асосан ҳаётида жуда катта муваффақиятларга эришадилар, агар ушбу эҳтиёж суст ривожланган бўлса, у ҳолда омадсизликлардан қочиш мотиви болаларда юқори ўринда туради. .

4.1.«Эслаб қол ва расмларни қайта чиз» методикаси

Болага кетма-кетлик билан иккита расм кўрсатилади, уни бола бир дақиқа мобайнида кўриб чиқиб, эслаб қолиши зарур, сўнгра эса худди шундай катталикдаги оқ қоғозга қайтадан чизиб бериши тушунтириб берилади.

Бола томонидан бажарилган иш баллар сифатида баҳоланади ва таҳлил қилинади.

Бола томонидан бажарилган ишнинг сифатий таҳлили

I – расмдаги чизикларнинг бирлашуви

1^а. Ҳар қандай бир-бири билан бирлашиб кетмаган чизиклар гуруҳи + 1 балл билан баҳоланади.

1^б. Ҳар қайси чизиклар гуруҳи бошқа чизиклар билан бирлашиб кетган бўлса, - 1 билан баҳоланади.

Масалан:

2^а. Ҳар қайси параллел чизиклар 3 ёки 1 тадан ортиқ чизиклар + 1 балл билан баҳоланади.

2^б. Агар параллел чизиклар бир-бири билан бирлашиб кетган бўлса,

- 1 балл билан баҳоланади.

Изоҳ

3^а. Ҳар қайси икки ва ундан кўп тўлқинсимон чизиклар, агар уларнинг узунлиги баландликларидан 3 марта катта бўлмаса ҳамда улар билан кесишмаса + 1 балл билан баҳоланади.

3^б. Бунинг акси бўлса - 1 балл билан баҳоланади.

Масалан: $\rightarrow (+1)$

   $\rightarrow (-1)$

4. Расмда геометрик фигураларга ўхшаш чизиқлар + 1 балл билан баҳоланади. Х ёки бундан истесно

Масалан:

      $\rightarrow (+1)$

5. Ҳар қандай 3 ва ундан ортиқ геометрик фигуралардан тuzилган ва жамланган расмлар + 1 балл баҳоланади.

Масалан:

    $\rightarrow +1$, $\rightarrow (+2)$

6^a. Ҳар бир айлана шаклидаги ва бир неча марта такрорланган, аммо ўртасида бўшлиқ бўлган чизиқлар + 1

6^b. Бунинг акси бўлса – 1

Масалан:

 $\rightarrow (+1)$ $\rightarrow (-1)$

7^a. Ҳар қайси алоҳида жойлаштирилган нуқта + 1

7^b. Ҳар қайси ўз табиий шаклидан катталаштирилган ва икки марта нуқта устида юритилган бўлса – 1 балл билан баҳоланади.

Масалан:

 $\rightarrow (+1)$, $\rightarrow (-1)$

8^a. 3 ва ундан ортиқ нуқталар жамланмеси + 1 баҳо билан баҳоланади.

8^b. Агар улар бир-бири билан бирлашиб кетган бўлса – 1 балл билан баҳоланади.

Юқоридаги расмлар таҳлилига умумий изох:

1. Агар 3 ва ундан ортиқ параллел чизиқлар, бир хил масофада ва бир хил шаклда тасвирланган бўлса, яъни

гуруҳ чизиқлар деб қабул қилиниб, + 1 балл билан баҳоланади, ёки гуруҳ чизиқлари деб юритилмайди. Улар алоҳида якка чизиқлар деб юритилиб, + 1 балл билан баҳоланади

2. Ҳар қайси синалувчининг натижалари алгебрик усул билан умумлаштирилади.

II – расмда фойдаланилмаган масофалар

Расмда график тасвирлар билан тўлдирилмаган масофа хисоблаб чиқилади, энг куйи қисмдан энг чекка қисмигача см хисобида ўлчаб борилади, яъни 1 см 1 ва «+» белгиси билан олинади.

III. Диагонал конфигурациялар

Диагонал конфигурациялар деб, 15° – 75° ча масофада тўғри чизиклар бир-бири билан туташтиришига айтилади.

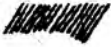

Масалан:

Диагонал конфигурация деб юритилмайди, сабаби у параллелограмм асоси бўлиб қолапти.

Изох: Ҳар қайси диагонал конфигурация алоҳида баҳоланади. Ҳар бир диагонал чизик алоҳида баҳоланмайди.

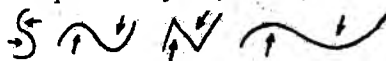

Масалан: / + 1 балл; // + 1 балл + 1 билан

баҳоланади, аммо + 2 балл билан баҳоланади, чунки бу фигура иккита алоҳида конфигурациядан иборат.

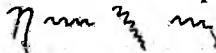
IV. S шаклдаги чизиклар

Икки хил эгилишдан ташкил топган ва улар қарама-қарши йўналишга йўналтирилган бўлса, алоҳида баҳоланади.

Масалан: ва + 1 балл баҳоланади.

V. Тўлқинсимон чизиклар

Ҳар бир икки ва ундан ортиқ, тўлқинсимон чизиклар бир йўналишда тасвирланмаган бўлса алоҳида баҳоланиб, + 1 балл билан баҳоланади.

Умумий баллар жамланиб, боланинг ютуққа эришиш мотиви таракқиёт кўрсаткичи ва муваффақиятсизликдан қочиш мотиви кўрсаткичи аниқланади.

4.2. «Керакли чехрани танла» методикаси

Ушбу методика америкалик психологлар Р.Тэммл, Н.Доркий ва В.Амен томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, болаларни хавотирланиш даражасини тапхислаш учун мўлжалланган. Ушбу методика болалар ҳаётида рўй берадиган ҳодиса ва воқеаликларни акс эттирган 14 та расмдан иборат бўлиб, расм икки хил вариантда ўғил ва қизлар учун алоҳида вариантларда берилган. Ҳар бир расм қўшимча равишда иккита болалар юзи берилган, бирида «Қувнок» ва «Хомуш».

Таклиф қилинган расмларда мактабгача тарбия ёшидаги болаларда ҳар куни учрайдиган ҳаётӣй воқеаликлар тасвирланган ва улар болаларда юқори даражадаги хавотирланиш ҳолатини уйғотиши мумкин. Масалан: 1-расм (кичик болалар билан ўйин), 5-расм (катта ёшли болалар билан ўйин), 13-расм (бола ота-онаси билан) болада ижодий эмоционал кўринишга эга, 3-расм (тажовузкорлик объекти), 8-расм (танқид хайфсан), 10-расм (тажовузкорона ҳаракат) ва 12-расм (ёлғизланиш) салбий эмоционал ҳаракатга эга, 6-расм (ёлғиз ўзини ухлатиш), 7-расм (юз-қўлини ювиш), 9-расм (инкор қилиш), 11-расм (ўйинчоқларни йиғиш) ва 14-расм (ёлғиз ўзи овқатланиш) тасвирлари икки хил, яъни ижобӣй ва салбий ҳарактерга эга. Икки хил характерланадиган расмлар асосӣй проектив талқинларга эга.

Тадқиқотчи болага расмларни тартиб рақами билан кўрсатиб бориб, уларнинг ҳар бирига кўрсатма бериб боради. Масалан: 1-расм кичик болалар билан ўйин «Сен нима деб ўйлайсан, боланинг юзи қувнокми ёки хомушми?».

Ҳар бир боланинг оғзаки жавоблари қайдномада белгилаб борилади. Болалардан олинган натижалар ҳам миқдор ва сифат жиҳатдан таҳлил қилинади.

Миқдорӣй анализ қайдномаси олинган натижалар асосида боланинг хавотирланиш индекси аниқланади.

$XI = \frac{\text{эмоционал негатив танловлар миқдори}}{X} 100\%$

14

3,5 ёшдан 7 ёшгача болалар хавотирланиш кўрсаткичи бўйича қуйидаги 3 шартли гуруҳларга ажратилади:

1. Юқори хавотирланиш даражаси. XI 50 % кўп бўлса
2. Ўртача хавотирланиш даражаси. XI 20 % дан 50 % гача бўлса

3. Қуйи хавотирланиш даражаси. ХИ 0 % дан 20 % гача бўлса.

Сифат таҳлилида эса боланинг ҳар бир жавоби алоҳида таҳлил қилинади ва унинг атрофидаги одамлар билан мулоқатдаги эмоционал тажрибасига хулоса берилади.

4.3. «Мен кимман» методикаси

Ушбу методика ёрдамида мактабгача тарбия ёшдаги боланинг ўз-ўзини баҳолаши тапхисланади. Тадқиқотчи 10 хил шахс сифатлари ҳақида савол бериб, қайдномада белгилаб боради ва улар балларга айлантирилади.

Натижаларни баҳолаш

«Ҳа» шаклидаги жавоблар 1 балл билан «Йўқ» шаклидаги жавоблар 0 балл билан баҳоланади. «Билмайман» ва «Баъзан» жавобларни 0,5 балл билан баҳоланади. Боланинг ўз-ўзини англаши умумий баллар йиғиндиси билан аниқланади.

Бола тараққиёти ҳақида хулоса:

10 балл – жуда юқори

8-9 балл – юқори

4-7 балл – ўртача

2-3 балл – паст

0-1 баллгача – жуда паст

№	Шахс сифатларини шарҳлаш	Оғзаки жавоблар шкаласини баҳолаш			
		Ҳа	Йўқ	Баъзан	Билмайман
1	Яхши				
2	Меҳрибон				
3	Ақлли				
4	Тартибли				
5	Гапга кирувчан				
6	Эътиборли				
7	Мулойим				
8	Қобилиятли				
9	Меҳнатсевар				
10	Ростгўй				

4.4. Шахслараро муносабатларни ўрганиш методлари

«Бола атрофдаги одамлар билан қандай муносабатда» методикаси. Ушбу методик саволнома боланинг коммуникатив сифатларини баҳолашга мўлжалланган. Ушбу методик саволнома ёрдамида боланинг атрофидаги одамлар билан коммуникатив қобилиятлари ташхисланади ва бу қуйидаги мезонларга асосланади.

1. Меҳрибонлик
2. Одамларга эътиборлилиги
3. Ростўйлиги
4. Мулойимлиги
5. Мулоқатчанлиги
6. Сахийлиги
7. Ҳамиша бировларга ёрдам беришга тайёрлиги
8. Ҳақиқаттўйлиги
9. Ҳаётий қувноқлиги
10. Масъулиятлиги

Ота-оналарга, тарбиячиларга ва қариндошларга мўлжалланган коммуникатив шахс саволномаси.

1. Сизнинг фарзандингиз меҳрибонми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
2. Сизнинг фарзандингиз эътиборлими?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
3. Сизнинг фарзандингиз ростўйми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
4. Сизнинг фарзандингиз мулойимми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
5. Сизнинг фарзандингиз мулоқатчанми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
6. Сизнинг фарзандингиз сахийми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
7. Сизнинг фарзандингиз ҳамиша бировларга ёрдам беришга тайёрми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
8. Сизнинг фарзандингиз ҳақиқаттўйми?
а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман
9. Сизнинг фарзандингиз ҳаётдан қувноқ ва завқланувчими?

а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман

10. Сизнинг фарзандингиз маъсулиятлими?

а) ҳа б) йўқ в) баъзан г) билмайман

Натижаларни баҳолаш:

Боланинг ҳар бир «ҳа» жавоби 1 балл билан, «йўқ» жавоби 0 балл билан, «билмайман», ёки «баъзан» жавоблари 0,5 балл билан баҳоланади.

10 балл – жуда юқори

8-9 балл – юқори

4-7 балл – ўртача

2-3 балл – паст

0-2 баллгача – жуда паст

4.5. «Ҳаракатдаги танлов» методикаси

Ушбу методиканинг мақсади – мактабгача тарбия ёшдаги болаларнинг шахслараро муносабатини гуруҳларда ўрганиш ва баҳолашдан иборат. Ушбу методика болалар учун мўлжалланган социометрик методлардан бири ҳисобланади.

Гуруҳдаги ҳар бир болага уни қизиқтирадиган ва ўзида бўлишни хоҳлайдиган предметлар берилади. Бу ҳар хил ўйинчоқлар, расмлар ҳамда ширинликлар бўлиши мумкин. Бола куйидагича кўрсатма олади: сенга берилган 3 та предметнинг ўзингга ёқадиганини энг яқин ўртоқ деб ҳисоблаган одамнингнинг шкафига қўй, кейинги предметни эса ўртача ўртоғинг шкафига, охиригисини эса ўзинг билан унчалик ўртоқ бўлмаган одамнинг шкафига қўй.

Ҳар бир бола ушбу предметларни тарқатиб бўлгандан сўнг, тадқиқотчи ҳар бир болада қанча предмет йиғилгани ҳақида хулоса чиқаради ва боланинг гуруҳдаги социометрик ўрни аниқланади. Бу

куйидаги формула билан ишлаб чиқилади:
$$C = \frac{K}{n-1} \cdot 100\%$$
 бунда С – боланинг ўртоқлари билан шахслараро муносабатдаги ўрни, К – эса боланинг ўртоқларидан олган предметлар миқдори, n – гуруҳда тестда қатнашган болалар сони.

Натижаларни баҳолаш:

10 балл – агар боланинг кўрсаткичи 100% бўлса

8-9 балл – боланинг кўрсаткичи 80-99% бўлса

6-7 балл – боланинг кўрсаткичи 60-79% бўлса

4-5 балл – боланинг кўрсаткичи 40-59% бўлса
2-3 балл – боланинг кўрсаткичи 20-39% бўлса
0-1 балл – боланинг кўрсаткичи 0-19% бўлса

10 балл – жуда юқори
8-9 балл – юқори
4-7 балл – ўртача
2-3 балл – паст
0-3 баллгача – жуда паст

4.6 Билиш фаолиятини диагностика қилиш методлари

Шахсни психологик ўрганишда экспериментал методикалар мажмуи қўлланилади (С.Я.Рубинштейн (1970); Б.В.Зейгарник (1976); В.М.Блейхер (1976); Е.Т.Соколова (1980); Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов (1989). Лекин болалар тараққиётининг психологик диагностика қилиш методларига бағишланган амалий тавсиялар жуда кам. (И.А.Сикорский, 1901; Э.Клапаред 1911; К.Н.Корнилов, 1921; И.В.Крук, 1983; А.С.Спиваковская, 1988). Педагогика институтлари талабалари учун педагогик фаолият амалиётида қўллаш мумкин бўлган аниқ психологик методларни берадиган ўқув қўлланмалари йўқ. Психология бўйича мавжуд ўқув қўлланмалар эса талабаларни болаларни психологик ўрганиш метод ва методикалар билан жуда оз даражада таништиради. (В.С.Мухина, 1985; М.В.Гамезо, И.А.Домашенко, 1986).

Илк болалик даврининг психодиагностикаси турли ёш даврида бола ривожланишини баҳолашда имкон берадиган унинг психик тараққиёт меъёрларига мос ёки мос эмаслигини аниқлаш, мавжуд меъёрдан четга чиқишларини аниқлаш, уни тузатишнинг индивидуал чораларини режалаштириш ва олдини олиш бўйича воситалар ва методлар мажмуидан иборат.

Турли ёш давридаги болалар гуруҳини текширишда психодиагностика методикалари ўз хусусиятларига эга. Масалан, чақалоқлик давридаги болаларни текширишда сенсомотор ҳаракатларни ўрганишга мўлжалланган методлар қўлланилади: бошини ушлаб туриши, предметларни ушлаши, ўтириши, қайрилиб қараши, предметнинг орқасидан кўз билан қараши ва бошқалар. (А.Анастаси, 1982). 3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларни текширишда содда ҳаракатларни ёки оғзаки қўлланмаларни бажаришга

қаратилган топшириқлар берилади. Қалам ва қоғоз, пластилин ва бошқа ўқув воситалари қўлланиладиган топшириқлар бола катта бўлган сайин қийинлаштириб борилади.

Болаларни психологик текширувда чет эл ва собиқ совет психологлари фойдаланадиган анъанавий методикаларни кўриб чиқамиз.

4.7. Сенсомотор таъсирланиш ва диққатни ўрганиш учун методикалар

Инсоннинг сенсомотор соҳаси асосий нерв жараёнлари ҳаракатчанлиги типини, ихтиёрий диққат даражасини, ишга қобилиятлилиқ суръатини характерлайди. Маълумки, бола ҳаётининг дастлабки йилларида жисмоний ва руҳий сифатларининг ривожланишида сенсомотор фаоллик бош мия фаолиятида шартли рефлектор алоқаларнинг мустаҳкамлашишига имкон беради (Я.П.Фрумкин, С.М.Лившиц, 1979). Улар шу билан бирга темперамент, ирода, ҳиссиёт хусусиятларининг ҳамда билиш психик жараёнларининг ривожланишига имкон беради (Э.А.Голубева, 1980; Э.Б.Аюрова, 1986).

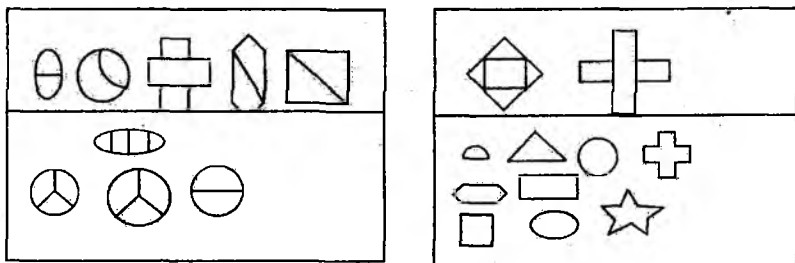
Масалан, 1-2 ёшли болалар сенсомотор соҳасини текширишда анъанавий методлардан фойдаланиб, у ёки бу ҳаракат малакаларининг қандай шаклланганлигига, улар маълум ёш давридаги ўртача кўрсаткичи қанчалик мослигига эътибор берилади. Кўпинча бу тадқиқотлар болалар мотор ҳаракат ривожланишидаги кечикишларни аниқлашга қаратилган бўлади. Ҳаракат ривожланишида кечикиш мажудлиги кейинчалик боланинг барча психик тараққиётида кечикиш содир бўлишининг объектив замини сифатида қаралиши керак. Шу билан бирга, эрта юрган бола ўз тенгдошларини барча томондан қолдириб кетади, деб фараз қилиш ҳам хатодир. Бола ҳаётининг биринчи икки йилидаги умумий жисмоний тараққиёт боланинг кейинги ақлий тараққиётини белгиламайди (Р.Н.Муссен, 1987).

Боланинг сенсомотор соҳада ривожланиш даражаси ҳақида унинг атрофидаги турли предметлар, жумладан, ўйинчоқлар билан ҳаракат қилиш хусусиятлари дарак бериб туради. Ўйинчоқдан диагностик курул сифатида фойдаланиш унинг теварак-атрофидаги ҳодисаларни билишга интилиши ва фаоллик даражасида ҳамда предметлардан фойдаланишда амалий кўникмаларнинг

мавжудлигини аниқлаш имконини беради. Каттароқ болаларни текширишда конкрет психологик методикалардан фойдаланиш мумкин. Чунки худди шу даврдан бошлаб, сўзли топшириқларни бажариш бўйича йўл-йўриқларни тушуна бошлайди, унда зарур шахсий сифатлар шаклланган бўлади, билишга қизиқиш ривожланган бўлади, у катталар билан бирга экспериментал психологик тадқиқотларда нисбатан узоқроқ иштирок этиш ҳолатида бўлади.

СЕГЕН ДОСКАСИ

Бу методика олигофренопедагогика асосчиларидан бири Э.Сеген томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, боланинг шаклларни фарқлаш қобилиятини аниқлашга, моторика хусусиятларини ўрганишга қаратилган (Н.А.Шиварев, 1970). Қаттиқ қоғоз ёки кардонга 1-расмдаги фигуралар чизилади.

1-расм. Сеген доскаси

Кейин уларни эҳтиёткорлик билан қирқиб олинади. Ҳар бир вариант бир-биридан мураккаблиги билан ажралиб туради: №1 – доскада 2 та ҳар хил бутун фигуралар бор; №2 – доскада 2 та фигура бўлиб, уларнинг ҳар бири икки қисмдан иборат; №3 – доскада ҳар бири икки ва уч қисмдан иборат 4 та фигура; №4 – доска икки қисмдан иборат 5 фигура.

Болага 10 сония давомида доска кўрсатилади. Кейин доскадаги фигуралар стол устига тушадиган қилиб ағдарилади. Экспериментатор уларни аралаштириб, ҳар бир фигурани ўз жойига қўйишни боладан сўрайди. Тажриба бошида экспериментатор уларни аралаштириб, ҳар бир фигурани ўз жойига қўйишни бола-

дан сўрайди. Тажриба бошида экспериментатор 2-3 намунани кўрсатиб бериши мумкин. Кейин боланинг ўзи топшириқни қандай бажараётганини диққат билан кузатади. Бунда бола «синаш ва хато қилиш» каби ҳаракатлар қиладими, фигураларни жойига қўйишда бола қанчалик диққат-эътиборли, бунда у қанчалик ўрганади, тадқиқотчи шу кабиларга эътибор бериб, кузатиши керак. Биринчи топшириқни бажаргандан сўнг, кейинги қийинроқ топшириққа ўтилади. Синалувчининг ҳар бир топшириқни бажариш вақти, унинг қилган ҳаракатлари махсус қоғозга ёзиб борилади. (3-жадвал)

Синалувчи топшириқларни ўзи бажара олмаса, 1 дақиқадан сўнг унга ёрдамлашиш мумкин.

3-жадвал

Фигураларни жойлаштириш бўйича топшириқларни
бажариш қарори

Доска №	Синалувчи ҳаракатлари	Кўрсатилган ёрдaм тури	Топшириқни бажариш вақти

Бу методика жуда содда бўлиб, 3 ёшдан катта болаларни текширишда фойдаланиш мумкин. Болалар фигураларни ўйин деб қабул қилиб, бу топшириқларни қизиқиб ўйнайдилар.

V. КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАР ПСИХОДИАГНОСТИКАСИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Болаларда мактабга чиқиш вақтида психологик ривожланиш даражасига кўра ўзига хос хусусиятлар пайдо бўлади. Бу хусусиятлар шундан иборатки, болалар бир-бирларидан интеллектуал-ахлоқий жиҳатдан фарқланадилар. Улар бир хил кўрсатма ва психодиагностик ҳолатга ҳар хил жавоб беришлари мумкин. Баъзи мактабга кираётган болаларга катталар учун мўлжалланган психодиагностик тестлар мос келади. Баъзи ривожланиши паст бўлганларига боғча ёшидаги болалар учун мўлжалланган тестлар тўғри келади. Асосан, ўз-ўзини вербал баҳолаш, ташқи муҳитни онгли баҳолаш ҳолатидаги тестларда бу аниқ билинади. Шунинг учун кичик мактаб ёшидаги болаларда у ёки бу психодиагностик тестни ўтказишдан аввал боланинг реал психологик ривожланишига мос келувчи тестни танлаб олиш керак. 6-7 ёшдаги болаларни мактаб таълимига тайёргарлигига оид эмпирик маълумотларга кўра, 50 % дан 80 % гача болалар у ёки бу жиҳатдан бошланғич таълим дастурини ўзлаштиришга тайёр эмас. Кўп болалар мактабга чиқишга тайёр бўлсалар-да, ақлан 5-6 ёш даражасида ривожланган бўладилар. Агар бундай болага унинг учун мураккаб ва қизиқарсиз психологик тестлар берилса, бу тестлар ривожланган ақл, диққат-эътибор ва хотира талаб қилганлиги сабабли, улар тестни бажара олмайдилар. Бу интеллектуал қобилиятнинг йўқлиги эмас, шахсий психологик ривожланиш етарли бўлмаганлиги сабабли содир бўлади.

Агар вазифани ўйин сифатида қизиқарли қилиб берилса, тест натижаси юқори бўлиши мумкин. Мазкур ҳолатлар болалар психодиагностикасида амалий психологлар томонидан ҳисобга олинishi керак.

3-4 синф ўқувчилари учун қизиқарли ва катталарга мўлжалланган тестлар тўғри келиши ҳам мумкин. Тест ўтказишда фаоллик, рухий қизиқиш юқори бўлса, натижа ҳам юқори бўлади. Агар катталар тест вақтида онгли равишда иродасини ишга солиб ўзини бошқара олсалар, кичик ёшдаги мактаб болалари ва ҳатто ўсмирлар ҳам буни бажара олмайдилар.

Катталар учун мўлжалланган тестларни кичик мактаб ёшидаги болаларга қўллашда маълум чеклашлар mavжyд. Бу чекланишлар шахслараро муносабатлар, шахс ва идрокни таҳлил қилишга мўлжалланган тестларга тегишлидир. Катталар учун қўлланилаётган интеллектуал (аклий) тестларнинг қўпчилиги сўз-мантикий тафаккурнинг ривожланиш даражасини аниқлаш учун ишлатилади. Бу хусусият кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларида тараққий этиб, ўсмирлик даврига келиб ривожланиши тугалланади. Амалиёт ва ҳаётдаги ўрнига кўра, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларида кўргазмали-ҳаракат ва кўргазмали-образли тафаккур сўз-мантикий тафаккурдан устун туради. Бундан ташқари катта одамлар учун мўлжалланган тестлар уларнинг ҳаётий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда тузилади. Шунинг учун бу тестлар кичик болаларда қўлланганда жиддий ёндашиш ва соддалаштирилиши лозим. Баъзан кичик мактаб ёшидаги болалар учун янги вариантдаги тестлар тузишга тўғри келади. Бу ҳолатда янги муаммо туғилади, яъни бир психологик сифатни, тузилиши ва маъноси ҳар хил тестларнинг натижасини солиштириш орқали аниқлаш лозим бўлади. Катталарни турли тестлар ёрдамида баҳолаш, уларни солиштиришни талаб қилади ва доимо бир хил натижа бермайди. Тестлараро солиштиришнинг натижаси ўтказиш коэффициенти билан баҳоланади. Бунда бир тестдан иккинчи тестга ўтишда мумкин бўлган хато кўзда тутилади. Ўтказиш коэффициенти бир психологик хусусиятни баҳолаш учун мўлжалланган икки усул натижалари сифатида қаралади.

Ўтказиш коэффициенти учун текширилувчиларнинг сони етарли даражада қўп бўлиши, шахсий кўрсаткичлар дисперцияси эса жуда кичик бўлиши керак. Масалан: ўсмирлар Векслернинг болалар ва катталар учун мўлжалланган тестларидан, 1- да 100 % кўрсаткич, 2 - да эса 85 % кўрсаткич билан баҳоланишди. Ўтказиш коэффициенти 1,25 ни ташкил қилади. Бу коэффицент кичик мактаб ёшидаги болалар учун мўлжалланган тест натижасини катта ёшдагилар учун мўлжалланган тест натижасига бўлиб олинади. Олинган 1,25 натижа амалий психолог учун болаларни кичик ёшдаги болалар тест варианты билан текшириб, ўсмирларни катта ёшдаги одамлар тести билан текшириш, бу бевосита кўрсаткичларни 1,25 га бўлиб ёки қўпайтириб, катта ёшлилар тести натижасига солиштириш имконини беради.

Катта ёшлилар учун мўлжалланган шахсни ўрганувчи тестларни болалар психодиагностикасида қўллашдаги чекланишлар жиддий аҳамиятга эга, чунки катталардаги сифатлар кичик болаларда бўлмаслиги мумкин. Аксинча, кичик болалардаги ўзига хос хусусиятлар катталарда бўлмаслиги ҳам мумкин. Шунинг учун катта ёшлилар тести етарли даражада валидликка эга бўлмаслиги мумкин. Биринчи томондан, ҳали боладаги йўқ хусусиятни баҳолаш керак бўлади. Иккинчи томондан, улардаги бирор бир хусусиятни баҳоламай қолиш мумкин.

Бу ҳолатдан чиқиш учун катта ёшлилар тестини болалар учун қўлашда унинг психологик ўсишини ва ёшга боғлиқ психологик хусусиятларни билиш лозим. Буларни билган ҳолда тест натижаларини баҳолаш мумкин. Болалар ва катталарнинг шахсий ривожланиш даражасини бевосита солиштириш, баҳолаш жуда қийин катталар шахсини миқдорий баҳолашдан кўра сифат жиҳатдан баҳолаш муҳимроқдир. Лекин миқдорни баҳолашнинг ҳам алоҳида ўрни мавжуд.

Тавсия этилаётган психодиагностик методлар тизими мактабга кираётган кичик ёшли болаларнинг ва бошланғич синф ўқувчиларининг ақлий жараёнларини, шахсий ва шахслараро муносабатларини, улардаги амалий кўникмаларни баҳолаш мақсадида фойдаланилади. Бу тизим асосида болаларни мактабга психологик тайёргарлигини, уларнинг бошланғич синфларда ўзлаштириш даражасини баҳолаш мумкин. Бундай психодиагностик баҳолаш комплексига қуйидагилар киради:

1. Атроф-муҳитда умумий мўлжал олиш.
2. Болаларнинг мактаб таълимига муносабати.
3. Дикқат-эътибор.
4. Хотира.
5. Тафаккур.
6. Нутқ.
7. Бадий-тасвирий қобилият.
8. Мактаб малакаси ва кўникмалари.
9. Муваффақиятга эришиш мотивлари,
10. Шахс хусусиятлари.
11. Шахслараро муносабатлар.

«Бу тўпламга киритилган методикалардан фойдаланиб, боланинг мактабга тайёрлиги ёки тайёр эмаслигини баҳолаш ва ўз

ривожланишидан олдинда бораётганлигини аниқлаш мумкин. Бу усуллар боланинг қобилиятларини аниқлаш ва у билан мақсадга мувофиқ ҳолда машғулоти олиб боришга ёрдам беради. Методикалар тўплами мактабдаги маълум бир тарбиявий ишларнинг самарадорлигини тўғри баҳолаш имконини бериш билан бирга 6-7 ёшдан 10-11 ёшгача бўлган болаларни ўрганишда қўллаш мумкин бўлган усулларни ҳам ўз ичига олади. Бу усуллар ёрдамида олинган баҳолар битта ягона стандарт тизимга ўтказилади ва кичик мактаб ёшидаги мактаб ўқувчисининг психологик ривожланиши индивидуал харитасига ёзилади.

Тўпламга 3 хил типдаги методикалар киритилган.

1. Бола энди мактабга кираётганда қўлланиладиган услублар.
2. Мактаб таълимига тайёргарлигини ва рухий ривожланганлигини баҳоловчи тестлар.

3. Боланинг рухий ривожланишини аниқловчи тестлар.

Болалар учта асосий соҳада - билиш жараёнлари, шахс хусусиятлари, шахслараро муносабатлар асосида психологик жиҳатдан ўрганилади. Агар боланинг рухий ривожланиш даражаси баҳолашни зарур бўлса, уларнинг ҳар бири махсус усуллар билан баҳолашни мумкин.

Бу тўпламдаги методикалар диққат, тафаккур, хотира, нутқ ва идрокнинг ривожланиш даражасини аниқлайди. Ўқув фаолияти мотивацияси, муваффақиятга эришиш, ўртоқлари ва катта ёшлилар билан муносабат хусусиятларини аниқлашга қаратилган. Психологияда ҳар бир билиш жараёнларини ўрганишда турлитуман натижалар олинганлиги сабабли методикаларнинг минимал аниқлигига эътибор берилган. Биринчидан, бола тарбиясига таъсир этувчи ҳолатлар, иккинчидан, ўқитиш ва тарбия таъсирида шаклланидиган хусусиятлар, масалан: диққат - эътибор, хотира, идрок, тафаккур, нутқ, тасаввур, муваффақият мотивацияси ва шу кабилар. Ҳар бир методика битта кўрсаткични баҳолашга имкон беради ва 5-10 минут вақт талаб қилади. Ҳар бир болани ҳар томонлама текшириш учун 3-6 соат вақт керак бўлади. Тавсия этилаётган услублар ёрдамида болани психодиагностика қилиш куйидаги вазифалар ечимини беради:

1. Мазкур бола қандай ривожланаётганлигини аниқлаш.
2. Боладаги лаёқат ва қобилиятни ўз вақтида аниқлаш.
3. Ўқишдан ортда қолиш ёки ногўғри тарбиянинг сабабини

топиш.

4. Келажакда танланадиган касбга тайёрланиш ва танлаш учун болага, ўқитувчига ва ота-оналарга илмий асосланган тавсиялар бериш.

Бу методикалар ёрдамида болани текширишда вақтни тежашнинг яна бир усули якка тартибда эмас, балки гуруҳий текшириш олиб боришдир. Бу шарт-шароитлар тўғрисида ҳар бир услубдан кейин ёзма изоҳлар берилган. Агар изоҳлар йўқ бўлса, бу услубни ҳам якка тартибда, ҳам гуруҳ шароитида қўллаш мумкин.

Психодиагностик текширишга киришишдан олдин куйидагиларни бажариш лозим:

1. Методика матнини диққат билан ўқиб, танишиб чиқиш керак.
2. Изоҳлар мавжуд бўлса, уни ўқиш лозим.
3. Методикани қўллаш учун керакли нарсаларни тайёрлаш.
4. Методика ёрдамида ҳеч бўлмаса 1 та болани синов учун мукамал текшириб, натижаларни таҳлил қилиб кўриш лозим.

5.1. Боланинг мактаб таълимига тайёргарлиги ва билиш жараёнлари ривожланиш даражасини аниқлаш методлари

Болаларнинг маиший турмуш ҳақидаги тушунчаларини аниқлаш, атроф-муҳитда мўлжал ола билишини ўрганиш. Боланинг турмуш ҳақидаги тушунчалар бойлигига: ўзи, яқинлари, қариндошлари, атрофдагилари, у яшаётган ҳудуддаги кишилар, буюмлар ҳақидаги тушунча ва билимлари киради. Бундай билимлар боланинг ёши ошган сари ортиб боради.

Турмуш ҳақидаги тушунчалар бойлигини тадқиқ этиш учун 6-7 ёшдан 10-11 ёшгача болаларга бериладиган саволлар 10 тадан ошмаслиги керак. Ҳар бир ёш учун саволлар маъно жиҳатидан бир хил бўлса ҳам, лекин аста-секин мураккаблашиб боради. Масалан: мактабгача тарбия ёшидаги болага «Исминг нима?» деб савол берсак, 1-синф ўқувчисига бу савол бироз бошқача берилади: «Исминг ва фамилиянг нима?», 2-синф: «Ота-онангни исми ва фамилияси қандай?», 3-синф: «Бувинг ва бувангни фамилияси ва исми қандай?» тарзида ўзгариб боради. Саволларнинг ҳар бир ёш хусусиятларини, шу ёшдаги турмуш ҳақидаги тушунчалар бойлигини, шу саволларга жавоб бера олиш қобилиятини ҳисобга

олиб тузилганлиги юқоридаги мисолдан ҳам кўриниб турибди. Ҳар бир ёшдаги бола шу саволларга жавоб бера олишига қараб балл билан баҳоланади.

Қуйидаги методикада жавоблар 0-1 балл билан баҳоланади. Лекин баъзан шундай ҳолатлар ҳам бўладики, боланинг жавобини 0 ёки 1 балл билан баҳолаб бўлмайди, шунинг учун мезонга 0,5 баллни киритишга тўғри келади. Баъзан саволларга жавоб бериш жараёнида бола саволга билмагани учун эмас, бу саволга жавоб бериш имконияти йўқлиги ёки ҳоҳламагани учун жавоб бермаслиги ҳам мумкин ва тадқиқотчи бундай ҳолатни эътиборга олиши керак.

«Болаларнинг теvarак-атрофдаги умумий йўналиши ва маиший билимлар бойлиги»

Методиканинг ушбу варианты мактабга қабул қилинаётган болалар учун мўлжалланган. Шунингдек 1-5 синф ўқувчиларининг теvarак-атрофдаги йўналиши, маиший билимлар бойлиги ҳам шунга ўхшаш вариантлар орқали ўрганилади. Жавоблар таҳлили, баҳолар чиқариш, шу асосда тараққиёт даражасини белгилаш ўртасида ҳам ўхшашлик мавжуд. Мактабга энди қабул қилинаётган болалар учун саволлар:

1. Исмнинг нима? (фамилияни исми билан бирга айтиш хато ҳисобланади).

2. Ёшнинг нечада?

3. Ота-онанинг исмлари нима?

4. Сен яшаётган шаҳар қандай номланади?

5. Сен яшаётган кўча қандай номланади?

6. Сенинг уйинг ва квартиранинг номери қандай?

7. Қандай ҳайвонларни биласан? Улардан қайсилари ёввойи ва қайсилари уй ҳайвонлари? (камида иккитадан ҳайвон номини айтиши керак).

8. Йилнинг қайси фаслида дарахтлар барг чиқаради ва қайси фаслда тўкилади?

9. Куннинг сен уйғонадиган, тушлик қиладиган ва ухлаганга тайёрланадиган пайти нима деб аталади?

10. Сен фойдаланадиган кийимлар ва ошхона жиҳозларининг номларини айтгин?

(тўғри жавоб - 3 тадан кам бўлмаган кийимлар ва 3 тадан кам

бўлмаган ҳар хил ошхона жиҳозлари айтилиши керак)

Ҳар бир саволга берилган тўғри жавоб учун бола 1 баллдан олади. Максимал балл, бола барча саволга тўғри жавоб берса 10 баллни ташкил этади. Ҳар бир саволга жавоб бериш учун 30 секунд вақт ажратилади. Шу вақт ичида жавоб бермаса, хато деб ҳисобланади ва 0 балл билан баҳоланади.

Барча саволларга тўғри жавоб бериб, 10 баллни қўлга киритган бола мактабда ўқиш учун тўлиқ психологик тайёр ҳисобланади. Шу вақт ичида болага қўшимча саволлар ҳам бериш мумкин, аммо айтиб бериш керак эмас.

1-синф учун саволлар

1. Сенинг фамилиянг, исминг ва отангнинг исми нима?
2. Ойинг ва дадангнинг ёши нечада?
3. Буving ва бобонгнинг исмлари нима?
4. Сен яшаётган давлатнинг пойтахти қандай номланади?
5. Сенинг қариндошларинг яшайдиган кўча қандай номланади?

(Бу саволга тўғри жавоб учун ҳеч бўлмаганда қариндошлари яшайдиган кўчалардан бирининг номини тўғри айтиши керак).

6. Сенинг қариндошларинг ёки танишларингнинг уй номери ва квартирасининг номери қандай?

7. Уйингиз атрофида учратиш мумкин бўлган қушларни сана?

8. Қайси ойда қор ёғади ва қачон эрий бошлайди?

9. Сен мактабга асосан соат нечада кетасан ва мактабдан келасан? (тўғри жавоб соат билан бирга минути ҳам кўрсатилгани ҳисобланади?).

10. Уйларида бор бўлган асбобларнинг номини айт? (Бу саволга тўғри жавоб - учтадан кам бўлмаган асбобларнинг номи айтилса).

2-синф учун саволлар.

1. Сенинг ота-онангни исми, фамилияси ва отасининг исмлари нима?

2. Аканг ёки синглингнинг ёши нечада?

3. Бирон-бир яқин қариндошларингнинг фамилияси, исми ва отасининг исми нима?

4. Сен яшайдиган вилоятнинг бош, катта шахри қандай номланади?

5. Сенинг қариндошларинг ёки танишларинг яшайдиган шаҳар ва кўча қандай номланади?

6. Сенинг тоғанг ёки холанг яшайдиган уй ва квартира номери қандай? (тўғри жавоб учун иккаласидан бирининг манзилини тўғри айтса етарли).

7. Ўрмонда яшайдиган ҳайвонлар қандай номланади? (тўғри жавоб учун улардан камида тўрттасини номини айтиши керак).

8. Қайси ойда дарахтларда куртаклар пайдо бўлади? Қайси ойдан бошлаб сен яшайдиган ерда барглар сарғаяди?

9. Ойинг ва даданг асосан соат нечада ишдан қайтишади? (тўғри жавоб учун минутини айтмасдан соатини айтсагина кифоя).

10. Уйларида мавжуд бўлган барча жиҳозларни айт? (тўғри жавобга камида учта ҳар хил жиҳоз номини айтиши керак).

3-синф учун саволлар

1. Бувинг ва бобонгнинг исми, фамилияси ва отасининг исми нима?

2. Бувинг ва бобонгни ёши нечада? (Агар улар ҳаёт бўлмаса, уларнинг ҳаётлик вақтларидаги охириги йилидаги ёши нечада).

3. Узоқ қариндошларингдан биронтасини фамилияси, исми ва отасининг исми нима? Аввал ким ҳақида гапирмоқчи эканлигини айт? (Бу саволга жавоб ҳеч бўлмаганда узоқ қариндошларидан бирини номини айтиши ҳисобга олинади).

4. Сен яшайдиган туман қандай номланади? (Бу саволни бир неча марта ўзгартириш мумкин).

5. Сенинг ота-онанг туғилган шаҳар қандай номланади? (Тўғри жавоб боланинг ота-оналаридан бирини туғилган жойини айтиши керак).

6. Қариндошларингнинг телефон номери қандай? (Тўғри жавоб учун фақат битта номер айтса кифоя).

7. Дарёда яшайдиган балиқларнинг номларини сана?

8. Дунёнинг қайси мамлакатларида киш ёки ёз бўлмайди?

9. Асосан соат нечада нонушта ва кечки овқат қиласан? (Тўғри жавобга соат ва минутни айтиши керак).

10. Транспорт воситаларини баъзи бирлари қандай

номланади? (Тўғри жавоб учун транспортларнинг номини учтадан кам айтмаслиги керак).

4-5 синфлар учун саволлар:

1. Сенинг тоғанг ёки холангнинг фамилияси, исми ва отасини исми нима? (Қариндошларидан ҳеч бўлмаганда бирини фамилияси, исми ва отасининг исмини айтиши кифоя).

2. Тоғанг ёки холангнинг ёши нечада? (Тўғри жавоб учун улардан бирининг ёши кўрсатилиши керак).

3. Қўшнилариңдан бирининг фамилияси, исми ва отасини исми нима? (Тўғри жавоб учун ҳеч бўлмаганда битта қўшнисини айтиши етарли).

4. Сенинг Республиканг билан чегарадош бўлган давлатлар пойтахтлари қандай номланади? (Бу саволга тўғри жавоб учтадан кам бўлмаган давлат пойтахтини айтиши зарур).

5. Сенинг бувинг ва бобонг туғилган шаҳар қандай номланади?

6. Қариндошларинг яшайдиган шаҳарларга қандай кўнғирок қилиш керак? (Тўғри жавоб ҳеч бўлмаса бирига қандай кўнғирок қилиш мумкинлигини айтиши ҳисобга олинади).

7. Денгизда яшайдиган ҳайвонлар қандай номланади? (Тўғри жавоб шундай ҳайвонлардан камида иккитасини айтиши керак).

8. Дунёнинг қайси мамлакатлари жуда совуқ ва жуда иссиқ? (Тўғри жавоб учун ҳеч бўлмаганда шундай мамлакатлардан бирини, қайсиниси экватор зонасида жойлашган ва шимолий қутбга яқин бўлган биронта мамлакат айтилиши лозим).

9. Шанба ва якшанба кунлари соат нечада телевизорда сенинг сеvimли кўрсатувларинг бошланади? (Тўғри жавоб учун бундай кўрсатувлардан камида иккитасининг соати, минутини айтиши керак).

10. Бирон бир қизиқарли нарсани қаердан ўқиш мумкин? (Китоблар, газеталар ва журналлар назарда тутилади).

5.2. «Боланинг мактаб таълимига муносабати» методикаси

Бу методиканинг мақсади мактабга янги қабул қилинаётган ўқувчиларда ўқиш мотиви ёки ўқишга қизиқишлари бор-йўқлигини аниқлашдан иборат. Боланинг ўқишга муносабати, бошқа рухий

белгилар билан бир қаторда ўқишга ва мактабга тайёр ёки тайёр эмаслигини белгилловчи ҳолатдир. Боланинг билиш жараёнлари нормал бўлса ҳам, бошқа болалар билан ўзаро муносабатлари қониқарли бўлса ҳам уни мактаб таълимига тайёр, деб айтиш қийин. Ўқишга қизиқиш бўлмаса ҳам иккита руҳий тайёргарлик белгиси - яъни билиш жараёнлари, коммуникативлик қобилиятлари яхши ривожланган бўлса, ўқишнинг дастлабки босқичида мактабга ва билим олишга бўлган қизиқиш уйғониши мумкин. Амалиёт шуни кўрсатадики, айтиш кичик мактаб ёшидаги болаларни 0 баллик ва 1 баллик мезон орқали баҳолаш билан чекланмаслик керак.

Биринчидан, бу ерда қийин саволлар бўлиши мумкин, шунинг учун болалар бирига тўғри, бирига нотўғри жавоб бериш эҳтимоли бор.

Иккинчидан, берилаётган жавобларнинг бир қисми тўғри, бир қисми нотўғри бўлиши ҳам мумкин.

Агар бола қийин саволларга тўлиқ жавоб бера олмаса, 0,5 балл билан баҳоланади, тўғри, шубҳа уйғотмайдиган тўлиқ, яхши баҳога лойиқ жавоб берса 1 балл билан баҳоланади, жавоб бир томонлама ёки тўлиқ бўлмаса 0,5 балл билан баҳоланади. Масалан, 2-савол: «Нима учун мактабга бориш керак?» -деган саволга тўлиқ бўлиши, учун шундай жавоб бериши керак:

«Керакли билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш учун». Нотўлиқ жавоб «Ўқиш учун». Нотўғри жавобларда у билим олиш, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ. Масалан, «Мактабда маза қилиб ўйнаймиз». Агар кўшимча саволдан кейин бола тўлиқ жавоб берса 1 балл, кўшимча саволлардан кейин ҳам ўз фикрларига ҳеч қандай ўзгартириш киритмаса 0,5 балл.

Натижалар таҳлилига кўра 8 баллдан юқори балл тўплаган болалар мактаб таълимига тўлиқ тайёр, 5-8 балл тўплаганлар тўлиқ тайёр эмас, 5 баллдан кам тўплаганлар эса мактаб таълими учун тайёр эмас деб топилади.

Болаларга тавсия этиладиган саволлар.

1. Мактабга боришни хоҳлайсанми?
2. Нима учун мактабга бориш керак?
3. Мактабда нима билан шуғулланасан? (одатда мактабда

нима қилишади).

4. Мактабга боришга тайёр бўлиш учун нима қилиш керак?

5. Дарс нима? Унда нима билан шуғулланишади?

6. Мактабдаги дарсларда ўзини қандай тутиш керак?

7. Уй вазифаси нима?

8. Нима учун уй вазифаси бажарилади?

9. Мактабдан уйга келиб нима билан шуғулланасан?

10. Мактабга бориб ўқий бошласанг, ҳаётингда қандай ўзгаришлар рўй беради?

Саволнинг мазмунига мос келувчи жавоблар тўғри деб қабул қилинади. Агар нотўлиқ бўлса, кўшимча саволлар берилади. Ҳар бир саволнинг маъносини бола тўғри тушунганлигига аҳамият бериш керак.

Ушбу методика бўйича болалар тўплаши мумкин бўлган максимал балл - 10 бўлиб, бу боланинг руҳий жиҳатдан мактаб таълимига тўла тайёр эканлигини билдиради.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Боланинг мактабда ўқишга психологик тайёрлигининг мезонлари?

2. Боланинг мактабда ўқишга психологик тайёрлигини қандай методикалар орқали аниқлаш мумкин?

VI. ДИҚҚАТНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ

Диққатнинг барқарорлиги ва маҳсулдорлигини аниқлаш.

Болага Ландольт ҳалқачалари тасвирланган варақ кўрсатилади ва қуйидагича кўрсатма берилади: (7-илова).

«Ҳозир биз сен билан битта ўйин ўйнаймиз. Бу ўйиннинг номи «Диққатингни бир жойга тўпла ва тезроқ ишлашга ҳаракат қил» деб аталади. Бу ўйинда сен бошқа болалар билан мусобақалашасан. Биз сени қандай натижага эришганингни кўрамиз ва бошқа болаларнинг натижалари билан солиштирамиз. Мен ўйлайманки, сенинг натижаларинг ҳам бошқаларникидан қолишмайди». Болага Ландольт ҳалқалари варақаси кўрсатилади ва нима қилиш кераклигини тушунтирилади. Ҳалқа қаторини навбатма-навбат диққат билан кўриб чиқиб, улардан кўрсатилган ёриғи борини топиб, ўчириб ёки чизиб чиқиши керак.

Бу иш 5 минут вақт давомида бажарилади. Текширувчи ҳар бир минут орасида «Чиз» деган сўзни айтади. Бола Ландольт ҳалқаларини кўриб чиқаётганда, қаерга келган бўлса, ўша жавобга шу буйруқдан сўнг вертикал чизиқ чизади. 5 минут вақт ўтгач, текширилувчи «Тўхта» деган буйруқни эшитгандан сўнг ўша ерга 2 та вертикал чизиқ чизиб, ишни тўхтатиши керак. Тадқиқотчи натижаларни таҳлил қилар экан, бола томонидан 1 минутда ва умумий 5 минутда қанча ҳалқаларни кўриб чиққан, 1 дақиқада ва 5 минут давомида нечта хатога йўл қўйганлигини аниқлайди. Бола диққатини маҳсулдорлиги ва барқарорлиги қуйидаги формула асосида аниқланади.

$$S = \frac{0.5 N - 2.8n}{Q}$$

Q

Бунда S - диққатнинг маҳсулдорлиги ва барқарорлиги, N -бола томонидан ҳар бир минутда кўриб чиқилган ҳалқалар миқдори, n - бола томонидан йўл қўйилган хатолар миқдори.

Натижанинг миқдорий таҳлилида ҳар бир 60 секундлик вақт учун алоҳида формула асосида ҳисоб бажарилади.

Барча S - кўрсаткичлари учун график чизилади.

Ушбу график асосида бола диққатининг маҳсулдорлиги ва барқарорлиги динамикасининг ўзгариши ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

6.1.«Диққатнинг бўлинишини баҳолаш»

Бу методикани ўтказиш учун Ландольт халқалари керак бўлади. Энди болага юқоридаги методикадаги каби ҳаммасини эмас, балки икки хил типдаги халқаларни икки хил усул билан белгилаш топшириғи берилади (7-илова).

Натижалар таҳлили юқоридаги методикадаги сингари амалга оширилади.

6.2. «Диққатнинг кўчишини баҳолаш»

6.3.

Бу методикани ўтказиш учун Ландольт халқалари керак бўлади.

Болага куйидаги кўрсатма берилади. «1 минут оралиғида фақат бир типдаги халқаларни, иккинчи вақт оралиғида иккинчи хил типдаги халқаларни, белгилаб боришпингиз керак». Шу ҳолат 3-4-5чи вақт оралиғида ҳам такрорланади. Натижалар юқоридаги методикадаги каби таҳлил қилинади (7-илова).

Ландольт халқалари. Диққатнинг хоссаларини ўрганиш учун

6.3. «Диққат ҳажмини аниқлаш»

Кичик мактаб ёши ва ундан катта ёшдаги ўқувчилар диққатининг ҳажми мактабгача тарбия ёшидаги болаларга қўлланган методика асосида аниқланади. Бу методиканинг моҳияти шундан иборатки, унда болага 1-2 секунд давомида 8 та карточка

навбатма-навбат кўрсатилади. Текширилувчи бу расмдаги предметларни эслаб қолиб, нималар тасвирланганинг айтиш зарур.

Бола диққатининг ҳажми 10 баллик тизимда баҳоланади.

10 балл - диққатнинг ҳажми 6 бирлик ва ундан юқори.

8-9 балл - диққатнинг ҳажми 4-5 бирликни ташкил этади.

4-7 балл - диққат ҳажми 2-3 бирликни ўз ичига олади.

0-3 балл - диққат ҳажми 2 бирликдан кам бўлса.

10 балл - тўплаган болалар нафақат мактаб таълимига тўла тайёр, балки тенгдошларидан анча илгарилаб кетган.

8-9 балл - бола мактаб таълимига тўла тайёр, лекин 3-4 синф ўқувчилари учун нормадан биров паст ҳисобланади.

4-5 балл - мактабга энди бораётган бола учун бу кўрсаткич қониқарли, лекин мактаб ўқувчиси учун жуда паст.

0-3 балл - бу кўрсаткич мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар учун етарли даражада, яхши ривожланмаган диққатнинг ҳажмига эга. Бундай болалар мактаб таълимига тайёр эмас.

6.4. Пьерон – Рузер методикаси

Методика қуриш-яшаш хусусиятлари, мақсадга йўналган кўникмаларни эгаллаш имкониятларини, ҳаракатларнинг янги усулларини ўзлаштиришни ўрганишга мўлжалланган. Бу методика ёрдамида ихтиёрий диққат ҳажми, унинг барқарорлиги ҳақида билиб олиш мумкин. Тажриба ўтказиш учун 10 қатордан геометрик фигуралар чизилган махсус қоғоз вароғи олдиндан тайёрланади (2-илова).

Юқоридаги тўртта фигурага турли белгилар қўйиб чиқилиб, қоғоздаги бошқа фигураларга ҳам худди шундай белгилар қўйиб чиқиш синалувчига таклиф этилади. У ўз ҳаракатларини намуна билан солиштириши мумкин. Олинган натижаларни таҳлил қилиш ва қайта ишлашда 100 та фигурани чизишга кетган вақт, бўлиши мумкин бўлган хатолар сони, топшириқни бажариш характерини таҳлил қилишда ёш меъёрларини ҳисобга олиш зарур (4-жадвал).

7-8 ёшли болалар учун Пьерон – Рузер методикаси бўйича қоғозни тўлдириш нормалари (М.П.Кононова натижалари, 1963)

Тўлдириш вақти	Хатолар сони	Сифати (%) ()
1 дақиқа 15-сония	-	100
1 дақиқа 45 сония	2	60
1 дақиқа 50 сония	3	50
2 дақиқа 10 сония	6	20

Бунда синалувчининг чалғиганлиги, ишни давом эттириш зарурлиги ҳақида эслатилганлиги ва ҳоказолар эътиборга олинади.

Дикқатнинг кўчиши, узоқ давом этадиган ақлий ишга қобилиятини ўрганиш мақсадида И.В.Крук (1986) томонидан таклиф этилган методиканинг ўзгартирилган вариантини қўллаш мумкин. Унинг мазмуни куйидагича: Бола 1-чи қоғозни тўлдиргандан сўнг, тўлдириш қўлланмаси ўзгартирилиб, 2-чи қоғозни таклиф этилади; ўша белгиларни бошқа геометрик фигураларга қўйиб чиқиш керак. Кейин 3-чи қоғоз кўрсатилади: тоқ қаторлар 1-қоғоз намунаси бўйича, жуфт қаторларни 2-чи қоғоз намунаси бўйича тўлдирилади. Олинган натижалар куйидагича қайта ишланади. 1 ва 2-чи қоғозларни тўлдириш учун кетган вақт орасидаги фарқ вақт етишмовчилиги –Е ни аниқлаш орқали амалга оширилади:

$$E=t_1+t_2$$

Бу ерда t - қоғозларни тўлдириш учун кетган вақт.

Бундан ташқари хатолар фарқи (ХФ) куйидаги формула билан аниқланади.

$$ХФ=3К-/К+2К/;$$

Бу ерда k - ҳар бир қоғозни тўлдиришдаги хатолар.

Хатолар фарқи кўрсаткичи ихтиёрий дикқат даражасининг пастлиги, ақлий иш қобилияти ёмонлиги мезони сифатида қаралиши мумкин.

Болалар бу топширикни кизиқиб бажарадилар, яхшироқ натижалар олишга интиладилар. 5-6 ёшли болалар қоғозни тўлдиришда юқоридаги 4 та фигурага қараб бажарадилар. 9-10 ёшли ўқувчилар эса 1 дақиқадан сўнг бу ишларни эслаб қолиб мустақил бажарадилар.

6.5. Шульт жадвали бўйича сонларни излаш

Бу методика диққатнинг кўчиш ва бўлиниш хусусиятларини, сенсомотор реакциялар тезлигини ўрганиш учун фойдаланилади. Синалувчиларга 1 дан 25 гача сонлар ихтиёрий жойлаштирилган 5 та жадвал кетма – кет кўрсатилади (3-илова).

У сонларни тартиб билан излаб кўрсатиши ва овоз чиқариб айтиши керак. Ҳар бир топширикни бажариш вақти тадқиқот қарорига ёзиб борилади (5-жадвал).

Синалувчи фаолиятини миқдорий баҳолашдан ташқари сенсомотор реакциялар тезлигининг сифатий таҳлили ҳам амалга оширилади. «Топширикни бажариш хусусиятлари» бўлимига синалувчи ўзини қандай тутганлиги, вербал ва эмоционал реакциялари ёзиб борилади. 6-7 ёшли болалар учун 1 жадвални 1-1,5 дақиқа қараш меъёрий ҳисобланади, ўртача ўқувчилар учун 45 сониядан 1 дақиқагача меъёр ҳисобланади. Катта боғча давридаги болалар ва 1-2 синф ўқувчилари баъзи сонларни чалкаштириб юборадилар. 10-12 ёшли болалар учун сенсомотор реакциялар тезлиги опини, ҳаракатларнинг автоматлашуви характерлидир.

5-жадвал.

Шульт жадвалидан фойдаланишда тадқиқот қарори

№ жадвал	Топширикни бажариш хусусиятлари	Вақт (сония)

Ҳар бир топширикни бажариш хусусиятларига ҳамда 5 та жадвал бўйича олинган натижаларни таҳлил қилиб, тадқиқотчи нерв жараёнлари ўсишини, жисмоний ва руҳий зерикаш ходисасини аниқлайди. Масалан, агар ҳар бир кейинги топширик бажариш вақти ошиб борса, тез чарчаш, ихтиёрий диққат даражасининг сусайганлигидан далолат беради. Бу методикадан фойдаланиш болаларнинг диққати хусусиятларини тажрибада ўрганиш имконини беради.

6.6. Крепелин бўйича санаш ва ҳисоблаш

Бу методикадан мураккаб сезги ҳаракат реакцияларини, иш қобилиятини, ихтиёрий диққат барқарорлигини аниқлаш, психик жараёнлар кечишининг тезлигини аниқлаш учун фойдаланиш мумкин. Бу методикани қўллаш учун синалувчи бир неча ўнликлар ичида энг содда арифметик операциялар - қўшиш ва айиришни билиши керак. Крепелин методикасида синалувчига қўшилиши ва айирилиши керак бўлган сонлар жуфти ёзилган махсус қоғоз таклиф этилади (4-илова).

Крепелин бўйича ҳисоблашда, (масалан: 30 да 3 гача, ёки 100 дан 7 гача) тадқиқот қарорида тўхтаб қолишнинг узоқлиги ва хатолар характери қайд этиб борилади.

Масалан:

30-3.....27.....24.....21.....19*.....18.....15.....12.....9.....6.....3.....0

Хато ҳисоблашлар ҳам ҳисобга олиниб (*) билан белгилаб қўйилади, синалувчига хатоларни тўғрилаш таклиф этилади. Вақт нуқта билан қайд этилади. Қоидага кўра «нуқта» шартли равишда 1 сонияга тўғри келади.

Шуни қайд этиш лозимки, бу методика ақлий иш қобилияти жадаллигини ўрганишга ҳам мўлжалланган. Бажарилган қўшиш ва айиришлар сони кўплиги ақлий малаканинг автоматлашганидан, диққатни узоқ вақт бир нарсага тўплай олиш қобилияти мавжудлигидан далолат беради. Бажарилган топшириқлар сонининг камлиги, кўп тўхтаб қолиш фаол диққатнинг барқарор

эмаслигидан, психик тез чарчашга мойилликдан далолат беради.

6.7. Бурдон корректур синови

Бошланғич ва ўрта мактаб ўқувчилари фаол диққатининг хусусиятларини, унинг кўчиши хусусиятларини ўрганиш учун В.Вурдоннинг корректур синови методикасидан фойдаланиш мумкин. Бу методика диққатнинг тебраниши, кўриш анализатори узок вақт ишлаганда бир хил кўрув кўзгатувчиларга нисбатан синалувчининг чарчасини аниқлашга имкон беради. Бунинг учун П.А.Рудик томонидан ўзгартирилган Бурдон тести махсус қоғозда кўрсатилади. Қоғозда ҳарфлар тасодифий равишда ёзилган бўлиб, синалувчи уларнинг иккитаси ёки тўрттасини ўчириши керак. Бунда экспериментатор ҳар 30 ёки 60 сонияда синалувчи қалами турган жойни белгилаб кўяди, шу билан бирга барча топшириқни бажариш учун кетган умумий вақт ҳам ҳисобга олинади.

Тажрибани бир синалувчи устида индивидуал ва гуруҳ билан ўтказиш мумкин. Тажрибани бошлашдан олдин, синалувчиларга кўрсатма тушунтирилади ва 1 дақиқа давомида машқ қилдириб ўргатилади, машқлардан сўнг синалувчи асосий вазифани бажаришга киришади. Тажриба 5 дақиқа давом этади (5 илова).

Тадқиқот натижаларини қайта ишлаш махсус қоғоз орқали амалга оширилади. Унда ўчириладиган ҳарфлар ўрни ва ўчириладиган ҳарфлар сони ўнг томондан ва ҳар бир қаторга ўтганда бу ўчириладиган сонларнинг йиғиндисини чап томонда берилади. Калит (бланк)ни синалувчи қоғози устига қўйиб тадқиқотчи миқдорий таҳлилни осонгина олиб бориши мумкин (6-илова).

Корректур синовни бажариш натижалари (диққатнинг тўпланганлиги, топшириқни бажариш тезлиги диққатнинг кўчиши)ни миқдорий аниқлаш мумкин. Диққатнинг тўпланганлик даражаси (К)ни қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаш мумкин.

$$K = \frac{П_1 - П_2 - П_3}{П} * 100\%$$

бу ерда $п_1$ – тўғри ўчирилган ҳарфлар йиғиндиси;

$п_2$ - ўчирилмай қолган ҳарфлар йиғиндиси;

$п_3$ – нотўғри ўчирилган ҳарфлар йиғиндиси;

$п$ - ўчириладиган ҳарфлар АМКЗ ларнинг умумий йиғиндиси.

Диққатнинг тўпланиш даражаси (К)ни топиш учун умумий ва ишнинг ҳар бир дақиқаси бўйича (K_1, K_2, K_3, K_4, K_5)ларни ҳисоблаш мумкин.

Психотехникада диққатнинг тўпланиши (К)ни сифатий баҳолашда қуйидаги мезон қабул қилинади: жуда яхши – 81-100%, яхши – 61-80%, ўрта – 41-60%, ёмон – 21-40%, жуда ёмон – 0-20%.

Топшириқни бажариш тезлиги кўрсаткичи (А) қуйидаги формула билан аниқланади:

$$A = \frac{S}{t}$$

бу ерда S – синалувчининг корректур жадвалда ишлаган қисми; t – бажарган вақти.

Диққатнинг кўчишини ўрганиш учун синалувчи корректур жадвалдаги тоқ ва жуфт қаторлардаги ҳар хил ҳарфлар тўпламини ўчириш таклиф этилади. Диққатнинг кўчиш даражаси (С) қуйидаги формула билан ҳисобланади:

$$C = \frac{S_0}{S} * 100.$$

бу ерда S_0 – хато ишланган қаторлар сони; S – синалувчи жадвалда ишлаган қаторларнинг умумий сони.

Тадқиқот натижаларини график тарзида тасвирлаш мумкин.

Бунда абсцисса ўқиға – иш тезлигининг ўзгариши (маълум вақт бирлигида қараб чиқилган ҳарфлар сони) ва ордината ўқиға аниқликнинг ўзгариши (ўша вақт оралиғида ҳатолар сони) жойлаштирилади. Бу диққатнинг ўзгарувчанлиги характерининг ривожланишини кузатиш имконини беради. Тўғри ўчирилган ҳарфлар сонига қараб диққат барқарорлиги даражаси ҳақида гапириш мумкин. Ҳатоларни қоғознинг ҳамма ерида борлиги диққатнинг тебраниши ҳақида маълумот беради. Агар тажриба охирида ҳатолар кўпайиб кетса, диққатнинг умумий кучсизлиги, иш қобилиятининг сустлигидан далолат беради. Топшириқни тез бажариш ва ҳатоларнинг йўқлиги ўқувчида ихтиёрий диққат барқарорлигидан далолат беради.

Боғча ёшидаги болаларда бу тадқиқотни ўтказиш учун француз офтальмологи E.Landolt томонидан корректур синовнинг узукларга асосланган ўзгартирилган вариантини қўллаш мумкин.

Тажриба қоғози турли тарафга қаратилган – узукларнинг тасодифий тўпламидан иборатдир (7-илова).

Тажриба ва унда олинган натижаларни қайта ишлаш, худди В.Bourdon жадвали методикасидай олиб борилади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Сеген доскаси методикаси орқали нималарни ўрганиш мумкин?
2. Пьерон-Рузер методикасининг мазмуни қандай?
3. Ландольт ҳалқачалари методикаси орқали нималарни ўрганиш мумкин?
4. Бурдон корректур синови методикаси орқали нималар ўрганилади? Унинг қандай ўзгартирилган вариантларини биласиз?

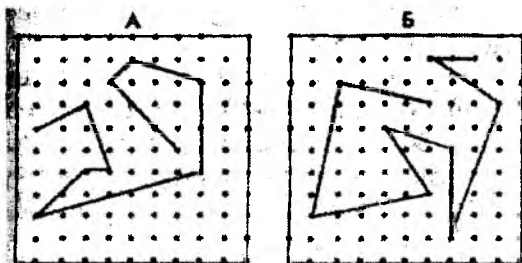
VII. ХОТИРАНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ

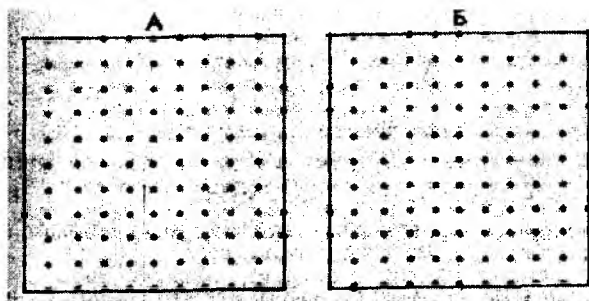
Барча ёшдаги болаларда хотира жуда кучли ривожланади. Кичик болалар ҳам вақт ва фазони яхши фарқлай оладилар, сўз бойлиги ортиб боради. Буларнинг барчаси боланинг катталар билан, тенгдошлари билан мулоқотга киришиши натижасида содир бўлади.

Хотиранинг ривожланиши бола билан ишлашда таълимнинг қайси методлари устунлигига, уни ўраб турган муҳит идрок образлари билан қанчалик «бойлигига» боғлиқ. Материалнинг сезги органларига таъсир этиши, идрок хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кўриш, эшитиш, ушлаб кўриб билиш, ҳид билиш, таъм билиш хотиралари ажратилади. Материални эсда олиб қолиш ва уни қайта эсга туширишга боғлиқ равишда ҳаракат, механик, образ (ассоциатив), мантиқий, ҳиссий хотираларга ажратилади. Маълумотни сақлашнинг узоқлигига боғлиқ равишда қисқа муддатли (оператив) ва узоқ муддатли хотиралар ажратилади. Маълумотни эсда олиб қолиш, инсон томонидан бирор мақсад қўйилмасдан ихтиёрсиз, ўрганилаётган материални эсда сақлаб қолиш учун мақсад қўйилганда ихтиёрий эсда олиб қолинади. Умумий хотира олинган материални эсда олиб қолиш, эсда сақлаш ва қайта эсга туширишдан иборат жараён бўлиб, бу таркибий қисмларни доимо ривожлантиришни талаб этади.

Психологияда хотирани ўрганиш учун махсус методикалар мавжуд.

7.1. «Қисқа муддатли кўриш хотираси ҳажмини аниқлаш»
Болага галма-гал куйидаги А ва Б расмлар кўрсатилади.

Болага расмнинг А ва Б қисмлари кўрсатилгандан сўнг унга трафарет шакли тақдим этилиб, боладан олдинги расмдаги ҳар бир қисмдаги барча чизиқларни ушбу трафаретда ифода этиши талаб этилади.

Ҳар иккала тажриба натижалари хотира орқали тўғри қайта эсга туширилган чизиқ деб, намуна сифатида кўрсатилган чизиқлардан узунлиги ва йўналиши жиҳатидан ҳеч қандай фарқ қилмайдиган чизиқлар қабул қилинади (чизиқлардан четланиш, унинг букланиши, бурчаклари сақланган ҳолда битта катакдан ошмаслиги лозим).

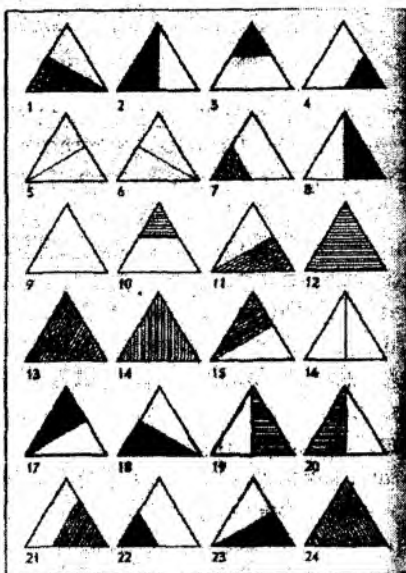
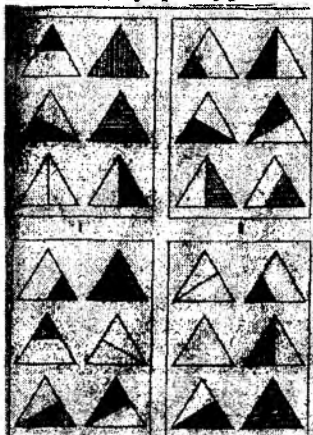
Тўғри эсга туширилган чизиқлар сони кўриш хотираси ҳажмининг кўрсаткичи ҳисобланади.

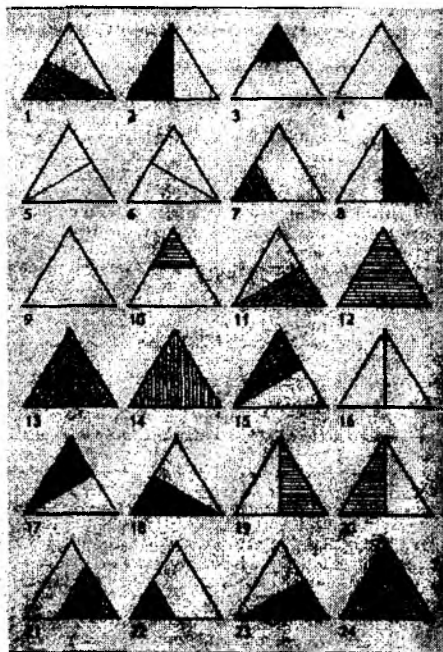
7.2. «Тезкор кўриш хотирасини баҳолаш»

Хотиранинг ушбу тури масалани ечиш жараёнида тўғри жавобни аниқлаш учун керакли ахборотни шахс қай даражада узок муддат хотирада сақлай олиши мумкинлиги билан белгиланади. Ахборотни сақлаб туриш вақти, тезкор хотиранинг қўшимча сифатларига масалани ечиш вақтида бола томонидан йўл қўйилган хатоларини ҳам киритиш мумкин. (хато деганда масалани ечиш учун керак бўлган ахборотни сақлай олмаслик каби хусусиятлар назарда тутилади). Боланинг тезкор кўриш хотирасини ва унинг кўрсаткичларини қуйидаги тажриба билан аниқлаш мумкин. Болага тартиб билан 15 секундга мўлжалланган 6 тадан ҳар хил штрихланган учбурчаклар ифодаланган карточка тақдим этилади. Бола шундай карточкадан бирини кўриб бўлгандан сўнг, бу

карточкани олиб қўйилиб, ўрнига 24 та учбурчакни ўз ичига олган катта карточка кўрсатилади. Ушбу карточкада албатта бола ҳозиргина қўрган 6 та учбурчак ҳам тасвирланган.

Вазифанинг мақсади, бола ушбу карточкадаги 24 та учбурчакдан аввалги азобида берилган карточкадаги 6 та учбурчакни кидириб топиб, тўғри кўрсатишидан иборат.

Кўриш хотираси ривожланиш даражасининг кўрсаткичи, масалани ечиш вақтидан (минут ҳисобида) қилинган хатолар сонини айириш ва уларнинг йиғиндисига 1 сонини қўшиш билан аниқланади.

Бола томонидан қайси бир сабабга кўра нотўғри кўрсатилган учбурчаклар хато деб қаралади.

Бу кўрсаткич қуйидагича аниқланади: Ҳар бири 6 та учбурчакни ўз ичига олган 4 та карточкалардаги тўғри топилган учбурчаклар йиғиндисини топиб, уни 4 га бўлинади, бу тўғри жавобларнинг ўртача миқдоридир.

Ушбу сонни 6 дан айрилади ва ҳосил бўлган натижа хатоларнинг ўртача сонини ифодалайди. Шундан сўнг боланинг вазифани ечиш учун сарфлаган ўртача вақти барча вазифаларни ечиш учун сарфлаган умумий вақтини 4 га бўлиш орқали аниқланади. Боланинг 24 та учбурчакни карточкадан тўғри топиши учун сарфлаган вақтининг охирини билиш учун текширувчи

томонидан: «Сен кўлингдан келганича вазифани ечиб бўлдингми?» деган саволни бериш орқали аниқланади. Бола берилган саволга тўлиқ ишонч билан жавоб бериб, учбурчакларни қидиришни тўхтатсагина у ўз ишини якунлади, деб ҳисобланади. Боланинг умумий (24 талик) карточкадаги 6 та учбурчакни топиш учун сарфлаган ўртача вақтини у томонидан йўл қўйилган хатолар сонига бўлинса, қидирилаётган кўрсаткични қўлга киритиш имкониятига эга бўлинади.

Боланинг умумий (24 учбурчакли) карточкадан учбурчакларни тўғри ёки нотўғри топганлиги тўғрисидаги ахборотни аниқлаш жараёнининг тезлигини ошириш учун 24 учбурчакни ҳар бирининг чап бурчаги остига бирин-кетин рақамлаб чиқиш билан эришилади. Масалан, биринчи 6 та учбурчакли карточкага (карточка рақами рим рақами билан 6 тадан белгиланган). Умумий (24 учбурчакли) карточкадаги

1,-3,-8,-12,-14,-16- учбурчаклар биринчисига

2,-7,-15,-18,-19,-21- учбурчаклар иккинчисига

4,-6,-10,-11,-17,-24- учбурчаклар учинчисига

5,-9,13,) кўрсаткичларини 10 балли шкала орқали стандарт кўрсаткичларга ўтказиш услубини тақдим этиш мумкин.

Натижаларни баҳолаш.

10 балл 8 ёки ундан юқори бирликдан иборат қисқа муддатли хотира ҳажмига эга бўлса, бу ҳол 10-12 ёшли болаларга тегишлидир.

Шундай 10 баллни қисқа муддатли хотираси 7-8 бирликни ташкил этган 6-9 ёшли болалар ҳам қўлга киритадилар.

8 баллни 6-9 ёшли болалар 5-6 та бирликни эслаб қолсалар қўлга киритадилар.

10-12 ёшли ўқувчилар эса, қисқа муддатли хотира ҳажмида 6-7 бирликни эсда қолдиришлари керак.

4 балл 6-9 ёш бўлган, қисқа муддатли хотира ҳажми, 3-4 бирликни ташкил этган ўқувчилар оладилар. Шунча баллни ёши 10-12 да бўлган, қисқа муддатли хотира ҳажми, 4-5 бирликни ташкил этган ўқувчилар ҳам оладилар.

2 балл - 6-9 ёшли болаларга, агарда уларнинг қисқа муддатли хотира ҳажми 1-2 бирликдан иборат бўлса берилади. Шунча баллга

ёшлари 11-12 да бўлган болалар қисқа муддатли хотира ҳажми 2-3 бирликдан иборат бўлса, эга бўладилар.

0 балл билан 6-9 ёшли, кўрсаткичлари нолга тенг бўлган болалар баҳоланадилар. Шу балл 10-12 ёшли қисқа муддатли хотира ҳажмини 0-1 бирлигига эга бўлган болаларга берилади.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулосалар

6-7 ёшли болаларни, уларнинг қисқа муддатли хотираси ҳажмининг баҳолари асосида мактабда ўқиши учун тайёрлиги ҳақида хулосалар қуйидагича чиқарилади:

Мактаб таълими учун тўлиқ тайёрланган ва қисқа муддатли хотираси ҳажми яхши ривожланган деб, 10 балл тўплаган болалар қабул қилинади.

Мактаб таълими учун умумий тайёрланган ва қисқа муддатли хотира ҳажми ўртача ривожланган деб 8 балл тўплаган болалар тан олинади.

Ўқитиш учун тўлиқсиз тайёрланган деб қисқа муддатли хотира ҳажми 4 балли болалар ҳисобланадилар.

Қисқа муддатли хотира ҳажми 2 балли бўлган болалар мактаб таълими учун тайёр эмас, деб хулоса чиқарилади.

Ва ниҳоят, умуман мактабда ўқитишга тайёр эмас деб, қисқа муддатли хотира ҳажми 0 га тенг бўлган болалар ҳисобланади.

7.3. «Эшитиш хотирасини баҳолаш»

Бу хотира турини аниқлаш учун болага 1 секунд оралиғида 4 та сўзлар тўплами кетма-кет ўқиб берилади.

I. Ой, дарахт, сакрамок, сарик, қўғирчоқ, сумка;

II. Гилам, стакан, сузмок, оғир, китоб, олма;

III. Диван, ҳазиллашмок, пальто, телефон, санчки, довяорак;

IV. Мактаб, одам, ухламок, қизил, дафтар, гул.

Шу сўзлар тўпламини эшитиб бўлгандан сўнг, синалувчига тахминан секунд ўтгач, кейинги 36 та сўзлар тўплами шошилмай, ҳар бир сўз 1 секунддан оралиқ билан ўқиб эшиттирилади.

Стакан, мактаб, санчқи, тугма, гилам, ой, стул, одам, диван, сигир, телевизор, дарахт, қуш, ухламок, довюрак, ҳазиллашмок, кизил, оккуш, сурат, ўғри, сузмок, тўп, сарик, сакрамок, дафтар, пальто, китоб, гул, телефон, олма, қўғирчоқ, сумка, от, етмок, фил, уй.

Бу 36 та сўзлар тўплами тасодифий кетма-кетликда барча қатордаги сўзлардан иборат.

Ҳар бир тўпламдаги сўзларни фарқлаш учун уларни турли чизиклар билан белгиланади.

1-тўпламдаги сўзлар тагига 1 та тўғри чизик чизилган; 2-сўзлар тўпламига 2 та тўғри чизик чизилган; 3-сўзлар тўпламига битта узун чизик ва охириги 4-сўзлар тўпламига икки қатор узун чизик чизилган.

Бола эшитган 36 та сўзлар ичида қисқа тўпламдаги сўзлар бор ёки йуқлигини топиб, бор бўлса «ҳа», бўлмаса «йўқ» деб жавоб бериш керак. Катта тўпламдаги сўзлардан кичик тўпламдаги олиши учун болага 5 секунд вақт берилади. Агар фарқлай олмаса, тадқиқотчи кейинги сўзга ўтиб кетади.

Баҳолаш натижалари

Тезкор эшитиш хотираси кўрсаткичи катта тўпламдан 6 та сўзни топиши учун кетган ўртача вақтга қараб аниқланади. Ўртача вақтни топиш учун бола топшириқни бажариш учун сарфлаган умумий вақтни 4 га бўлинади.

Ўртача вақтни хатолар сонига бўлиб, 1 ни кўшилса, оператив эшитиш хотираси ҳажми аниқланади. Нотўғри топилган ёки топа олинмаган сўзлар хато ҳисобланади.

7.4. «Бевосита хотирани диагностика қилиш»

Методикани ўтказиш учун қоғоз ва ручка керак бўлади.

Тадқиқот ўтказишдан аввал болага қуйидагича кўрсатма берилади:

«Ҳозир мен сенга турли хил сўз ва гаплар айтаман ва бир тўхталиб оламан. Сен мана шу тўхталган вақтимда айтган сўз ёки гапларимни эслаб қолиб уни қоғозга ёзишинг, расмини чизишинг керак бўлади.

Тезроқ ёзишга, чизишга ҳаракат қилгин. Мен айтадиган сўзлар кўп, вақтимиз эса оз».

Болага бирин-кетин қуйидаги сўз ва иборалар айтиб берилади. «Уй, таёқ, дарахт, баландга сакраш, қуёш нур сочмоқда, қувноқ одам, болалар тўп ўйнашаётти, соат тўхтаб қолди, қайик дарёда сузаяпти, мушук балиқ емоқда».

Тадқиқотчи ҳар бир сўз ёки сўз бирикмаларини айтиб бўлгандан сўнг 20 секунд танаффус қилади. Шу вақт ичида бола айтилганларни ёзиши, чизиб олиши керак.

Агар бу вақт ичида бола топшириқни бажаришга улгурмаса, тадқиқотчи уни тўхтатиб қўйиб, навбатдаги сўзни ўқийди. Тажриба тугагандан сўнг, боладан қоғозга чизилган расм ёки ёзилган сўзлардан фойдаланиб, сўз ва сўз бирикмаларини айтиб бериши сўралади.

Натижалар таҳлили:

1 балл — ўз чизмалари ва ёзувларидан фойдаланиб, айтилган сўзларни тўғри ва хатосиз эсга тушира олса;

0,5 балл - чизгилари, ёзган нарсаларига асосланиб, берилган сўзга яқинлашиб эсга туширса;

0 балл - нотўғри эсга туширилса.

Умумий максимал кўрсаткич - 10 балл

Бу баллни бола барча айтилган сўзларни тўғри тўлиқ эсга туширса тўплай олиши мумкин.

Минимал кўрсаткич - 0 балл.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса

10 балл - бевосита эшитиш хотираси жуда юқори даражада ривожланган.

8-9 балл - бевосита эшитиш хотираси юқори даражада ривожланган.

4-7 балл - бевосита эшитиш хотираси ўртача даражада ривожланган.

2-3 балл - паст даражада ривожланган.

0-1 балл - кучсиз ривожланган бевосита эшитиш хотирасига эга.

7.5. «Эсда қолдириш жараёнининг динамик хусусиятлари»

Болага 10 та сўзлардан таркиб топган қатор бир неча марта қайтариш орқали эслаб қолиш учун тавсия этилади.

Ҳар бир такрорлашдан сўнг, бола томонидан эслаб қолинган сўзлар сони аникланади.

Қуйидаги сўзлар қаторининг бирортасидан фойдаланилади.

1. Уй, парта, оқ, яхши, нок, бўр, кучли, пиёла, шам, стол.

2. Мушук, ручка, қизил, ёмон, олма, пол, кучсиз, санчқи, чироқ, қалам.

3. Кўғирчоқ, қошиқ, қизил, машина, баланд, чўтка, она, китоб, товук, анор.

4. Ит, дераза, гул, гилам, конверт, осмон, ҳарф, уйқу, қуйи, пичоқ.

5. Соат, шамол, балик, юлдуз, фил, қанд, қоғоз, стул, аркон, шафтоли.

Эслатма: Болаларнинг эсда қолдириш динамикасини диагностика қилишда, мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар учун сўзлар қаторини шундай тузиш керакки, биринчи сўз-иккинчи сўзга, иккинчи сўз- учинчисига алоқадор, маънодош бўлмаслиги лозим.

Боланинг эслаб қолиши ва қайта айтиб бериш учун тадқиқотчи сўзлар қаторини 6 мартагача қайтариши мумкин (ундан кўп эмас).

Ҳар бир қайтаришдан сўнг тўғри ва хатосиз эслаб қолинган сўзларни белгилаб бориб, графикда акс эттирилади.

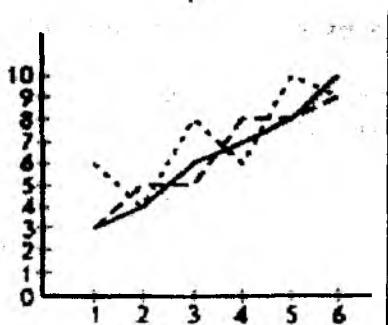

График асосида:

1. Эслаб қолиш динамикаси;
2. Эслаб қолиш маҳсулдорлиги аниқланади;

Графикда ҳар бир такрорлашдан сўнг эслаб қолган сўзларни сони ортиб борса - эслаб қолиш динамикаси яхшилигини билдиради.

- Агар кўрсаткич ўзгармаса, ўртача даражадалигидан далолат беради.

- Агар ҳар бир такрорлашдан сўнг ҳам эслаб қолган сўзлар сони камайиб борса, эслаб қолиш динамикасининг сустлигини билдиради.

Натижалар таҳлили

Олинган натижалар бўйича бола эслаб қолиш динамикаси қуйидагича баҳоланади: Етарли даражадаги яхши динамик эсда қолдириш жараёни - аъло.

Эсда қолдириш ўртача динамик жараёни - қониқарли.

Эсда қолдириш динамик жараён эмас - қониқарсиз. Шунингдек, бу жараён қуйидаги баллар мезони бўйича ҳам баҳоланади.

10 балл — бола 10 та сўзни хатосиз тўғри эслаб қолиб, айта олган ва бунга 6 марта такрорлаш шарт бўлмаган. 8-9 балл - 6 марта такрорлашдан сўнггина 10 та сўзни тўғри эслаб қолса.

6-7 балл — 6 марта такрорлашдан сўнг 7-9 та сўзни эсда қолдирса.

4-5 балл - 6 марта такрорлашдан сўнг 4-6 тагача сўзни эслаб қолса.

2-3 балл - 6 марта такрорлашдан сўнг фақат 2-3 та сўзни эслаб қолиб айтса.

0-1 балл - 6 марта такрорлашдан сўнг ҳам 1 та сўзни ёки умуман эсда қолдира олмаса.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса

10-8 балл - бола мактаб таълимига тайёр, унинг эсда қолдириши юқори ва ўртача динамикликка эга.

4-7 балл - ўқишга етарли даражада тайёр эмас.

0-3 балл - умуман мактаб таълимига тайёр эмас.

7.6. Мейли тести ёрдамида кўриш ва эшитиш хотирасини ўрганиш

R.Meili тести 1961 йилда ишлаб чиқилган бўлиб, 7-14 ёшли болалар ва катталарнинг кўриш ва эшитиш хотирасини ўрганишда фойдаланилади. Тадқиқот икки босқичдан иборат (6-жадвал).

Биринчи босқичда расмда тасвирланган предметларни хотирада олиб қолиш ва кўриш хотираси ўрганилади. Иккинчи босқичда тадқиқотчи ўқиб берган сўзларни – предметларнинг номларини эшитиб, эсда олиб қолиш қобилияти ўрганилади. Бу тадқиқотлар бир кунда ўтказилмайди, бу эса хотиранинг ўрганилаётган хусусиятларини яхшилаб таҳлил қилишга имкон беради.

Тажриба ўтказиш учун турли предметлар тасвирланган 60 та сўзлар тўплами – 2 - қаторда керак бўлади. Кўриш хотираси ўрганилаётганда қуйидаги қўлланма берилади: «Ҳозир мен сизга турли предметлар тасвирланган расмларни кўрсатаман, сиз уларнинг номини исталган тартибда айтасизлар». Расмларнинг ҳар бири 2 сония кўрсатилади. 10 сония танаффусдан сўнг синалувчи предметларни айтади. Экспериментатор тўғри айтилган предметларни ҳам, расмда йўқ бўлган қўшиб қўйилган предметларнинг номини ҳам ёзиб боради. Расмларнинг 2-сериясини бошқа кун, сўзлар қатори бўйича тажрибалар ҳам бошқа кунлари ўтказилади.

Мейли тести учун кўзгатувчи материал
тадқиқот боскичлари

1 – боскич		2 – боскич	
Расмларнинг 1-серияси	Расмларнинг 2-серияси	Сўзларнинг 1-қатори	Сўзларнинг 2-қатори
Нўхат	чиганок	Картон	Жадвал
Эшак	кровать	Вагон	Ҳафта
Калит	труба	Дехқон	Сўм
Арава	нок	Пианино	Қарға
қўнғироқча	супурги	Ботинка	домна печи
Стол	эчки	Карта	Ари
Олча	букет	Тепалик	Кўзойнак
Этик	трамвай	Ушоқ	Сув
Вилка	арра	Перо	Овчи
Балиқ	стул	Кўмир	Кўй
Бочка	бола	Олмахон	Булут
Бош	болға	Қурол	Терак
буфет	пиша	Йигитча	Қалам
атиргул	ғилдиракли арава	Нок	Велосипед
паровоз	тароқ	Дастурхон	Ботинка
кресло	замбарак	Шўрва	Эчки
байроқ	дарахт	Плаш	Салон
Хўроз	олма	Мушук	Соҳил
Қайчи	китобча	Пичок	Бурун
зонтик	пляпа	босма қоғоз	Пўкак
Ваза	уй	Сирка	Меҳмонхона
Сигир	ит	Гул	Совун
Диван	скамейка	Меҳнат	Илон
каптар	эшик	Осмон	Това
Соат	пиёла	Гугурт	Қуш
Қария	дарё	Сиёҳ	Салат
кўзойнак	печь	Қулф	Ракета
Чирок	скрипка	Кул	Нонушта
Оёқ	папирос қути	Дарахт	Қор
пианино	от	Ёнгин	Труба

Эшитиш хотирасини ўрганиш бўйича тадқиқот ҳам шундай ўтказилади. Синалувчига қуйидаги қўлланма берилади: «Мен ҳозир сизга сўзлар қаторини ўқиб бераман, сиз бўлса эшитиб бўлганингиздан сўнг, уларни исталган тартибда менга айтиб бера-сиз». Тадқиқотчи тадқиқот қарорига синалувчи айтган барча сўзларни такрорлаганларни ҳам, йўқ сўзларни қўшиб қўйганларини ҳам ёзиб боради. Олинган натижалар фоизларда миқдорий ўлчап орқали таҳлил қилиниши мумкин.

7.7. Кўриб эсда олиб қолинган нарсани қайта тиклаш

Кўриш хотираси хусусиятларини D.Wechsler (1945) таклиф этилган методика ёрдамида ўрганиш мумкин. Бу методика хотира шкаласини ўрганиш субтестларидан биридир. Синалувчига турли геометрик фигуралар тасвирланган расмларга қараш таклиф этилади (8-илова). Ҳар бир расм синалувчига 10 сония кўрсатилади. Кейин синалувчи тоза оқ қоғозга кўрган нарсасини қайта эсга тушириб, чизиши керак. Тажриба натижаларини миқдорий таҳлил қилиш мумкин.

Фигура А: 1) икки кесишган чизик ва икки байроқ - 1 балл; 2) тўғри жойлаштирилган байроқ - 1 балл; чизиклар кесишганда тўғри бурчак - 1 балл. Энг юқори баҳо - 3 балл.

Фигура Б: 1) катта квадрат иккита диаметри билан - 1 балл; 2) катта квадрат 4 кичик квадрат - 1 балл; 3) ички диаметр барча ички квадратлар билан - 1 балл; 4) квадратчалардаги 4 та нукталар - 1 балл; 5) аниқ тақсимланганлик - 1 балл. Синалувчи олиши мумкин бўлган энг юқори баҳо - 5 балл.

Фигура В: 1) очик тўғри тўртбурчак - 1 балл; 2) марказ ва ўнг ёки чап томон тўғри эсга туширилган - 1 балл; 3) бир нотўғри чизилган қисмни ҳисобга олмаганда - фигура умуман тўғри - 1 балл; 4) фигура тўғри эсга туширилган - 1 балл; энг юқори баҳо - 3 балл.

Фигура Г: 1) катта тўғри бурчак ичида кичик тўғри бурчак - 1 балл; 2) ички тўғри бурчакнинг ҳамма учлари ташқи тўғри бурчак учлари билан бирлаштирилган - 1 балл; 3) кичик тўғри бурчак катта тўғри бурчакда аниқ жойлаштирилган - 1 балл; энг юқори баҳо - 3 балл. Энг юқори натижа - 14 балл.

Бу методикадан болалар боғчаларининг катта ва тайёрлов

гуруҳ болаларини ҳамда бошланғич синф ўқувчиларини текширишда фойдаланиш мумкин. Бу топшириқларни бажарганларидан сўнг болаларни нафақат геометрик фигураларни хотирада олиб қолиш ва уни эсга тушириш қобилиятлари ҳақидагина эмас, балки хотира бўйича расм чизиш малакаларининг шаклланганлиги, сенсомотор фаолият ҳолати ҳақида ҳам билиб олишга имкон беради.

7.8. Бентоннинг кўриш хотирасини ўрганиш тести

Бу тестни A.L.Benton (1952) турли шаклдаги расмларни кўриб эсда олиб қолиш хусусиятларини ўрганиш учун ишлаб чиққан. Синалувчига кўрсатиладиган расмлар 3 гуруҳга бирлаштирилган. Барча гуруҳлар ўзаро тенг. Уларнинг ҳар бири 10 та намуна карточкаларидан тузилган. Карточкаларда бир нечта оддий геометрик фигуралар акс эттирилган (8-илова).

Ҳар бир карточка 10 сония кўрсатилади. Карточкалар кўрсатилгандан сўнг уларда чизилган фигураларни эсга тушириб чизиш таклиф этилади. Олинган натижалар миқдорий ва сифатий таҳлил қилинади. Синалувчи тўғри чизган фигура 1 балл билан, нотўғри чизилган фигура – 0 балл билан баҳоланади. Тадқиқот натижаларининг умумий баҳоси фақатгина кўриш хотирасининг ҳолати ҳақидагина эмас, балки аклий тараққиёт даражаси ҳақида ҳам билишга имкон беради.

7.9. Товушларни эслаб қолиш учун ўтказиладиган синовлар

Маъносиз сўзларни эсда олиб қолиш учун ўтказиладиган синовлар механик хотира ҳажмини ўрганишга қаратилган. Тажриба қуйидагича ўтказилади: синалувчига алоҳида қоғозга ёзилган товушлар айтилади

(7-жадвал), кейин исталган тартибда эсга тушириш сўралади.

Тадқиқот натижаларини тадқиқот қарорига қайд қилиш схемаси

Синалувчи Ф.И

ёши

синфи

11,5 ёш

5 синф

Вали К

Ўқувчиси

5-03.2004

10-00

сана

вақт

Кўзғовчи материал	Кўрсатишлар сони									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-серия										
на	-	-	-	-	-	-				
ко		-			-	-				
ла			-	-		-				
ра	-		-	-	-	-				
ту			-	-	-	-				
ма		-	-	-	-	-				
но	-			-	-	-				
зи	-		-	-	-	-				
ну				-	-	-				
ла		-	-			-				
Айтилган «ортикча» товушлар	си		ру да							
Эсга туширилган товуш	3	5	7	7	8	10				
2-серия	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
салом	-	-	-	-	-					
доли				-	-					
козим	-		-							
мира		-		-	-					
нулим		-	-		-					
кирям	-		-	-	-					
вокар	-		-	-	-					
торик		-			-					
сиза		-		-	-					
вига					-					
Айтилган «ортикча» сўзлар										
Эсга туширилган сўзлар сони	4	5	6	6	9					

Аввал 1-сериядаги кўзгатувчи материал 10 та бир бўғиндан иборат товушлар ўқиб берилади ва синалувчидан уларни такрорлаш сўралади, кейин бу товушлар яна ўқиб берилади. Тадқиқот қарорида барча товуш бирикмалари қайд этилади. Навбат билан ҳар бир кўрсағишдан сўнг жадвалда айtilган сўз бирикмалари ва товушлар қайд этилади. Икки серияни ўтказиш учун ўртача 12 дақиқа вақт керак бўлади.

7.10. Эслаб қолиш учун синов

10 та сўзни эслаб қолиш учун диққатни барқарорлигини аниқлашда синов ўтказиш мумкин. Бу методикадан катта боғча ёшидаги болалар ва кичик мактаб ўқувчилари хотирасини аниқлашда фойдаланиш мумкин. Тажриба ўтказиш учун бир қаторга ёзилган 10 та сўз керак бўлади. Сўзлар шундай танланган бўлиши керакки, улар орасида алоқа ўрнатиш қийин бўлсин.

Эслаб қолинадиган сўзлар

№1

Тоғ
Арра
Атиргул
Совун
Нон
Оёқ
Перо
Кўзойнак
Диван
Дарё

№2

Ўрмон
Нон
Дераза
Стул
Сув
Ака
От
Қўл
асал
Болға

Тажрибани бошлашдан олдин синалувчига қуйидаги кўрсатма берилади: «Ҳозир мен сизни эслаб қолиш қобилиятингизни текширмоқчиман. Бунинг учун мен сизга сўзларни ўқиб бераман. Кейин сиз эсда олиб қолганларингизни менга айтасиз». Бунда олдиндан тайёрлаб қўйилган тажриба қарорида синалувчи айтган сўзлар ёзиб олинади (8-жадвал).

10 та сўзни эслаб қолиш ва уни қайта эсга тушириш бўйича
тадқиқот қарори

Сарвар Н.
синалувчи Ф.И.
02.03.2004 й
сана

11,5 ёш
ёши
11-20
вақт

5 синф
ўқувчиси

Кўзгатув- чи сўзлар	Кўрсатишлар сони										1 соат ёки 40 дақиқада эсга туширилган сўзлар
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Тоғ	-	-	-	-							-
Арра	-			-							-
атиргул		-	-	-							-
Уруғ	-			-							-
дераза		-	-	-							-
Нон			-	-							-
Перо			-	-							-
кўзойнак	-		-	-							-
пальто		-		-							-
Дарё	-	-	-	-							-
айтилган «ортиқча» сўзлар											
Эсга туши рилган сўз лар сони											

Тажриба қарорида синалувчи «мустақил» айтган сўзлар ҳам қайд этилади. Бир қайта эсга тушириш босқичи давомида «ортиқча» сўзларни ва такрорлашларни ҳисобга олган ҳолда эсга тушириладиган сўзнинг тартиб номери бўйича неча марта такрорланганлигини ҳисоблаш мумкин. Навбатдаги кўрсатишларда синалувчидан олдинги айтилган сўзларни ҳам ҳозирги айтилган сўзларни ҳам қайта эсга тушириш сўралади. Тажриба ўтказиш учун ўртача 5-7 дақиқа вақт кетади.

7.11. Бавосита эслаб қолиш методикаси

Бавосита эсда олиб қолиш методикаси ёрдамида (А.Н.Леонтьев, 1928) фақатгина ассоциатив, мантикий хотирани эмас, тафаккур хусусиятларини ҳам аниқлаш мумкин. Тадқиқотчи синалувчи эслаб қолиши учун бериладиган 10-15 та сўзларни (9, 10 - жадвал), ҳамда 20-30 та расмли карточкалар тўпламини танлайди. Расмлар сўзларни бевосита акс эттирмайдиган қилиб, мустақил танланиши мумкин.

9-жадвал

5-7 ёшли болалар учун бавосита эсда олиб қолиш методикасида ишлатиладиган қўзғовчи материал

Синалувчи эслаб қолиши учун айтиладиган сўзлар			Ҳар хил бевоситаликни ифодалайдиган расмлар				
тушки овқат	Ёруғ	қуш	Нон	кровать	пичоқ	диван	Олма
боғ	Кийим	уқиш	Чана	дарахт	мактаб	биноси	Шкаф
Йўл	Тун	стул	Чироқ	идиш	соат	сигир	Кўйлак
Дала	Хато	ўрмон	Велосипед		қалам	мушук	автомобиль
Тут	От	сичкон	Уйча	диван	самокат	аравача	Хаскаш
							Кулупнай

Катта боғча ёшидаги ва кичик мактаб ёшидаги болаларни текшириш учун турли серияларда ҳар хил сўзлар ва расмлар танланиши зарур: биринчи серияда улар анча аниқ бўлиши керак, иккинчи серияда мавҳумроқ бўлиши ҳам мумкин. Расмларнинг ҳажми бир хил ва бўялган бўлиши керак.

Болаларнинг мактабга чиқишдан олдин хотирасини тезда аниқлаш мақсадида бу методиканинг Л.Н.Поперечная (1979) томонидан ўзгартирилган вариантыдан фойдаланиш мумкин. Унинг мазмуни: қўзғатувчи материални ўзгартириш, ҳажмини қискартиришдан иборат. Бунда 15 та сўз ва 25-30 расм ўрнига 5 та сўз ва 16 та расмлар берилади. Тажрибани бошлашдан олдин тадқиқотчи бола билан биргаликда ҳамма расмларни қараб чиқади, болага тушунарсиз расмларни тушунтириб беради. Кейин болага куйидаги кўрсатма берилади:

8-12 ёшли болалар учун бавосита эсда олиб қолиш методика-
сида ишлатиладиган кўзговчи материал

Синалувчи эсда олиб қолиши учун ўқиб бериладиган сўзлар	Ҳар хил бавоситаликни ифода- лайдиган расмлар
ёмғир жанжал учрашув жавоб ёнғин меҳнат ғам ўйин мажлис куч эрталаб кўшни театр отряд байрам	Дастурхон, от, стул, болта, те- лефон, дафтар, лампочка, пат, қалам, гул, белкурак, шапка, хаскаш, дарахт, самолёт

Бавосита эслаб қолиш методикасининг ўзгартирилган вариан-
ти учун кўзгатувчи материал

Синалувчи эсда олиб қолиши учун ўқиб бериладиган сўзлар	Ҳар хил бавоситалик имконини берадиган расмлар
ёнғин ёмғир меҳнат хато ғам	ошхона, асбоб, мактаб доскаси, тарок, куёш, глобус, кўза, хўроз, девор, болалар иштони, от, кўча чироғи, ботинка, соатлар, қалам, завод трубалари, нон дўкон

«Ҳозир мен сизларга сўзларни ўқиб бераман, сиз бўлсангиз уларни яхшироқ эслаб қолиш учун уларга мос расмларни танлай-сиз. Бу расмлар кейин сўзларни қайта эсга туширишга ёрдам бери-ши зарур». Биринчи «ёнғин» сўзи берилади. Агар бола 15 сония да-вомида ишга киришмаса, у кўрсатмани яхши тушунганлигини аниқлаш керак. Кўрсатма яна такрорланади. Агар 20-30 сониядан кейин бола топшириқни бажаришга киришмаса, тадқиқотчи тушун-тира бошлайди: «Сиз «ёнғин» сўзини эсга туширишга ёрдам бера-диган расмни карточкани танлашингиз зарур. Қандай расм ёнғинни, тутун чиқаётганини эслатишини қараб чиқамиз. Мана масалан, бу

ерда завод трубалари, тутун юкорига чиқаётгани тасвирланган. Бу расм сизга «ёнгин» сўзини эслаб қолишга ёрдам берадими?». Бола тасдиқлаб бошини силкийди ва қандай эслаб қолиш кераклигини тушунганлигини айтади. Кейин тадқиқотчи кейинги сўзни айтади, синалувчи бўлса зарур карточкани танлайди. Карточкани танлаш учун 30 сониягача вақт берилади. Кўпинча болалар тезроқ танлашади. Ҳар бир танлашдан сўнг, тадқиқотчи болани нима учун худди шу расмни танлаганини, у айтилган сўз билан қандай боғланганлигини сўрайди.

Ҳамма сўзлар айтилиб, уларга мос расмлар танланганидан кейин, экспериментатор уларни бир четга олиб қўйиб, болага хотирани ўрганиш бўйича бошқа топшириқ беради, масалан кубиклардан фигура яшаш. 15 ёки 30 дақиқадан сўнг, унга сўзларни эслаб қолиш учун танланган расмлар кўрсатилади. Бола эслаб қолган сўзни айтиши керак. Бунда у ёки бу расм хотирада қандай боғланишларни ҳосил қилишини аниқлаш зарур.

Тадқиқот жараёнида тажриба қарори тўлдириб борилади (12-жадвал).

12-жадвал

Бавосита эсда олиб қолиш тажрибасининг қарори

Эслаб қолиш учун берилган сўзлар	Расмни танлаш вақти (сония)	Расмни танлаш мотиви	Қайта эсга тушириш

Тўғри қайта эсга туширилган сўзлар болага турли ёрдамчи воситалардан фойдаланиб эслаб қолиш жараёнининг кучли ривожланганлигидан далолат беради (А.Н.Леонтьев, 1928).

7.12. Пиктограмма методи

Бевосита эсда олиб қолиш хусусиятларини пиктограмма, яъни расмли ассоциациялар методи орқали ҳам ўрганиш мумкин. Пиктограмма экспериментал-психологик тадқиқот усули сифатида биринчи марта Л.В.Занков (1935) томонидан қўлланилган. Синалувчи

аниқ сўзни расмдаги тасвир орқали эслаб қолиши керак. Синалувчи сўз ва тасвир ўртасидаги алоқани ўйлаб топиши керак, бу эса кейинчалик сўзни қайта эсга туширишига имкон беради.

Расм ва сўз ўртасидаги ассоциатив алоқани шакллантириш жараёнида инсон шундай мазмунли алоқаларни танлайди-ки, унинг фикрича, бу расмлар сўзни эслаб қолиш учун яроқли бўлади. (А.Р.Лурья, 1967). Шунинг учун ҳам бу методика орқали тадқиқот ўтказиш фақатгина ассоциатив, бевосита хотира хусусиятларининггина эмас, фикрлаш фаолияти характери, тушунчали тафаккурнинг ривожланиш даражаси ҳақида ҳам билиш имконини беради. (С.В.Лонгинова, С.Я.Рубинштейн, 1972, Б.Г.Херсонский, 1988).

Методиканинг мазмуни шундан иборатки, синалувчи аниқ бир сўзни – тушунчани эслаб қолиш учун ўзи мустақил расм ёки схема чизади. Бу чизилган расм ёки схема кейинчалик сўзни – тушунчани эсга туширишга ёрдам бериши керак. Алоҳида ҳарф ёки сўзларни ёзиш тавсия этилмайди. Тажриба ўтказиш учун олдиндан тайёрланган қоғоз вароғи ва қалам керак бўлади.

Синалувчига қуйидаги кўрсатма берилади: «Мен сизга сўзларни айтаман, сиз бўлсангиз уларни эслаб қолиш учун кичикроқ расм чизиб олинг. Расм чизиш тезлиги ва расмнинг сифати сизни хавотирлантирмасин. Асосийси, сиз кейин расмга қараб туриб, эслаб қолиш учун қандай сўзлар берилганлигини айтсангиз бўлди».

Сўзлар (ёки сўз бирикмалари) қуйидагилар бўлиши мумкин:

Кувноқ байрам	Кўр бола	
Тарраққиёт		
Гаранг кампир	Қоронғу тун	Ғамгин
Уруш	Оғир иш	
Ҳокимият		
Каттиқ кўл ўқитувчи	Совук қотаётган қиз	Кўркинч
Қорни оч одам	Касал аёл	Дўстлик

Бола қанчалик ёш бўлса, топшириқни бажаришга у шунчалик қийналади. Бу уларда тафаккурнинг аниқ услуби, механик хотира устунлиги, расм чизиш малакаларининг етарлича ривожланмаганлиги билан боғлиқ. Лекин 11-12 ёшдан болалар материалнинг қисмлари ўртасида боғланишлар (ассоциация) ўрнатишда

кўринадиган анланган операциялар асосида эслаб қола бошлайдилар.

Тадқиқот мобайнида қуйидаги қисмларни ўз ичига оладиган қарор тўлдирилади (13-жадвал).

13-жадвал

«Пиктограмма» методи бўйича тадқиқот қарори

т/р	Сўзли қўзғатувчи	Расм	Шарҳлаш	Жавоб

Пиктограмма методикаси ёрдамида ассоциатив жараёнлар хусусиятлари, болада сўзнинг аниқ ёки мавҳум мазмуни ўртасидаги алоқа ўрната олиш хусусиятлари ҳақида билиш мумкин.

7.13. Ҳикояни қайта эсга тушириш

Сўз-манتيқ хотира хусусиятларини ўрганиш ҳикояни қайта эсга тушириш методикаси ёрдамида амалга оширилиши мумкин. Бунда фақатгина матнни тушуниш ва эслаб қолиш қобилиятигина эмас, балки оғзаки ва ёзма нутқ қобилиятлари ҳам аниқланади. Тажриба ўтказиш учун турли мураккабликдаги ҳикояларни тайёрлаб олиш керак. Уларни алоҳида қоғозларга компьютерда ёзиб олиш мумкин. Кичик болалар учун ҳикоялар қисқача, мазмуни тушунарли бўлиши керак. Бундай ҳикояга мисол келтирамыз:

Қадим замонда болалар яшаган экан. Уларга онаси ёғоч от совға қилади. Болалар кучук ва мушукни отга миндириб, сайр қилдира бошлайди. Яхши сайр қилиб юрганда, от бирдан юрмай қолибди. Болалар қараса, отнинг оёғи синиб қолган экан. Болалар Анвар амакини чақиришибди ва у отни тузатиб берибди.

Ҳар бир ҳикояда сифатий таҳлилдан бошқа, миқдорий таҳлил қилиш имконини берадиган маълум сўз бирликлари сонини ажратиб олиш керак. Бунда ҳикоя бошқача турга, яъни миқдорий таҳлил қилганда тадқиқотчи учун қалитдай ҳолга келади. Масалан:

Бир бола /бор эди/. Унинг исми /Аброр эди/. Аброр/ онаси билан /кўчага/ ўйнашга чикди/. Аброр /тез-тез чошиб бораётиб/, тошга

/қоқилиб тушди/ ва йиқилди/. Аброрнинг оёғи /лат еди/. Унинг оёғи/ қаттиқ оғриди/. Онаси Аброрни /докторга олиб борди. Доктор оёғини/ бойлаб қўйди/, ва у оғримай қолди/.

Каттароқ бола учун мураккаброқ ҳикоялар танланиши мумкин. Сўз бирикмаларининг маълум миқдори ажратилган бир неча ҳикояларни келтирамиз:

1. Ўн йиллик/ 136/ - ўрта мактаб/ ўқувчиси/ ўн икки ёшли/ Санжар/ ёзги таътилни/ бувисиникида/, қишлоқда/ ўтказди. Кечки пайт/ ўрмондан/, қайтаётиб/, Санжар темир йўлнинг/ тузатилмаган-лигини/ пайқаб қолди/. Санжар бу ҳақда темирйўлчиларга хабар берди/. Авариянинг/ олди олинди/. Хушёрлик/ кўрсатган бола/ мукофот/ билан тақдирланди/.

2. Душанба кuni кечқурун/ америка пассажир самолети/ «Боинг»/ Канада яқинида/ бошқа самолетга урилди/. 180 та йўловчининг барчаси, жумладан 18 та аёллар/ ва 9 та болалар ҳам/ ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган/ қоронғи/ қор бўронига қарамасдан/, бўронли кунда/ қутқазилди. Ҳамма пассажирлар/ «Россия» теплоходи билан/ портга етказилди.

Ҳикояни қайта эсга тушириш бўйича тажрибани турли тартибда ўтказиш мумкин. Боғча ёшидаги болаларга ҳикояни экспериментатор ўқиб беради. Кейин иложи борица матнга ўхшаш қилиб, эшитилган ҳикояни эсга тушириш сўралади. Бошланғич синф ўқувчилари эса ҳикояни мустақил ўқишлари ёки эшитишлари мумкин.

Шуни эсда тутиш керакки, ҳикояни идрок қилиш, уни ўқиб бериш усулига боғлиқ. Тадқиқотчи ҳикояни ўқиб бериши синалувчига ҳикоя мазмунини тушунишни осонлаштиради, «эшитганини» идрок қилиши учун кўпроқ куч, диққатнинг кўпроқ барқарорлиги талаб этилади (С.Я.Рубинштейн, 1970). Синалувчи мустақил ўқиганида унда матнни бир неча марта қараб чиқиш имконияти туғилади, шу билан бир вақтда ёмон ўқилганда матннинг мазмунини тушунишда қийинчилик вужудга келади. Ҳикояни ёзма равишда эсга туширишда янада кўпроқ қийинчиликлар вужудга келади. Шунинг учун ҳам кўпчилик синалувчилар ҳикоя қилиб беришни афзал кўрадилар.

Агар бола эшитган ҳикоясини айтиб беришга қийналса. ўргатувчи дарс элементларини қўллаши мумкин. (С.Я.Рубинштейн, 1962, 1970). Ҳикоя бир неча марта ўқиб берилади ва кейин синалувчи билан бирга ўқилганини муҳокама қилинади.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Кўриш хотирасини қандай методика ёрдамида ўрганиш мумкин?
2. Эшитиш хотирасини қандай методика ёрдамида ўрганиш мумкин?
3. Пиктограмма методи орқали нимани ўрганиш мумкин?
4. Ҳикояни қайта эсга тушириш методикасининг мазмунини айтиб беринг?

VIII. ХАЁЛНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ

Бола хаёлини баҳолашда турли хил ижодий ишлар: расм чизиш, ҳикоя тузиш, буюмларни ясаш билан боғлиқ жараёнларда фантазиянинг намоён бўлишига эътибор берилади.

8.1. «НУТҚИЙ ФАНТАЗИЯ» методикаси

Болага бирор жонли мавжудот (одам ёки ҳайвонлар) ҳақида (ёки боланинг хоҳишига кўра) ҳикоя тузиш ва уни сўзлаб бериш топшириғи берилади. Бунинг учун болага 5 минут вақт ажратилиб, шундан 1 минута ҳикоя ёки эртакни ўйлаб олиши учун берилади.

Бола ҳикояни сўзлаб бериш жараёнида, унинг фантазияси қай даражадалигини билиш учун қуйидагиларга эътибор берилади.

1. Хаёл жараёнининг тезлиги.
2. Образларнинг ўзига хослиги, оригиналлиги.
3. Фантазия (тасаввур)нинг бойлиги.
4. Образларнинг чуқур ишланганлиги.
5. Образларнинг ҳиссий - таъсирчанлиги.

Юқоридаги белгиларнинг ҳикояда акс этганлигига қараб, ҳар бири 0 баллдан 2 баллгача баҳоланади.

“Нутқий фантазия” методикаси учун баённома

1 -жадвал

№	Бола хаёлининг баҳоланаётган белгилари	Ушбу белгиларнинг баллдаги баҳоси		
		0	1	2
1.	Хаёл жараёнининг тезлиги			
2.	Образнинг ўзига хослиги, оригиналлиги.			
3.	Фантазиянинг бойлиги.			
4.	Образларнинг чуқур ишланганлиги			
5.	Образларнинг ҳиссий таъсирчанлиги			

Бола ҳикояни сўзлаб бераётганида, тадқиқотчи юқоридаги жадвалга, ҳикояда мезондаги белгиларнинг намоён бўлишига қараб мос баллар билан белгилаб боради.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулосалар.

10 - балл - жуда юқори

8-9 балл - юқори

4-7 балл - ўртача

2-3 - қуйи

0-1 балл - жуда паст

8.2. «Расм» методикаси

Тадқиқотни ўтказиш учун қоғоз ва фломастерлар (камида 6 хил рангда) керак бўлади. Болага ана шулардан фойдаланиб, бирор бир расмни ўйлаб, чизиш топшириғи берилади. Бунинг учун 5 минут вақт белгиланади.

Тадқиқот натижалари таҳлили қуйидаги жадвал ёрдамида амалга оширилади.

14-жадвал

№	Бола ҳаёлининг баҳоланаётган белгилари	Ушбу белгиларнинг баллдаги баҳоси		
1.	Хаёл жараёнининг тезлиги	0		2
2.	Образнинг ўзига хослиги, оригиналлиги			
3.	Фантазиянинг бойлиги.			
4.	Образларнинг чуқур ишланганлиги			
Б.	Образларнинг ҳиссий таъсирчанлиги		1	

Ривожланиш даражаси ҳақида хулосалар

10 - балл - жуда юқори

8-9 балл - юқори

4-7 балл - ўртача

2-3 - қуйи

0-1 балл - жуда паст

8.3. «Ҳайкалтарошлик» методикаси

Болага 5 минут давомида пластилиндан бирор бир нарса ўйлаб топиб, ясаш топшириғи берилади.

Бола фантазияси, топшириқни бажаришдағи қобилияти қуйидаги балл - мезони бўйича баҳоланади.

0-1 балл — 5 минут мобайнида бола ҳеч нарса ўйлаб топиб ясай олмаса;

2-3 балл - Агар бола шу вақт ичида бирор оддийроқ нарсаларни, масалан: кубик, айланаларни ясаса;

4-5 балл - Агар бола фақат 3-4 қисмдан иборат нарса ясаса;

5-7 балл - Бой фантазияси билан ажралиб турадиган,

ғайриоддий нарса ясаса;

8-9 балл — Бола оригинал нарсани ўйлаган, лекин ясалишида камчиликлари бўлса;

10 балл - агар ўйлаб топилган нарса оригинал ва пухта, эстетик дид билан ясалган бўлса.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса

10 балл - Бола мактаб таълимига тайёр.....

8-9 балл - Мактаб таълимига тайёр деса бўлади.

6-7 балл - Мактабга тайёргарлиги ўртача

4-5 балл - Боланинг мактаб таълимига тайёргарлиги етарли эмас.

3 баллдан паст - Бола мактаб таълимига умуман тайёр эмас.

Мавзун мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Расм” методикаси орқали нималарни аниқлаш мумкин?
2. “Ҳайкалтарошлик” методикасининг мазмунини айтиб беринг.
3. “Нуткий фантазия” методикаси қандай ўтказилади?

IX. ТАФАККУРНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ

9.1. «Объектларни ўхшашлиги ва фарқини аниқлаш, сабабини тушунтириш, тушунчаларни таърифлаш» методикаси

Тушунчани таърифлаш, сабабларини изоҳлаш, предметларнинг ўхшашлик ва фарқини аниқлаш каби тафаккур жараёнларини баҳолаш орқали биз боланинг ақлий ривожланиш даражасини ўрганишимиз мумкин.

Бу тафаккур жараёнлари боланинг қуйидаги саволларга тўғри жавоб беришига қараб аниқланади.

1. Бу ҳайвонларни қайси бири катта? Отми ёки итми?

2. Эрталаб одамлар нонушта қилади. Кундузи ва кечкурун овқатлангандачи?

(Тўғри жавоб: Тушлик ва кечки овқат)

3. Кундузи кўчада ёруғ, кечкурунчи? (Тўғри жавоб - қоронғи).

4. Осмон кўм-кўк, ўтларчи? (Тўғри жавоб; яшил рангда).

5. Гилос, нок, олхўри ва олма - бу (Тўғри давом эттириш - мевалар).

6. Поезд ўтаётганда нега шлагбаумни туширилади?

7. Тошкент, Хива, Самарқанд - нима? (Тўғри жавоб - шаҳарлар).

8. Соат неча бўлди? (Болага соатни кўрсатиб вақтни айтиб бериш сўралади) (Тўғри жавоб соат миллиари кўрсатган вақт).

9. Сигирнинг кичигини бузоқ дейилади. Кичик ит ва қўйни нима дейилади? (Тўғри жавоб; кучук ва қўзи).

10. Ит кўпроқ нимага ўхшайди? Мушукками ёки товукқа? Жавоб бер ва тушунтириб бер, нима учун шундай деб ўйлайсан?

11. Автомобилга тормоз нима учун керак? (керак бўлганда автомобиль тезлигини пасайтиришни кўрсатувчи бирор - бир жавоб тўғри деб топилади).

12. Болта ва арра бир-бирига қай жиҳатдан ўхшаш?

(Бажариладиган ишларни кўрсатувчи жавоб тўғри).

13. Олмахон билан мушук орасида қандай ўхшашлик бор? (Камида иккита ўхшаш белгиларни тўғри кўрсатилган жавоб тўғри. Масалан, булар - хайвонлар, дарахтга чиқа оладилар, Қалин юнг билан қошланганлиги, думи ва тўртта оёғи борлигидир).

14. Мих, винт, шуруп бир-биридан нимаси билан фарқ қилади? (Тўғри жавоб - михнинг юзаси текис, винт ва шуруп бурама керткли; мих-болға билан урилади, винт ва шуруп буралади; шуруп конус шаклида, винт ва мих юмолокдир).

15. Футбол, узунликка ва баландликка сакраш, теннис, сузиш нима? (Тўғри жавоб - булар спорт турлари, жисмоний машқлари тури).

16. Транспортнинг қандай турларини биласиз? (транспорт воситасининг - камида икки турини айтиши керак).

17. Ёш одам катта одамдан қандай фарқланади? (Жавобда кексалар билан ёшлар ўртасидаги камида иккита фарқ саналади).

18. Нима учун одамлар жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланади? (Куйидаги жавоблар тўғри деб топилиши мумкин - ўзининг саломатлигини сақлаб туриш, кучли бўлиш, қадди-қомати келишган бўлиш, чиройли бўлиш, спортда муваффақият қозониш ва мусобақаларда ютиш учун).

19. Нима учун ишламаслик ёмон дейилади? (Тўғри жавоб вариантлари - чунки ҳамма одамлар ишлашлари керак, негаки яхши яшаб бўлмайди; чунки бу одам ўрнига бошқалар ишлаши керак бўлади; ишламаса керакли нарсаларни сотиб ололмайди; озиқ-овқат, турар жой ва бошқалар)

20. Нима учун конвертга марка ёпиштирилади?

(Тўғри жавоб почта орқали жўнатилаётган хабарлар учун тўланадиган ҳақ)

Натижаларни қайта ишлаш.

Ҳар бир тўғри жавоб учун 0,5 балл берилади, боланинг тўплаши мумкин бўлган юқори баллар 10 га тенг бўлади.

Изоҳ. Боланинг мустақил фикр юритиб саволнинг моҳиятига мос келадиган жавоби кўрсатилган жавобда бўлмаса ҳам тўғри ҳисобланади.

Юқоридаги методика мактабга кираётган боланинг сўз-мантикий фикр юритиш қобилиятини психологик ташхис қилиш учун қўлланилади. Бу методика юқорида айтилган ақлий, хулоса чиқара олиш қобилиятидан ташқари боланинг ақлий фикрлай олиш фаолияти тўғрисида ҳам озми-кўпми хулоса қилиш имконини беради.

Текширувчида бола жавобининг тўғрилигига ишонч ёки нотўғри деб хулоса чиқариш учун асос бўлмаса, у ҳолда бундай жавобга 0,5 балл берилади.

Боланинг жавобини тўғри ёки нотўғри деб баҳолашдан аввал бола саволни тўғри тушунганлигига ишонч ҳосил қилмоқ керак. Масалан: ҳамма болалар ҳам шлагбаум нималигини билавермайди ва 19 саволнинг маъносини англаб ета олмайдилар.

Баъзан «ишламоқ» сўзи ҳам қўшимча тушунтириш талаб қилади, чунки мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳаммаси ҳам буни била олмайдилар.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса:

10 балл - жуда юқори

8-9 балл - юқори

4-7 балл - ўртача

2-3 балл - қуйи

0-1 балл - жуда паст

9.2. «Тушунчанинг шаклланиши»

Методика материали геометрик шакллар - уч хил (қизил, сариқ, зангори) ёки бошқа аралаш рангдаги ва уч хил ўлчамдаги учбурчак, тўртбурчак, доирачалар каби геометрик шакллардан иборат.

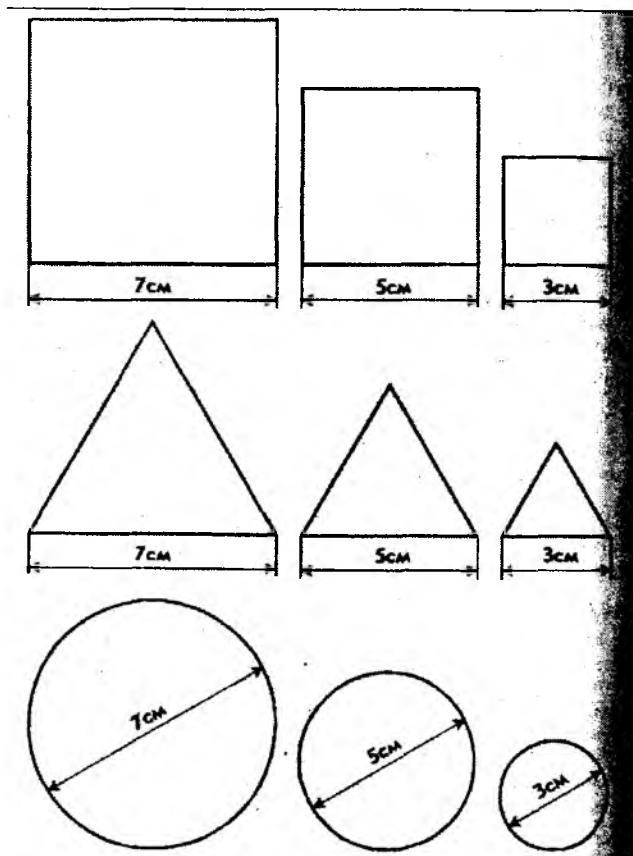
Бу шаклларнинг белгилари:

Шакли, ранги, катталиги - уч хил ҳарфлар орқали сунъий тушунча ҳосил қилинади, бу боланинг она тилида ҳеч қандай маънога эга эмас. Бу тажрибада қуйидаги сунъий тушунчалардан фойдаланилади:

Бир белгили тушунча:

Биг-юмалок; Каб-катта;
Бос-тўртбурчак; Див-ўртача;
Тум-кичкина; Нич-сарик

Дав-учбурчак
Лаг-яшил;

2-расм. «Тушунчаларнинг шаклланиши» методикаси учун геометрик шакллар

Икки белгили тушунча

Дис - қизил ва катта

Буд - яшил ва катта

Вар - сарик ва кичик

Роз - сарик ва катта

Веч - яшил ва кичик

Қип-қизил ва ўрта ўлчамда

Зук - сарик ва ўрта ўлчамда

Куд - зангор ва ўрта ўлчамда

Сио - қизил ва кичик ўлчамда

Уч белгили тушунча

Мук - қизил, учбурчак, кичик

Чар - қизил, юмалоқ, ўрта

Бес - қизил, тўртбурчак, катта

Нич - яшил, учбурчак, кичик

Сев - яшил, юмалоқ, ўрта

Бат - яшил, тўртбурчак, катта

Гут - сарик, учбурчак, кичик

Ганн - сарик, юмалоқ, ўрта

Сов - сарик, тўртбурчак, катта

Юқоридаги рўйхатдан кўриниб турибдики, киритилган сунъий тушунчада биттадан то учтагача белги бор.

Шакллар мос ўлчамда, турли рангда қилиб (ҳаммаси бўлиб 27 та шакл) рангли коғозлардан кесиб тайёрланади ва 8х8-см қилиб қирқилган картон карточкаларга ёпиштирилади. -

Рангли шакллар ёпиштирилган карточкалар бола олдига ихтиёрий равишда ҳаммаси кўриниб турадиган ва ўргана оладиган қилиб териб қўйилади. Карточкалар 7 донадан 3 қатор ва битта 6 донали тўла эмас, қатор қилиб терилади.

Текширилувчи тадқиқотчи берган вазифа бўйича буйруқ берилгандан сўнг ўйлаб топилган тушунчани излашни бошлайди. Карточкалардан бирини олиб, уни бошқаларидан алоҳида қўйиб бу йўлда биринчи қадамни ташлайди. Тажриба ўтказувчи бу танланган карточкада изланаётган белги бор ёки йўқлигини тасдиқлайди, у эса изланаётган белгилар бор карточкаларни топгунча излашни

давом эттиради. Тажриба ўтказувчи тасдиқлагач, текширилувчи бу тушунчага аниқлик киритиб, унда изланган белгиларнинг қай бири борлигини изоҳлаб бера олиши керак.

Тадқиқотчи текшириш бошида бир белгили, сўнгра эса 2 та белгили тушунчани, охирида 3 та белгили тушунчани ўйлаб топиши керак. Тушунчани ўйлаб туриб, текширувчи текширилувчига уч ҳарфдан иборат номни ва у ўзида мужассамлаштирилган белгиларни айтади.

Текширилувчига шу белгиларни ўзида акс эттирган карточкалар шаклини топиб, бу белгиларни санаб беришини ва шу орқали тушунчага аниқлик киритиши таклиф қилинади. Битта белгини ўзида жам қилган тушунча - ранг, шакл ёки ҳажми - текширувчи томонидан юқори рўйхатдан ихтиёрий танлаб олинади; икки белгили тушунча, ўртадаги рўйхатдан, уч белгини жам қилган карточка қуйидаги рўйхатдан танланади.

Текширилувчига учта вазифани ечиш учун 3 минутдан вақт берилади. Агар текширилувчи шу вақт ичида масалани ўзи еча олмаса текширувчи унга ёрдам беради: ўзи исталаётган белгиси бор карточкани олади ва дейди «Бу карточкада керакли белги бор» (Бола ўзи шу белгини топиб айтиб беради). Агар яна бир минутдан сўнг бола керакли белгини топа олмаса, текширувчи иккинчи маротаба ёрдам беради: исталаётган белги бор карточкани кўрсатади. Агар навбатдаги вазифани бажариш бошлангандан сўнг 5 минут ўтиб ҳам исталаётган тушунчага сўз билан аниқлик киритилмаса, унга яна худди ўша типдаги саволдан масала берилади. Агар бу вазифани ҳам уддалай олмаса тажриба тўхтатилади. Агар бола биринчи вазифани ўзи уддалай олган тақдирда белгини излаш ва аниқлаш ёки ёрдам бергандан кейин, унга навбатдаги ундан мураккаброқ вазифа берилади. Бунда 2 хил белгини излаш ва аниқлаш керак бўлади. Кўп белгили мураккаб масалалар болага бундан оддийроқларини уддалай олгандагина берилади.

Натижани баҳолаш

Тажриба қуйидагича баҳоланади:

10 балл - бола биринчи уринишдаёқ ҳар уччала вазифани ажратилган вақт давомида ўзи бемалол уддалади.

8-9 балл - бола ажратилган вақт ичида уччала вазифани ечади, лекин унга уч бор уринишда 9 минутдан ортиқ вақт кетган ва бир-икки марта ёрдам берилган.

6-7 балл — бола вазифани бажариш учун уч маротаба уриниш ва бир-икки айтиб беришгандан сўнг биринчи ва иккинчи вазифани бажарган, ammo учинчисини бир-икки айтиб бериш ва уринишдан сўнг ҳам еча олмаган.

4-5 балл - бола жуда қийинчилик билан икки-уч айтиб берилгандан сўнг биринчи ва иккинчи вазифани ечади, учинчисини эса еча олмайди.

2-3 балл - бола икки уриниш ва икки маротаба айтиб беришдан сўнг биринчи вазифани ечади. Иккинчиси ва учинчисини еча олмайди.

0-1 балл - айтиб берилгандан сўнг ҳам, масалаларни еча олмайди.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса:

10 балл - жуда юқори; 8-9 балл – юқори; 4-7 балл – ўртача; 2-3 балл – қуйи; 0-1 балл - жуда паст.

Боланинг ривожланиши даражаси ҳақида хулоса

Бу методика натижалари қуйидагича баҳоланади:

Агар боланинг тўплаган бали 10 га тенг бўлса, кўргазмали-ҳаракат тафаккури жуда юқори ривожланган ҳисобланади. Агар боланинг тўплаган бали 4,8 дан 8,0 гача бўлса, кўргазмали-ҳаракат тафаккури юқори ривожланган бўлади.

Агар 1,5-3,5 балли тўплаган бўлса, кўргазмали-ҳаракат тафаккури ўртача ривожланган бўлади, боланинг ўзи эса ўқишга тайёр ҳисобланади.

Агар умумий йиғилган баллар 0,8 дан юқори бўлмаса болада кўргазмали-ҳаракат тафаккури кам ривожланган, бола эса мактабда ўқишга шу кўрсаткич бўйича тайёр эмас, деб ҳисобланади.

9.3. «Ақлда ҳисоблай олиш» методикаси

Ушбу методика ёрдами билан боланинг арифметик амалларни ва турли хил каср сонлар яъни, оддий, ўнли, бутун касрларни тезликда ақлда ишлай олиш қобилиятини психодиагностика қилиш мумкин.

Агар болага санокни мактаб ёшига қадар ўргатилган бўлса, унда берилган методикани мактабгача тарбия ёшидан бошлаб қўллаш мумкин. Асосан, бу методика мактаб ёшидаги ўқувчи болаларнинг қобилиятларини баҳолашга хизмат қилади.

Жадвалда берилган мисоллар намунасини болага тартиб билан оддийдан мураккабга қараб ўқиб эшиттирилади. Бола тезлик билан ўқилган мисолларни миясида ишлаб, оғзаки жавоб бериши лозим. Жадвалнинг ўнг ва чап томонига тўғри ишланган арифметик мисолнинг баллари келтирилган.

Жадвалдаги келтирилган барча намуналар гуруҳларга ажратилган. Агар берилган гуруҳлардаги 3 мисолдан, 2 тадан кам бўлмаган мисолни еча олмаса, унда болага аниқ бали ёзиб қўйилади.

Жадвалдаги намунада баллар миқдорига мос келувчи баҳолар бир-биридан горизонтал йўналишдаги чизиқлар билан ажратилган. Улар орасида боланинг берилган мисолларга тўғри жавоби учун оладиган баллари жойлашган. Топшириқни тўла бажаришга кетган умумий вақт 5 минутга тенг.

Топшириқ моҳияти бола шу вақт ичида қанча кўп мисол ишлаши билан белгиланади. Намунада берилган тўғри жавоблар фақатгина тадқиқотчига маълум бўлиши керак, бу унга боланинг жавобларини текшириб боришда қўлланма бўлиб хизмат қилади.

«Ақлда ҳисоблай олиш» методикасига мисоллар

15-жадвал

Баҳолар баллда		Мисоллар	Баҳолар баллда	
0,8	0,1	$1.5+2=7$ $25.0,83+0,12=0,95$ $2.4+5=9$ $26.0,47+0,35=0,82$ $27.0,22-0,13=0,09$	0,7	3,2
	0,2	$4.9-6=3$ $0,43=0,44$ $29.0,22 \quad 0,1=0,022$ $30.0,15*02-0,03$	0,8	

	0,2	$7.9/3=3$ $31.0,21:0,1=2.1$ $32.0,48:0,24=2,0$ $9.10+6=16$ $1\sqrt{4}+1/4=1/2$	$8.6/2=3$ 33.	0,8	
	0,3	$10.12+4=16$ $34.\sqrt{4}+2/4=3/4$ $35.3/5+1/8=29/40$ $12.19-7=12$ $5/16=1/4$	 $11.16-4=12$ $36.9/6-$	0,9	
1,6	0.3	$13.4*3=12$ $37.1/3*1/3=1/9$ $38.2/8*3/8=3/32$ $15.18/3=6$ $39.4/5:2/5=2,0$	 $14.6*3=18$	0,9	2.0
	0.4	$16.15/5=3$ $40.5/16:3/16=5/3$ $41.\sqrt{2}+2/4=1,0$ $18.41+23=64$ $42.8/32+3/4=1,0$	 $17.25+32=57$	1,1	
	0,4	$19.43-17=26$ $2/5=1/2$ $44.9/16-3/4=3/16$ $45.2/6:1/2=1/6$	 $43.9/10-$ $20.67-21=46$ $21.16*5=80$	1,1	2,4
	0,5	$22.22*4=88$ $Y_4=9/64$ $47.4/12:2/3=1/2$ $24.84/14=6$ $48.8/32:4/16=1$	 $46.3/16:$ $23.48/12=4$	1,3	

Бола томонидан 5 минут вақт ичида тўплаган балларнинг йиғиндиси кейинчалик 10 баллик шкала асосида стандартлаштирилган балларга ўтказилади.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса:

7,7 балл ва ундан кўп: жуда юқори 5,7-7,6 балл - юқори; 2,5-5,6 балл - ўртача; 0,9 -2,4 балл - паст; 0,8 балдан кам: жуда паст.

Бунда 7,7 -10.0 гача ораликдаги баллар йиғиндиси жуда яхши натижани кўрсатиб, боланинг математик қобилияти кучли эканлигидан далолатдир.

5,7-7,6 гача ораликдаги баллар кўрсаткичи яхши натижани билдириб, боланинг математик қобилияти ўртача эканлигини кўрсатади.

2,5-5,6 гача ораликдаги баллар боланинг математик қобилиятларини кучсиз эканлигини кўрсатади.

0,9-2,4 гача ораликдаги баллар натижаси боланинг математикани ўзлаштириш учун қобилиятсизлигидан далолат беради.

0,8 дан оз натижа кўрсаткичи боланинг математик тафаккури ривожланишидан орқада қолганини билдиради.

9.4. «Рубик кубиклари»

Бу метод боланинг кўргазмали-ҳаракат тафаккурининг ривожланиш даражасини тапхис қилиш учун мўлжалланган. Бизга таниш бўлган Рубик кубикларидан фойдаланиб, болага мураккаблик даражаси ҳар хил бўлган амалий вазифалар берилади, бу вазифаларни тигиз вақт шароитида ечишни таклиф қилинади. Қуйида шундай топшириқлардан 9 таси келтирилган ва сўнгида қавс ичида баллар миқдори кўрсатилган. Ушбу баллар бола 1 минутда ечган топшириқ сони билан белгиланади. 9 та масалани ечиш учун 9 минут вақт берилади.

Эслатма: 1 топшириқни ечгандан сўнг - иккинчисига ўтишда Рубик кубиклари ранги ўзгартирилиб берилади.

1-топшириқ: Бир хил рангдаги 3 та квадратдан ҳоҳлаган юзаси билан устунча ёки чизиқча шаклини яшаш (0,3 б).

2-топшириқ: Бир хил рангдаги квадратлардан ҳоҳлаган юзаси билан 2 та устунча ёки 2 та чизиқча яшаш (0,5 б).

3-топшириқ: Бир хил рангдаги квадратчалардан кубикнинг бир томонини яшаш (0,7 б).

4-топшириқ: Маълум бир рангда юза яшаш ва унга 1 та чизиқчани ёки устунчани 3 та квадратлардан ясаб ёндаштириш (0,9 б).

5-топшириқ: Кубикнинг юзасини тўла йиғиб, унга қўшимча худди шу рангда 2 та чизиқча ёки устунча ясаб ёндаштириш (1,16).

6-топширик: Кубикнинг 2 та юзасини бир хил рангдаги квадратлардан яшаш (1,3 б).

7-топширик: 2 та юзаси бир хил 2 та кубик яшаш ва ундан ташқари худди шу рангдаги квадратлардан бир устун ёки бир чизикча яшаш (1,5 б).

8-топширик: Бир хил рангдаги квадратлардан 2 та кубик юзаси ясаб, ёнига ўша рангда бир хил 2 та ёки чизикча ҳам қўйиш (1,7 б).

9-топширик: Кубикнинг 3 та юзасини бир хил рангда яшаш (2,0 б).

Натижани баҳолаш

Агар тўпланган баллар 10 га тенг бўлса, кўргазмали-ҳаракат тафаккури жуда юқори даражада ривожланган.

Берилган вақт давомида бола вазифани тўғри ҳал қилиб, 4,8-8,0 балл тўплаган бўлса бу тафаккур тури юқори даражада ривожланган.

1,5-3,5 балл - бу тафаккур турининг ўртача ривожланганлигини билдиради, бола мактаб таълимига тайёр ҳисобланади.

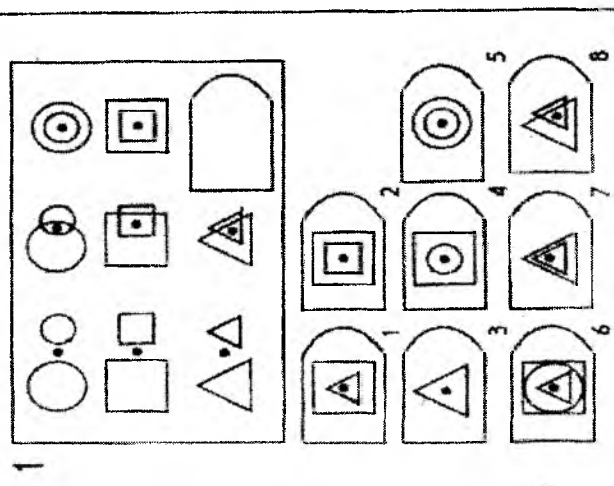
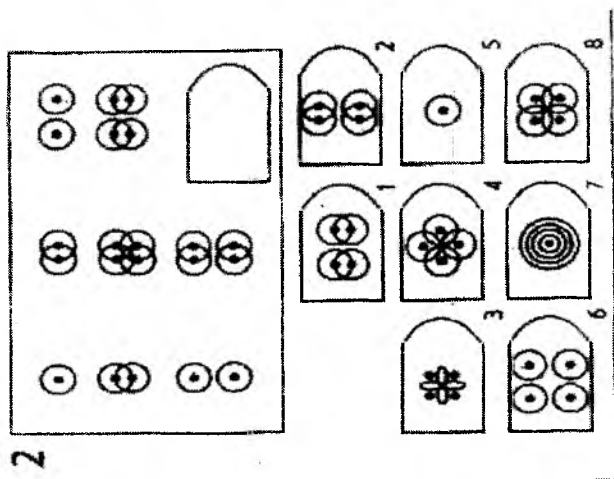
1,5 балгача - кўргазмали-ҳаракат тафаккури яхши ривожланмаган, бола мактаб таълимига тайёр эмас.

9.5. «Равен матрицаси»

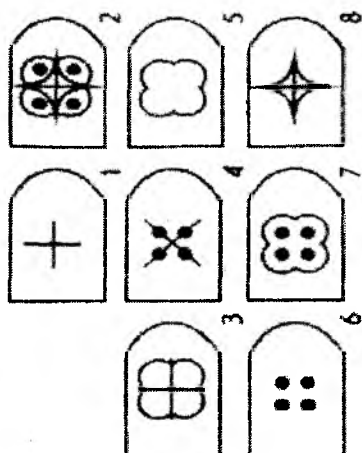
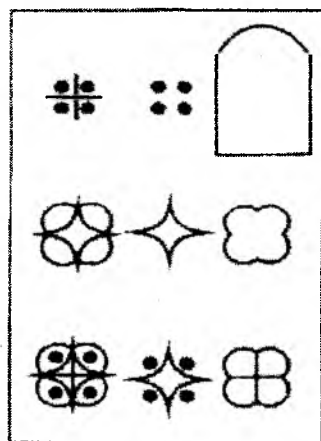
Ушбу методика кичик мактаб ёшидаги болаларнинг кўргазмали-образли тафаккурини ўрганишга мўлжалланган бўлиб, унинг асосий вазифалари машҳур Равен тестидан олинган. У 10 та аста-секин мураккаблашиб борувчи Равен матрицаларидан иборат.

Болага аста-секин мураккаблашиб борувчи 10 қисмдан иборат вазифа берилади. Масалан: Матрицада бўлакларни жойланишидаги қонуниятни топиш ва қуйида берилган 8 та расм ичидан шу матрицага мос келувчи қисмларни топиш керак. (Матрицанинг шу қисми ичида ҳар хил расмлари бор байроқчалар сифатида берилган). Катта матрица тузилишини ўрганиб, байроқчалар ичидан бола катта матрицага жойлашиши учун мантиқан мос келувчи қисмни аниқлаши керак.

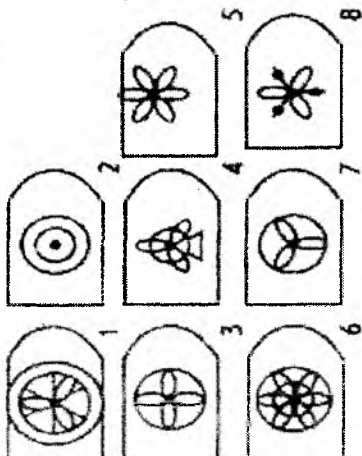
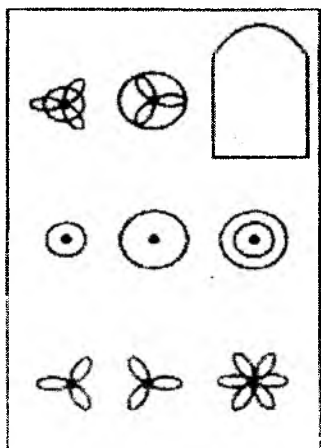
Боланинг 10 та топшириқни бажариши учун 10 минут вақт берилади. Вақт тугагач, тадқиқотчи тажрибани тўхтатади ва тўғри аниқланган матрицалар сони ҳамда вазифани бажаришда тўшланган умумий балл ҳисобланади, ҳар бир тўғри бажарилган матрица учун 1 балдан баҳоланади.

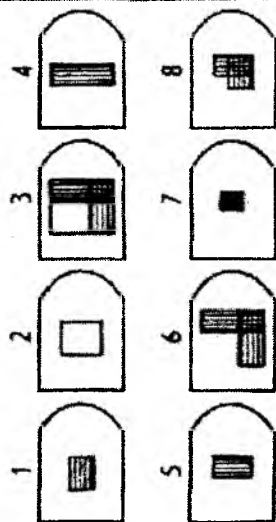
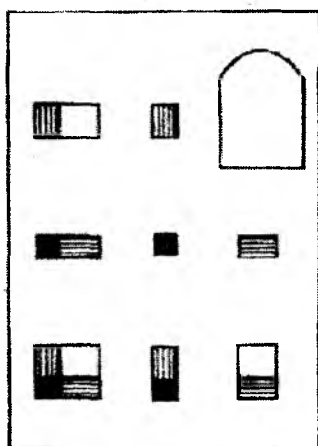
4

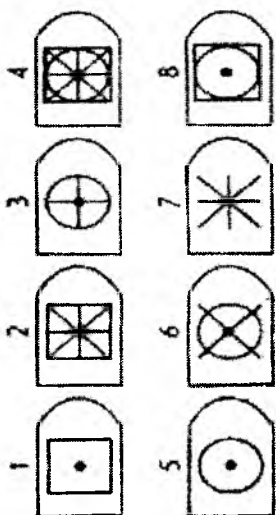
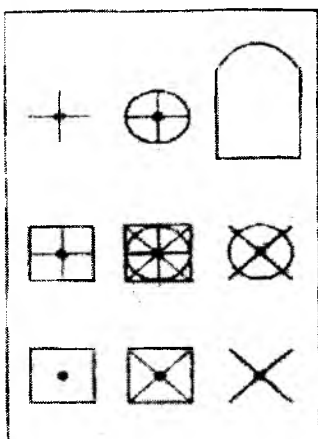
3

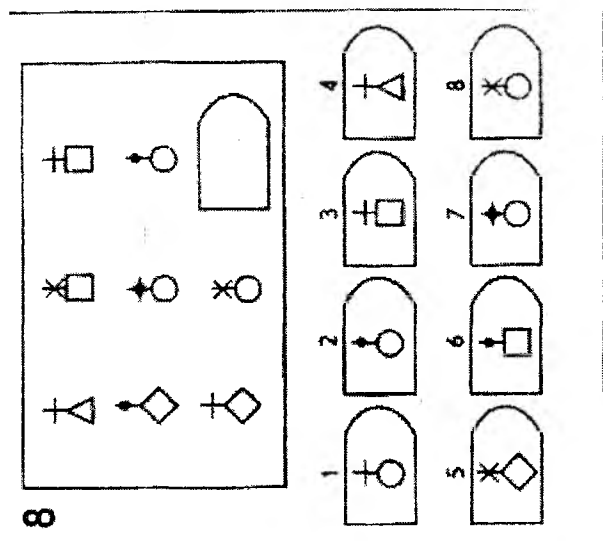
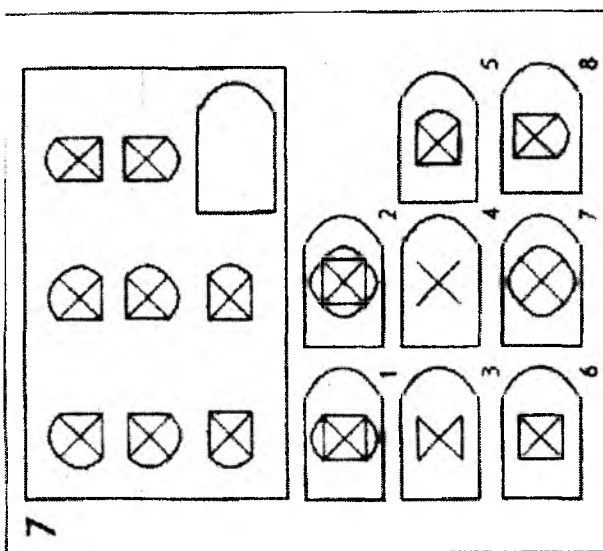

5

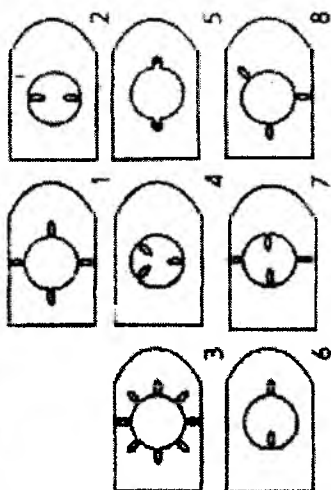
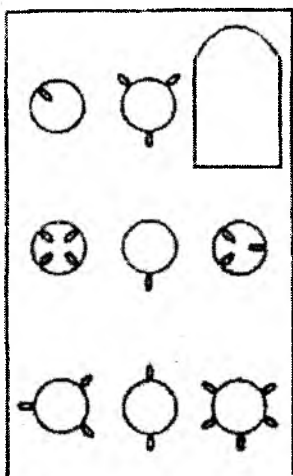

6

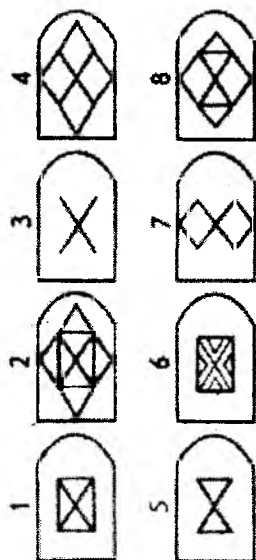
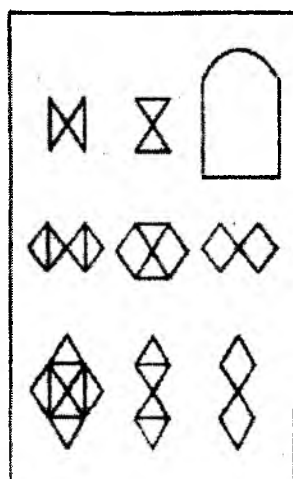

10

9

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса:

10 балл - жуда юқори

8-9 балл - юқори

4-7 балл – ўртача

2-3 балл - қуйи.

0-1 балл - жуда паст.

9.6. Косс кубиклари

Бу методика 1923 йилда S.C.Kohs томонидан таклиф этилган бўлиб, фазода иш тутиш, диққат, зийраклик, қуриш ясаш хусусиятларини ўрганишга мўлжалланган. Бу методика D.Wechsler нинг (1939, 1955) методикасига ақлни текшириш субтести сифатида киритилган. Одатда уни катталарни текширишда қўллашади, лекин бундай топшириқларни болалар ҳам қизиқиб ўйнайдилар. Болалар берилган намунага кўра кубиклардан фигуралар ясашлари керак.

Таҷриба ўтказиш учун бир хилда бўялган пластмасса ёки ёғоч кубиклар керак бўлади. Кубикларнинг катталиги 3х3 см, шакли ва ранги ҳар хил фигуралар чизилган 10 та расм зарур. Синалувчи учун кўрсатма: «Шундай фигурани тўртта кубикдан ясаб кўр». Расмнинг биринчи намунаси кўрсатилади ва синалувчи таклиф этилган фигурани кубиклардан ясай бошлайди.

Кубикларни расмнинг устига қўйиб, топшириқни бажариш ман этилади. Вақт ҳисобга олинади. Топшириқни бажаришнинг аниқлигига ва узоқлигига боғлиқ равишда миқдорий баҳо қўйилади.

Боғча ёшидаги ва бошланғич синфдаги болалар топшириқни бажаришганда озроқ ёрдам бериш мумкин. Бола агар қийналса, 1-2 фигурани ясаб кўрсатиш керак. Бунда экспериментатор фақатгина ясаб кўрсатмасдан, қуриш принципини ҳам тушунтиради. Фигурани ясаб бўлгач, экспериментатор кубикларни бузиб ташлайди ва синалувчига мустақил кубикларни ясашни айтади. Тадқиқот қарорида кўрсатилган ёрдам ва бажарилган вақт ёзиб қўйилади.

9.7. Линк куби

Бу методика диққат барқарорлигини, зийраклигини, ҳиссий реакцияни аниқлашга имкон беради. Тажриба ўтказиш учун 3х3 см. катталиқда бир хил 27 кичик кубиклардан иборат куб керак. Кичик кубчаларнинг томонлари 3 хил (қизил, яшил, сарик) рангларга бўялган бўлади, улардан ташқи томонидан бир хил рангдаги катта кубик ясаш мумкин бўлсин.

Болага бир хил рангли куб кўрсатилади (масал қизил), сўнгра бузиб ташлаб, худди шундайини яна куриш кераклиги айтилади. Экспериментатор қўшимча равишда болага, агар у қизил томонини ичкарида қолдирса, унда қизил ранг ташқари томонда етишмаслиги айтилади. Топшириқни бажариш вақтида синалувчининг зийраклигига, укувчанлигига, тез бажаришгига, ҳиссиётгига аҳамият берилади. Буларни ҳаммаси олдиндан тайёрланган тадқиқот қарорига ёзиб қўйилади. синалувчи куриш усулини қанчалик тез ўзлаштирилганлиги ҳам ёзиб қўйилади, 3 томондан ҳам қизил кубикчани бурчакларига, битта ҳам қизил томони йўқ кубикни ўртага жойлаштириш керак. Синалувчи 3-4 кубикни қўлига олиб, куриш усулини яхши тушунмаган бўлса, унга айтиб ёрдам кўрсатилади. Лекин бу боланинг зийраклиги оз ривожланганлигидан далолат беради.

Экспериментатор бола топшириқни бажараётганида унинг ҳаракатларини, хатоларини, диққати хусусиятларини кузатиб ёзиб боради. Масалан диққатдаги хатолар қуйидагича бўлиши мумкин:

а) у ёки бу кубикнинг жойини тўғри аниқлаб, синалувчи уни нотўғри айлантириб юборади, шундан сўнг хатони тўғрилаш қийин бўлади;

б) ўртага икки томони қизил кубик қўйиб қўйилса ҳам шундай хато бўлиши мумкин, ўртага факат бир томонида қизил бор кубикларни қўйиш керак.

Бу хатолар диққатнинг паришонлигидан, барқарор эмаслигидан далолат беради. (С.Я.Рубинштейн, 1970). Бу вазифани бажаришда болалар икки усулни қўллайдилар. Биринчиси, мувафакқиятсизроқ бўлиб, синалувчи навбатдаги жойни тўлдириш учун кубик излайди. Иккинчи усулда, синалувчи ҳар бир кубикни қўлига олиб, унинг учун мос жойни излайди. Одатда топшириқни бажаришни биринчи усул билан бошлайдилар, лекин бир оздан

сўнг иккинчи усул билан топширикни бажаришга киришади.

Болалар кубикларни қуришга турлича муносабатда бўладилар. Масалан, 3-4 ёшли болалар қўлланмани дарров тушунмайдилар ва уларнинг кўпчилиги топширикни бажаришда тартибсиз ҳаракат қиладилар. 6-7 ёшли болалар бўлса, хатоларга йўл қўйсалар ҳам, диққат билан тартиблироқ ҳаракат қиладилар. Бошланғич синф ўқувчилари ҳам топширикни бажаришда хатога йўл қўядилар. Лекин улар бу топширикни тезроқ бажарадилар. 10-11 ёшли болалар қўлланмани яхши тушунадилар, ўз хатоларини ўзлари тузатадилар.

9.8. Классификация

Гуруҳлар бўйича классификация қилиш методикаси биринчи марта К. Goldstein (1920) томонидан таклиф этилган бўлиб, кейинчалик Л.С. Виготский (1934) ва Б.Г. Зейгарник (1958) томонидан ўзгартирилган. Методика умумлаштириш ва мавҳумлаштириш жараёнлари даражасини ўрганиш учун қўлланилади. Шу билан тажриба вазиятида топширикни бажараётганда синалувчи хулқ-атвор хусусиятлари, унинг хатоларга муносабати ҳамда ёрдам берилганда, уларни кузатиш қобилиятлари кўринади.

Тажриба ўтказиш учун ҳар хил предметларнинг, ўсимликларнинг, ҳайвонларнинг расмлари тасвирланган картинкалар керак бўлади. Бунда расмларда Б.В. Зейгарник (1958) таклиф этган рангли безаш, турли умумлаштириш даражалари акс этган бўлиши керак. Боғча болаларини текширишда (С.Я. Рубинштейн, 1970) карточкаларнинг баъзиларидан (ўлчаш асбоблари, ўқув куроллари) фойдаланмаслик керак, чунки болалар улар ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмаслар. Бу методикаларнинг бошқа вариантыда предметларнинг, ўсимликларнинг, ҳайвонларнинг номлари карточкаларга ёзилган бўлиши мумкин. Бу (оғзаки) варианты каттароқ болаларни (3-4 синф ўқувчиларини) текширишда қўллаш мумкин.

Шундай қилиб, методиканинг биринчи варианты предметли классификация, иккинчи варианты - оғзаки классификациядир, иккала вариант ҳам болаларнинг умумлаштириш, янги тушунчаларни шакллантириш қобилиятини аниқлайди.

Синалувчига қуйидаги қўлланма берилади: «Ҳозир сиз турли предметлар, ўсимликлар, ҳайвонлар, теварак атрофдаги барча нар-

салар тасвирланган карточкалар тўпламини оласиз. Сиз уларни қайси нарса нимага киришига қараб гуруҳларга ажратасиз». Кейин тадқиқотчи бир карточкани олиб синалувчидан унда нима тасвирланганини сўрайди. Тўғри жавоб олгач, уни бир томонга қўйиб қўяди. Кейин навбатдаги карточкани олиб, унда нима тасвирланганини ҳам аниқлайди. Бу тасвирлар бир-бирига қанчалик ўхшашлиги ва фарқ қилиши уларни бир гуруҳга киритиш мумкинлигини аниқлайди. Синалувчи кўрсатмани тушуниб карточкаларни мустақил гуруҳларга ажрата бошлаганидан сўнг, тадқиқотчи томонидан кўрсатиладиган ёрдам тўхтатилади. Классификация методида оғзаки методни қўллашда ҳам юқоридаги каби кўрсатма берилади. Бунда тадқиқотчи синалувчига предметларнинг белгилари ва хусусиятларини кўрсатиб, бир гуруҳга киритиш кераклиги ҳақида йўл-йўриқ бермаслиги керак. Предметли классификация бўйича тажрибалар 3 гуруҳда бажарилади. Биринчи босқичда синалувчи карточкаларни кўрсатма бўйича ажратади. «Тадқиқотчи тадқиқот қарорида синалувчи ҳаракатларини, ажратиш хусусиятлари (масалан, «шкаф», «пальто» ёки «велосипед» ва «спортчи» карточкаларини қайси гуруҳга киритганлиги)ни ёзиб боради. Барча карточкалар гуруҳга ажратилиб бўлинганидан сўнг иккинчи босқичга ўтилади. Бир турдаги белгиларига кўра карточкаларни каттароқ гуруҳларга бирлаштириш ҳақида синалувчига қўлланма берилади. Иккинчи босқич синалувчи ўз ҳаракатларни тўғрилашга киришганидан бошланади. Синалувчи кўрсатилган ёрдамни қандай қабул қилишига, ўхшаш хатоларни тўғрилай олишига эътибор қаратилади. Бу босқич энг узок давом этади, чунки бу босқичда топшириқни бажариш давомида нима учун ҳар бир карточка у ёки бу гуруҳга киритилганлиги аниқланиб, барча ҳаракатлар батафсил ёзиб борилади. Синалувчи у ёки бу карточкани бир гуруҳга киритилганлигига эмас, синалувчининг тушунчаларини умумлаштириш қобилияти ҳам аниқланади. («мебель», «уй ҳайвонлари», «транспорт» ва бошқалар). Синалувчи учинчи босқичда расмлар гуруҳини бирлаштириб, янада камроқ гуруҳлар қолиши керак ва уларни қандайдир тушунча билан умумлаштириш керак. Баъзан қўлланмада «ўсимликлар», «ҳайвонлар», «жонсиз предметлар», «одамлар» деб гуруҳлар сони аниқ кўрсатилади.

Тадқиқотчи синалувчи топшириқни бажараётган вақтда тадқиқот қарорини тўлдириб бориши зарур (16-жадвал),

Предметли классификация бўйича тадқиқот қарори

Тадқиқотчи ҳаракатлари	Синалувчи ҳаракатлари	Синалувчи тушун- тиришлари

Классификация методикасидаги оғзаки усул қўлланганда синалувчи аниқ тушунчалар, сўзларни гуруҳларга ажратиши керак. Бу ерда расмнинг таъсири йўқ бўлиб, синалувчи сўзларнинг мазмунини яхши тушунади, атрофдаги предмет ва ҳодисалар ҳақида маълум билимларга эга бўлади. Шу билан бир вақтда классификациянинг бу усулида синалувчи предметларни ўзига маълум гуруҳларга ажратиш қобилияти осонлик билан аниқланади. Тадқиқотчи синалувчи билан бирга тадқиқот натижаларини муҳокама қилганда унинг тафаккур жараёнлари хусусиятлари ҳақида қўшимча маълумот олади.

Юқорида қайд этилган усуллардан ташқари умумлаштириш геометрик фигураларни классификация қилиш методикаси (Ю.Ф.Поляков, 1954) ҳам қўлланиши мумкин. Тажриба ўтказиш учун 3 белгисига: рангига, шаклига, катталигига кўра фаркланадиган геометрик фигуралар тасвирланган 2та тўплам (ҳар бирида 24тадан карточка бор) керак бўлади. Геометрик фигураларнинг биринчи тўплами эркин жадвал сифатида бўлиши мумкин (9-илова). Иккинчи тўпланда худди у геометрик фигуралар тасвирланган алоҳида карточкалар бўлиб, болага белгилари бўйича гуруҳлаш учун берилади.

Тажриба бошида синалувчига намуна 30 сония кўрсатилади ва унга берилган алоҳида карточкаларни ўхшаш белгисига кўра 2 гуруҳга ажратиш кераклиги айтилади. Тадқиқот қарорида ажратишга кетган вақт, хатолар характери қайд этилади. Тажриба жараёнида умумлаштириш қобилиятини шакллантириш бўйича ўргатувчи дарс элементларидан фойдаланиш мумкин.

9.9. Ортиқчасини ўчириш

Ортиқчасини ўчириш методикаси умумлаштириш ва чалғиш, муҳим белгини ажратиш каби тафаккур жараёнлари даражасини

ўргатиш учун қўлланилади. Бу методиканинг ҳам икки тури бор: предметли ва сўзли.

Методиканинг предметли турида кўзгатувчи материал алоҳида қоғозларда берилиши зарур. Ҳар бир қоғозда (карточкада) 4 та предмет тасвирланган (10 илова). Расмлар оқ-қора ёки рангли бўлиши мумкин. Синалувчи 4 та предметдан, умумий белги бўйича бирлашувчи 3 тасини танлаши керак. Одатда қуйидаги кўрсатма берилади:

«Бу расмларга диққат билан қаранг. Бу ерда 4 та предмет тасвирланган, сиз 3 та предметни бирлаштириб турадиган нарсани топиб, унга ном беришингиз керак, бир предмет бу гуруҳга кирмаганлиги учун уни ўчириш керак». Тадқиқотчи биринчи топширикни синалувчи билан бирга бажаради, кейин у мустақил ишга киришади. Бу методикадан болаларни ва катталарни текширишда фойдаланиш мумкин. Методиканинг оғзаки вариантыни 11-12 ёшдан катта болалар учун қўллаш мумкин. Тажриба ўтказиш учун сўзлар қатори ёзилган махсус қоғоз вароғи керак бўлади. Қўлланма: «Ҳар бир қаторда 5 та сўз бор, 4 та сўзни бир гуруҳга киритиб, бу гуруҳга ном беринг, бир сўз ортикча бўлиб, уни ўчириш керак».

1. Стол, стул, кровать, пол, шкаф.
2. Сут, қаймоқ, қатик, сузма, гўшт.
3. Ботинка, этик, боғич, туфли, тапочка.
4. Болға, арра, мих, болта, ранда.
5. Ширин, иссиқ, аччиқ, нордон, шўр.
6. Терак, тол, дарахт, арча, шафтоли.
7. Самолёт, арава, одам, кема, велосипед
8. Аброр, Мурот, Азиз, Асқаров, Наби.
9. Сантиметр, метр, килограмм, километр, миллиметр.
10. Пальто, плаш, кўйлак, тугма, шим.
11. Уй, орзу, машина, сигир, дарахт.

Тажриба натижаларини тадқиқот қарориди қайд этилади (17-жадвал).

Ортиқчасини ўчириш методикаси бўйича топшириқларни
бажариш қарори схемаси

Карточка №	Ўчирилган пред- мет	Ажратилган гуруҳ (умумлаштирувчи сўз)

Тўғри ва нотўғри ечимлар билан бирга синалувчи қўлланмани қандай тушунганлиги, ўргатувчи дарслардан сўнг ўз хатоларини тўғриланганлиги ҳақида ҳам қайд этилади. Синалувчининг топшириқни ечишда ўз усулини тушунтиришига ҳам эътибор бериш зарур.

9.10. Муҳим белгини ажратиш

Бу методика тафаккур хусусиятларини, предметларнинг муҳим белгиларини ажратиш қобилиятини текширишда фойдаланилади. Ажратиладиган белгиларни характерига кўра, тафаккур услуби, яъни аниқ ва мавҳум тафаккурнинг устунлиги ҳақида билиш мумкин. Бу методикани 3-4 синф ўқувчиларини текширишда қўллаш мумкин.

Тажиба ўтказиш учун махсус қоғоз вароғига ёзилган сўзлар керак бўлади. Кўрсатма: «Ҳар бир қаторда бир асосий сўз ва 5 та унга тегишли сўз қавс ичида берилади. Бу сўзлардан қавс олдида турган сўзга кўпроқ алоқадор бўлган икки сўзни тагига чизиш керак».

1. Боғ /дарахт, боғбон, қўрғон, ер/
2. Дарё /соҳил, балиқ, балиқчи, сув, сув ўтлари/
3. Шаҳар /автомобиль, бино, велосипед, кўча, оломон/
4. Омборхона /пичанхона, от, том, мол, деворлар/
5. Китоб /расмлар, уруш, қоғоз, севги, матн/
6. Ўйин /карта, ўйинчилар, жарималар, жазо, қоида/
7. Мусиқа /овоз, санъат, жаранг, олқишлар, куй/
8. Ўқиш /кўз, асар, китоб, расм, сўз/
9. Кубик /бурчаклар, чизма, томонлар, тош, дарахт/

10. Касалхона /хона, боғ, врач, радио, беморлар/
11. Бўлиш /синф, бўлинувчи, қалам, бўлувчи, қоғоз/
12. Спорт /медаль, оркестр, мусобақа, ғалаба, стадион/

Топширикни бажаришда синалувчининг кўрсатмани тушунганлиги, йўл қўйган хатоларига эътибор қилинади. Агар синалувчи топширикни бажариш шартларини тушунмаган бўлса, тадқиқотчи дастлабки икки мисолда топширикни қандай бажариш зарурлигини кўрсатиб беради. Барча ҳолларда синалувчининг топширикни қандай бажарганлигини муҳокама қилиш зарур. Баъзи муҳокама жараёнида синалувчи қўшимча фикрлар билдиради, хатоларни тўлдиради. Синалувчининг хатолари аниқ-вазиятли тафаккур хусусиятларини акс эттириши билан, шомлашомлашлик натижаси бўлиши мумкин.

9.11. Сунъий тушунчаларни шакллантириш

Болаларда тушунчали тафаккур хусусиятларини ўрганиш учун Л.С.Выготский ва Л.С.Сахаров (1930) методикасининг ўзгартирилган усулини (Л.В.Говоркова) қўллаш мумкин. Бу методика ёрдамида боланинг мақсадга йўналтирилган ва кетма-кет ҳаракатларини бажара олиш қобилияти, бир неча йуналишида таҳлил қила олиш қобилияти аниқланади.

Методика учун қўзғатувчи материални тайёрлаш унчалик қийин эмас (11-илова). Картон қоғоздан шакли (2 хил), рангли (қизил ва яшил) ва катталиги (4 вариант) бўйича фарқланувчи 16 та фигура қирқиб олинади. Фигураларнинг орқасига шартли белгилар, масалан «окс», «тик» ва бошқалар ёзилади.

Тажириба қуйидагича ўтказилади: Синалувчига бир фигурани бериб, шундай фигураларни йиғиш кераклиги айтилади. Синалувчи ҳар бир олган фигуранинг орқасини ўгириб, тўғри ёки нотўғри танланганлигига ишонч ҳосил қилади. Тадқиқот натижалари ҳақида сунъий тушунчани шакллантириш учун зарур танлаш сони бўйича ҳамда «ўргатиш характери, уларни синалувчининг идрок қилиш, топширикни тўғри ва нотўғри бажариш реакцияси бўйича фикр юритиш мумкин. Синалувчига қуйидаги кўрсатма берилади: “Ҳар бир фигура ўз белгисига эга. Масалан, биринчи фигура “окс” деб аталади. Сиз барча фигураларни навбат билан қараб чиқиб, улар “окс” гуруҳига кириш ёки кирмаслигини аниқлашингиз зарур.

Шундан сўнг тадқиқотчи синалувчи билан бирга бир неча танлов синовларини бажаради. Синалувчида сунъий тушунча шаклланиши учун, шундай синовлардан нечтаси керак бўлганлигига, тажриба жараёнида қандай хатоларга йўл қўйганига эътибор бериш зарур.

9.12. Сунъий тушунчаларни шакллантириш қобилиятини ўрганишда таълимий дарслардан фойдаланиш

Таълимий дарсларни қўллаш янги билимларни эгаллашда боланинг яширин имкониятлари ҳақида тўғри маълумот олиш имконини беради. Методнинг мазмуни геометрик фигураларни классификация қилишдан иборат (А.Я.Иванова, 1965). Асосий топшириқда геометрик фигуралар тасвирланган 24 карточкадан фойдаланилади (9-илова). Назорат тажрибаларида 12 та карточка ишлатилади. Геометрик фигуралар ранги (яшил, сарик, кизил), шакли (квадрат, учбурчак, айлана, ромб), катталиги (катта, кичик) бўйича бир-биридан фарқ қилади.

Болага карточкалар кўрсатилиб, уларни 3 ёки 4 гуруҳга ажратиш таклиф қилинади. Топшириқ гуруҳлашнинг мумкин бўлган 3 вариантыга мос равишда 3 қисмдан иборат: ранги, шакли ва катталиги бўйича гуруҳлаш. Агар бола 30 сония давомида мустақил топшириқни бажаришга киришмаса, унга ёрдам кўрсатилади. Бунда ўргатувчи тажриба қарорида топшириқнинг биринчи қисмини бажариш учун кетган вақт, хатолар сони қайд этилади. Топшириқнинг 2 чи ва 3 чи қисмида болага карточкаларни бошқа мумкин бўлган вариантыда, лекин ўхшаш белгиси бўйича гуруҳлаш таклиф этилади. Агар синалувчи карточкаларни яна топшириқнинг биринчи қисмидагидай гуруҳласа, унинг ҳаракатлари сустлигидан, диққат кўчишининг сустлигидан далолат беради. Агар бола 30 сония давомида топшириқни бажаришга киришмаса, тадқиқотчи унга яна шакл ва катталик белгиларини ўргатувчи дарс тушунтиради. Топшириқнинг ҳар бир қисмини бажариб бўлгандан сўнг, боладан нима учун бундай гуруҳларга ажратганини оғзаки сўралади. Болага бундай топшириқларни бажариш учун геометрик фигуралар тасвирланган 12 та карточкалар тўплами берилади: уларни ранги (олов ранг, жигар ранг, сиёҳ ранг), шакли (овал, трапеция), катталиги (катта, кичик). Натижада ўхшаш топшириқларни бажаришда тўпланган тажрибани кўчиришда белгилар сони қайд этилади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Классификация методикасининг моҳияти?
2. Ортиқчасини ўқириш методикаси орқали нималарни ўрганиш мумкин?
3. Муҳим белгини ажратиш қандай методика?
4. Сунъий тушунчаларни ажратиш методикаси қандай ўтказилади?
5. Бола тафаккурини яна қандай методикалар орқали ўрганиш мумкин?

Х. БОЛАЛАР НУТҚИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДЛАРИ

10.1. «Тушунчаларни таърифлаш» методикаси

Ушбу методикани ўтказиш учун болага қуйидаги сўзлар тўплами берилади:

1. Велосипед, мих, газета, соябон, мўйна, қахрамон, учмоқ, бирлаштирмак, тишламок.
2. Самолёт, тугма, китоб, илон, дўст, ҳаракатланмок, туташтирмак, урмак, ахмак.
3. Автомобил, хаво, журнал, этик, танга, қўрмак, қочмок, боғламак, пичирламак, тиканли.
4. Автобус, қистирғич, хат, шляпа, пар, чақимчи, айланмок, йиғламак, жойламак, туртмок.
5. Мотоцикл, қискич, эълон, ботинка, тери, душман, қоқилмок, йиғмок, урмак, дағал.

Болага қуйидагича кўрсатма берилади:

«Олдинда ҳар хил сўзлар тўплами турибди. Тасаввур қил, сен ушбу сўзларнинг бирортасини ҳар қандай маънони англатишини билмайдиган киши билан учрашиб қолдинг. Сен бу кишига ҳар қайси сўз нимани англатишини тушунтиришинг лозим, масалан «велосипед» сўзини олайлик. Сен шу сўзни қандай изоҳлар эдинг ?

Шу тарзда болага қуйидаги мисолдаги 5 та тўпладан олинган сўзларга кетма-кетликда аниқлик киритиши айтилади. Масалан: автомобил, мих, газета, танга, қахрамон, боғланмок, айланмок.

Ҳар бир берилган тўғри жавоб учун бола 1 балдан қўлга киритади. Ҳар бир сўзни таърифлаш учун 30 секунддан вақт берилади. Агар бу вақт ичида бола берилган сўзни таърифлай олса, тадқиқотчи бу сўзни қолдириб, тартиб билан яна янги сўзни ўқиб беради.

ЭСЛАТМА:

1. Агар бола ўқишни билса ва бу унга қийинчилик туғдирмаса сўзларни ўзи ўқиб изоҳлаши мумкин. Бошқа ҳолларда тадқиқотчи сўзларни болага ўзи ўқиб беради.

2. Бола ҳар бир сўзни изоҳлашдан аввал у шу сўзнинг нима эканлиги ва маъносига тушунадими-йўқми ишонч ҳосил қилиши лозим. Буни қуйидаги саволларни бериш орқали аниқлаш мумкин: Бу сўзни биласанми? Ёки Сен бу сўзнинг маъносига тушунасанми ва бошқалар. Бола томонидан тасдиқ жавоб олингандагина тадқиқотчи болага сўзни мустақил равишда маъносини изоҳлашни таклиф қилади ва ўзи вақтни белгилаб беради.

3. Агар бола томонидан берилган жавобда сўзларни изоҳи тўлиқ бўлмаса, унда болага ўртача 0,5 балл, умуман тўғри изоҳлай олмаса- 0 балл қўйилади.

НАТИЖАЛАРНИ БАҲОЛАШ

Бола топшириқни бажаришда қўлга киритилган баллар йиғиндисининг энг юқориси – 10 баллга, қуйиси – 0 баллга тенг бўлади.

Тажриба сўнггида жами баллар ҳисобланади. Шу болани қайта психодиагностика қилиш зарур бўлса, янги сўзлар тўпламидан фойдаланиш тавсия қилинади.

Равожланиш даражаси ҳақида хулоса:

10 балл –жуда юқори

8-9 балл - юқори

4-7 балл –ўрта

2-3 балл- қуйи

0-1 балл- жуда паст

10.2 . «Пассив сўз бойлигини аниқлаш»

Бу методика болага кўзғатувчи материал сифатида юқоридаги методикадаги каби ҳар бир 10 та сўздан иборат 5 та тўплам тавсия қилинади.

Мазкур методика қуйидаги тарзда олиб борилади. Болага биринчи тўпладан биринчи сўзни, яъни вертолёт сўзини ўқиб эшитирилади ва қолган тўпламлардан бир гуруҳга мансуб маъно жиҳатидан мос келувчи сўзни топишни сўралади. Қолган тўпламлардаги сўзларнинг ҳар бирини 1 секунд вақт оралиғида секин-асталик билан ўқиб берилади. Ўқиб эшиттирилаётган вақт давомида бола маъно жиҳатидан мос келувчи сўзни тўпламдаги қаторлардан топиб кўрсатиши лозим.

Масалан: агар олдинроқ «велосипед» сўзини эшитган бўлса, кейинги тўпладан «транспорт» турига кирувчи, иккинчи сўз «самолёт» сўзини топиши керак.

Машғулот шу тарзда давом этиб, бола кейинги тўпламлардан «автомобил», «автобус», «мотоцикл» сўзларини топиши лозим.

Агарда бола тўпламдаги сўзларни бир бор ўқиб эшиттирганда топа олмаса, тезлик билан сўзларни яна бир бора ўқиб эшиттирилади. Агар биринчи ўқилганда бола сўзни топса-ю, бу нотўғри бўлса, тадқиқотчи хатони белгилаб қўяди ҳамда кейинги қаторни ўқийди.

Болага керакли сўзни топиши учун 4 та қатордаги барча сўзларни ўқиб эшиттиргач, тадқиқотчи тўпламдаги 2-сўзни ўқишни бошлайди ва бу бола биринчи тўпламдаги сўзларни барча қолган тўпламлардан тўғри топгунга қадар давом эттирилади.

Эслатма: тадқиқотчи иккинчи ва қолган қатордаги сўзларни ўқиб эшиттиришдан олдин, болага ҳар бир топилган сўзнинг маъносини эсдан чиқариб қўймаслиги учун уни эслатиб туриши лозим.

Масалан: Агар бола биринчи тўпламдаги «велосипед» сўзига мос келувчи «самолёт» ва «автомобил» сўзларини, 2 ва 3-қатордан топиб улгурган тадқиқотчи 4-қаторни ўқиб беришдан олдин унга қуйидаги сўзларни айтиши керак: «Демак биз сен билан бир гуруҳга маъно жиҳатидан кирувчи «велосипед», «самолёт», «автомобиль» сўзларини топишга улгурдик. Сен бунини ёдингда сақлаб тур, мен қуйидаги қатордаги сўзларни ўқиганимда, юқоридаги сўзларга мос келувчи сўзни эшитишинг билан менга айтасан».

Натижаларни баҳолаш

10 балл агар бола 40-50 тагача сўзнинг маъносини тўғри топса
8-9 балл бола 30-40 тагача сўзларнинг маъносини тушунтира олса

6-7 балл агар бола 20-30 тагача бир гуруҳга кирувчи сўзларни тўғри топса

4-5 балл агар бола 10-20 тагача сўзларнинг маъносини тўғри топса

-3 балл агар бола томонидан 10 тадан оз сўз маъно жиҳатидан бирлаштиришга эришилса

Ривожланиш даражаси ҳақида хулоса

10 балл- жуда юқори

8-9 балл- юқори

4-7 балл-ўртача

0-3 –паст

10.3. «Фаол сўз бойлигини аниқлаш» методикаси

Болага инсонлар ва ҳар хил предметлар тасвирланган расм кўрсатилади. 5 минут давомида бола ана шу расмда нима тасвирланганини иложи борица батафсил сўзлаб бериши керак.

Боланинг нутқи алоҳида баённомада қайд этилади ва таҳлил қилинади.

Кичик мактаб ёшидаги боланинг фаол сўз бойлиги кўрсаткичларини аниқлаш методикаси баённомаси.

№	Қайд этилаётган нутқ белгилари	Сўзлардан фойдаланиш тезлиги
1.	От	
2.	Феъл	
3.	Сифат	
4.	Сифатдош	
5.	Сифатларнинг бошланғич шакли	
6.	Сифатларнинг нисбий даражаси	
7.	Сифатларнинг орттирма даражаси	

8.	Боғловчи гап	
9.	Олд қўшимча	
10.	Юкламалар	
11.	Гапнинг бош бўлаклари	
12.	Чунки, лекин, яъни ва бошқа кўринишдаги боғловчили қўшимчалар	
13.	Чунки, шунинг учун кўринишидаги қўшма гаплар	
14.	«Биринчидан», «менимча», «менга шундай туюлади» каби турли сўзлар	

Бу баённомада болада сўзлардан фойдаланишнинг тезлиги белгиланади. Нутқининг ривожланиши даражаси аниқланади.

Психодиагностик синовдаги мана шу барча белгилар баённоманинг ўнг томонида акс этади.

Натижани баҳолаш

10-балл боланинг нутқида юқоридаги белгилардан камида 10 таси учраши лозим

8-9 балл камида 8-9 таси учраши лозим

6-7 балл камида 6-7 таси учраши лозим

4-5 балл камида 4-5 таси учраши лозим

2-3 балл камида 2-3 таси учраши лозим

0 балл бола сўзлаб бера олмади, ёки 2 та белгилар мавжуд.

Ривожланиш даражаси ҳақида хулосалар:

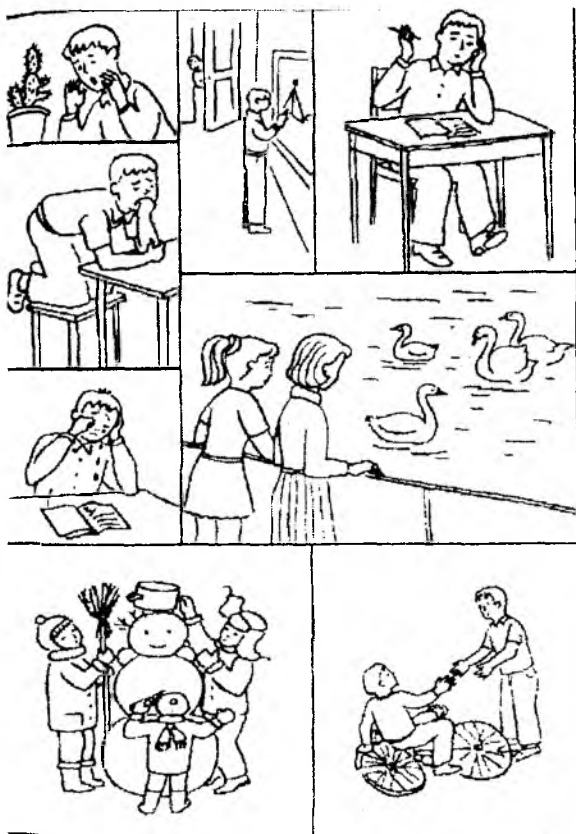
10 балл- жуда юқори

8-9 балл- юқори

4-7 балл-ўртача

2-3 балл – қуйи

0-1 балл – жуда паст

10.4. Ассоциатив жараёнлар кечишининг хусусиятлари ва тезлигини ўрганиш

Инсон ақлий фаолияти характери кўп омилларга билим ва кўникмалар даражасига, ассоциатив алоқалар ҳосил бўлиш тезлигига, тафаккур тезлигига, умумлаштириш ва мавҳумлаштириш жараёнларининг ривожланганлигига боғлиқ. Бу хусусиятларни ўрганиш учун ассоциацияни тадқиқ қилишга мўлжалланган методика маҳсулдор ҳисобланади. Бу методика ёрдамида олинган маълумотлардан синалувчида нутқнинг ривожланиш хусусиятлари ҳақида ҳам билиб олиш имконини беради. Ассоциацияларни содда

усул билан ўрганиш мумкин. Синалувчига «сўз ўйини» ўйнаш таклиф этилади, бунда масалан иложи борича тезрок 60 та ихтиёрий сўзни айтиш мумкин. Тадқиқотчи бунда барча сўзларни ва танаффусларни қарорда қайд этиб боради. /Тўхтаб қолишлар, нукталар сифатида қайд этилади/, 1 нукта шартли равишда 1 сонияга тўғри келади/. Агар синалувчи атрофдаги предметларни айта бошласа, кўрсатма яна бир марта тушунтирилади: «Кўз олдингизда турган нарсаларни айтмасликка ҳаракат қилинг. Давом этинг». Агар синалувчи бир бутун гапни алоҳида сўзлардан иборат қилиб, айта бошласа ҳам уни тўхтатиб, кўрсатмани такроран тушунтирилади.

Одатда мактаб ёшидаги болаларда бу топшириқ қийинчилик туғдирмайди. Қоидага кўра, улар 4-7 сўзни қандайдир соҳадан айтадилар. Масалан, ...ручка, қалам, дафтар, ...телевизор, радио, ...кўл, оёқ, кулоқ бурун, кўз, бош, ...сигир, мушук, кучук, хўроз, от, ...арава, трактор, машина, поезд, самолёт, ракета ва бошқалар.

Бу тадқиқот болада атроф-муҳитни идрок қилиш, сўз бойлиги ҳақида тасаввур пайдо қилади. Ассоциацияларнинг ҳосил бўлиш хусусиятлари ва тезлигини ўрганишда ассоциатив эксперимент ёки сўзга жавоб реакциялари методи ҳам қўлланилади. (А.Г.Иванов-Смолинский, 1928).

Таҷриба ўтказиш учун олдиндан ўзаро боғлиқ бўлмаган сўзлар қўзғатувчилар тўплами тайёрлаб олинади.

Сўзли ассоциатив эксперимент учун қўзғатувчи материал

Сўз	Сония	Жавоб	Сўз	Сония	Жавоб
Олма			мушук		
Соат			тарвуз		
Ака			арава		
Китоб			чўнтак		
Олов			Қиш		
Қўғирчоқ			вилка		
Иш			кулоқ		
Лампоч-ка			кундуз		
Диван			байрам		
Гул			мактаб		

Синалувчига куйидаги қўлланма берилади: «Мен сизга сўзларни айтаман, сиз бўлсангиз менинг ҳар бир сўзимга миянгизга келган биринчи сўз билан жавоб беринг». Тадқиқотчи тажриба вақтида боланинг жавоб реакцияларини ёзиб олади. Жавоб реакциялари учун вақт нормаси 1-1,5 сония. Лекин жавоб реакцияларининг яширин вақти турлича бўлиши мумкин, бу кўпроқ сўз қўзғатувчи характериға, унинг бола учун қандай аҳамият касб этишиға боғлиқ бўлади. Сўз қўзғатувчилар ўзига хос шартли сигнал ҳисобланади, жавоблар бўлса бу сигналлар билан боғлиқ нутқ реакцияларидир, қоидаға кўра улар шаклланган шартли рефлекслар мажмуини ўзида акс эттиради. Шунинг учун ҳам баъзи сўз қўзғатувчилар бола учун муҳим аҳамиятға эға бўлади, уларға бола тезда жавоб топади. Боланинг тажрибаси билан боғлиқ бўлмаган бошқа сўзларға жавоб топишда кўпроқ вақт талаб қилинади. Баъзи ҳолларда бола у ёки бу сўзға алоҳида иборалар билан ёки хонада жойлашган предметларнинг номини айтиш билан жавоб қайтаради. Бундай ҳолларда болага қўлланмани яна бир марта эслатиб, тушунтириш керак, сўз ўйинини мустақил давом эттириш зарурлигини уқитириш керак.

Олинган натижаларни қайта ишлашда жавоб реакцияларнинг ҳосил бўлиш тезлиғиға, аниқлиғиға, сўз-қўзғатувчига мослиғиға эътибор берилади. Синалувчи жавобларининг сифатий таҳлили унинг жавобларни синалаётган тенгдошлар гуруҳининг жавоблари билан солиштириш орқали амалға оширилади.

Ассоциатив эксперимент ёрдамида олинган натижалар фақатгина болаларда нутқнинг ривожланиши, тафаккур фаолияти хусусиятлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиб қолмай, балки уларнинг тажрибаси сўз бойлиғи, улар бошидан кечираётган аффектив ҳиссиётлар ҳақида ҳам билиб олиш имконини беради. Булар билан боғлиқ равишда ушбу методика шахсни ўрганишнинг проектив методикаси сифатида фойдаланилиши мумкин.

10.5. Ҳикояда тушириб қолдирилган сўзларни тўлдириш

Бу методика Н.Ebinghaus /1891/ томонидан таклиф этилган бўлиб, нутқ ривожланиш хусусиятларини 10 ёшдан катта болаларда ассоциатив жараёнларни ўрганишда қўлланилади. Синалаётган болалар яхши ўқий олишлари ва ўқитилган матннинг мазмуниға

тушунадиган бўлишлари керак.

Тажриба ўтказиш учун унчалик мураккаб бўлмаган ҳикояларнинг бир неча варианты тайёрлаб олиш керак. Бу ҳикояларда ихтиёрий тартибда баъзи сўзлар туширилиб қолдирилган бўлади. Ҳикоялар алоҳида қоғозларга ёзилган ҳолда берилади.

Кўрсатма: «Қўйидаги ҳикояда умумий мазмундан келиб чиқиб, тушириб қолдирилган сўзларни ўрнига қўйинг»,

1-вариант

Деразамни олдида бир туп _____ ўсган. У оқ ўрик. Жудаям _____. Ҳар йили эрта _____ оппоқ бўлиб _____, биринчи бўлиб гуллайди. Шу _____ гуллаганда _____ жонимни ҳовучлаб тураман: «Оҳ, _____ ёғмасайди, _____ бўлмасайди, тезроқ туғиб олсайди...». Лекин бари бир _____ бошланиб кетади, баъзан _____ айланиб кетади. Мана яна қор аралаш ёмғир _____. Ўрик бечора _____, иссиқ гулларни қаерга яшириниши билмай мункайиб турибди.

Баъзи болалар биринчи гапни ўқиганларидан сўнг, ҳикояни умумий мазмунини тушунмасдан топшириқни бажаришга киришадилар. Шунинг учун ҳам кўпинча синалувчи ҳар бир гапни алоҳида- алоҳида идрок этиш, жавоблар /ўрнига қўйилган сўзлар/ ҳам мантиқий алоқани акс эттирмайди. Ишни баҳолашда ассоциатив алоқаларнинг ҳосил бўлиш тезлиги, матннинг мураккаб жойларидаги қийинчиликлар ҳисобга олинади. Тўғриланганлигига, грамматик хатоларига эътибор берилади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. "Тушунчаларни таърифлаш" методикасининг мазмуни?
2. "Пассив сўз бойлиги" қандай аниқланади?
3. "Фаол сўз бойлигини" қандай аниқлаш мумкин?
4. Ассоциатив жараёнларнинг пайдо бўлишини қандай аниқлаш мумкин?

XI. ИНТЕЛЛЕКТНИ ПСИХОМЕТРИК ТЕКШИРИШ

Психометрикага асосланган тестлар қўлланиладиган аниқ методикалардан фарқ қилади. Бу тестларни ишлаб чиқишда асосан боланинг психик тараққиёти даражасини акс эттирувчи, ўрнатилган меъёрдан четга чиқишларни, тенгдошлар гуруҳини таққословчи миқдорий кўрсаткичларга эътибор берилади. (В.М.Блейхер, Л.Ф.Бурлачук, 1978). Уларнинг мураккаблиги бир хил ёшдаги синалувчиларнинг катта гуруҳларида амалга оширилади (В.В.Столин, А.Г.Шмелев, 1984).

Болаларни текширишга мўлжалланган чет эл тестлари асосан Бине-Симон ёки Стенфорд-Биненинг ақлий тараққиёт шкалалари типи бўйича тузилган.

11.1. Ақлий ўлчашнинг Векслер шкаласи

Интеллектни текширишнинг энг кенг тарқалган методларидан бири америкалик психолог ва психиатр D.Wechsler /1949/ томонидан ишлаб чиқилган болалар интеллектини ўлчаш шкаласидан /Wechsler Intelligence Scale for children WISC/. Бу методикага 1974 йилда сўнгги марта 5 ёшдан 15 ёшгача бўлган болаларни текшириш учун ўзгартиришлар киритилди. /WPPSI/

Россияда биринчи бўлиб Векслер шкаласи В.М.Бехтерев номли Ленинград психоневрологик илмий тадқиқот институтида мослаштирган. Методика Б.Г.Ананьев (1969) мактаби психологлари томонидан интеллект тараққиётини узоқ йиллар ўрганишда, жумладан болаларда психик тараққиётдан четга чиқишлар ва орқада қолишларни дифференциал-диагностика қилишда кенг қўлланилган.

WISC мослаштирилган вариантнинг субтестларини келтирамиз. (А.Ю.Панасюк, 1973). Тадқиқот ўтказишда махсус қарордан фойдаланиш зарур.

Д.Векслер методи бўйича тадқиқот қарори (болалар варианты)

Фамилияси, исми _____

Туғилган йили _____ туғилиш тартиби _____

Жинси _____ Онаси _____ маълумоти _____
 Ёши _____ ой _____
 Тадқиқот ўтказилган кун _____
 Тадқиқот натижалари _____

Субтестлар	Вербал						Новербал					
Дастлабки баҳолар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Шкала баҳолари												
Интеллектуал кўрсаткичлар и /ИК/	ВИК=						НИК=					
	УИК=											

Вебрал шкала

4. Умумий билимдонлик субтести. Нисбатан содда маълумотлар ва билимлардан хабардорликни текширади. 30 та савол берилади, ҳар бир тўғри жавоб 1 балл билан баҳоланади.

Масалан: ҳафтада кеча кун бор?... Йилнинг тўрт фаслини айтинг?... Ошқозон нима учун керак?...

5. Умумий зийраклик субтести. Ибораларнинг мазмунини тўлиқ тушунишни, фикрлаш қобилиятини, ижтимоий меъёрларни тушунишни баҳолайди. Синалувчидан тасвирланган вазиятда мумкин бўлган ечимлар ҳақида жавоб бериш талаб қилинади. 14 та савол берилади, жавобнинг аниқлигига қараб баҳо қўйилади: 0, 1, 2.

Масалан, Бармоғингизни кесиб олсангиз нима қиласиз? ... Дўконга нон олиш учун келсангиз, у ерда нон йўқ экан, сиз нима қиласиз? ... Нима учун жиноятчиларни қамоққа қамайдилар?

6. Арифметик субтест. Синалувчи диққатининг тўпланишини, сонли ифодаларни тез ечишини текширади. Синалувчидан арифметик масалалар сериясини оғзаки ечиш талаб қилинади. Жавобнинг аниқлигига, кетган вақтга боғлиқ равишда баҳо қўйилади.

Масалан: Сизда 8 та копток бор эди, яна 6 та сотиб олиб беришди, коптоклар сизда нечта бўлди?

7. Ўхшашликни топиш субтести. Тушунчаларнинг шаклланганлиги, классификация, таққослаш, мавҳумлаштириш қобилиятлари текширилади. 16 жуфт тушунчалар берилади. Синалувчидан тушунчалар жуфти ўртасидаги умумийликни топиш талаб этилади. Умумлаштириш даражасига боғлиқ равишда 0 дан 2 балгача баҳо қўйилади.

Масалан: «Кучук-мушук» тушунчалари ўртасидаги умумийликни топишда жавоблар қуйидагича баҳоланиши мумкин: Тез чо-пишда, чаққон /0 балл/; 4 та оёғи, жуни, кулоқлари бор / 1 балл/; Ҳайвонлар, тирик мавжудот, сут эмизувчилар /2 балл/.

8. Сўзлар субтести. Оғзаки тажрибани ўрганишга мўлжалланган /сўзнинг маъносини аниқлаш ва тушуниш/. 40 та сўз маъносини тушунтириш учун берилади. 0 дан 2 баллгача баҳо қўйилади:

9. Сонлар қаторини такрорлаш субтести. Қисқа муддатли хо-тира ва диққатни ўрганишга мўлжалланган, икки қисмдан иборат: Сонларни тўғри ва тескари тартибда эслаб қолиш ва такрорлашдан иборат. Ўнг ва тескари такрорлашларни баҳолаш қатордаги тўғри эсга туширилган рақамлар сонига тенг. Субтестнинг умумий баҳоси ўнг ва тескари такрорлашнинг умумий баҳосига тенг.

Новербал шкала

Новербал шкаланинг қўзғатувчи материали 12- иловада кел-тирилади.

10. Етишмайдиган қисмни топиш субтести. Кўриш идроки хусусиятларини, кузатувчанликни, муҳим қисмларни фарқлай олиш қобилиятини ўрганишга мўлжалланган. Синалувчига 20 та расм кўрсатилади, уларнинг ҳар бирида етишмайдиган қисмни ёки мос эмасликни топиш зарур. Тўғри жавоб 1 балл билан баҳоланади /15 сониядан кам вақтда/.

11. Расмлар кетма-кетлиги субтести. Парчаларни мантикий бир бутун қилиб бирлаштириш, вазиятни тушуниш ҳодисаларни олдиндан билиш қобилиятларини текширишга мўлжалланган. Расмларнинг II серияси берилади. Ҳар бир серияда расмлар сюжет би-лан бирлаштирилган бўлиб, синалувчи сюжетга мос равишда улар-ни маълум кетма-кетликда жойлаштириш керак. Топшириқ вақтга ва тўғри бажарилишига боғлиқ равишда баҳоланади.

12. Косс кубиклари тести. Метод қисмлардан бутунни бир-лаштириш қобилиятини, сенсомотор координацияни текширишга қаратилган. Синалувчи берилган намунага қараб ҳар хил рангли кубиклардан шундай фигуралар ясашлари керак. 10 фигура берилади. Ҳар бир топшириқ бўйича вақт чегараланган бўлади. Баҳолар аниқликка ва кетган вақтга боғлиқ бўлади.

13. Фигуралар ясаш субтести. Йўналишига кўра 9 субтестга ўхшайди. Синалувчига маълум кетма-кетликда 4 та фигуранинг қисмлари берилади. /«манекен», «от», «одам боши», «машина»/. Синалувчига бу қисмлардан нима ясаш кераклиги айтилмайди. Топшириқни тўғри бажариш ва кетган вақтга боғлиқ ҳолда синалувчига баҳо қўйилади.

14. Рақамларни шифрлаш субтести. Кўриш-ҳаракат малакаларни ўзлаштирганлик даражасини аниқлашга мўлажалланган. Топшириқ ҳар бир рақамнинг тагида катакчага уларга мос белгини ёзишдан иборат. Бажариш вақти 120 сония. Тўғри шифрланган рақамлар сони – синалувчининг баҳосига тенг бўлади. Дастлаб «А»шакл, сўнгра «В» шакл кўрсатилади.

15. Лабиринтлар субтести. Бу йўналишига кўра II субтестга ўхшайди. 9 та лабиринтни ўз ичига олади, «чиқиш» вақти ҳисобга олинади.

WISC методикасида қўшимча субтестлар /«рақамларни эслаб қолиш» ва «лабиринтлар»/ топшириқнинг асосий гуруҳлари билан бирга ўтказилиши мумкин. Бу ҳолда интеллект коэффиценти IQ/ни аниқлашда уларнинг кўрсаткичлари ҳисобга олинади.

Тест натижаларини қайта ишлашда вербал ва новербал субтестларнинг ҳар бири бўйича олинган баллар йиғиндиси топилади. «Олинган» бални шкала балларига айлантириш жадвалига мувофиқ ҳар бир алоҳида субтестларни бажариш натижаларининг стандарт баҳоларини олиш мумкин «Олинган» баллар йиғиндиси бўйича /тестнинг алоҳида вербал ва новербал қисмлари бўйича/ ва жадвалдаги натижалар бўйича IQ-вербал шкала баҳолари, IQ-новербал шкала баҳолари ва умумий IQ кўрсаткичлари аниқланади. Векслер тести бўйича IQ кўрсаткичлари талқини ёш меъёрларини ҳисобга олган ҳолда ўтказилади. 1963 йилда 4-6,5 ёшли болаларнинг интеллектини текшириш учун шкала ишлаб чиқилди. /Wechsler Preschool and Primary Scale of intelligence, WPPSI/. Интеллект шкаласининг бу варианты, бизнинг мамлакатимизга мослаштирилмаган.

WPPSI шкаласи субтестларининг таркиби куйидагича:

Вербал субтестлар:

1. Билимдонлик
3. Сўз бойлиги
5. Арифметика
7. Ўхшашини топиш
9. Тушуниш
11. Гаплар (ўхшаш)

Новербал субтестлар

2. Ҳайвон уйи
4. Расмларни тугатиш
6. Лабиринтлар
8. Геометрик схемалар
10. Косс кубиклари

«Ҳайвон уйи» субтести рақамларни шифрлаш субтестига ўхшайди. Бу топшириқни бажаришда болага кучук, жўжа, балик ва мушук тасвирланган карта кўрсатилади. Картанинг юқори қисмида турли рангдаги цилиндр расмча – калит /ҳайвон уйи/ жойлаштирилади. Бола расмларга мос ҳайвон уйларини қўйиб чиқиши керак. Болага топшириқни тўғри бажарганига ва кетган вақтга боғлиқ равишда баҳо қўйилади.

«Геометрик схемалар» субтестида рангли қаламлар ёрдамида 10 та содда тасвирни чизиш керак.

«Гаплар» субтести сонлар қаторини такрорлаш субтестига ўхшайди. Синалувчи экспериментарторнинг орқасидан айтилган гапларни такрорлаши керак.

WISC, WPPSI шкаласи субтестлари биргаликда интеллект функциялари хусусиятлари ҳақида, турли омиллар таъсирида уларнинг ривожланиш хусусиятлари ҳақида билиб олиш имконини беради (18-жадвал).

Векслер шкаласи субтестлари ёрдамида аникланадиган интеллектуал функциялар

Субтест	Ўрганилаётган функция	Натижага таъсир этадиган омил
Билимдонлик	Хотирада материални узок вақт сақлаш. Тажрибанинг мавжудлиги ва ассоциациялари	Маданий муҳит, кизиқишлар
Зийраклик	Мавҳум тафаккур. Билимларнинг мавжудлиги, тушунчаларнинг шаклланганлиги	Маданиятли мулоқат қилиш қонуният. Реал вазиятларга муносабат. Диққат ҳажми
Арифметика	Хотирада арифметик амалларни сақлаш	Асосий арифметик амалларни эгаллаш мумкинлиги
Ўхшашини топиш	Алоқалар, ўзаро боғланишлар таҳлили, вербал тушунчаларнинг шаклланганлиги	Маданиятли мулоқат қилиш
Сўз бойлиги	Нуткнинг ривожланганлиги, тушунчаларнинг шаклланганлиги	Маданиятга аралашиниш имконияти
Сонли қаторлар	Тез қайта эсга тушириш, эшитиш образлари	Диққат ҳажми
Расмлар кетма-кетлиги	Муносабатларни кўриб идрок этиш	Маданиятга аралашиниш имконияти
Етишмаётган қисмлар	Кўриш идроки, анализ. Кўриш образлари	Атроф-муҳитни идрок қилиш тажрибаси
Фигуралар яшаш	Кўриш идроки, синтез. Кўрув ҳаракат таҳлили	Ҳаракат фаоллиги ва аниқлиги
Косс кублари	Шаклни идрок қилиш, кўриш идроки, анализ	Ҳаракат фаоллиги даражаси. Рангли кўриш даражаси
Шифрлаш	Тез идрок қилиш, кўриш образлари	Ҳаракат фаоллиги даражаси

Синалувчи ақлий тараққиёт даражасини аниқлашда IQнинг охириги натижаси эмас, балки ҳар бир алоҳида олинган субтестлар бўйича олинган натижаларни ҳам таҳлил қилиш катта аҳамиятга

эга бўлади. Шу билан бир вақтда умумий хулоса тузишда, алоҳида субтестлар бўйича олинган натижаларнигина эмас, бошқа методикалардан олинган натижаларни ҳам ҳисобга олиш зарур.

11.2. Умумий зийраклик субтести

№ 2 СУБТЕСТ САВОЛЛАРИ.

1. Биз нима учун кийимларни ювамиз?
2. Нима учун поезднинг мотори / ҳаракатлантиргичи/ бор?
3. Агар сиз кўчада адреси ёзилган, марка ёпиштирилган, ёпик елимланган хат жилд /конверт/ ни топиб олсангиз, нима қилар эдингиз?
4. Инсонлар нима учун ёмон улфатлардан қочишга ҳаракат қилади?
5. Кино ёки театрда ўтирганингизда, ёнғинни сезиб қолдингиз, сиз нима қиласиз ?
6. Режалаштириш нима учун керак?
7. Қуйидаги ифода нимани англатади? «Темирни иссиғида бос»
8. Нима учун Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ўсмирларнинг иш куни қискартирилган?
9. Агар сиз кундузи ўрмонда адашиб қолсангиз, ўрмондан чиқиб олиш учун қандай йўл тутардингиз?
10. Нима учун гаранг бўлиб туғилган болалар одатда гапира олмайдилар?
11. Нима учун кишлоқдагига нисбатан, шаҳарда ҳаво ёмон?
12. Нима учун давлат 17 ёшгача никоҳдан ўтиш учун рухсат бермайди?
13. Қуйидаги ифода нимани билдиради? «Жўжани кузда саянайдилар»
14. Қуйидаги ифода нимани билдиради? «Битта қалдирғоч келгани билан баҳор бўлмайди».

11.3. Сўз бойлиги субтести

Кўрсатма: «Баъзи сўзларнинг мазмунини тушунтириб беринг. Бу сўз қандай маънони билдиради?». Бу усулни ҳамма сўзлар учун қўлланг. Тўртинчи сўздан бошланг. /қиш/, агар синалувчи жавоб беришга кийналса, биринчи сўз кроватдан бошланг. Агар 4-8

сўзларнинг ҳар бири 0 балл билан баҳоланса, зудлик билан 1,2,3, сўзларни текширинг. Кейин 8,9 сўзларни ўқиб эшиттиринг. Бу иш-ни 5 та кетма-кет уринишлар бажарилмагунча давом эттиринг.

Тез илғаб оладиган интеллектуал синалувчиларга 3 чи ёки 4 чи сўздан кейин расмий савол ёки кўрсатмани айтмаслик ҳам мумкин, фақат сўзларни бир хил аниқ айтиш керак. Баъзан синалувчи тушунмаган ҳолда тадқиқотчи бундай дейиши мумкин: «бу ҳақида менга тўлиқроқ гапириб беринг» ёки «тўлиқроқ тушунтириб беринг». Тадқиқот кетма-кет 5 та муваффақиятсизликдан сўнг, жавоблар 0 балл билан баҳолангандан сўнг тўхтатилади. Баҳолаш 1- 2 саволларнинг ҳар бири 2 ва 0 баллар билан баҳоланади. 1-3 саволлар берилмаган синалувчиларга 3 балл қўйилади. Максимал баҳо — 80.

Баҳолаш мезонлари ва тўғри жавобларнинг мезонлари. Умуман сўзнинг ҳар бир тўғри маъноси қабул қилинади, бунда таъриф гўзал бўлишига унчалик эътибор берилмайди. Лекин унчалик тўғри бўлмаган таъриф, баҳони туширади.

ЭСИНГИЗДА ТУТИНГ !!! Келтирилган мисоллар жавобларнинг барча вариантларини қамраб олмайди ва баъзи ҳолларда оригинал ўзига хос жавобга дуч келганда шахсий қарор қабул қилишга тўғри келади. Синалувчининг жавобларида сўз бойлигининг камлиги унинг жавобини баҳолашга таъсир этмаслиги керак !

Сўзлар тестини баҳолашнинг умумий тамойиллари қуйидагилар: 2 балл

1. Яхши синоним.

2. Сўздан асосий фойдаланиш

3. Сўзнинг асосий ёки бир неча хусусиятларига таъриф бериш.

4. Сўз мансуб бўлган туркумни умумий таснифлаш.

5. Бир неча тўғри тавсифий хусусиятларни баён этиш, уларнинг мажмуи сўзнинг маъносини тушунтиришга ёрдам беради.

1-балл - тўғри жавоблар, лекин маъносига кўра содда:

1. Тушунарсиз ёки аниқ бўлмаган синоним.

2. Сўзнинг тилда камдан-кам ишлатилиши.

3. Сўзнинг тилда ишлатилиши мумкин бўлган мисоли.

0 – балл - нотўғри жавоблар, саволларни аниқ тушунмаслик, хатто тадқиқотчи такорлангандан сўнг ҳам.

Мисоллар:

1. Кровать.

2. -Одамлар ухлайдиган ёки дам оладиган мебель қисми.

0- темир нарса,... ёғочдан ҳам бўлади... оёқлари бўлади...

3. Кема.

2- сувда ёки ҳавода одамларни ёки юкларни ташийдиган қурилма /техник мослама/ пароход, кема, транспорт тури...

0- одамлар унга ўтиради... у нарсаларни ташийди...

3. Пул.

1- умумий эквивалент... унга ҳамма нарса сотиб олса бўлади...

0- коғоздан... катта, турли рангда... .

4. Қиш.

2- йилнинг совуқ фасли ... мавсум... йилнинг куз ва баҳор оралиғидаги фасли.

1- совуқ ҳаво мавсуми: йил фасли... совуқ.

0- иқлим... ҳаво ўзгаради ёзнинг тескариси.

5. Тузатиш.

2-яшаш ... янгилаш ... қайта тиклаш ... дастлабки ҳолатига келтириш ...синганни тўғрилаш...

1- қандайдир аниқ нарсани тўғрилаш: стулни тузатиш... нимадир синиб қолганда тўғрилашингиз керак.

0- қайтадан қилиш. ...жойига қўйиш..

6. Нонушта

2- биринчи овқатни ейиш... эрталаб ейиладиган овқат ... эрталабки овқат.

1- овқатланиш ...овқат... ейиш... биз ейдиган нарса.

0- овқатнинг аниқ тури: тухум сут ...чай... кофе.

7. Фабрика.

2- енгил саноат корхонаси ...завод... ташкилот... моддий бойликлар яратиладиган ташкилот.

1- одамлар газлама чиқарадиган жой... у ерда маҳсулот ишлаб чиқарилади. ...у ерда одамлар ишлайди.

0- ҳаммага керак... эрталаб у ерга боришади.

8. Деталь.

2- бутуннинг қисми... қандайдир тузилманинг қисми... ниманингдир қисми... дастгоҳда ишлов бериладиган маҳсулот...

1- дастгоҳнинг /механизмнинг/ қисми... қисми... ярим маҳсулот

0- нарсаларга керак бўлади... ..бажарилган нарса.
..ниманидир ишлаб чиқиш

9. Мажлис

2- митинг... анжуман... маълум системага мос равишда ташкилий учрашув ...кенгаш... кўпчилик одамларнинг маслаҳатлашиши... қандайдир муаммоларни ҳал қилиш учун одамларнинг уюшган йиғилиши.

1- ўқувчиларнинг уюшган учрашуви... нима ҳақидадир баҳслашишади ва ниманидир муҳокама қилишади... одамлар ниманидир ҳал қилишга йиғилишади.

0- халқнинг маълум қисми ...жуда кўп одамлар... инсонлар...

10. Яширмоқ.

2- бекитмоқ... сир сақламоқ... ҳеч кимга айтмаслик ...яширин сақламоқ... панага олмоқ.

1- ниманидир яширишга уринмоқ... ўзи билган нарсаларни бошқаларга билишга йўл қўймаслик, ниқобламоқ... кўрсатмаслик...

0- ниманидир... кимдандир... ҳеч ким билмасин... ҳақиқатни айтиш мумкин эмас.

11. Улкан.

2- жуда катта... баҳайбат ...

1- катта ...катта... ҳажмдаги...

0- кичик бўлмаган... уй...

12. Шошилмоқ.

2- ошиқмоқ... тез бажармоқ... ҳаракатни, ишни, тезлатмоқ... тез қилмоқ

1- тез - ... яқин ... чопмоқ ... тез ишламоқ ...

0- кечикмоқ ... кечикаётганда, доимо шошилади.

13. Ҳукм.

2- сўнгги қарор ... суд ҳукми ...хулоса ... ҳуқуқий акт.

1- жазолаш ... жазолади ... маҳкум.

0- қамоқ ...

14. Бажармоқ.

2- раҳбарлик қилмоқ ... ташкил қилмоқ... тузатмоқ ... тартиб ўрнатмоқ ... мос қилмоқ.

1- ишни, машинани бошқармоқ ... ҳаракатни бошқармоқ ... ўрнатмоқ ... жойини алмаштирмоқ...

0- лавозимига кўра ниманидир буюрмоқ ... йўл кўрсатмоқ... йўналтирмоқ.

15- Бошламоқ.

2- киришмоқ ... ишга киришмоқ ... ниманидир бошидан қилмоқ...

1- қандайдир ишни қилмоқ ... қабул қилинмоқ...

0- дарсларнинг бошланиши ... ҳаракатнинг бошланиши.

16. Ўйламоқ.

2- фикрламоқ ... ҳар томонлама таҳлил қилмоқ ... ўйлаш, ... мулоҳаза қилмоқ ...

1- режа тузиш ... режалаштириш, ... ўрганмоқ, ... ниманидир устида ишламоқ.

0- секин фикрламоқ ... савол ... интилоқ ... хавотирланмоқ...

17. Ғор.

2- Табиатдаги табиий чуқурлик ... ердаги табиий чуқурлик ... тоғ ичидаги тешик ... қадимги одамларнинг яшаш жойи.

1- Тешик ... қандайдир чуқурлик ... ердаги хона ... тоғдаги тешик ... тоғдаги бўш жой.

0- тошлардан қурилган қурилма ... совуқдан сақланиш мумкин бўлган жой ... тоғдаги жой.

18. Белгиламоқ.

2- шартли белгилар билан белгиламоқ... ниманидир аниқлаш учун белги киритмоқ ... ниманидир белгилар билан белгиламоқ... белгилар билан аниқламоқ ... аҳамият бермоқ.

1- айтмоқ ... қандайдир тасвирламоқ ... ҳарфлар билан кўрсатмоқ ёки ниманидир режада белгиламоқ ... ном бермоқ

0- безамоқ ... нима қаердалигини билиб олмақ...

19. Уйники.

2- уйга тегишли нарсалар ... хонаки ўргатилган ... уй шароити-да тарбияланган ... қўлда ясалган.

1- шинам ... уй ҳайвони ... ўзиники...

0- ўзи қилган ... уйдаги иш ...

20. Сарфламоқ.

2- Кетказмоқ... фойдаланмоқ ... ишламоқ ... истеъмол қилмоқ

1- йўқотмоқ... камаймоқ.

0- пул ... ниманидир сотмоқ...

21. Тугатмоқ.

2- охири, тамомламоқ, ... охирига келмоқ... тўхтамоқ ... ишни охирига етказмоқ... тугалламоқ.

1- давом эттирмаслик ... охирида тугатиш.

0- ишни ... ишни ташламоқ.

22. Тўсқинлик қилмоқ.

2- ҳалақит бермоқ... йўлини тўсмоқ... тўсиқ... тўсмоқ, нимага-
дир қарши бормоқ.

1- йўл бермаслик ... ўтишга қўймаслик... ушлаб қолмоқ.

0- тесқарисини қилмоқ, ... таъқиқламоқ.

23. Афсусланиш.

2- ишининг нотўғрилигини англамоқ... хатосини тан олмоқ...
айбини тан олмоқ... виждони қийналмоқ.

1- тан олиш ... инсон ишидан афсусланди ...

0- хато қилмоқ - хатони тан олмоқ

24. Муқаддас жой.

2- мачит... худога илтижо қиладиган жой ...

1- муқаддас жой

0- бино ... уй ... қадимий ҳайкал... хона ...

25. Тенги йўқ.

2- ҳеч ким билан таққослаб бўлмайдиган ... ўхшаши йўқ...
бебаҳо ... ҳеч кимга ўхшамайдиган.

1- ҳаммадан яхши... энг аъло ... бетакрор... сифати бўйича...
ким биландир солиштириш қийин.

0- чегараси йўқ... буюк ... чиройли ... ўзига хос.

26. Рози эмас.

2- берилмайдиган... ҳеч нарса билан келишмайдиган ... ўз
хуқуқини талаб қиладиган... қаршилиқ кўрсатадиган...

1- ўзини хафа қилмайдиган... тўсқинлик қилувчи ... нимадир
килишга ҳалақит берувчи...

0- ўзидан соқит қилмоқ ... уришишда ёки суҳбатда ... ғалаба
қилувчи...

27. Кулфат

2- бахтсизлик... ҳалокат... бахтсиз ҳодиса.

1- ҳалокатга учраган одам... очлик ... қурғокчилик...

0- табиий офат... урилиш...

28. Барқарор.

2- мустаҳкам ... тиришқоқлик... характернинг иродавий хисла-
ти... характер кучи ... ўз фикрида қатъий турадиган... инсон хулқ
атвори....

1- Мардлик... эпчиллик... ўз фикрида қолмоқ...

0- ботирлик... қатъийлик.

29. Бино.

2-уй, ... курилма ... архитектура курилмаси ... курилиш.

1- курилманинг махсус типи... махсус типдаги курилиш... бошпана...

0- уйга ўхшаш муассаса.

30. Ачинмоқ.

2- бошқага ҳамдардлик... ҳамдардлик... ўзганинг бахтсизлиги-га фикр билдирмоқ... ўзганинг бахтсизлигини тушуниш.

1- ўзгани тушуниш, тинчлантирмоқ... ҳиссиёт.

0- ким ҳақидадир ғамхўрлик қилмоқ... инсонга ачинмоқ... инсонни руҳий тушунмоқ.

31. Сезиларли.

2- билинарли ... бармоқлар билан ҳис қилмоқ

1- ушласа бўладиган, сезса бўладиган

0- совуқ... таққосланадиган.

32. Кучли.

2- ботир, ... кўркмас... ҳеч нарсадан кўркмайдиган

1- қатъий, ғалабага ишонадиган

0- уришадиган... кўрқинчли

33. Периметр.

2- учбурчакнинг барча томонлари йиғиндиси ... ташқи тушунча

1- геометрик тушунча

0- радиус

34. Ваҳимали.

2- ёмонликдан /кулфат, бахтсизликлардан/ хабар бермоқ... ёмонликдан хабардор қилмоқ...

1- кўрқинчли... даҳшатли... нимадир кўрқинчли...

0- жуда жahlдор... яхши эмас... қасоскор... ёмонликни эслаб қолиш...

35. Баландпарвоз гаплар.

2- узун нутқ-узун ибора... чуқур маъноли ибора... катта ибора...

1- сўзнинг кўплиги... нутқ... сўзлар қатори...

0- цитата. ..нутқдан кўчирма. ..

36. Тикиштирмоқ.

2- мажбур қилмоқ... керакмас нарсалар билан тўлдирмоқ... йўлга тўкиб қўймоқ,...

1- йўлни тўсмоқ... нарсаларни тўкмоқ...

0- жойни эгалламоқ... девор билан тўсмоқ... ..

37. Кўчирмачилик /плагиат/

2- маънавий қадриятлар дунёсида ўғрилиқ... ўзгаларни асарларини ўзиники қилиб олиш... бошқаларни меҳнатидан /ғояларидан/ фойдаланиш... кимнингдир исмидан фойдаланиш... уни ўзиники қилиб олиш...

1- ўзлаштирилган сўз... ўғрилаш... ёки кимнингдир ғоясидан, ишидан фойдаланиш...

0- ўғрилиқ ҳамма жойда... ўзгаларнинг меҳнатини ўғирлайдиган одам...

38. Санчмоқ.

2- тешик қилмоқ... суқмоқ... орасидан ўтмоқ... туйнук қилмоқ

...

1- ўткир нарсани киргизмоқ... пичоқ билан /тез/ уриш...

0-

39. пародия /ўхшатиш/.

2- адабий жанр... кулдириш... мақсадида ҳажвий тақлид...

1- ниманидир кулгили нарса қилиш ҳазил... тақлид...

0-

40. Хотиржам

2- мувозанатли... тинч... оғир

1- кам ҳаяжонланадиган киши... ўзига ишонадиган... характер хислати...

0- ўз соғлиғини сақлайдиган... яхши одам... бақирмайди...

11.4. Айзенк вербал тести

Кўрсатма: «Топширикни бажариш учун сизга 30 дақиқа вақт берилади: бир топширик устида узоқ ўйланманг. Топширикни еча олмасангиз, яхшиси кейингисига ўтинг. Лекин дарров таслим бўлманг, озроқ уриниб кўрсангиз, кўпчилик топшириқларни ечишингиз мумкин. Топширик ҳақида ўйлаш ёки уринишдан воз кечиб, кейингисига ўтишни ўзингиз ҳал қилинг. Эсингизда тутингки, топшириқларнинг кейинги сериялари умуман қийинлашиб боради. Ҳар бир одам берилган топшириқларнинг бир қисмини ечиши мумкин. Лекин 30 дақиқада ҳеч ким ҳаммасини еча олмайди.

Топширикларнинг жавоби бир сон, ҳарф ёки сўз бўлиши мумкин. Баъзан бўлиши мумкин бўлган имкониятлардан танлашга тўғри келади, баъзан жавобни ўзингиз ўйлаб топишингиз керак. Жавобни кўрсатилган жойга ёзинг. Агар сиз топширикни еча олмасангиз, уни таваккал қилиб ёзманг. Сизда бирор фикр туғилиб, тўғрилигига ишонмасангиз жавобни ёзиб кўринг. Тестда чигал топшириклар йўқ, лекин ҳар гал бир неча жавобларни қараб чиқишга тўғри келади. Топширикни ечишга киришишдан олдин, сиздан нима талаб қилаётганлигини тушуниб олинг. Сиз топширикни тўғри тушунмасдан уни ечишга киришсангиз, вақтингизни бекорга ўтказган бўласиз».

1. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан бир хил сўзни топинг:

КЎРКАМ/. . . . /ЧИРОЙЛИ

2. Нуқталар ўрнига шундай сўз топингки, у биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўлсин.

ДИ/. . . / НА

3. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўйринг:

АРУЧҚ

ЛААҚМ

ТУГУРГ

ТОКИБ

4. Қуйидаги барча сўзлар учун умумий қўшимча топинг;

Э

ТЕ

СЕ

ЭР/. . . /

СО

БЕ

5. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатдан қарама-қарши сўзни топинг:

ХАЁЛИ/. / ИБОЛИ

6. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

КОП/. . . / ЗОР

7. Анаграммани ечиб, ортиқчаа сўзни ўчириг:

НАСЖАР

РАСДОР

АЛВИЕ
РАСВРА

8. Қуйидаги сўзлар билан бошланадиган умумийликни топинг:

ЛИ
/...../ КОР
ЗОР

9. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жихатдан қарама-қарши сўзни топинг:

БАДБАШАРА /...../ ХУНУК

10. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

ҚА /.../ ПОЧКА

11. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

УРТУБГ
ЛУБУБЛ
УҚТОВ
УТХУМ

12. Қуйидаги сўзлар билан бошланадиган умумийликни топинг:

САПСАР
ЗОР
ЛИ
/.../ ЖАҲОН
МИРА

13. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган умумийликни топинг:

БОЛ /.../ РОҚ

14. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан қарама-қарши сўзларни топинг:

ДОВДИР /...../ АНҚОВ

15. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

НРИАДМНА
РАОН
ПАЛЕНИС
СЁҚИТ
УМХРО

16. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

17. Куйидаги сўзлар учун умумий кўшимчани топинг:

Д

С

Қ

Ж

Н /.../

Х

К

ЭС

ОМ

18. Ортикча сўзни ўчиринг:

ИБШАФАН

ДИРҒОҚАЧЛ

МУЧҚУЧ

НАЗҒЗИОҒ

АИМУСЧ

19. Барча сўзлар учун умумий кўшимчани топинг:

Д

Қ

С

Т

Х /.../

Н

Ж

Б

З

Ф

20. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан бир хил бўлган сўзни топинг:

ЮРТ /...../ДИЁР

21. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган кўшимчани топинг:

ҚОШ /.../БОЛ

22. Анаграммани ечиб, ортикча сўзни ўчиринг:

ХОРУБО

ДАСАҚАМНР

АНТИЛЛ

ҒАРОФАН

23. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан бир хил сўзни топинг:

АНГЛАМОҚ / / УҚМОҚ

24. Барча сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

ДУ

ҚА / . . /

МО

СЕК

25. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

КОС / . . / КВА

26. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

АЛЯЛ

ОДШАЗХ

МАРБАЙ

ОНДАНМА

СРА

27. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан бир хил сўзни топинг:

СОЗАНДА / / МУСИҚАЧИ

28. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

Ҳ / / ЧА

29. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

МЕКСИ

ВШИРА

ЧИАНҚИВОЛ

АЛҚАМ

30. Қуйидаги сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

М

Қ

Т / . . /

Б

Ш

31. Қуйидаги сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

БАТ

КАР

ОИЙ

/.../ РЎЗ

ҚИРОН

БАҲОР

32. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан бир хил сўзни топинг:

ЭҲТИЁТ ҚИЛМОҚ / / АРДОҚЛАМОҚ

33. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

ФАР / . . / СОРА

34. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

КЕРТЮМОПЬ

КЙЛЎАК

ЕВТОЗЕЛИР

ДВИЕОНАГМИФОНТО

35. Қуйидаги сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

ДИН

ША

(. .) НА

МОМО

ҚИЗ

36. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

ҲО / . . / АПЧА

37. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

НЙЕБУРИ

ЙОРОИФБ

БОБОХОУЕВНО

ВЯСАСЙИ

ВИЙАНО

38. Қавсдан ташқаридаги сўзлар учун умумийликни топинг:

КИЕВ /...../ ДУШАНБЕ

39. Қуйидаги сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

ЗИМ

ЖОТ

ЗИР

МАТ

СИБ
/.. / ФАС
ХОР
ВБАТ
БИРА

40. Қавсдан ташқаридаги сўзларга маъноси жиҳатидан қарама-қарши сўзни топинг:

БЕЗОВТА БЎЛДИ /...../ КЎЗИ ТЎРТ БЎЛДИ

41. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

Э /.. / ИЯ

42. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

ЗПИЛЯ

НОРАЙХ

ПУТЛСАРАС

ТИЖОЗЎРОХ

ФАБАНИШ

ЛУГЎҚОНҚ

ТРИГЛУА

43. Қавсдан ташқаридаги сўзлар учун умумийликни топинг:

ГАЗ / / СУЮҚЛИК

44. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган қўшимчани топинг:

ЭЛ /... / А

45. Барча сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

САР

НАР

/... / РОҚ

ТАР

ТМАС

46. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

ФНИЛЕД

УКАЛА

ТКИ

ЙЛАКАЛ

47. Барча сўзлар учун умумий қўшимчани топинг:

Н
Б
Л
К /.../
Т
Х

48. Биринчи сўзнинг охири, иккинчи сўзнинг боши бўладиган кўшимчани топинг:

ЛО /. . / НИ

49. Куйидаги сўзлар учун умумийликни топинг:

Қ

Н /.../

С

50. Анаграммани ечиб, ортиқча сўзни ўчиринг:

КАМИА

ЛХОА

ҒАТО

ЛАКИТ

МААМ

КАЛИТ

1. Гўзал.
2. Ван.
3. Гугурт /қолган сўзлар ўқув қуроллари: ручка, қалам, китоб/.
4. Кин.
5. Уятсиз.
6. Ток.
7. Алиев /қолган сўзлар исмлар: Санжар, Сардор, Сарвар/.
8. Пахта.
9. Чиройли.
10. Лам.
11. Тухум /қолган сўзлар: бургут, булбул, товук/.
12. Гул.
13. Та.
14. Зийрак.
15. Ёстиқ /қолган сўзлар мевалар: мандарин, апельсин, анор, хурмо/.

16. Хўр.
17. Он.
18. Бинафша /қолган сўзлар қушлар: калдирғоч, чумчук, зағизғон, мусича/.
19. Ил.
20. Ватан.
21. Иқ.
22. Таллин /бошқа сўзлар Ўзбекистон шаҳарлари: Бухоро, Самарқанд, Фарғона/.
23. Тушунмоқ.
24. Тор.
25. Мос.
26. Мадонна /қолган сўзлар гуруҳлар, Ялла, Шаҳзод, Байрам, Аср/.
27. Машшоқ.
28. Айвон.
29. Қалам /қолган сўзлар гап бўлаклари: кесим, равиш, аниқловчи, ҳол/
30. Ош.
31. Нав.
32. Сақламоқ.
33. Рух.
34. Кўйлак /қолган сўзлар: компьютер, телевизор, видеомагнитофон/.
35. Ой.
36. Зир.
37. Охунбобоев /қолган сўзлар мутаффақкирларни билдиради: Беруний, Форобий, Яссавий, Навоий/
38. Пойтахт.
39. На.
40. Кутмади.
41. Сон.
42. Ялпиз /қолган сўзлар гуллар: райхон, гулсапсар, тожихўроз, бинафша, кўқонгул, атиргул/.
43. Жисмларнинг ҳолати.
44. Севар.
45. Қай.
46. Лайлак /қолганлари сувда юради: дельфин, акула, кит/.

47. Ола.
48. Чин.
49. Одир.
50. Калит /қолган сўзлар: амаки, хола, тоға, амма/.

11.5. Мактаб ақлий тараққиёти тести /Матт/

Бу методика М.К.Акимова, Е.М.Борисова, В.Т.Козлова, Г.П.Логинова томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, ўсмирларнинг интеллектуал даражасини аниқлашга мўлжалланган.

I ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИНГ ТАВСИФИ ВА МИСОЛЛАРИ

Топшириқ савол характеридаги гаплардан тузилган. Уларнинг ҳар бирида бир сўз етишмайди. Сиз келтирилган 5 та сўзлардан берилган гапга тўғри келадиган сўзнинг тагига чизишингиз керак. Фақат бир сўзнинг тагига чизишингиз мумкин.

Мисол:

Биография ва сўзлари маъноси жиҳатидан бир хил ҳисобланади.

а) тасодиф, б) қаҳрамонлик, в) таржимаи ҳол, г) юриш, д) ёзувчи.

«Таржимаи ҳол» сўзи тўғри келади, шунинг учун унинг тагига чизилган.

Кейинги мисол:

Салбий сўзига сўзи қарама-қарши бўлади?

а) муваффақиятсиз, б) жанжалли, в) муҳим, г) тасодифий, д) ижобий.

Бу ҳолда тўғри жавоб «ижобий» сўзи бўлади, унинг тагига чизилган.

I ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. Исм ва отасининг исми бош ҳарфлари деб аталади?

а) туғро/ исм ва фамилия бош ҳарфларини бирлаштириб ишланган безак/, б) инициал, в) афтограф, г) индекс, д) анаграмма.

2. Инсонпарвар – бу

а) ижтимоий, б) одамий, в) касбий, г) босқинчи, д) менсимаслик.

3. Табиатга ва жамиятга қарашлар системаси?

а) орзу, б) баҳо, в) дунёқараш, г) онг-билим даражаси,
д) хом ҳаёл.

4. Демократия ва сўзлари маъносига кўра бир хилдир.

а) ҳокимиятсизлик, б) якка ҳокимиятчилик, в) халқ ҳокимияти,
г) авлод, д) синфлар.

4. Ўсимлик навларини ва ҳайвонларнинг энг яхши зотларини
билиш ҳақидаги фан деб аталади.

а) бионика, б) химия, в) селекция, г) ботаника,
д) физиология.

5. Китоб, доклад, лекциянинг мазмунини қисқартириб ёзиб
олиш бу дир.

а) сатр боши, б) цитата, в) бўлим, г) почта, д) конспект.

6. Кўп ўқиганлик чуқур ва кенг билим бу - дир.

а) зиёилик, б) тажрибалилик, г) талант, д) ўзини ҳаммадан
юқори қўйиш.

7. Атрофга актив иштирокнинг ва қизиқишнинг йўқлиги бу
..... дир.

а) ақлга мувофиқлик, б) сустлик, в) сезгирлик,
г) қарама-қаршилик, д) раҳмсизлик.

8. Инсон ҳаёт ва фаолиятининг қандайдир соҳасига тегишли
қонунларнинг тўплами деб аталади?

а) резолюция, б) қарор, в) анъана, г) кодекс, д) лойиҳа.

9. Иккиюзламачи (мунофиқ) тушунчасининг қарама - қаршиси
..... тушунчаси бўлади.

а) софдил, б) зид, в) калбаки, г) хушмуомала, д) довжорак.

10. Агар баҳс ўзаро ён бериш билан тугаса, у ҳолда
ҳақида гапирилади.

а) муроса, б) мулоқот, в) бирлашиш, г) музокара, д) қарама-
қаршилик.

11. Этика – бу ҳақидаги таълимотдир.

а) психика, б) ахлоқ, в) табиат, г) жамият, д) санъат.

12. Бир хил тушунчасига тушунчаси қарама -
қарши бўлади.

а) айнан ўхшаш, б) ягона, в) ҳайбатли, г) ҳар хил, д) алоҳида.

13. Тобеликдан, хурофотдан халос бўлиш, ҳуқуқларда тенг
бўлиш – бу дир

а) қонун, б) муҳожирлик, в) нуқтаи назар, г) ҳаракат,
д) озодлик.

14. Оппозиция – бу дир.

а) қарши ҳаракат, б) розилик, в) фикр, г) сиёсат, д) ечим.

15. Цивилизация – бу дир

а) формация, б) узоқ ўтмиш, в) ишлаб чиқариш, г) маданият, д) мулоқот.

16. Устунлик ва сўзлари маъносига кўра бир хилдир.

а) кашфиёт, б) ғоя, в) сайлов, г) биринчилик, д) раҳбарлик.

16. Иттифок – бу дир.

а) рақобат, б) сиёсат, в) душманлик, г) узилиш, д) бирлашиш.

17. Альтруизм ва сўзлари маъносига кўра бир хилдир.

а) инсонпарварлик, б) ўзаро муносабат, в) хушмуомалалик, г) эгоизм, д) одоблилик.

18. Тараққиётга ишончсизлик билан қарайдиган одам ҳисобланади.

а) демократ, б) радикал, в) консерватор, г) либерал, д) анархист.

2 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Қоғознинг чап қисмига ёзилган сўзлар берилган 4 сўздан маъносига кўра тўғри келадиган сўзни, яъни синонимни танлаш керак.

Мисол:

Аср – а) юз йил, в) ҳодиса, г) тараққиёт. Тўғри жавоб «юз йил», шунинг учун тагига чизилган.

Кейинги мисол:

Прогноз – а) об-ҳаво, б) хабар, в) олдиндан айтиш, г) сабаб. Бу ерда тўғри жавоб «олдиндан айтиш», унинг тагига чизилган.

2 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. Илғор – а) заковатли, б) олдинги, в) эпчил, г) қолюқ.

2. Бекор қилиш – а) имзо чекиш, б) йўқ қилиш, в) хабар, г) кейинга қолдириш.

3. Олий мақсад – а) хаёл, б) келажак, в) донишмандлик, г) барқарорлик.

4. Далил – а) исбот, б) мослашув, в) баҳс, г) ибора.
5. Афсона – а) қадимий, б) ижод, в) ривоят, г) фан.
6. Ахлоқсизлик – а) барқарорлик, б) қийин, в) ривоят, г) беахлоқ.
7. Анализ – а) фактлар, б) таҳлил, в) танқид, г) малака.
8. Эталон – а) нусха, б) шакл, в) асос, г) намуна.
9. Думалоқ – а) чўзинчоқ, б) шарсимон, в) бўш, г) ҳажми.
10. Социал – а) одат тусига кирган, б) озод, в) ривожлантирилган, г) ижтимоий.
11. Гравитация – а) тортишиш, б) итариш, в) вазнсизлик, г) кўтариш.
12. Тез таъсирланадиган – а) шеърӣ, б) сезгир, в) қувноқ, г) ажойиб.
13. Экспорт – а) сотиш, б) товарлар, в) четга мол чиқариш, г) савдо.
14. Самарали – а) зарур, б) таъсирли, в) довюрак, г) ўткир.
15. Ахлоқ – а) этика, б) тараққиёт, в) қобилият, г) хулқ.
16. Ўзгартирмоқ – а) ишламоқ, б) кузатмоқ, в) ўрганмоқ, г) турламоқ.
17. Радикал – а) кескин чора-тадбирлар кўриш тарафдори, - а) туб, б) жавоб, в) охириги, г) қолақ.
18. Салбий – а) муваффақиятсиз, б) ёлғон, в) манфӣ, г) эҳтиётсиз.
19. Аграр – а) маҳаллий, б) хўжалик, в) ер, г) деҳқон.

3 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга учта сўз берилади. Биринчи ва иккинчи сўз ўртасида аниқ боғлиқлик бор. Учинчи ва беш сўздан бири билан ана шундай боғлиқлик бор. Сиз ана шу сўзнинг тагига чизишингиз керак.

Мисол:

Қўшиқ: композитор = самолёт:?

а) аэропорт, б) учувчи, в) конструктор, ёқилғи, д) қирувчи.

Тўғри жавоб, «конструктор», шунинг учун унинг тагига чизилган.

Кейинга мисол:

Яхши: ёмон = кун:?

а) куёш, б) тун, ҳафта, г) чоршанба, д) бир-кеча кундуз. Бу ер-да тўғри жавоб «тун», шунинг учун унинг тагига чизилган.

3 ТОПШИРИҚЛАР ТҶУПЛАМИ

1. Феъл: тусламоқ = эга:?

а) ўзгартирмоқ, б) яратмоқ, в) фойдаланмоқ, г) турламоқ, д) ёзма

2. Совук: иссиқ = ҳаракат:?

а) инерция, б) тинч ҳолат, в) молекула, г) ҳаво, д) ўзаро ҳаракат.

3. Колумб: саёҳатчи = zilzila:?

а) биринчи бўлиб кашф этган, б) тоғ ҳосил бўлиш, отилиш, г) қурбонлик, д) табиий ҳодиса

4. Қўшилувчи: йиғинди = қўпайтувчи:?

а) айирма, б) бўлувчи, в) қўпайтма, г) қўпайтириш, д) сон.

5. Қулдорлик: буржуазия = қуллар:?

а) қулдорлик тузуми, б) буржуазия, в) қулдорлар, г) ёлланма ишчилар, д) асирлар.

6. Қирққулоқлар – споралар = қарағай:?

а) ғудда (шишқа), б) нина, г) ўсимлик, д) уруғ, е) қора қарағай.

7. Шеър: поэзия = ҳикоя:?

а) китоб, б) ёзувчи, в) повесть, г) гап, д) проза

8. Тоғлар: баландлик = иқлим:?

а) рельеф, б) ҳарорат, в) табиат, г) географик кенглик, д) ўсимликлар.

9. Ўсимлик: поя = хужайра:?

а) ядро (ўзак), б) хромосома, в) оксил, г) фермент, д) бўлиниш

10. Бойлик: камбағаллик = крепостной қарамлик:?

а) Крепостной деҳқонлар, б) шахсий эркинлик, в) тенгсизлик, г) шахсий мулк, д) феодал тузум.

11. Старт: финиш = муқаддима:?

а) сарлавҳа, б) кириш, в) энг юқори нуқтаси, г) ҳаракат, д) хотима.

12. Чақмоқ: ёруғлик = тортишиш ҳодисаси:?

а) тош, б) ҳаракат, в) оғирлик кучи, г) мезон, д) ер.

13. Ибтидоий жамоа тузуми: қулдорлик тузуми = қулдорлик тузуми:?

а) социализм, б) капитализм, в) қулдорлик, г) давлат,

д) феодализм.

14. Роман: боб = шеър:?

а) поэма, б) қофия, в) банд, г) вазн, д) жанр

15. Иссик: организм фаолияти = кислород:?

а) газ, б) сув, в) ўсимлик, г) тараққийёт, д) нафас олиш.

16. Фигура: учбурчак = жисмларнинг ҳолати:?

а) суюқлик, б) ҳаракат, в) ҳарорат, г) сув, д) молекула

17. Атиргул: гул = капиталистлар:?

а) эксплуатация, б) ишчилар, в) капитализм, г) синф, д) фабрика.

18. Атмосфера босимининг пасайиши: ёғин-сочин = антициклон:?

а) очик ҳаво, б) циклон, в) иқлим, г) намгарчилик,

д) метеорология хизмати

19. Тўғри бурчак: текислик = куб:?

а) фазо, б) қирра, в) баландлик, г) учбурчак, д) томони

20. Уруш: ўлим = хусусий мулк:?

а) феодаллар, б) капитализм, в) тенгсизлик, г) куллар,

д) крепостной деҳқонлар.

21. Сон: саноқ = феъл:?

а) бармоқ, б) ҳаракат, в) синфдош, г) гап бўлаги, д) тусламоқ.

22. Шимол: жануб = ёғин-сочин:?

а) чўл, б) кутб, в) ёмғир, г) қурғоқчилик, д) иқлим.

23. Диаметр: радиус = айлана:?

а) ёй, б) сегмент, в) кесма, г) чизик д) доира.

24. Эпителий: тўқима = аорта:?

а) юрак, б) ички орган, в) артерия, г) вена, д) қон.

25. Болға: қоқмоқ = генератор:?

а) бирлаштирмак, б) ишлаб чиқариш, в) уламоқ, г)

ўзгартирмак, д) иситмак.

4 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга бешта сўз берилади. Уларнинг тўрттаси умумий белги билан бирлаштирилган. Бешинчи сўз уларга тўғри келмайди. Уни топиб тагига чизиш керак. Фақат бир сўз ортиқча бўлиши мумкин.

Мисол:

А) тарелка, б) пиёла, в) стол, г) кастрюлька, д) чойнак.

Биринчи, иккинчи, тўртинчи, бешинчи сўзлар идишни билдиради. Учинчи сўз мебель, шунинг учун унинг тагига чизилган.

Кейинги мисол:

А) бормоқ, б) сакрамоқ, в) ўйнамоқ, г) ўтирмоқ, д) қочмоқ.

Тўртта сўз ҳаракат ҳолатини билдиради. «Ўтирмоқ» сўзи эса тинч ҳолатни билдиради, шунинг учун тагига чизилган.

4 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. а) қўшимча, б) баҳона, в) сўз ясовчи қўшимча, г) тугалланма, д) ўзак.
2. а) тўғри чизик, б) ромб, в) тўғри тўртбурчак, г) квадрат, д) учбурчак.
3. А) барометр, б) флюгер, в) термометр, г) компас, д) азимут.
4. А) кулдор, б) кул, в) деҳқон, г) ишчи, д) хунарман.
5. А) мақол, б) поэма, в) шеър, д) повесть.
6. А) цитоплазма, б) озиқланиш, в) ўсиш, г) таъсирланиш, д) кўпайиш.
7. А) ёмғир, б) қор, в) чўкинди, г) киров, д) дўл.
8. А) учбурчак, б) кесма, в) узунлик, г) квадрат, д) доира.
9. А) манзара, б) мозаика, в) бут, г) деворга ишланган сура-
ратлар, д) рассомлик санъати.
10. А) очерк, б) роман, в) ҳикоя, г) сюжет, д) повесть.
11. А) паралел, б) харита, в) меридиан, г) экватор, д) кутб.
12. А) адабиёт, б) санъат, в) рассомлик, г) меъморлик, д) ба-
дий хуна.
13. А) узунлик, б) метр, в) масса, г) ҳажм, д) тезлик.
14. А) карбонат ангидрид газ, б) ёруғлик, в) сув, г) крахмал, д) хлорофил.
15. А) муқаддима, б) кульминация, в) информация, г) ечим, д) хотима.
16. А) тезлик, б) тебраниш, в) куч, г) оғирлик, д) зичлик.
17. А) Куба, б) Япония, в) Вьетнам, г) Буюк Британия, д) Исландия.
18. А) товар, б) шаҳар, в) ярмарка, г) табиий хўжалик, д) пул.
19. А) тавсифлаш, б) таққослаш, в) характеристика, г) эртақ, д) дoston.
20. А) аорта, б) вена, в) юрак, г) артерия, д) капиляр.

5 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга икки сўз берилади. Улар ўртасида умумийликни топиш керак. Ҳар бир ҳолатда муҳимроқ умумий белгини умумий сўз билан ифодалашга интилинг. Жавобингизни жуфт сўзлар ёнига ёзинг.

Мисол:

Қора қарағай - қарағай.

Тўғри жавоб «игнабаргли дарахт» бўлади. Бу сўзни берилган икки сўзнинг ёнига ёзиш керак.

Кейинги мисол: ёмғир – дўл.

Тўғри жавоб «ёгин-сочин» бўлади. Бу сўзни ёзиш керак.

5 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1. Осиё – Африка.
2. Ботаника – зоология.
3. Феодализм – капитализм.
4. Эртақ – достон.
5. Газ – суюқлик.
6. Юрак – артерия.
7. Копенгаген – Манагуа.
8. Атом – молекула.
9. Ёғлар – оқсиллар.
10. Фан – санъат.
11. Барқарорлик – мардлик.
12. Ампер – вольт.
13. Канал – тўғон.
14. Мозаика – бут (икона).
15. Булутли – ёгин-сочин.
16. Йиғинди – кўпайтма.
17. Киноя – тавсифлаш.
18. Классицизм – реализм.
19. Цунами – бўрон.

6 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИНИ ТАВСИФЛАШ ВА МИСОЛЛАРИ

Сизга маълум қоида бўйича жойлашган сонлар қатори берилади. Сизнинг вазифангиз қаторнинг давомини билдирадиган сонни топиш ва уни ёзишдан иборат. Ҳар бир қатор ўзига хос қоидага асосан тузилган. Айрим топшириқлардан қаторнинг тузилиш

қоидасини топиш учун, сизга кўпайтириш, бўлиш ва бошқа амаллардан фойдаланишга тўғри келади.

Мисол:

2 4 6 8 10 ...

Бу қаторда ҳар бир кейинги сон олдингисидан иккита ортиқ. Шунинг учун кейинги сон 12 бўлади. Уни ёзиш керак.

Навбатдаги мисол:

9 7 10 8 11 9 12 ...

Бу қаторда навбат билан 2 айрилиб, 3 қўшиляпти, кейинги сон 10, уни ёзиш керак.

6 ТОПШИРИҚЛАР ТЎПЛАМИ

1.	6	9	12	15	18	21	...
2.	9	1	7	1	5	1	...
3.	2	3	5	6	8	9	...
4.	10	12	9	11	8	10	...
5.	1	3	6	8	16	18	...
6.	3	4	6	9	13	18	...
7.	15	13	16	12	17	11	...
8.	1	2	4	8	16	32	...
9.	1	2	5	10	17	26	...
10.	1	4	9	16	25	36	...
11.	1	2	6	16	31	56	...
12.	31	24	18	13	9	6	...
13.	147	171	57	54	18	15	...
14.	54	19	18	14	6	9	...
15.	301	294	49	44	11	8	...

Бу тестнинг олти топшириғини бажариш учун 40-45 дақиқа вақт керак бўлади.

1-топшириқ - 7-8 дақиқа.

2-топшириқ - 5-6 дақиқа.

3-топшириқ - 11-12 дақиқа.

4-топшириқ - 5 дақиқа.

5-топшириқ - 5-6 дақиқа.

6-топшириқ - 7-8 дақиқа.

Ҳар бир ўқувчи қўлига алоҳида саволнома ва тўғри жавобларнинг ҳарфини белгилаш учун карта берилади. Биз қуйида ҳар бир берилган саволга тўғри жавоблар калитини келтирамиз.

Калит

4 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб – 1 балл, болалар энг кўпи билан 20 балл олишлари мумкин.

5 субтест бўйича жуда аниқ жавоб – 2 балл, тўлиқмас жавоблар – 1 балл, энг кўпи билан 38 балл олишлари мумкин.

6 субтест бўйича ҳар бир тўғри жавоб – 1 балл, 15 балл йиғиши мумкин. МАТТ бўйича умумий энг кўп балл – 138 га тенг.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Векслернинг вербал субтестлари ҳақида нималарни биласиз?
2. Векслернинг новербал субтестлари ҳақида нималарни биласиз?
3. Айзенк методикасининг моҳияти?
4. МАТТ нинг ҳар бир топшириғи ҳақида гапириб беринг?

ХП. ШАХС ХУСУСИЯТЛАРИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАЛАРИ

Шахсни ўрганишда турли махсус методикалардан фойдаланиш билан бирга шахснинг қизиқишларига, эҳтиёжларига, унинг атрофдаги одамлар билан муносабатига ва бошқаларга тегишли саволномалар ҳам кенг қўлланилади. Саволномалар ёрдамида тадқиқот ўтказиш экспериментал психодиагностик текширув ўрнини босмайди, уларни тўлдиради, чуқурлаштириши мумкин.

Болаларни текширишда саволномалардан фойдаланиш ўз хусусиятларига эга. Масалан, бола мустақил равишда саволнома қоғозини тўлдириши мумкин эмас, чунки саволни нотўғри тушуниб, нотўғри жавоб бериши мумкин. Тадқиқотчи болани савол билан таништиришда, унинг маъносини тушунтиради, шундан сўнг жавобни махсус қоғозга белгилаб қўяди.

12.1. Р.Кэттелл тестининг болалар варианты

Бу методика аввалги методикалардан фарқли ўлароқ, боғча болалари ва бошланғич синф ўқувчилари учун махсус мўлжалланган бўлиб, Кэттеллнинг катталар учун мўлжалланган 16-омилли шахсни ўрганиш тестининг мослаштирилган вариантыдир.

Тестнинг тузилиши.

Тест бола шахсининг асосий хусусиятларини ифодаловчи шкалани ўз ичига олади. Ҳар бир хусусиятнинг ижобий ва салбий томонлари мавжуд. Масалан, ақлий ривожланганлик - ақлий ривожланмаганлик. Шкаланинг энг минимал ва энг максимал нуқталари оралиғи 10 баллни ташкил этади. Ўртачаси эса 5,5 балл. Қуйида 11 та шахс хусусиятлари тавсифи берилган. Методика бўйича шахс хусусиятларининг 3 хил ривожланиш даражаси бор: қуйи (1-3 балл), ўртача (4-7 балл), юқори (8-10 балл).

Ҳар турли шахс хусусиятларининг ривожланишини

аниқлашда икки охирги кутб ҳисобга олинади ва куйи миқдори қабул қилинган шкала бўйича уларга мос миқдорий баҳолар ва кискача таърифлар берилади.

I. Экстраверсия

Бу шкала бўйича юқори балллар 8-10 балл бўлиб, болага - очик кўнгил, кўнгилчан, киришувчан, ҳамма нарсда қатнашувчан на одамларга эътиборли деб тасниф берилади.

Бу шкала бўйича паст балллар 1 дан 3 гача бўлиб ҳисобланади. Бундай болалар эса камгап, «ичимдагини топ», бировга ишонмайдиган, атрофдагиларга бепарво болалардир. Бу шкала бўйича юқори балл тўплаган бола ижобий ҳис-туйғуларга эга, қувноқ, киришимли, тез тил топишадиган деб тавсифланади.

Худди шу шкала бўйича паст балли бола бировга ишонмайдиган, аразчан, ички ҳис-туйғуларини яшира олмайдиган ва атрофдагилар билан тил топиша олмайдиган деб ҳисобланади. Улар кўпинча қайсар ва худбиндирлар.

II. Ўз-ўзига ишонч.

Бу шкала бўйича юқори балл (8-10 балл) тўплаган бола паст хавотирликка эга.

Бу шкала бўйича паст балли (1-3 балл) бола ўзига ишонади ва тез хафа бўлади, аразлайди.

Бундай шахс хусусиятиниинг пастлиги аниқланган болалар ўз муваффақиятсизликларига қаттиқ эътибор беради, бошқаларга нисбатан ўзини кам қобилиятли, кучсиз деб ҳисоблайди, ўз ҳис-туйғуларини ёмон назорат қилади, янги муҳит ва турмуш шароитларига қийин мослашади.

Бу шкала бўйича юқори натижага эга бўлганлар - яхши ижтимоий мослашувчан болалардир.

III. Ҳиссий барқарорлик.

Бу шкала бўйича юқори балл (8-10 балл) тўплаган бола - чидамли, сабр-тоқатли, тез кўзгалувчан ва таъсирчандир.

Паст балли болалар эса (1-3 балл) кўпинча хотиржам, босик, кам кузатувчан ва флегматиклардир.

Кучли таъсирланадиган болаларнинг диққат-эътибори бир

жойда турмайди, тез ҳаракат қилиб туради.

Бу сифат бўйича паст баҳоланганлар эса босиқлик ва мувозанатлилик билан ажралиб турадилар.

IV. Мустақиллик.

Бу шкала бўйича юқори натижага эга бола (8-10 балл)-мустақил, ҳеч кимга тобе бўлмайдиган, ўз айтганида турадиган, атрофдагилардан устун бўлишга ҳаракат қиладиган болалардир.

Паст кўрсаткичли бола эса (1-3 балл)-кўпроқ таваккал қилади ва лоқайддир.

V. Фаҳм-фаросат.

Бу кўрсаткич бўйича юқори натижа эгалари (8-10 балл) - жиддий, эҳтиёткор, ақлли-заковатли, турли хулоса чиқара оладиган болалардир.

Паст кўрсаткичлилар (1-3 балл) эса - таваккал қилувчилар, лоқайлардир. Улар маъсулиятсиз, авантюрист, ўзига юқори баҳо берувчилардир.

Юқори балл тўплаган болалар эса ўзларини яхши тутишади, хавф-хатардан йироқ юришга ҳаракат қилишади.

VI. Виждонлилик.

Бу шкала бўйича юқори баҳоли (8-10 балл) болалар - виждонли, самимий, буюрилган ишни вақтида бажарадиган, маъсулиятлидирлар.

Паст кўрсаткич эгалари эса —виждонсиз, маъсулиятсиз болалардир.

Шахснинг бу хусусияти инсонларнинг юриш-туриш қоидалари нормаларини бола қандай қабул қилаётганини акс эттиради. Одатда бу шкала бўйича паст кўрсаткичга эга бўлганлар ишонч қозона олмайдиган, ўқитувчи ва ота-оналар билан тез-тез уришиб турадиган болалардир. Юқори баллилар эса тартиб-интизомли, маъсулиятни чуқур ҳис қилувчилардир.

VII. Дадиллик.

8-10 балл юқори кўрсаткич - жасур, қатъиятли, тез қарорга келадиганларга хос, 1-3 балли паст кўрсаткич эгалари - уятчан, ўз иш ва ҳаракатларида иккиланадиганлардир.

VIII. Уддабуронлик.

Бу шкала бўйича юқори баллилар (8-10 балл) – хаёлпараст, укувсиз, «ҳақиқатдан йироқда» юрувчилардир.

Бу шкала бўйича паст баллар (1-3 балл) - аксинча реалист уддабурон, ўзига ишонадиганлардир. Бундай бола кўпинча ўзини мустақил тутати, бировдан ёрдам кутмайди, аксинча, юқори баллилар эса ишонувчан, лақма, бировларни қўллаб-қувватлашига муҳтож, муҳит таъсирларига берилувчандир.

IX. Оптимизм.

Юқори баҳоли (8-10 балл) бола кўпинча паст кайфиятда юради.

Паст баҳоли (1-3 балл) бола эса, одатда, хотиржам ва кам тушқунликка берилади.

X. Ўз-ўзини назорат.

Юқори балли (8-10 балл) болалар ўз хулқ-атворини яхши назорат қилади, ижтимоий жиҳатдан мослашувчандир.

Шахсининг бу хусусияти бўйича паст баллар (1-3 балл) ўз хулқ-атворини идора қила олмасликдан далолат беради.

XI. Хотиржамлик.

Бу шкала бўйича юқори кўрсаткичли (8-10 балл) бола юқори даражадаги асаб таранглиги билан ажралиб туради.

Паст балли бола эса (1-3 балл) одатда, хотиржам ва кам кўзгалувчандир.

Кеттел тестининг болалар варианты саволномаси 110 саволдан иборат бўлиб, улар боланинг бошқа одамлар билан муносабат ва ҳаётининг турли томонларига алоқадордир. Унда бевосита ва билвосита саволлар бор, бу саволлар синалувчининг шахсиятига бошқа сифатларига ҳам тегишлидир.

Ҳар бир тест саволига иккитадан жавоб берилган, уларнинг биттасини қолдириб, иккинчисини танлаш керак бўлади.

Саволнома 55 саволдан иборат бўлиб, 2 қисмга бўлинган. Ундаги барча 11 та шкала 10 тадан фикр (ҳар бирида 5 тадан)ни ўз ичига олган ва ҳар бир жавоб 1 балл билан баҳоланади. Ҳар бир шкала бўйича олинган баллар йиғиндиси жадвал ёрдамида 10 баллик баҳо шкаласига ўтказилади.

1 ва 10 баллар амалиётда кам учрайди, чунки улар фавқулудда учрайдиган хусусиятдир.

Бу методика бўйича психологик ташхисни якка ва гуруҳ ҳолатида ўтказиш мумкин. Гуруҳда психологик ташхис ўтказиш учун ҳар бир болага алоҳида саволлар рўйхати берилади. Улар ўғил бола қиз болалар учун алоҳида бўлади. Жавоблар учун ҳам бланкалар тарқатилади.

Синовдан аввал синалувчиларга куйидаги кўрсатма берилади. «Хурматли болалар!». Биз бу методика ёрдамида Сизларнинг характерингизни ўрганамиз, шунинг учун қатор саволларга жавоб беришингизни сўраймиз. Улар олдингизда турибди ёки Сизга ўқиб эшиттирилади. Бу саволларга «тўғри» ва «нотўғри» жавоблар йўқ, улар аҳамияти жиҳатидан бир хил. Ҳар бирингиз ўзингизга кўпроқ мос келадиган жавобни танлашингиз керак. Ҳамма саволлар икки қисмдан иборат бўлиб, улар бир-биридан ёки сўзи билан ажралиб туради. Савол билан танишиб, Сиз ўзингизга кўпроқ мос келадиган жавобни танлашингиз керак. Сўров варақасида ҳар бир номери рўпарасида 2 та квадрат бор. Сиз берган жавобга ўнг ёки чап томонда жойлашганлиги бўйича мос келадиган квадратга плус ишорасини қўйинг. Агар саволга Сизда мос жавоб бўлмаса, ўйлаб, икки жавобдан ўзингизга яқинроғини танланг. Савол ташлаб кетиш ёки берилган 2 та жавобдан бирини танламасликка рухсат этилмайди.

Кеттел шахс сўровномасининг ўғил болалар варианты саволлари

1.	Сен уй вазифасини тез бажарасан.	Ёки	Сен уй вазифасини узоқ бажарасан.
2.	Агар сенга ҳазил қилишса жаҳлинг чиқади.	Ёки	Агар сенга ҳазил қилишса сен ҳам ҳазил билан куласан.
3.	Сен деярли ҳамма нарсани ўзинг тўғри ҳал қилишингга ишонасан.	Ёки	Сен баъзи топшириқларни ўзинг бажара оласан.
4.	Сен кўп хато қиласан	Ёки	Сен ҳеч қачон хато қилмайсан.
5.	Сенинг дўстларинг кўп	Ёки	Сенинг дўстларинг унчалик кўп эмас

6.	Бошқа болалар сендан кўра кўпроқ ишларни бажара оладилар	Ёки	Сен бошқа болалар қанча ишни бажара олса, шунчалик ишни бажара оласан.
7.	Сен одамлар исмини яхши эслаб қоласан.	Ёки	Сен одамлар исмини эсдан чиқариб қўясан
8.	Сен кўп ўқийсан	Ёки	Болалар сендан кўра кўпроқ ўқишади
9.	Сен бажармоқчи бўлган вазифани ўқитувчи бошқа болага берса хафа бўласан	Ёки	Сен бажармоқчи бўлган вазифани ўқитувчи бошқа болага берса, сен бу ҳақда тез эсдан чиқарасан
10.	Сен таклиф этган ғоялар, ўйлаган нарсаларингнинг ҳаммасини тўғри деб ҳисоблайсан.	Ёки	Сен ўйлаган нарсаларингнинг ҳаммаси яхши эканлигига ишончинг комил эмас
11.	Сен одатда кам гапирасан	Ёки	Сен одатда кўп гапирасан
12.	Агар онанг сендан хафа бўлса, бу унинг хатоси ҳисобланади.	Ёки	Агар онанг сендан хафа бўлса, сен бирор нарсани хато қилдим деб ўйлайсан.
13.	Сенга кутубхонада китоблар билан ишлаш ёқади	Ёки	Сенга узоқ масофаларга сузиш бўйича капитан бўлиш ёқади.
14.	Сен кечқурун узоқ вақт жим ўтира оласан	Ёки	Сен кечқурун узоқ вақт жим ўтира олмайсан
15.	Агар болалар сен яхши билган жой ҳақида суҳбатлашаётган бўлса, дарров суҳбатга қўшилиб гапира бошлайсан.	Ёки	Агар болалар сен яхши билган жой ҳақида суҳбатлашаётган бўлса, сен дарров суҳбатга қўшила олмай уларнинг гапи тугашини кутиб турасан.
16.	Сен космонавт бўлишинг мумкинми?	Ёки	Сен космонавт бўлиш жуда қийин деб ўйлайсан.

17.	Онангни фикрича, сен жуда тиниб-тинчимас ва таъсирчансан	Ёки	Онанг сени мулойим ва ювош дейди
18.	Сен болаларни гапини жон деб эшитасан	Ёки	Сенга эшитиш эмас, гапириш ёқади
19.	Бўш вақтингда яхши-си китоб ўқиганинг маъкул	Ёки	Бўш вақтингда яхшиси копток ўйнаганинг маъкул
20.	Сен доимо эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиласан	Ёки	Шундай бўладик, югураётиб, сен одамларни ва нарсаларни туртиб кетасан
21.	Сени жазолашлари мумкинлигидан хавотирланасан	Ёки	Сени жазолашлари безовта қилмайди
22.	Катта бўлганингда уйлар куриш кўпрок ёқади	Ёки	Катта бўлсанг курувчи бўлиш кўпрок ёқади
23.	Ўқитувчи дарсда сенга тез-тез танбех беради.	Ёки	Ўқитувчи дарсда сени ўзини яхши тутди деб ҳисоблайди
24.	Дўстларинг баҳслашганда сен ҳам баҳсга қўшиласан	Ёки	Дўстларинг баҳслашганда сен одатда сукут сақлайсан
25.	Синфдошларинг нимагадир кулаётганда ҳам сен хотиржам дарс тайёрлашинг мумкин	Ёки	Сен шуғулланаётганда атрофда сукунат даркор
26.	Сен «Янгиликлар» кўрсатувини тез-тез кўриб турасан.	Ёки	Телевизорда «Янгиликлар» кўрсатуви бошланса, сен зерикиб бошқа нарса билан шуғулланиб кетасан
27.	Сени катталар хафа қилишади.	Ёки	Сени катталар яхши тушунишади

28.	Транспорт кўп жойда кўчани бемалол кесиб ўтасан	Ёки
29.	Сен билан кўпинча катта кўнгилсизликлар бўлиб туради	Ёки
30.	Дарсда саволга жавобни билсанг, кўлингни даров кўтарасан	Ёки
31.	Синфга янги бола келса, у билан бошқалар қатори тез танишиб оласан.	Ёки
32.	Сен бирор (автобус, такси) транспорт хайдовчиси бўлишни орзу қиласан	Ёки
33.	Сен ўйлаган нарсанг амалга ошмаса хафа бўласан	Ёки
34.	Агар синфда ёзма иш вақтида ёрдам сўраса ўртоғингга «ўзинг еч» деб айтасан.	Ёки
35.	Катталар ўзаро гаплашиб туришганда сенга эътибор беришмайди.	Ёки
36.	Агар ғамгин воқеани эшитсанг, кўзингга ёш пайдо бўлади	Ёки

Транспорт кўп жойда кўчани кесиб ўтаётганда бироз хаво- тирланасан.
Сен билан кўпинча ки- чик кўнгилсизликлар бўлиб туради
Дарсда саволга жавобни билсанг, кўлингни кўтармайсан, сендан сўрашларини ку- тиб турасан.
Синфга янги бола келса, сен уни кузатасан ва дарров танишмайсан.
Сен шифокор бўлишни орзу қиласан
Сен ўйлаган нарсанг бўлмаса камдан- кам хафа бўласан
Агар синфда ёзма иш вақтида ёрдам сўраса ўртоғингга ўқитувчи кўрмаса ёрдам берасан.
Катталар сени кўриб ўзаро суҳбатни тўхтатишади ва сенга эътибор беришади
Агар ғамгин воқеани эшитсанг, у сенга таъсир қилмайди.

37.	Кўп режаларингни амалга оширасан.	Ёки	Кўп режаларинг амалга ошмай қолади
38.	Ўйнаётганингда онанг чақирса, сен дарров келмай, бироз ўйинни давом эттирасан	Ёки	Ўйнаётганингда онанг чақирса, ўйинни тўхтатиб сен дарҳол уни олдига келасан
39.	Сен синфда эркин туриб ниманидир гапира оласан	Ёки	Агар бирор гапни айтиш керак бўлса сен уяласан
40.	Уйда ёш болалар билан қолиш сенга ёқади	Ёки	Уйда ёш болалар билан қолиш сенга ёқмайди
41.	Сен ўзингни баъзан ёлғиз ва ғамгин ҳис қиласан	Ёки	Сен ўзингни ёлғиз ва ғамгин ҳис қилмайсан
42.	Сен уй вазифаларини ҳар хил вақтда бажарасан	Ёки	Сен уй ишларини доимо бир вақтда бажарасан
43.	Сен яхши яшаяпсан.	Ёки	Сен унчалик яхши яшамаяпсан.
44.	Сен жон деб шаҳар ташқарисига сайрга борасан	Ёки	Сен жон деб замонавий машиналар кўргазмасига борасан
45.	Агар сени уришишса, танбех беришса, хотиржам туриб яхши кайфиятингни бузмайсан.	Ёки	Агар сени уришишса, ёки танбех беришса қаттиқ хафа бўласан
46.	Сенга кўпроқ қандолат фабрикасида ишлаш ёқади	Ёки	Сенга кўпроқ учувчи бўлиш ёқади.
47.	Синфда болалар тўполон қилишса сен жим ўтирасан	Ёки	Синфда болалар тўполон қилишса сен ҳам улар билан бирга бўласан
48.	Агар сени автобусда туртиб юборишса, бундан жиддий нарсa деб	Ёки	Агар сени автобусда туртиб юборишса, бундан жаҳлинг чиқади

	қабул қилмайсан ва эътибор бермайсан		
49.	Сен бажаришинг ке- рак бўлмаган ишни килишга тўғри келган	Ёки	Сенда бундай ҳол бўлмаган
50.	Сен шўх, чопиб юрувчи дўстларни ёқтирасан	Ёки	Сен жиддий дўстларни ёқтирасан
51.	Бирор нарсани бошланишини жим ўтириб кутганингда жаҳлинг чиқади	Ёки	Сен кутганингда ҳеч қандай ўзгариш бўлмайди
52.	Мактабга жон деб борасан	Ёки	Сен ҳозир жон деб авто- мобилда сайр қилгани борасан
53.	Сен баъзида ҳаммадан хафа бўласан	Ёки	Сен ҳар доим ҳаммадан хурсандсан
54.	Сенга қандай ўқитувчи кўпроқ ёқади, юмшок, кўнгилчан	Ёки	Сенга кўпроқ қаттиққўл ўқитувчи ёқади
55.	Сенга уйда берилган ҳамма овқатни ейсан	Ёки	Сенга ёқмаган овқатни беришса, норозилик билдирасан

2-ҚИСМ

1	Ҳамма сенга яхши муносабатда бўлади	Ёки	Фақат баъзиларгина сен- га яхши муносабатда бўлади
2-	Эрталаб ўзингни ланж ва уйкусираган каби ҳис қиласан	Ёки	Эрталаб ўзингни тетик ва қувноқ ҳис қиласан
3-	Сен ўз ишингни бошқаларга қараганда тезроқ бажарасан	Ёки	Сенга ўз ишингни бажа- ришинг учун кўпроқ вақт керак
4-	Сен баъзан ўзингга ишонмайсан	Ёки	Сен доимо ўзингга ишонасан

5-	Сен мактабдошларингни кўрганингда доимо хурсанд бўласан	Ёки	Сен баъзан ҳеч кимни кўргинг келмайди
6-	Онанг сенга секин ҳаракат қилишингни айтган	Ёки	Сен ҳар доим ҳамма нарсани тез бажарасан
7-	Сен таклиф қилган нарса бошқа болаларга ёқади	Ёки	Сен таклиф қилган нарса бошқа болаларга доим ҳам ёқавермайди
8-	Сен мактабда қандай талаб қилишса, шундай бажарасан	Ёки	Синфдошларинг талаб қилинган нарсани сендан яхшироқ бажаришади
9-	Бошқалар мени алдамоқчи бўлишади деб ўйлайсан.	Ёки	Улар менга дўстона муносабатда бўлишади деб ўйлайсан.
10-	Сен доимо ҳамма нарсани яхши бажарасан.	Ёки	Баъзи кунларда ҳеч нарса кўнгилдагидек бўлмайди.
11-	Сен доимо ҳамма нарсани яхши бажарасан.	Ёки	Баъзи кунларда ҳеч нарса кўнгилдагидек бўлмайди.
12-	Баъзан онангга эътироз билдирасан.	Ёки	Сен онангдан кўрқасан.
13-	Сенга боғ ва ўрмонда чанғида учиб ёқади.	Ёки	Сенга тоғда чанғида учиб ёқади.
14-	Ўзингни хушмуомаламан деб ҳисоблайсан.	Ёки	Баъзан кўполлик қиласан.
15-	Сен билан бирор нарсани келишиб олиш қийин дейишади. (Ўз фикрингдан қайтмайсан).	Ёки	Сен билан келишиб осон.
16-	Болалар билан бирор буюм (ручка, қалам) алмашганмисан?	Ёки	Сен ҳеч қачон ўртоқларинг билан нарса алмашмагансан

17-	Баъзан кулоқсиз бўлишни хоҳлаганмисан?	Ёки	Бундай истак ҳеч қачон пайдо бўлмаган.
18-	Онанг ҳамма нарсани сенга нисбатан яхши бажаради.	Ёки	Баъзи нарсаларни онангдан яхшироқ бажарасан.
19-	Агар ҳайвон бўлишга тўғри келса, тез чопар от бўлардинг.	Ёки	Шер ёки йўлбарс бўлардинг.
20-	Сенга хушхабар айтишса бироз қувонасан.	Ёки	Сенга хушхабар айтишса, суюнганингдан сакрагинг келади.
21-	Кимдир сенга яхши муносабатда бўлмаса, уни кечирасан.	Ёки	Кимдир сенга яхши муносабатда бўлмаса, сен ҳам шундай муносабатда бўласан.
22-	Сенга бассейнда сузиш кўпроқ ёқади	Ёки	Сенга кўпроқ бассейнга сакраш ёқади
23-	Ўқитувчи сенга эътиборсиз ва дафтарда кўп хато қилишингни айтади	Ёки	Ўқитувчи бу ҳақда ҳеч қачон гапирмаган
24-	Тортишувлар бўлса ўз фикрингни исботлашга ҳаракат қиласан	Ёки	Тортишувларда хотир-жам ён беришинг мумкин
25-	Уруш ҳақидаги тарихни эшитиш ёқади	Ёки	Ҳайвонлар ҳақида эшитишни ёқтирасан
26-	Сен синфга келган янги ўқувчиларга ёрдам берасан	Ёки	Одатда бунини бошқалар қилишади
27-	Бошдан кечирган кўнгилсизликларни узоқ вақт эслаб юрасан	Ёки	Кўнгилсизликларни тез эсдан чиқарасан.
28-	Ўйинда самолёт ҳайдовчисини	Ёки	Ўйинда машҳур ёзувчинини тавсифлаб берасан

	бажонидил тавсифлаб берасан	
29-	Онанг койиганда маъюс бўлиб қоласан	Ёки
30-	Сен доимо портфелингни тайёрлаб қўясан	Ёки
31-	Сени ўқитувчи кўпинча мақтайди	Ёки
32-	Ўргимчакни ушлай оласан.	Ёки
33-	Сен тез-тез хафа бўлиб турасан	Ёки
34-	Ота-онанг «ухла» деса дарров ухлагани кетасан.	Ёки
35-	Сен бегона киши билан гаплашганингда хижолат бўласан.	Ёки
36-	Сен рассом бўлишни орзу қиласан.	Ёки
37-	Сен омадлисан	Ёки
38-	Агар сен масала шартини тушунмасанг, ўртоғингга мурожаат қиласан.	Ёки
39-	Сен кулгили воқеа айтиб ҳаммани кулдира оласан.	Ёки
40-	Дарсдан сўнг бироз вақт ўқитувчини ёнида бўлгинг келади	Ёки
41-	Сен баъзан ҳеч нарса қилмай ўтирганингда ўзингни ёмон ҳис қиласан	Ёки

Онанг койиганда кайфиятинг бузилмайди	
Баъзан сен портфелингни эрталаб йиғиштирасан	
Сени ўқитувчи баъзан мақтайди	
Ўргимчакни ушлай олмайсан.	
Сен баъзан хафа бўласан	
Ота-онанг «ухла» деса ўйнашни давом эттирасан	
Сен бегона киши билан гаплашганингда хижолат бўлмайсан.	
Сен овчи бўлишни орзу қиласан.	
Сен омадсизсан	
Агар сен масала шартини тушунмасанг, ўқитувчингга мурожаат қиласан.	
Сен ҳамма куладиган қилиб кулгили воқеа айтиб беролмайсан	
Дарҳол коридорга чиқиб сайр қилгинг келади	
Сен билан бунақаси ҳеч қачон бўлмаган	

42-	Мақтабдан кета туриб бироз ўйнайсан	Ёки	Дарсдан сўнг дарҳол уй- га қайтиб келасан
43-	Сенга ота-оналаринг доимо кулоқ солишади.	Ёки	Сенга ота-оналаринг ҳеч қачон кулоқ солишмайди.
44-	Уйдан чиқа олмасанг хафа бўласан.	Ёки	Бу сенга таъсир қилмайди.
45-	Сен кам қийналасан.	Ёки	Сен кўп қийналасан.
46-	Бўш вақтингда жон деб кинога борасан	Ёки	Бўш вақтинг бўлса ховлига кўчат экасан
47-	Онангга мактабдаги воқеалар ҳақида бажонидил гапириб берасан.	Ёки	Сен жон деб саёҳат ҳақида гапирасан
48-	Агар дўстинг нарсангни сўрамай олса, бунга эътибор қилмайсан.	Ёки	Агар дўстинг нарсангни сўрамай олса, ундан хафа бўласан
49-	Кутилмаган товушдан чўчиб кета- сан	Ёки	Сен хотиржам у ёқ, бу ёққа қараб нима бўлганини аниқлайсан
50-	Болалар билан бир-бирингизга ниманидир бериш кўпроқ ёқади	Ёки	Сенга ўртоққларинг билан ўйнаш ёқади.
51-	Ҳаяжонланганда қаттиқ гапирасан	Ёки	Ҳеч қачон суҳбатлашаётганда овозингни баланд қилмайсан
52-	Дарсга жон деб борасан.	Ёки	Сен жон деб телевизор- да футбол ўйинини кўрасан
53-	Радио эшитаётганда ёки телевизор кўраётганда сенга бошқа овозлар ҳалақит беради	Ёки	Радио эшитаётганда ёки телевизор кўраётганда сенга бошқа овозлар ҳалақит бермайди

54-	Мактабда сенга Ёки кийин бўлади
55-	Агар уйда Ёки нимадандир жаҳлинг чикса секингина хонадан чиқиб кетасан.

Мактабда сенга кийин бўлмайди
Хонадан чиқиб кетаётиб эшикни қаттиқ ёпасан

ҚИЗ БОЛАЛАР УЧУН КЭТТЕЛЛ ТЕСТИНИНГ СЎРОВНОМАСИ МАТНИ

1-қисм

1	Сен уй вазифасини тезда бажарасан	Ёки	Сен уй вазифасини узоқ вақтда бажарасан
2	Агар сенинг устингдан ҳазил қилишса, бирозгина жаҳлинг чиқади	Ёки	Агар сенинг устингдан ҳазил қилишса, буни кул- гу билан қабул қиласан ва биргалашиб кулиша- сан
3	Сен барча нарсани меъёрида қила олишингга ишонасан.	Ёки	Сен баъзи бир нарса- ларни қила олишингга ишонасан.
4	Сен тез-тез хато қиласан	Ёки	Сен деярли хато қилмайсан
5	Сенинг дўстларинг кўп.	Ёки	Сенинг дўстларинг оз
6	Бошқа қизлар сенга нисбатан кўп ишларни бажара олади.	Ёки	Бошқа қизлар ҳам сен бажарадиган ишларни бажара оладилар
7	Сен ҳар доим инсонлар исмини эсда яхши сақлаб қоласан	Ёки	Шундай ҳоллар бўладики, сен инсонлар исмини эсда сақлай ол- майсан
8	Сен кўп ўқийсан.	Ёки	Қизларнинг кўпчилиги сендан кўра кўп ўқишади

9	Сен бажаришни хохлайдиган иш учун ўқитувчи бошқа кизни танласа хафа бўласан.	Ёки	Сен бажаришни хохлайдиган иш учун ўқитувчи бошқа кизни танласа, сен бу ҳақида тез эсдан чиқарасан ва хафа бўлмайсан
10	Ўз таклифларинг, ғояларинг, фикрларингни доимо тўғри ва маъқул деб ҳисоблайсан.	Ёки	Ўз таклифларинг, ғояларинг, фикрларингни доимо тўғри эмас деб ҳисоблайсан.
11	Сен одатда кам гапирасан	Ёки	Сен одатда кўп гапирасан
12	Агар онанг сендан хафа бўлса у ноҳақ бўлади	Ёки	Агар онанг сендан хафа бўлса, сен бирор нарсани хато қилдим деб уйлайсан.
13	Сенга кутубхонада китоблар билан ишлаш ёқади	Ёки	Сенга узоқ денгиз сафар- ларида капитан бўлиш ёқади.
14	Сен кечкурун узоқ вақт тинч ўтира оласан	Ёки	Сен кечкурун узоқ вақт тинч ўтира олмайсан ва бетоқат бўласан
15	Агар қиз болалар сен яхши билган жой ҳақида суҳбатлашаётган бўлса, сен суҳбатга киришиб кетасан.	Ёки	Агар қиз болалар сен яхши билган жой ҳақида суҳбатлашаётган бўлса, сен уларнинг гапи- ни бўлмайсан, тутатиши- ни кутибасан турасан.
16	Сен фазогир бўла олардинг	Ёки	Сен фазогир бўла олмас эдинг.
17	Онанг сени уйда бетоқат ва тартибсиз деб таъкидлайди.	Ёки	Сенинг сабрлилигинг ва камгаглигинг ҳақида онанг гапириб туради
18	Сен бошқалар гапираётган- да иштиёқ билан тинглай- сан	Ёки	Сенга кўпроқ гапириш ёқади
19	Бўш вақтингда китоб ўқишни маъқул кўрасан	Ёки	Бўш вақтингда коптоқ ўйнашни маъқул кўрасан

20	Сен эҳтиёткорлик билан ҳаракат киласан	Ёки	Баъзан югура туриб, бошқа одамлар ва нарсаларга тегиб кетасан
21	Сени жазолашларидан қўрқасан	Ёки	Сени жазолашлари тўғрисида ўйламайсан
22	Улғайганингда сенга уйлар қуриш кўпроқ ёккан бўларди	Ёки	Улғайганингда сен учувчи ёки стюардесса бўлишни хоҳлар эдинг.
23	Ўқитувчи дарсда кўпинча сенга танбеҳ берар эди.	Ёки	Ўқитувчи баъзан сенга танбеҳ беради
24	Агар дўстларинг бирон-бир нарса ҳақида тортишаётган бўлишса, сен ҳам уларнинг баҳсига аралашасан.	Ёки	Агар дўстларинг бирон-бир нарса ҳақида тортишаётган бўлишса, сен одатда аралашмайсан
25	Бошқалар синфда гаплашаётган ёки кулаётган бўлса ҳам сен шуғулланишинг мумкин	Ёки	Бошқалар синфда гаплашаётган ёки кулаётган бўлса ҳам сен шуғуллана олмайсан.
26	Сен «Янгиликлар»ни телевизор орқали эшитишни ёқтирасан	Ёки	Янгиликлар» эшиттириляётганда сен телевизор кўрмайсан ва бошқа нарса билан шуғулланишни афзал кўрасан.
27	Сени катталар хафа қилишади.	Ёки	Сени катталар яхши тушунишади
28	Сен транспорт қатнови кўп бўлган кўчадан хотиржам ўтасан	Ёки	Сен транспорт қатнови кўп бўлган кўчадан ўтишга бироз кўрқасан
29	Сен билан кўпинча катта кўнгилсизликлар бўлиб туради	Ёки	Сен билан баъзан катта кўнгилсизликлар бўлиб туради
30	Агар сен жавобни билсанг, кўлингни дарҳол кўтарасан	Ёки	Агар сен жавобни билсанг кўлингни дарҳол кўтармайсан, сўраганда жавоб берасан.
31	Синфга янги ўқувчи келса, бошқалар сингари у билан танишасан.	Ёки	Синфга янги ўқувчи келса, танишишга шояшмайсан.

32	Сен жон деб қандайдир транспорт воситасининг (автобус, троллейбус, такси) хайдовчиси бўлар эдинг	Ёки	Сен жон деб шифокор бўлар эдинг
33	Кўп ҳолларда бирон нарса амалга ошмаса, хафа бўласан	Ёки	Бирон нарса амалга ошмаса хафа бўласан
34	Болалардан биронтаси ёзма ишда ёрдам беришни сўраса, сен ўзи ҳаммасини бажариши кераклигини айтасан.	Ёки	Ўртоқларингдан бири ёзма иш вақтида ёрдам беришни сўраса, агар ўқитувчи кўрмаётган бўлса ёрдам берасан
35	Катталар сенга эътибор бермай сенинг олдингда ҳам суҳбатлашишади.	Ёки	Катталар сен борлигингга эътибор бериб, сен билан суҳбатлаша бошлайдилар.
36	Агар ғамгин ҳикояни эшитсанг, кўзларингга ёш келади	Ёки	Агар ғамгин ҳикояни эшитсанг, бу сенга таъсир қилмайди
37	Режаларингни кўпини амалга оширишга муваффақ бўласан	Ёки	Режаларингни кўпи сен хоҳлаганингдек амалга ошмайди.
38	Кўчада ўйнаётганингда онанг чақирса сен дарҳол келмай, ўйнашни давом эттирасан	Ёки	Кўчада ўйнаётганингда онанг чақирса, дарҳол келасан
39	Ҳеч кимдан уялмай синфда ўрнингдан туриб ҳамма болалар олдида қандайдир ҳикояни айтиб бера оласан.	Ёки	Бутун бир синф олдида туриб бирон бир нарса ҳақида гапириб бериш керак бўлса, сен ҳар доим уяласан ва хижолат бўласан
40	Сенга уйда кичкина болалар билан қолиш ёқади	Ёки	Сенга кичкина болалар билан қолиш ёқмайди
41	Баъзан ўзингни ёлғиз ва хафа қилингандай сезасан	Ёки	Сен ўзингни ҳеч қачон ёлғиз ва хафа қилингандай сезмайсан

42	Уй вазифаларини ҳар доим гурли вақтларда бажарасан	Ёки	Уй вазифаларини ҳар доим бир хил вақтларда бажарасан
43	Сен яхши яшаяпсан.	Ёки	Сен ёмон яшаяпсан
44	Сен бажонидил шаҳар ташқарисига табиатни томоша қилишга борар эдинг	Ёки	Сен бажонидил янги товарлар кўргазмасига борар эдинг
45	Агар сенга танбех беришса, жазолашса, хафа бўлмайсан, яхши кайфият ва хотиржамликни сақлайсан	Ёки	Агар сенга танбех беришса, жазолашса, хафа бўласан
46	Сенга кўпроқ қандолат фабрикасида ишлаш ёқади	Ёки	Сенга кўпроқ учувчи бўлиш ёқади.
47	Синфда болалар тўполон қилишса сен жим ўтирасан	Ёки	Синфда болалар тўполон қилишса сен ҳам улар билан бирга бўласан
48	Агар сени автобусда туртиб юборишса бунга эътибор бермайсан ва ҳеч нарса бўлмаган деб ҳисоблайсан.	Ёки	Агар сени автобусда туртиб юборишса бундан жажлинг чиқади
49	Сен бажаришинг керак бўлмаган нарсани қилишга тўғри келган	Ёки	Сен бажаришинг керак бўлмаган нарсани бажармайсан
50	Сен шўхлик қилиш, югуриш, ҳазиллашишни афзал кўрасан.	Ёки	Сен ўзларини жиддий тутадиган дўстларни афзал кўрасан
51	Бирор нарса бошланишидан олдин жим кутишга тўғри келса, бесаблик, асабийликни ҳис этасан.	Ёки	Бирон нарсани узоқ вақт кутиш сенда ҳеч қандай нохушлик уйғотмайди.
52	Сен ҳозир бажонидил мактабга борар эдинг.	Ёки	Сен ҳозир бажонидил автомобилда саёҳатга борган бўлар эдинг.
53	Шундай бўладики, сен ҳаммадан хафа бўласан	Ёки	Сен ҳар доим ва ҳамма нарсадан қониқасан

54	Сенга кўпроқ босиқ, му- лойим ўқитувчи ёқади.	Ёки	Сенга кўпроқ талабчан ўқитувчи ёқади
55	Уйда сенга таклиф қилишаётган ҳамма таомни ейсан	Ёки	Уйда сен фақат ўзинг ёқтирган овқатнигина ис- теъмом қиласан.

2-КИСМ

1	Сенга ҳамма яхши муносабатда бўлади	Ёки	Сенга баъзи одамларгина яхши муносабатда бўлишади
2	Эрталаб уйғонганингда ўзингни ланж ва уйқусирагандек хис қиласан	Ёки	Эрталаб уйғонганингда ўзингни тетик ва қувноқ хис қиласан
3	Сен одатда ишингни бошқаларга нисбатан тез бажарасан	Ёки	Сен одатда ишларингни бошқалар бажариб бўлгандан сўнг тугатасан.
4	Сен баъзида ўзингга ишонмайсан	Ёки	Сен доимо ўзингга ишонасан
5	Мактабдаги дўстларингни кўрганда ҳар доим кувонасан.	Ёки	Баъзида ҳеч кимни кўришни ҳоҳламайсан.
6	Онанг сени ўта сус- каш деб таъкидлай- ди.	Ёки	Онанг сени ҳамма нарсани тез бажаради деб таърифлайди
7	Бошқа болаларга сен таклиф қилаётган фикрлар маъқул бўлади	Ёки	Бошқа болаларга сен таклиф қилаётган фикр- лар ҳар доим ҳам ёқавермайди
8	Мактабда ҳамма нар- сани талаб даражаси- да бажарасан	Ёки	Мактабда синфдошларингни кўпи талаб қилинган нарсани сендан яхши бажаришади
9	Ҳамма болалар сени алдашга ҳаракат	Ёки	Ҳамма болалар сени ал- дашга ҳаракат

	килишади деб ўйлайсан.	
10	Сен ҳар доим ҳамма нарсани яхши бажарасан.	Ёки
11	Дарс пайтида жим ўтирасан.	Ёки
12	Сен баъзида онангга эътироз билдирасан.	Ёки
13	Сенга паркда сайр килиш ёқади.	Ёки
14	Сен ҳар доим мулой- имман деб ўйлайсан.	Ёки
15.	Сен билан келишиб кийин, ўз фикрингда қатъий турасан деб ўйлашади.	Ёки
16.	Сен буюмларингни бошқа болалар билан алмаштиргансан.	Ёки
17	Баъзан кулоқсиз бўлишни хоҳлаганмисан?	Ёки
18	Онанг ҳамма нарсани сендан кўра яхши бажаради.	Ёки
19.	Агар сен ёввойи хайвон бўлганингда чопқир от бўлишни хоҳлар эдинг.	Ёки
20.	Сенга хушхабарни етказишса, хурсанд бўласан.	Ёки
21	Агар сенга кимдир яхши муносабатда	Ёки

килишмайди ва сенга дўстона муносабатда бўлишади деб ўйлайсан
Баъзан кўлингдан ҳеч нарсга келмайди.
Дарс пайтида сен кимирлаб ўтиришни ёқтирасан.
Сен ҳар доим онанг билан келишасан, чунки кўрқасан.
Сенга тоғдан чанғида ту- шиш кўпроқ ёқади.
Баъзан етарлича мулойим бўлмайман деб ҳисоблайсан.
Сен билан ишлаш осон, ҳамма нарсга рози бўласан, тушунасан.
Сен ҳеч қачон ўртоқларинг билан нарсга алмашмагансан
Сен бунга ҳеч қачон қилмагансан.
Баъзи сенинг таклифла- ринг онангникидан кўра яхши бўлади.
Агар сен ёввойи хайвон бўлганингда йўлбарс бўлишни хоҳлар эдинг.
Сенга хушхабар етказишса, хурсандлигинг- дан сакрагинг келади.
Агар сенга кимдир яхши муносабатда бўлмаса,

	бўлмаса, сен хафа бўлмайсан ва уни кечирасан.
22	Сенга бассейнда чўмилиш кўпроқ ёккан бўлар эди.
23.	Ўқитувчи сенинг етарлича эътибор- сизлигингни ва дафтарингда кўп хато қилишингни таъкидлайди
24	Баҳсларда нима қилиб бўлса ҳам ўзингни ҳақлигингни исботлашга ҳаракат қиласан
25	Уруш ҳақидаги қандайдир ҳикояни эшитган бўлар эдинг
26	Сен синфинга келган янги ўқувчиларга ҳар до- им ёрдам берасан
27	Кўнгилсизликларни узоқ вақт эсингдан чиқара олмайсан.
28	Сенга кийимлар тикиш кўпроқ ёккан бўлар эди.
29	Агар онанг сени койиса хафа бўлиб қоласан.
30	Сен ҳар доим сум- кангни кечкурун тай- ёрлайсан.
31	Сени ўқитувчи доимо мақтайди

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

Ўки

шунга яраша жавоб қай- тарасан.
Сенга бассейнга баланд- ликдан сакраш кўпроқ ёккан бўлар эди.
Ўқитувчи сен ҳар доим эътиборлигингни ва дафтарингда кўп хато қилмаслигингни таъкидлайди
Баҳсларда ўзингни ҳақлигингни исботлашга ҳаракат қилмайсан ва уларга ён берасан.
Ҳайвонлар ҳақидаги ҳикояни эшитган бўлар эдинг
Одатда синфингдаги янги ўқувчиларга сен эмас, балки бошқалар ёрдам беради.
Кўнгилсизликларни тезда эсдан чиқарасан.
Сенга балет раққосаси бўлиш кўпроқ ёккан бўлар эди.
Агар онанг сени қойиган бўлса ҳеч қачон қайфиятинг бузилмайди
Сен сумкангни эрталаб мактабга кетишдан олдин тайёрлайсан.
Сени ўқитувчи онда- сонда мақтайди

32	Сен ўргимчакни бе- малол ушлашинг мумкин.	Ёки	Ўргимчакни сен ёқтирмайсан, уни ушлай олмайсан.
33	Сен кўп хафа бўласан.	Ёки	Бирон-бир кишидан кам- дан-кам хафа бўласан
34	Ота-онанг ухла- шинг кераклигини айтишса, дарҳол ух- лашга кетасан.	Ёки	Ота-онанг ухлашинг кераклигини айтишса, дарҳол ухлагани кетмай- сан ва ўйнашни давом эт- тирасан.
35	Нотаниш инсонлар билан гаплашишга тўғри келса, сен ҳар доим уяласан.	Ёки	Нотаниш инсонлар билан гаплашишга тўғри келса, сен ҳеч қачон уялмайсан.
36	Сен рассом бўлишни кўпроқ ҳоҳлайсан.	Ёки	Сен кўпроқ яхши сарта- рош бўлишни афзал кўрасан.
37	Сен ҳамма нарсалар- ни муваффақиятли бажарасан.	Ёки	Сенда омадсизликлар ҳам бўлиб туради.
38	Агар сен масала шартини тушунмаган бўлсанг, болалардан биронтасига мурожаат қиласан.	Ёки	Агар сен масала шартини тушунмасанг, ўқитувчингга мурожаат қиласан.
39	Сен кулгили ҳикояларни ҳамма куладиган қилиб га- пириб бера оласан.	Ёки	Сен кулгили ҳикояларни ҳамма куладиган қилиб гапириб бера олмайсан.
40	Дарсдан сўнг маълум бир вақт да- вомида ўқитувчи ол- дида бўлишни ҳоҳлайсан.	Ёки	Дарсдан сўнг ҳар доим синфдан чиқиб кетишни коридорда юришни хуш кўрасан.
41	Баъзан бекорчи бўлиб ўтирганингда ўзингни нохуш сеза- сан	Ёки	Сен билан бундай ҳолат ҳеч қачон бўлмаган

42	Мақтабдан уйга кетаётиб сен ўйнаш учун тўхтайсан	Ёки	Мақтабдан сўнг дарҳол уйга борасан
43	Ота-онанг ҳар доим сени тинглашади	Ёки	Ота-онанг ўта банд ва сени тинглайшмайди
44	Ўйдан чиқа олмаганингда қаттиқ хафа бўласан.	Ёки	Ўйдан чиқа олмаганингда бу сенинг кайфиятингни тушириб юбормайди.
45	Сенинг ҳаётигнда қийинчиликлар кам	Ёки	Сенинг ҳаётигнда қийинчиликлар кўп.
46	Бўш вақтигнда сен яхшиси кинога борган бўлар эдинг	Ёки	Бўш вақтигнда сен яхшиси ҳовлида гуллар ва дарахтлар эккан бўлар эдинг
47	Сен онангга бажонидил мактабдаги воқеалар ҳақида гапириб берасан.	Ёки	Сен онангга бажонидил сайр, экскурсия ҳақида гапириб берасан.
48	Агар дўстларинг сўроқсиз буюмларингни олишса, сен бундан ҳеч қандай ҳайратланадиган жойи йўқ деб ҳисоблайсан.	Ёки	Агар дўстларинг сўроқсиз буюмларингни олишса, жаҳлинг чиқади
49	Сен одатда кутилмаган товушдан сесканиб кетасан	Ёки	Сен кутилмаган товушга оддийгина қараб қўясан
50	Қизлар билан бир-бирингизга бирон нарса айтиб бериш сенга ёқади	Ёки	Сенга қизлар билан бирон-бир ўйин ўйнаш кўпроқ ёқади
51	Ҳаяжонланганингда овозингни кўтарасан	Ёки	Сен ҳар доим хотиржам гапирасан
52	Сен бажонидил дарсга борган бўлар эдинг	Ёки	Сен бажонидил фигурали учиш чиқишларини кўрган бўлар эдинг

53	Агар сен радио эшитаётган ёки телевизор кўраётган бўлсанг, сенга ташқаридаги овозлар ҳалакит беради	Ёки	Агар сен радио эшитаётган ёки телевизор кўраётган бўлсанг, сен ташқаридаги овозларни эшитмайсан
54	Мактабда сенга қийин бўлади	Ёки	Мактабда сенга ҳар доим осон бўлади
55	Агар уйда жаҳлингни чиқаришса секингина хонадан чиқиб кетасан.	Ёки	Агар сени жаҳлингни чиқаришса сен эшикни каттиқ ёпиб кетасан.

Тест натижаларини қайта ишлаш бўйича кўрсатмалар

Болалар тўплаган баллар миқдорини аниқлашда стандарт калит (жадвал) қўлланилади. Бу стандарт калит сўровнома жавоблар варағи устига қўйилади. Калит шундай қолипки, унинг ёрдамида керакли баллар тезда топилади ва ҳисобланади. Қолипда шахснинг ҳар бир сон хусусияти рақамлар билан ифодаланган ва қолип билан мос келаётган жавоблар I балл ҳисобланади. Сўнгра сўровномани 1- ва 2-қисми бўйича олинган ҳамма баллар ҳар бир шахс хусусиятлари учун алоҳида ҳисобланади. Олинган баллар йиғиндиси шахс хусусиятининг дастлабки баҳоси бўлиб у махсус жадвалга ёзилади.

19-жадвал

Кэттелл тести сўровномаси бўйича текширилувчининг жавоблар варағи.

А

Фамилияси, исми _____ вақти _____

1- қисм

1 □ □	2 □ □	3 □ □	4 □ □	5 □ □	6 □ □	7 □ □	8 □ □	9 □ □
10 □ □	11 □ □	12 □ □	13 □ □	14 □	15 □ □	16 □ □	17 □ □	18 □ □
19 □ □	20 □ □	21 □ □	22 □ □	23 □ □	24 □ □	25 □ □	26 □ □	27 □ □
28 □ □	29 □ □	30 □ □	31 □ □	32 □ □	33 □ □	34 □ □	35 □ □	36 □ □
37 □ □	38 □ □	39 □ □	40 □ □	41 □ □	42 □ □	43 □ □	44 □ □	45 □ □
46 □ □	47 □ □	48 □ □	49 □ □	50 □ □	51 □ □	52 □ □	53 □ □	54 □ □
55 □ □								

20-жадвал

2-қисм

1 □ □	2 □ □	3 □ □	4 □ □	5 □ □	6 □ □	7 □ □	8 □ □	9 □ □
10 □ □	11 □ □	12 □ □	13 □ □	14 □	15 □ □	16 □ □	17 □ □	18 □ □

19 □ □	20 □ □	21 □ □	22 □ □	23 □ □	24 □ □	25 □ □	26 □ □	27 □ □
28 □ □	29 □ □	30 □ □	31 □ □	32 □ □	33 □ □	34 □ □	35 □ □	36 □ □
37 □ □	38 □ □	39 □ □	40 □ □	41 □ □	42 □ □	43 □ □	44 □ □	45 □ □
46 □ □	47 □ □	48 □ □	49 □ □	50 □ □	51 □ □	52 □ □	53 □ □	54 □ □
55 □ □								

Изоҳ: Калит текширилувчилар жавоб варағи форматига мос ҳолда тайёрланади ва 1 ва 2 қисмлар кетма-кет қўйиш орқали қўлланилади. Калитдаги қора квадратчалар мавжуд жойларда тешикчалар бўлиши керак. Сўнгра ҳар бир шунга ўхшаш баҳо стандарт 10 балли жадвалга ўтказилади. Текширилаётганларнинг жинси ва ёшига мос ҳолда жадвалда ҳар бир шахс хусусияти учун оралиқ топилади. Бу интервал дастлабки баҳоларни ўз ичига олади ва уларни жадвалнинг биринчи қаторида белгиланган меъёрлар қиймати билан алмаштирилади. Уларнинг ҳар бири якуний ёки ўн балли шкаланинг бирликларида ифодаланган баҳо бўлиб ҳисобланади.

21-жадвал.

Кэттелл тестининг ёш болалар варианты бўйича меърий маълумотлар.

8-10 ёшдаги ўғил болалар учун меъёрлар										
Шахс хусусияти	10 балли шкаладаги баллар									
	1.	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	0	1-2	3	4	5	6	7 ; 8		9	10
II	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
III	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
IV	0		1	2	3	4	6	6	7-8	9-10
V	0-1	2	3	4	5	6	7		8	1-10

VI	0	1	2	3-4	5	6	7	8	9	10
VII	0-2	3	4	5	6	7	8	-	9	10
VIII		0	1	2	3	4	5	6	7	7-10
IX		0	1	2	3	4-5	6-7	7	8	1-10
X	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
XI	0	1	2	3	4	5	6	7	8	1-10

8-10 ёшдаги қиз болалар учун меъёрлар

Шахс хусусияти	10 балли шкаладаги балллар									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	0-1	2-3	4	5	6	7	8	9		10
II	0	1	2	3-4	5	6	5	8	9	10
III		0	1	2	3	4	5-6	7-8	9	10
IV		0	1	2	3	4	5	7	8	8-10
V	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9-10
VI	0-1	2	3-4	5	6	7	8		9	10
VII	0-1	2-3	4	5	6	7	8	-	9	10
VIII	0-1	2	3-4	5	6	7	8	9	-	10
IX		0	1	2	3	4	5	6	7	8-10
X	0-1	2	3-4	5	6	7	8	9	9	10
XI	-	0	1	2	3	4	0	6-7	8	9 10

11-12 ёшдаги ўғил болалар учун меъёрлар

	10 балли шкаладаги балл									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	-	I	2	3	4-5	7	8	9		10
II	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9	10
III	0	1	2-3	4	5	6	7	8		10
IV	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V	0-1	2-3	4	5	6	7	8	9		10
VI	0	I		2	3	4	5	6-7	8	9-10
VII	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
VIII	0		1	2	3	4	5	6	7	8-10
IX	-	0	1	2	3	4	5-6	7	8	9-10
X	-	0	1	2	3	4	5	7	8	8-10
XI	0	1	2	3-5	6	7	8	9	9	10

				4							
11-12 ёшдаги қиз болалар учун меъёрлар											
Шахс-хусусияти	10 балли шкаладаги баллар										
	I	2	3	4	5	6	7	8	9		10
I	0-2	3	4	5	6	7	8	9	9		10
II	0	1	2	3	4-5	6	7	8	9		10
III	0	1	2	3-4	5	7	8	9	10		10
IV	0-1	2	3	4	5	6	8	9	10		10
V	0-1	2	3	4	5	6	7	8	9		10
VI	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9		10
VII	0-1	2	3	4	5-6	7	8	9	9		10
VIII	0-2	3		4	5	6	7	8	9		10
IX	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9		10
X	0	1	2	3	4	5	6-7	8	9		10
XI	0	1	2-3	4	5	6	7	8	9		10

12.2. Ота-она, тарбиячи ва ўқитувчилар учун сўровнома

Болаларнинг мулоқатчанлик сифатларини экспертлар томонидан баҳоланишини ўрганишга хизмат қилувчи ушбу методика ота-она, ўқитувчи ва тарбиячиларга мўлжалланган. Сўровнома таркиби билан яхшироқ танишиш мақсадида алоҳида жадвал тайёрланган бўлиб, унинг чап томонидан шахс сифатлари, ўнг томонида эса саволнинг тартиб номери ўрин олади.

Шахснинг баҳоланаётган сифати	Сўровноманинг мос келувчи саволлари номери
Мулоқотчанлик	2,3,4
Тапшилотчилик қобилияти	5
Бошқа болалар билан ўзаро му-	6

носабатлари	
Альтруизм (бошқаларга, ёрдам бериш)	7
Эмпатия (хамдard бўла олиш)	8
Тажовузкорлик	9
Ёрдамга мухтожлик	10
Тез хафа бўлиш	11
Ростгўйлик	13
Адолатпарварлик	12
Хушмуомалалик	14
Итоаткорлик	16
Мустақиллик	17
Қатъиятлилик	18
Меҳнатсеварлик	19
Ўзига ишонч	20

СЎРОВНОМА МАТНИ

- Боланинг исми ва фамилияси, туғилган йили.
- Фарзандингиз катталар билан тез мулоқотга киришадими?
 - жуда
 - унчалик эмас
 - умуман мулоқотчан эмас.
- Фарзандингиз болалар билан яхши мулоқотга киришадими?
 - жуда мулоқотга киришувчан, кўп ҳолларда ёлғиз эмас, улар билан ўйнашни афзал кўради.
 - унчалик эмас, кўп ҳолларда ёлғиз ўйнашни афзал кўради.
 - баъзан болалар билан, баъзан ёлғиз ўйнайди.
- Агар фарзандингиз мулоқатчан бўлса,
 - ўзидан катта болалар билан
 - тенгдошлари билан
 - ўзидан кичиклар билан ўйнашни хуш кўради.
- Ўйинда фарзандингиз ўзини қандай тутади?
 - турли ўйинлар ташкил қилади, бошқа ўйинларда ўз ролини олади.
 - олдинда етакчи ва иккинчи даражали ролларни бирдай қаради.
 - кўпинча иккинчи даражали ролларни бажаради.
- Фарзандингиз бошқа болалар билан қандай муносабатда бўлади?

А) тез дўстлаша олади ва жанжаллашмай ўйнайди

Б) тез-тез жанжаллашиб туради.

7. Фарзандингиз ўйинчоқларини бошқа болалар билан ён-ёнга ўйнайдими?

А) бажонидил беради.

Б) баъзан беради, баъзан эса йўқ.

В) бермайди.

8. Фарзандингиз бошқаларга ҳамдард бўладими?

А) бошқаларга ҳамдардлик билдиради, бирор нарсдаи хафа бўлганларни овутишга ҳаракат қилади. Б) баъзан. В) деярли ҳеч қачон ҳамдард бўлмайди.

9. Бошқа болаларни хафа қиладими?

А) кўп ҳолларда. Б) баъзан В) ҳеч қачон.

10. Катталардан тез-тез хафа бўлиб турадими? А) кўп ҳолларда.

Б) баъзан. В) ҳеч қачон.

11. Болангиз тез хафа бўладими? А) жуда аразчи

Б) баъзан

В) аразчи эмас.

12. Фарзандингиз ҳар доим ҳам адолатпарварми? А) ҳар доим

Б) баъзан

В) кўп ҳолларда адолатпарвар эмас.

13. Фарзандингиз ҳар доим рост сўзлайдими? А) ҳар доим

Б) баъзан

В) кўпинча ёлғон гапирди, алдайди.

14. Фарзандингиз доимо хушмуомалами? А) ҳар доим

Б) баъзан В) ҳеч қачон.

15. Фарзандингиз ҳар доим итоатқорми? А) ҳар доим

Б) баъзан В) ҳеч қачон.

16. Фарзандингиз мустақилми?

А) тўла мустақил, ҳамма нарсани ўзи қилишни хоҳлайди. Б) баъзан.

В) мустақил эмас, кўп ҳолларда унинг учун бошқалар қилишини хоҳлайди.?

17. Фарзандингиз қатъиятлими ?

А) Ҳар доим бошлаган ишни охирига етказди, қатъиятли.

Б) Баъзан.

В)Йўқ, одатда бошлаган ишни охирига етказмайди.

18. Фарзандингиз меҳнатсеварми?

А) жуда меҳнатсевар, унга топширилган ишини ўз

вактида бажаради.

Б) баъзан.

В) кўп ҳолларда дангасалик қилади.

19. Фарзандингиз ўзига ишонадими?

А) Ўзига ишонади.

Б) Тўла ишонади

В) Ўзига ишонмайди.

Кичик мактаб ёшидаги болага баҳо берувчи сифатида фақат ота-она эмас, балки бошқалар ҳам иштирок этиши мумкин.

Ота-оналардан сўровнома ўтказмасдан аввал суҳбат орқали боланинг хусусиятлари ҳақидаги фикрини билиб олиш керак. Чунки уларнинг баҳоси кўпинча субъектив табиатга эга бўлади.

НАТИЖАНИ БАҲОЛАШ

Сўровноманинг жавобларидаги «а» қисми - 10 балл, «б» қисми - 5 балл, «в» қисми - 1 балл билан баҳоланади. Тўпланган баллар йиғиндиси 18 га бўлинади. Натижага кўра боладаги мазкур сифатларнинг ривожланиш даражаси ҳақида хулоса чиқарилади.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛА РУҲИЙ ТАРАҚҚИЁТИ ДАРАЖАСИ ҲАҚИДА ХУЛОСА ТАЙЁРЛАШ

Кичик мактаб ёшидаги бола руҳий тараққиёти даражаси ҳақида хулоса чиқариш учун билиш жараёнлари, шахс сифатлари ва шахслараро муносабатларни ўрганиш натижаларини таҳлил қилиш на умумлаштириш керак. Тадқиқот натижалари махсус индивидуал картага тўлдириб борилади. Мана шу картадаги-маълумотларга асосланиб психолог боланинг мактабга тайёр, ёки тайёр эмаслигини, мактаб таълимига қай даражада тайёрлигини аниқлаши мумкин.

Мактаб таълимига билиш жараёнлари - идрок, хотира, тафаккур, диққат, ҳаёл ва нутқ ривожланиши бўйича 5 - баллдан кам бўлмаган натижага эга болалар тайёр ҳисобланади. Ундан кам балл тўплаганлар мактаб таълимига тайёр эмас.

7 баллдан юқори кўрсаткич мактаб таълимига жуда яхши тайёргарлик даражасини билдиради.

Шахсий тайёргарлик даражаси - «Шахс сифатлари» ва «Боланинг индивидуал-шахслараро муносабатлари» устунисидаги

ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК ХУЛОСА ВА АМАЛИЙ ТАВСИЯЛАР

Боланинг исми ва фамилияси Тўлдириш вақти

Болани текширган вақти	Энг яхши ривожланган хусусиятлар		Кам ривожланган хусусиятлар		Бошқа хусусиятлар	Умумий Психологик-педагогик тавсиялар	Махсус психолого-педагогик тавсиялар	Кимга ва қачон бу тавсиялар берилган унинг бажарилиши
	Ном и	Кўрсаткичи	Номи	Кўрсаткичи				
	1	2	3	4	5	6	7	8

12.3. Кэттелл саволномасининг болалар варианты

Бола шахси тараққиётини баҳолашда чет эл тадқиқотларида саволномалар (16 PF, HSPQ, CPQ ва бошқалар) кенг қўлланилади. Р.Кэттелл раҳбарлигида америкалик психологлар гуруҳи томонидан ўтказилган шахсни дастурли текширишнинг босқичларидан бири шахс саволномаларини яратиш ҳисобланган. Лекин бизнинг шароитимизда чет эл методикаларидан фойдаланиш уларни жиддий мослаштиришни ва пухта текширишни талаб қилади. Бу тадбирлар R.Cattell (1963) шахс саволномасининг болалар варианты - CPQни мослаштиришда ҳисобга олинади. /Э.М.Александровская, И.Н.Гильяшева, 1978, 1985/.

Р.Кэттелл болалар саволномаси – CPQ 8-12 ёшдаги болаларни текширишга мўлжалланган бўлиб, факторли аналитилик тадқиқот йўли билан ажратилган 14 шкаладан иборат. Саволноманинг икки шакли /А ва Б/ бўлиб, уларнинг ҳар бири – 140 саволни ўз ичига ола-

ди. Улар ўзаро тенг ҳисобланиб, алоҳида ва биргаликда қўлланилиши мумкин. Тест саволларига ўзгартиришлар киритилганидан сўнг 8-12 ёшли 440 ўқувчида синаб кўрилади. /Э.М.Александровская, 1978/. Муаллиф 280 саволдан 150 тасини танлаб олган. Саволноманинг мослаштирилган 12 омил бўйича стандартлаштириш 579 ўқувчида /8-12 ёшли/ ўтказилди. /Э.М.Александровская ва Гильяшева, 1985. 22-жадвал/.

22-жадвал

Салбий /1-3 қатор/ ва ижобий /8-10 қаторлар/ белгилар бўйича шахс хислатлари омиллари

Омилнинг салбий белгилари	Омил	Омилнинг ижобий белгилари
Одамларга аралашмайдиган, ишонмайдиган, ёлғиз, бепарво	– А +	Очиқ кўнгил, ҳайрихоҳ, кирришимли, раҳмдил
Ақлий функцияларнинг оз даражада шаклланганлиги. Тафаккурнинг кўргазмали шакллари устунлиги, билимлар ҳажми унчалик кўп эмас	– В +	Ақлий функцияларнинг юқори даражада шаклланганлиги, тафаккурнинг мавҳум шакллари етарлича ривожланганлиги, билимлар ҳажми кўп.
Ўзига ишонмайдиган, тез ҳафа бўладиган, бетайин	– С +	Ўзига ишонадиган, ювош, турғун
Шошмайдиган, вазмин, бепарво	– Д +	Бесабр, ташқи таъсуротларга тез жавоб қайтарувчи, тез таъсирланадиган
Итоаткор, тобе, кўнгилчан	– Е +	Ҳукмрон, бўйсунмайдиган, серғайрат
Ақлли, мулоҳазали, эҳтиёткор, жиддий	– F +	Таваккалчи, бепарво, ботир, қувноқ
Виждонсиз, мажбуриятларга бепарволик, масъулиятсиз	– G +	Виждонлилик, тиришқоқ, масъулиятли
Тортинчок, уятчан, дўқ-пўписадан кўркиш	– Н +	Ижтимоий ботир, эркин, дадил
Ҳаққоний, амалий, ўзига ишонадиган	– I +	Сезгир, хушмуомала, бошқаларга бўйсунадиган
Осоишта, беозор, ҳар нарсага ишонч билан қарайдиган	– 0 +	Ваҳимали, ташвишли, маъюс

Ўзини назорат қила олмайдиган, ижтимоий белгиланган нормативларни ёмон тушуниш	– Q ₃ +	Ўзини тутта билиш, ижтимоий белгиланган нормативларни яхши тушуниш
Ожиз, ювош, вазмин	– Q ₄ +	Жиддий, аччиғи тезлик, мақсадга эришмаганда тез кайфияти тушиб кетиши.

Ҳар бир шахс омили маълум хислатларнинг тўплами сифатида қаралади /у саволномада минимал белги – 1, максимал белги – 10 ва ўртача белги – 5,5 балл билан ўлчанади/. Бу тўпламнинг четки белгилари бўйича қарама-қарши мазмунга мос равишда омилни билдирувчи ҳарф тўғрисида «--» ёки «+» белги қўйилади.

«А» омил /фактор/. Юқори баҳо болани киришимли, қувноқ, истараси иссиқ сифатида характерлайди. Бу омил бўйича қуйи баҳода бола ишонмайдиган, салга хафа бўладиган, шахслараро муносабатда сезгирликнинг етишмаслиги, унинг хулқ-атворида салбий ҳатти-ҳаракатлар, инжиқлик, худбинлик билан ажралиб туради. «А» омил бўйича юқори баҳоли болалар ижтимоий тез мослашадилар, қизлар ўғил болаларга қараганда ўртача юқорироқ кўрсаткичларга эга бўладилар.

«В» омил. Бу омил бўйича юқори баҳо сўз интелектининг яхши даражада ривожланганлиги, унинг умумлаштириш, умумийдан жузъийни ажратиш, мантикий ва математик операцияларни эгаллаганлик, янги билимларни осонлик билан ўзлаштиришни билдиради. Паст баҳоли болалар таклиф этилган топшириқларни аниқ вазиятли белгилардан фойдаланиб бажарадилар, ўз муаммоларини ҳал қилишга юзаки ёндашадилар. Кўпинча бундай болаларда паришонхотирлик, чарчаш кузатилади. Бу омил бўйича ўзлаштирувчи ва ўзлаштирмовчи ўқувчилар ўртасида аниқ фарқлар кўзга ташланади. 12 ёшли болалар юқори баҳоларни оладилар.

«С» омил /фактор/. Юқори баҳо ўзига ишонишни, хотиржамликни, вазминликни, мактаб талабларини яхши бажаришга тайёрликни билдиради. Қуйи баҳолар болаларда ўз тенгдошларига нисбатан ўзларини қобилиятсиз деб баҳолашларида, кайфиятларининг турғун эмаслигида, ўз ҳиссиётларини бошқара олмасликларида, янги шароитга мослашишда қийинчиликни бошидан кечиришдан кўринади. Қарама-қарши қутбда улгура олмайдиган болалар даражада омил бўйича юқори баҳоли болаларда юқори

қўзғалувчанлик кузатилади ёки улар кучсиз қўзғатувчига кучли фаоллик билан жавоб қайтарадилар, юқори фаоллик баъзан уларда ўзига бино қўйиш билан бирикиб кетади. Уларга ҳаракатдан хавотирланиш, чалғиш, диққатни бир жойга тўплай олмаслик хос. Бундай хислатларнинг шаклланиши темперамент хусусиятлари ва тарбия шароитлари билан чамбарчас боғлиқ. Бу омил бўйича қуйи баҳо вазминлик, хис-туғуларнинг туйиқлиги билан характерланади. Ўғил болалар ўртача қиз болаларга қараганда юқори баҳо оладилар.

«Е» омил. Ўзини намоён қилишга, ўзини болаларга ҳам, катталарга ҳам қарама-қарши қўйишга, пешқадамликка интилувчи шахсларда юқори баҳолар кузатилади. Болаларда бу хусусиятларнинг кўринишлари хулқ-атвор муаммолари, тажовузкорлик мавжудлиги билан бирга қўшилиб кетади, чунки пешқадамлиқка интилиш кўпинча амалга ошмайди; у ижтимоий ўзаро таъсирнинг кўп шаклларини ўрганиши керак бўлади. Болаларда бу омилнинг кўринишлари сергаплиқда намоён бўлади. Қуйи баҳоларда бола катталарга ва бошқа болаларга тобелик, уларга осонлик билан бўйсунитишни намоён қиладилар. 12 ёшли болаларда бу омилнинг баҳолари, 8 ёшлиларга қараганда юқорироқдир.

«Ғ» омил. Бу омил бўйича юқори олган болалар серғайрат, хавфли вазиятлардан қўрқмаслик билан ажралиб турадилар. Қондага кўра, уларга ўз имкониятларини юқори баҳолаш келажакка умид билан қараш хосдир. «Ғ» омил белгилари турли ёш даврида бир хил бўлади, лекин ўғил болаларга қараганда юқорироқ баҳоларга эга бўладилар.

«Г» омил. Бу шкала катталар томонидан қўйилган хулқ-атвор меъёрлари ва талабларни қандай идрок этиши ва бажарилишини акс эттиради. Ота-оналар ва ўқувчилар билан кўпроқ жанжаллашувчи, ишонч қозонмаган, ўз мажбуриятларини бажармайдиган, болалар қуйи баҳо оладилар. Уларда бетайинлик, диққатини бир жойга тўплай олмаслик, мустаҳкам мотивация кузатилади. Юқори баҳолар жавобгарлик яхши ривожланган, мақсадга интилувчи, виждонли, тартибли болаларга хос. Бу омил бўйича юқори баҳоларни 8 ёшли болалар олишади, қизларнинг баҳолари ўғил болаларникидан юқори.

«Н» омил. Бу омил болаларнинг катталар /ота-оналари, тарбиячилари, ўқитувчилари/ билан муносабатини акс эттиради. «Н» омил бўйича юқори баҳо олган болалар катталар билан тез мулоқатга киришиб кетади, бу омил бўйича қуйи баҳо олган болалар тортинчоқ ва уятчан бўладилар.

«Д» омил. Юқори балли болалар хаёл суриш бойлигини, эстетик мойилликни, «аёллардек» юмшоклик ва тобеликни акс эттиради, қуйи баҳолар – муаммоларни ҳал қилишда ҳаққоний ёндашувни, ишчанликни эркаклардек мустакилликни акс эттиради. Бу омил бўйича юқори баҳо олган болалар юмшоқ, кўнгли бўш, ишонувчан, қўллаб-қувватлашга муҳтож, кўпроқ ташқи муҳит таъсирига берилган болалар бўладилар. Бу омил бўйича қизларнинг баҳолари, ўғил болаларникидан юқорироқдир.

«0» омил. Бу омил бўйича юқори баҳо олган болалар муваффақиятсизликни олдиндан сезишади, тез жаҳлини чиқариш мумкин, кўпинча кайфиятлари ёмон бўлади. Қуйи баҳо олган болалар оғир, жаҳли кам чиқади. Юқори баҳо вазиятга боғлиқ равишда оғир рухий кайфият ёки хавотирланиш кўрсаткичи бўлиши мумкин, у невроз вужудга келишининг асоси ҳисобланади.

«Q3» омил. Бу омил бўйича юқори баҳолар яхши ижтимоий мослашганлик, атроф муҳит нормаларини яхши эгаллаганлик кўрсаткичи бўлиши мумкин. Қуйи баҳолар ўз хулқ-аворини ижтимоий меъёрларга мос равишда назорат қила олмасликдан, боланинг ўқув ва бошқа тадбирларда ўзини яхши тутмасликдан далолат беради.

«Q4» омил. Бу омил бўйича фаолият жараёнида амалга оширилмайдиган керагидан ортиқча хоҳишлар билан ажралиб туради. Хулқ-атворида кўпинча нерв зўриқиши устун туради. Қуйи баҳо олган болалар оғир ва вазминлар.

Қуйида келтириладиган шахс саволномаси 120 саволдан иборат бўлиб, бола ҳаётининг турли соҳаларига тегишлидир: синфдошлар билан, оила аъзолари билан ўзаро муносабат, кўчадаги, дарсдаги, ўз-ўзини баҳолаши ва бошқалар. Ҳар бир саволга танлаш учун иккитадан жавоб берилади. Текширув натижалари тўғри чиқиши учун, ўзини эркин ҳис этадиган шароит яратиш керак.

Текширувни бошлашдан олдин болага қуйидаги қўлланма берилади: «Бу анкета ўқувчилар характерини ўрганишга мўлжалланган. Бу ерда тўғри ва нотўғри жавоблар бўлиши мумкин эмас. Ҳар бир инсон ўзига кўпроқ ёқадиган жавобни танлаши керак. Жавоблар икки қисмдан иборат бўлиб, «ёки» сўзи билан бир-биридан ажратилгандир. Жавоблар учун варақда (21-жадвал) ҳар бир савол номери тўғрисида иккитадан квадратчалар бўлиб, улар жавобларнинг чап ва ўнг қисмларига тўғри келади. Сиз танлаган жавобга мос келадиган квадратча ичига /+/ белги қўйилган. Баъзи саволларда

сизнинг жавобингизга мос келмайдиган ифодалар бўлиши мумкин. Шунда ҳам сизга сал маъқулроғини танлашингиз керак. Агар саволни тушунмай қолсангиз, тадқиқот ўтказувчига мурожаат қилинг. Бир савол устида узоқ вақт ўйланиб ўтирмаслик керак. Тезда бирини белгилаб кейинги саволга ўтинг. Баъзи саволларнинг /11, 15, 19, 23, 27/ учтадан жавоби бор. Барча вариантларни қараб чиқиб, улардан бирини танланг. Саволларни ўтказиб юборманг, ҳар бир саволга биттагина жавоб беринг».

Синалувчига ҳаммаси тушунарли бўлганига ишонганингиздан сўнг ишга киришиш мумкин. Жавоб қоғозини тўлдиришда тадқиқотчи бола саволни яхши тушунганлигига ишонч ҳосил қилиш керак. 8 ёшли болаларни ҳар бирини алоҳида индивидуал текшириш зарур. 12 ёшли болалар эса индивидуал ва гуруҳий усул билан текширилиши мумкин.

1 қисм

1	Сиз уй вазифангизни тез бажариб қўясиз	ёки	сиз уларни узоқ вақт бажарасиз
2	Агар сизга ҳазиллашишса, сизнинг озроқ жаҳлингиз чиқади	ёки	Куласиз
3	Сиз деярли ҳамма нарсани, қандай бажариш керак бўлса, шундай қила оламан, деб ўйлайсиз	ёки	сиз баъзи топшириқларни бажара олишингиз мумкин
4	Сиз кўпинча хато қиласиз	ёки	сиз ҳеч қачон хато қилмайсиз
5	Сизнинг дўстларингиз кўп	ёки	унчалик кўп эмас
6	Бошқа болалар (қизлар) сизга қараганда кўпроқ ишларни бажара олади.	ёки	улар қанча нарсани бажара олса, сиз ҳам бу ишларни бажара оласиз
7	Сиз ҳар доим одамларнинг исмини яхши эслаб қоласиз	ёки	баъзан уларнинг исмини эсингиздан чиқариб қўясиз
8	Сиз кўп ўқийсиз	ёки	кўпчилик болалар кўп ўқийдилар
9	Сиз бажармоқчи бўлган иш учун ўқитувчи бошқа болаларни танласа, сиз хафа бўласиз	ёки	Шундай ҳам бўладики, сиз уларни эсдан чиқариб юборасиз

- 10 Сиз таклиф этган ғоялар, ёки сиз бунга ишонмайсиз
ўйлаб топган нарсаларингиз
энг яхши ва тўғри деб
ҳисоблайсиз
- 11 «Йиғмоқ» сўзига мазмунига кўра қарама-қарши сўз қайси сўз
бўлади? «тарқатмоқ» ёки «тўпламоқ» ёки «эҳтиёт қилмоқ»
- 12 Сиз одатда индамай турасиз ёки кўп гапирасиз
- 13 Агар онангиз сиздан хафа ёки сиз ниманидир хато
бўлса, бу баъзан унинг хатоси қилдим деб ўйлайсиз
бўлади
- 14 Сизга кутубхонада китоблар ёки узоққа сузиш бўйича ка-
билан ишлаш кўпроқ ёқади питан бўлиш кўпроқ
ёқади
- 15 Куйидаги харфларнинг қайси бири бошқа иккитасидан фарқ
қилади?
- С ёки Т ёки У
- 16 Сиз кечкурун узоқ вақт жим ёки типирчилай бошлайсиз
ўтирасиз
- 17 Агар болалар (қизлар) сиз ях- ёки типирчилай бошлайсиз,
ши биладиган нарса ҳақида уларнинг тугатишини ку-
гаплашса, сиз ҳам ниманидир тасиз
айтиб берасиз
- 18 Сиз космонавт бўла олишин- ёки бу жуда мураккаб иш деб
гиз мумкинми? ўйлайсизми,
- 19 Сонлар қатори берилган: 2, 4, бу қаторда кейинги сон
8 неча?
- 10 ёки 12 ёки 16
- 20 Онангизни айтишича сиз ёки ювош ва мулойимсиз
таъсирчан ва тиниб-
тинчимагансиз
- 21 Болаларнинг ҳикояларини ёки Ўзингиз айтиб берганин-
жон деб эшитасиз гиз кўпроқ ёқади
- 22 Бўш вақтингизда яхши китоб ёки копток ўйнашингиз яхши
ўқиганингиз яхши
- 23 Сўзлар гуруҳи берилган: «совуқ», «иссик», «хўл», «илиқ». бир
сўз мазмунига кўра бошқаларига мос тушмайди. Бу қайси сўз?
«хўл» ёки «совуқ» ёки «илиқ»
- 24 Сиз ҳар доим эҳтиёткорона ёки баъзан чопаётганингизда
ҳаракатлар қиласиз нарсаларга қоқилиб ту-

- шасиз
- 25 Сизни жазолашлари мумкин деб хавотирланасиз ёки буни сиз ҳеч қачон ўйламагансиз
- 26 Катта бўлганингизда уй куриш кўпроқ ёқади ёки Учувчи бўлиш (учиш, стюардесса бўлиш).
- 27 Олим, ҳозир Наргиза неча ёшда бўлса, шунча ёш бўлганида Азиза ундан катта эди. Ким ҳаммадан кичик? Олим-ми ёки Азиза-ми ёки Наргиза-ми?
- 28 Кўпинча ўқитувчи дарсда сизга танбеҳ беради? ёки сиз ўзингизни яхши тута-сиз деб ҳисоблайди
- 29 Дўстларингиз нима ҳақидадир баҳслашаётганларида, сиз уларга аралашасиз ёки индамай турасиз
- 30 Бошқалар синфда гаплашиб, кулиб ўтиришса, сиз дарс тайёрлайверишингиз мумкин. ёки сиз дарс тайёрлаётганингизда жимлик даркор.
- 31 Телевизордан «янгиликлар»ни кўрасиз ёки «янгиликлар» бошланганида ўйнашга кетасиз
- 32 Сизни катталар хафа қилишади. ёки улар сизни яхши тушунишади.
- 33 Транспорт кўп ўтаётган кўчадан хотиржам ўтиб кетасиз ёки сиз озроқ ҳаяжонланасиз
- 34 Сизда кўпинча катта кўнгилсизликлар бўлиб туради. ёки кичик арзимас кўнгилсизликлар бўлиб туради
- 35 Агар сиз саволни билсангиз дарров кўлингизни кўтарасиз ёки кўлингизни кўтармасдан, сизни чақиришларини кутиб турасиз
- 36 Агар синфга янги ўқувчи келса, бошқа болалар каби сиз ҳам у билан дарров танишиб оласиз. ёки сизга кўпроқ вақт керак.
- 37 Қандайдир транспортнинг (автобус, троллейбус, такси)нинг ҳайдовчиси бўлишни орзу қиласиз ёки врач бўлишни орзу қиласиз
- 38 Нимадир амалга ошмаса сиз хафа бўласиз ёки камдан-кам хафа бўласиз

39	Болалардан кимдир назорат ипида ёрдамлашишни илтимос қилса, «ўзинг еч» дейсиз	ёки	ўқитувчи кўрмаса, (сез-маса) ёрдамлашасиз
40	Катталар сизнинг олдингизда ўзича гаплашишади.	ёки	улар қисман сизни ҳам тинглашади.
41	Қайғули нарсаларни эпитаётганингизда, кўзингиздан ёш чиқиб кетади	ёки	бундай бўлмайди.
42	Кўп режаларингизни амалга оширасиз	ёки	Амалга оширмаймз
43	Онангиз уйга чақирганидан сўнг ҳам озроқ ўйнайсиз	ёки	дарров уйга кирасиз
44	Синфда эркин туриб нимадир айтиб бера оласиз.	ёки	тортинасиз, уяласиз
45	Кичик болалар билан қолиш сизга ёқадими	ёки	улар билан қолиш сизга ёқмайди
46	Сиз баъзан ёлғиз ва хафа бўласиз	ёки	сизда ундай бўлмайди
47	Уй вазифаларини ҳар хил вақтда бажарасиз	ёки	ҳар куни бир вақтда бажарасиз
48	Сиз яхши яшайсиз	ёки	унчалик яхши яшамайсиз
49	Шаҳардан ташқарига гўзал табиатни томоша қилишга жон деб борасиз	ёки	замонавий машиналар (янги товарлар) кўргазмасига жон деб борасиз
50	Агар сизни урушишса, танбех берилса, хотиржам туриб яхши кайфиятингизни бузмайсиз	ёки	каттиқ хафа бўласиз
51	Кондитер фабрикасида ишлаш кўпроқ ёқади	ёки	ўқитувчи бўлиш
52	Синфда болалар тўполон қилишаётганда сиз жим ўтирасиз	ёки	сиз улар билан бирга тўполон қиласиз
53	Агар сизни автобусдан итариб юборилса ҳеч нарса бўлмади, деб ҳисоблайсиз	ёки	Бундан жаҳлингиз чиқади.
54	Сиз бажаришингиз керак бўлмаган ишни бажаришга тўғри келган	ёки	сизда бундай ҳол бўлмаган.

55	Шўх, эрка, чопиб юрувчи
дўстларни ёқтирасиз	ёки	жиддий дўстларни
ёқтирасиз
56	Нимадир бошлангунча жим
ўтириб кутишдан жаҳлингиз
чиқади.	ёки	кўп кутганингиздан ҳеч
қандай ўзгариш
бўлмайди.
57	Мактабга жон деб борасиз	ёки	автомобилда сайр қилиш
ёқади
58	Баъзан сиз ҳаммадан хафа
бўласиз	ёки	ҳар доим ҳаммадан хур-
санд бўласиз
59	Қандай ўқитувчи сизга кўпроқ
ёқади юмшоқ, кўнгилчан	ёки	Қаттиққўл
60	Уйда сиз берилган ҳамма
овқатни ейсиз	ёки	сизга ёқмайдиган таомни
беришганда норозилик
билдирасиз

2-қисм

1	Сизга ҳамма яхши муносабат-
да бўлади	ёки	фақат баъзи кишилар
2	Эрталаб уйғонганингизда
уйқунгиз келиб, ланж бўлиб
турасиз	ёки	Шу заҳоти ўйнагингиз
келади
3	Ўз ишингизни бошқаларга
қараганда тезроқ бажарасиз	ёки	сизга кўпроқ вақт керак
4	Сиз баъзан ўзингизга ишон-
майсиз	ёки	сиз ўзингизга ишонасиз
5	Ҳар доим мактабдаги
дўстларингизни кўрганда хур-
санд бўлиб кетасиз	ёки	баъзан ҳеч кимни
кўргингиз келмайди
6	Онангиз сизга секин ҳаракат
қилишингиз ҳақида айтган	ёки	сиз ҳамма нарсани тез
бажарасиз
7	Сиз таклиф қилган нарсалар
бошқа болаларга ёқади	ёки	уларга бу ҳар доим ҳам
ёқмайди
8	Сиз мактабда ҳамма нарсани
қандай талаб қилишса, шун-
дай қилиб бажарасиз	ёки	синдошларингиз
ўқитувчини айтганларини
аниқроқ бажаришади
9	Болалар сизга нисбатан мак-
корлик қилаяпти деб
ўйлаяпсизми	ёки	улар сизга дўстона муно-
сабатда бўлишади
10	Сиз ҳар доим ҳамма нарсани	ёки	баъзи кунлари ҳеч нарса

- яхши бажарасиз кўнгилдагидек бўлмайди
- 11 «Муз», «буғ», «кор» сўзлари кўроқ қайси сўз билан умумий-
ликка эга: «сув» ёки «бўрон» ёки «қиш»
- 12 Сиз дарс вақтида жим ёки кимираб ўтиришни
ўтирасиз ёқтирасиз
- 13 Баъзан сиз онангизга эътироз ёки сиз ундан кўркасиз
билдирасиз
- 14 Ўрмонда, паркда, чанғида ёки баланд тоғларда чанғида
сайр қилиш кўпроқ ёқади сайр қилиш кўпроқ ёқади
- 15 «Юрмоқ» сўзи «чопмоқ» сўзига қандай муносабатда бўлса,
«секин» сўзи қуйидаги сўзлардан бирига шундай муносабатда
бўлади: «оҳиста» ёки «эмаклаб» ёки «тез»
- 16 Ўзингизни доим хушмуомала ёки баъзан қўполлик қиласиз
деб ҳисоблайсиз
- 17 Сиз билан келишиш қийин (ўз ёки сиз билан осонликча ке-
фикрингиздан қайтмайсиз) лишиш мумкин
- 18 Болалардан ким биландир Ёк ҳеч қачон бундай
нарсаларингизни (қалам, руч- и қилмагансиз
ка, линейкангиз) алмашганми-
сиз
- 19 Сонлар қатори берилган: 7, 5, ёки 1 ёки 9
3 ...
- Бу қаторда кейинги сон неча?
- 20 Баъзан қулоқ солмайдиган бо- ёки бундай истак сизда ҳеч
ла бўлгиз келади қачон бўлмаган
- 21 Онангиз ҳамма нарсани сизга ёки кўпинча сизнинг такли-
қараганда яхши бажаради фингиз инобатга олинади
- 22 Агар сизга ҳайвон бўлишга ёки арслон (йўлбарс)
тўғри келса, бажонудил от бўлардингиз
- 23 Сўзлар гуруҳи берилган: «баъзилари», «ҳамма», «кўпинча»,
«ҳеч ким». Бир сўз бошқаларига тўғри келмайди. Бу қайси сўз?
«кўпинча» ёки «ҳеч ким», ёки «ҳамма»
- 24 Сиз хушхабар айтишганда сал ёки сиз хурсандликдан сакра-
хурсанд бўласиз гингиз келади
- 25 Агар сизга ким яхши муноса- ёки сиз ҳам худди шундай
батда бўлса, сиз уни кечира- муносабатда бўласиз
сиз
- 26 Бассейнда сизга кўпроқ нима ёки минорадан сакраш

- ёқади: сузиш
- 27 Гулноза Дилнозадан кичик, Дилфуза Гулнозадан кичик. Ким
энг катта? Гулноза ёки Дилноза ёки Дилфуза
- 28 Баъзан ўқитувчи етарлича ёки у бу ҳақида ҳеч қачон га-
эътиборли эмаслигингизни, пирмаган
дафтардан кўп ўчириб ёзи-
шингизни айтади
- 29 Баҳсларда нима бўлганда ҳам ёки хотиржам ён беришингиз
ўзингиз истаган нарсани ис- мумкин
ботлашга ҳаракат қиласиз
- 30 Уруш ҳақида эшитиш сиз ёки ҳайвонлар ҳаёти ҳақида
учун кизик
- 31 Сиз ҳар доим синфингизга ёки одатда буни бошқалар
келган ўқувчиларга ёрдам бе- қилишади
расиз
- 32 Бошингиздан кечирган ёки уларни тез унутиб юбо-
кўнгилсиз воқеалар ҳақида расиз
узоқ вақт эслаб юрасиз
- 33 Ўйинда товушдан тез учади- ёки машҳур ёзувчи (балери-
ган самолёт учувчисини ба- на) ролини тасвирлаб бе-
жонудил тасвирлаб берасиз расиз
- 34 Онангиз койиганда маъюс ёки деярли кайфиятингиз бу-
бўлиб қоласиз зилмайди
- 35 Сиз ҳар доим сумкангизни ёки баъзан буни эрталаб
кечкурун тайёрлаб қўясиз қиласиз
- 36 Ўқитувчи сизни мақтайдими? ёки у сиз ҳақингизда кам га-
пирадими?
- 37 Ўргимчакни қўлингиз билан ёки ўргимчак сизга
ушлай оласизми? ёқмайдими?
- 38 Кўпинча хафа бўласизми ёки бу камдан-кам рўй бера-
дими?
- 39 Ота-онангиз ухлаш вақти ёки Яна озроқ ўз ишингиз
бўлди деганда, дарров ухлай- билан шуғулланасиз
сизми?
- 40 Нотаниш киши билан гапла- ёки ҳеч тортинмайсиз
шишга тўғри келса уяласиз- ми?
- 41 Сиз рассом бўлишни орзу ёки овчи (яхши сартарош)
қиласизми бўлишни

42	Қилган ишларингизни барчаси муваффақиятли чиқадами?	ёки	муваффақиятсизликлар бўлиб туради
43	Агар масала шартини тушунмасангиз ўртоғингизга мурожаат қиласизми?	ёки	ўқитувчига мурожаат қиласизми
44	Бўлиб ўтган кулгули воқеаларни ҳамма куладиган қилиб айтиб берасизми?	ёки	бундай қилиш осон эмас деб ўйлайсизми?
45	Дарсдан сўнг бир оз ўқитувчининг олдида қолдингиз келадими?	ёки	дарров коридорга чиқиб ўйнагингиз келадими?
46	Баъзан ҳеч нарса қилмай ўтирганингизда ўзингизни ёмон ҳис этасизми?	ёки	сизда бундай бўлмайди
47	Мактабдан қайтаётганингизда бир-оз ўйнайсизми?	ёки	дарслардан сўнг дарров уйга қайтасиз
48	Ҳар доим ота-онангиз гапларингизни эшитадиларми?	ёки	улар кўпинча бандларми?
49	Уйдан чиқа олмаганингизда хафа бўласизми?	ёки	бу сизга таъсир қилмайди
50	Сиз кам қийналасизми?	ёки	кўп қийналасиз
51	Бўш вақтингизда жон деб кинго борасизми?	ёки	ҳовлига дарахтлар, гуллар экасиз
52	Онангизга мактабда бўлиб ўтган воқеалар ҳақида бажонудил гапириб берасизми?	ёки	сайрлар, саёҳатлар ҳақида гапирасиз
53	Дўстларингиз нарсаларингизни сўроқсиз олишса, ҳеч нима бўлмади деб ҳисоблайсизми?	ёки	сиз улардан хафа бўласиз
54	Кутилмаган товушдан чўчиб кетасизми?	ёки	сиз атрофга назар соласиз
55	Болалар (қизлар) билан бир-бирингизга бирон нарса ҳикоя қилиб бериш кўпроқ ёқадими?	ёки	ўйнаш кўпроқ ёқади
56	Ҳаяжонланганингиздан қаттиқ гапирасизми?	ёки	сиз ҳам доим хотиржам гапирасиз
57	Дарсга жон деб борасиз	ёки	телевизордан футбол бўйича учрашувни томоша қиласизми?

- 58 Радиони эшитаётганингизда, ёки сиз уларни сезмайсиз
телевизор кўраётганингизда
бошқа товушлар сизга ҳалақит
беради
- 59 Мактабда сизга қийин ёки мактабда сизга осонми?
бўладими
- 60 Агар уйда нимадандир ёки хонадан чиқиб кетаётиб
жаҳлингиз чиқса, секингина
хонадан чиқиб кетасиз

Шундай қилиб, саволнома бир-бирига ўхшаш икки қисмдан иборат бўлиб, ҳар бир қисмда 60 тадан савол бор. Ҳаммаси бўлиб, 12 та шкала мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бирида 5 тадан савол бор. Ҳар бир саволга муҳим аҳамиятли жавоб 1 балл билан баҳоланади. Ҳар бир шкала бўйича балларнинг йиғиндиси махсус жадваллар ёрдамида баҳолаш деворларига айлантирилади.

КЭТТЕЛЛ САВОЛНОМАСИНИНГ КАЛИТИ

Фактор номи	Жавобларнинг аҳамиятли бўлинмасы				
A	1ч	2ў	5ч	7ч	9ў
B	11ч	5ч	9с	23ч	27ў
C	3ч	4ў	6ў	8ч	10ч
D	12ў	16ў	20ч	24ў	28ч
E	1ў	17ч	21ў	25ў	29ч
F	14ў	18ў	22ў	26ў	30ч
G	31ў	35ў	39ў	43ў	47ў
H	32ў	36ч	40ў	44ч	48ч
I	33ў	37ў	41ч	45ч	49ч
O	34ч	38ч	42ў	56ч	50ў
Q ₃	51ў	52ч	55ў	57ч	59ў
Q ₄	53ў	54ч	56ч	58ч	60ў

Изоҳ: ч – жавоб вароғида чап томон

с – жавоб вароғида ўрта томон

ў – жавоб вароғида ўнг томон

КЭТТЕЛЛ САВОЛНОМАСИДА БЕЛГИЛАШ ВАРОҒИ

Фамилияси _____ Ёши _____ Сана _____

1	21	41
2	22	42
3	23	43
4	24	44
5	25	45
6	26	46
7	27	47
8	28	48
9	29	49
10	30	50
11	31	51
12	32	52
13	33	53
14	34	54
15	35	55
16	36	56
17	37	57
18	38	58
19	39	59
20	40	60

12.4. Айзенк тести (Болалар варианты)

Айзенк шахс саволномаси /Eysanck Personality inventori ёки EPI/ инсоннинг индивидуал-психологик хусусиятларини, шунингдек унинг асосий шахсий хислатлари экстравертлик, интравертлик ва тургунликни ўрганишга мўлжалланган. /Н/Еysineк, 1963/. Катталарга мўлжалланган икки "А" ва "В"/вариантлари ва битта болалар варианты мавжуд. 45 саволдан иборат бўлиб, 24 савол экстра ва интравертликни аниқлашга ва 24 савол нейротизмни аниқлашга мўлжалланган, шунингдек 9 та савол "ёлғончилик" шкаласидан иборат бўлиб, синалувчининг қай даражада ҳаққоний жавоб бераётганини аниқлаш мумкин. "Калит" билан мос тушган жавоблар 1 балл билан баҳоланади /"ха" ёки "йўқ" жавоблари/. 12 балдан ортиқ кўрсаткич интравертликдан далолат беради. Нейротизм /тургунлик/ шкаласи бўйича 12 балдан ортиқ кўрсаткич ҳиссий нотургунликни акс эттиради.

Ёлғончилик шкаласи бўйича 4-5 балл танқидий кўрсаткич бўлиб, синалувчининг саволларига фақат "яхши" жавоб беришга мойиллигидан далолат беради. Бу эса нейротизм, экстра ва интраверсия шкаллари бўйича кўрсаткичларнинг ишончлигига таъсир қилади.

Қоидага кўра, синалувчи саволларга жавоб берганда, унда акс этган хулқ-атвор моделини ёки тасдиқлайди ёки инкор этади. Махсус калит жадвал ёрдамида экстраверсия, интроверсия, турғунлик омилиларини акс эттирувчи характерли хусусиятлар аниқланади.

Калит

Шкала	Савол номерлари											
	Ҳа - жавоблар								Йўқ - жавоблар			
Экстра-интро версия	1	3	9	11	14	17	19	22	6	33	51	53
	3											
	25	22	30	5	38	41	43					
Турғун лик	46	49	53	57		15						
	2	5	7	10	13	34	18	21				
	23	26		26	31	52	37	39				
	42	45		47	50		54	56				
	58	60										
Самимий эмасликка мойиллик (ёлғончиликка)	8	16	24	28	44				4	12	20	32
									40	46		

Типик экстраверт – бошқа одамларга тез киришиб кетадиган инсон, бошқа одамлар билан мулоқат қилишга, янги таъсуротларга доимо интилувчи одам. У улфатларни ёқтиради, кўп дўстлари ва танишлари бор, бепарво, умид - ишонч билан тўлган, қулишни ёқтирадиган одам. Тажавузкор, сержаҳл, таъсирчан инсон бўлиб, кўпинча дақиқа таъсирида ҳаракат қилади. Ҳис-ғуйгуларини қаттиқ назорат қила олмайди, танишувчи одатда яқинлашиш учун биринчи сўз бошлайди. Ёлғиз ишлашни ва шуғулланишни ёқтирмайди.

Типик-интраверт - қийинчилик билан мулоқатга киришувчи, уятчан, оғир, ўз ички дунёсига кўмилган, ўз-ўзини қузатадиган, туюқ одам. Яқин одамларидан бошқа ҳаммадан ажралган инсон. У ўз ҳаракатларини олдиндан режалаштириб олади, қутилмаган натижаларга ишонмайди. У кўзғалишни, тартибни ёқтиради, ҳаётда жиддий. У ҳис-ғуйгуларини қаттиқ назорат остига олган, камдан-кам жаҳли чиқади, кизишиб кетмайди, мулоқатдаги ва жанжаллардаги қилиш-

мовчиликларни жим туриб тўхтатишга интилади. У диққатни кучли бир жойга тўплайдиган ва кам ҳаракат талаб қиладиган фаолият турларини ёктиради.

Типик экстраверт ва интроверт қолган бошқа кўпчилик одамлар жойлашадиган кутблар ҳисобланади.

Айзенк саволномаси бўйича типик невротик қисман Фрейд ғоялари асосида ишланган бўлиб, онглилик ва онгсизлик ўртасида ёрқин низолар характерлайди, шунинг учун ҳам салбий ҳис-туйғуларни ёмон бошқаради. Ҳиссий нотурғунлик одатда инсоннинг гап кўтара олмаслиги билан боғланган бўлиб, у ўзига ишонмайди, бошқа одамларнинг ёрдамига ёки қўллаб қувватлашига доимий муҳтож, унинг кайфияти ўзгарувчан. У кўпинча бошқа жиддий асос бўлмасада ўзини бахтсиз, нимадандир бошқалардан ёмон ҳис қилади, баъзан у ўзини айбдор ҳис қилади. У орзу қилинган ҳар нарсадан шубҳа қилишни ёктиради, жиззаки бўлиб туради. Невротик одатда бошидан кечирган кўнгилсизликни узоқ вақт эслаб юради, муваффақиятсизликдан қўрқади. Унга қарор қабул қилиш қийин, вазият шуни талаб этсада, ўз ниятларидан воз кечиши ҳам қийин. Невротик учун ташқи психик функцияларни тўлиқ сақлаш хос.

Ҳиссий турғун инсон ўз ҳиссий ҳолатини бошқара олади, одамлар билан бир хил мулоқатга киришади, уни мувозанатдан чиқариш қийин. У бошқалар томонидан доимий қўллаб қувватлашга муҳтож эмас, жиззаки эмас.

"Ёлғончилик" шкаласи бўйича самимий эмаслик - бу ўзига хос даъвогарлик бўлиб, ўз ижобий ҳислатларини ортиқча баҳолаш, ўзини яхши кўрсатишга интилишдир. Кўпинча англономасдан содир бўлади.

Нотурғунлик

Тез хафа бўладиган
Ташвишли
Кўп ўйлайдиган
Ўмидсизланган
Мулойим
Одамга қўшилмайдиган
Ювош

Сезгир
Нотинч
Жаҳли тез
Таъсирчан
Ўзгарувчан
Ўмид-ишонч билан тўлган
Ташқи таъсирларга берилувчан

Мелонхолик
Интравертлик _____

холерик
Экстравертлик _____

Сууст
Эҳтиёткор
Ақлли
Ҳайрихоҳ
Тинчликни истовчи
Узини назорат қилувчи
Ишонувчан, бошқарувчи
Умид қилувчи, босиқ
Турғунлик

Мулоқатга киришувчан
Алоқа қилувчи
Қўп гапирувчи
Қўнгилчан
Эркин
Қувноқ
Хавотирланмайдиган
Пешқадамликка интилувчи

Юқорида қайд этилган шахс хулқ-атвори стереотиплари фақатгина туғма хислатлар натижаси эмас, балки муҳит таъсирининг ҳам натижасидир.

АЙЗЕНК ШАХС САВОЛНОМАСИ /Болалар варианты/.

1. Атрофингизда шовқин ва бетартиб ҳаракатларни ёқтирасизми?
2. Сизни қўллаб-қувватлайдиган дўстларга кўпинча муҳтож бўласизми?
3. Дарсда нима ҳақидадир сўрашса, ҳам доим тез жавоб топа оласизми?
4. Баъзан жаҳлингиз чиқиб, қўзғалувчан бўлганмисиз?
5. Кайфиятингиз кўпинча ўзгариб турадими?
6. Бошқа болалар билан учрашгандан кўра, ёлғиз ўзингиз бўлганингиз кўпроқ ёқадими?
7. Баъзан турли фикрлар сизга ухлашга ҳалақит берадими?
8. Ҳар доим сизга айтилган нарсани дарров бажарасизми?
9. Кимнингдир устидан ҳазиллашишни ёқтирасизми?
10. Бунинг учун сабаб бўлмасада, сиз ўзингизни бахтсиз ҳис қилгансизми?
11. Сиз қувноқ одаммисиз?
12. Сиз қачондир мактабдаги тартибни бузганмисиз?
13. Сизга кўп нарса таъсир қиладими?
14. Сизга ҳамма нарсани тез бажарадиган иш кўпроқ ёқадими?
15. Ҳақиқатда рўй бермасдан, охири яхшилиқ билан тугаса-да, ҳар қандай қўрқинчли ҳодисалардан ҳаяжонланасизми?
16. Сизга ҳар қандай сирни ишониб айтиш мумкин.
17. Зерикиб ўтирган болаларни кулдира оласизми?

18. Баъзан ҳеч қандай сабабсиз юрагингиз тез уриб кетади?
19. Ким биландир дўстлашиш учун биринчи ҳаракат қиласизми?
20. Қачондир ёлғон гапирасизми?
21. Сиз бажарган ишдан одамлар камчилик тоғишса, қаттиқ хафа бўласизми?
22. Дўстларингиз билан ҳазиллашишни, кулгили воқеалар айтиб беришни ёқтирасизми?
23. Кўпинча ҳеч қандай сабабсиз ўзингизни чарчагандай ҳис қиласизми?
24. Сиз аввал дарсларингизни тайёрлаб олиб, кейин ўйнайсизми?
25. Одатда сиз қувноқ ва ҳаммадан хурсандсиз?
26. Сиз тез хафа бўласиз?
27. Бошқа болалар билан ўйнашни ва гаплашишни ёқтирасизми?
28. Яқинларингизнинг уй ишларига ёрдамлашиш ҳақидаги илтимосларини ҳар доим бажарасизми?
29. Баъзан бошингиз қаттиқ айланадими?
30. Кимнингдир устидан кулишни, қийин аҳволга солиб кўйишни ёқтирасизми?
31. Кўпинча сиз нимадир жонингизга теккандек, ўзингизни ҳис қиласизми?
32. Баъзан сиз мақтанишни яхши кўрасиз?
33. Бошқа одамлар орасида кўпинча жим турасиз?
34. Баъзан сиз кучли ҳаяжонланганингиздан жойингизда ўтира олмайсиз?
35. Ниманидир ҳал қилишга тез киришасиз?
36. Баъзан ўқитувчи синфда бўлмаганида, тўполо н қиласиз?
37. Кўпинча кўрқинчли тушлар кўрасиз?
38. Дўстларингиз, танишларингиз, дугоналарингиз орасида ҳамма нарсани унутиб чин юракдан кула оласиз.
39. Сизни нима биландир осонликча хафа қилиш мумкин.
40. Ким ҳақидадир ёмон гапиришга тўғри келганми?
41. Ўзингизни бепарво, беғам инсонман дея оласизми?
42. Ёмон аҳволга тушиб қолганингиздан, кўпинча ҳаяжонланиб юрасизми?
43. Шовқинли, қувноқ ўйинларни ёқтирасизми?
44. Сизга берилган ҳамма нарсани ейсизми?

45. Нима ҳақидадир илтимос қилишса, йўқ дея олмайсиз.
46. Тез-тез меҳмонга боришни ёқтирасиз.
47. Шундай дақиқалар бўладики, яшагингиз келмайди.
48. Қачондир ота-онангизга қўпол гапирганмисиз?
49. Сизни қувнок бола деб ҳисоблашади.
50. Дарс тайёрлаётганингизда кўпинча чалғийсиз?
51. Умумий хурсандчиликда иштирок этишдан кўра, четда ўтириб томоша қилишни ёқтирасиз.
52. Ҳар хил фикрлардан одатда уйқунгиз келмайди?
53. Одатда сизга топширилган ишни яхши бажара олишингизга ишонасиз?
54. Кўпинча ўзингизни ёлғиз ҳис қиласиз?
55. Нотаниш кишига биринчи бўлиб гап бошлашга уяласиз?
56. Кўпинча кеч бўлганда ниманидир бажаришга киришасиз?
57. Қачондир болалар сизга бақирингиз, сиз ҳам уларга жавобан бақирасиз.
58. Баъзан ҳеч қандай сабабсиз ўзингизни жуда хурсанд ёки хафа сезасиз?
59. Меҳмонда, арча байрамда чин дилдан хурсанд бўлиш мумкин эмас, деб ҳисоблайсизми?
60. Кўпинча сизга ниманидир ўйланмасдан бажарганингиз учун хавотирланишга тўғри келади?

12.5. “Билимларни эгаллашга интилиш” методикаси

Методика Е.П.Ильин ва Н.А.Курдюковалар томонидан тавсия қилинган.

Кўрсатма: Берилган саволлар қаторига жуфт жавоблар кўрсатилган. Икки жавобдан саволнинг ҳолатига кўра кераклисини танлаб олиб а) ёки б) ҳарфи билан белгилайсиз. Жавоблар ичидан ўзингизга мувофиқ келадиганини танлашингиз шарт.

1. Дарсда ёмон баҳо олганимдан сўнг уйга келиб:

а) тезда дарс қилишга ўтираман жавоб бера олмаган материални такоррлайман;

б) бу фандан дарс берилмаганини билганим ҳолда телевизор кўраман, ёки компьютер ўйнайман.

2. Яхши баҳо олганимдан сўнг:

а) дарс тайёрлашни ичичимдан хоҳлаган ҳолда давом эттираман;

б) диққат билан тайёрлайман, чунки билганим билан мендан сўрамаслигини биламан.

3. Сизда баҳодан эмас, жавобингиздан қоникмаслик ҳолати бўлганми?

а) ҳа ; б) йўқ.

4. Сизнинг тасаввурингизда ўқиш:

а) янгиликларни билиш

б) бир озгина қийин машғулот.

5. Дарсга пухта тайёргарлик сизнинг баҳоингизга таъсир қиладими?

а) ҳа; б) йўқ.

6. Сиз паст баҳо олганингиздан сўнг буни нотўғри қилдим, деб ўзингизни таҳлил қиласизми?

а) ҳа ; б) йўқ.

7. Сизнинг уй вазифаларини бажаришга бўлган интилишингиз унга баҳо қўйилишига боғлиқми?

а) ҳа; б) йўқ.

8. Сиз ўқитувчи касал бўлмаслигини хоҳлайсизми?

а) ҳа; б) йўқ.

9. Сизга каникулдан сўнг ўқишга келиш осон кечадими?

а) ҳа ; б) йўқ.

10. Сиз синфдан синфга ўтганда янги китоблар сотиб олдингиз, уларда нималар ҳақида ёзилгани билан қизиқасизми?

а) ҳа ; б) йўқ.

11. Сизнингча касал бўлиш яхшими ёки ўқиш:

а) ўқиш ; б) касал бўлиш.

12. Сиз учун қайси бири муҳим баҳо ёки билим:

а) баҳо; б) билим.

Натижалар таҳлили.

Ҳар бир калитга мос тушган жавобга 1 балл берилади.

Сўровнома калити

Билимларни эгаллаш мотивациясини 1-6, 8-11 саволларнинг “а” “жавобларига, 7-12 саволларнинг “б” “жавобларига эътибор берилади.

Хулоса.

Тўпланган баллар 10 дан 12 гача бўлса, билимларни эгаллаш мотивацияси юқори даражадалигидан далолат беради.

12.6. “Баҳога интилиш” методикаси

Методика Е.П.Ильин ва Н.А.Курдюковалар томонидан тавсия қилинган.

Кўрсатма: Берилган саволлар қаторидан мос жавобларнинг ҳар бирига –(ҳа) ёки –(йўқ) белгисини қўйинг.

Сўровнома матни.

1. Сиз ҳаётингизда биринчи марта олган 2 баҳоингизни эслайсизми?
2. Сизнинг баҳоингиз синфдаги бошқа ўқувчиларга нисбатан ёмонроқ, бу нарса сизни ташвишлантирадими?
3. Ёзма ишдан олдин юрагингизнинг уруши тезлашгандек бўладими?
4. Ёмон баҳо олганингизни эълон қилишса қизариб кетасизми?
5. Агар ҳафта охирида ёмон баҳо олсангиз дам олиш кунларини нохуш кайфиятда ўтказасизми?
6. Агар сиздан узоқ вақт сўрашмаса, бу сизни ташвишлантирадими?
7. Олган баҳоингизга ўртоқларингизни муносабати сизни ҳаяжонга соладими?
8. Сиз яхши баҳо олганингиздан сўнг навбатдаги дарсда сўрамаслигини билсангиз ҳам астойдил тайёргарлик кўрасизми?
9. Сиздан ўтилган мавзу сўралиши ҳаяжонлантирадими?
10. Ўқишда баҳо олинмаса сиз учун қизиқарли бўладими?
11. Баҳо берилган жавобга қўйилмаслигини билсангиз, сиздан ўтилган мавзунини сўрашларини ҳоҳлармидингиз?
12. Дарсда аъло баҳо олганингиздан сўнг ҳам фаол ишлашни давом эттирасизми?

1- 9 саволларига “ҳа” жавоблар учун, 10-12 саволлардаги “йўқ” жавоблар учун бир баллдан қўйилади. Умумий баллар ҳисоблаб чиқилади. Агар тўпланган баллар қанчалик кўп бўлса ўқувчида шунчалик баҳога интилиш кучли бўлади.”Билимларни эгаллашга интилиш ”методикасидан йиғилган балларни таққослаб, билим олиш ёки баҳога интилиш кучлилигини аниқлаш мумкин.

ХIII. КАТТАЛАР ШАХСИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАЛАРИ

13.1. КЭТТЕЛЇ тести «А» шакл

ҲУРМАТЛИ ЎРТОҚ,

Бу тадқиқот илмий мақсадларда ўтказилиб, турли хил ҳолатларда инсонларнинг ҳулқ-атвори хусусиятларини ўрганиш билан боғлиқ. Сизларга саволлар қатори ва ҳар бир саволга уч хил жавоб варианти таклиф этилади. («а», «б», «в»).

Қуйидагича жавоб бериш лозим:

- Аввал саволни ва унга бериладиган жавобларни ўқинг.

- Сўнгра сизнинг фикрингизни акс эттирадиган жавоб вариантларидан бирини танланг.

Жавоб бераётганингизда, жавобларни ўйлашга кўп вақт кетказманг. Чин дилдан жавоб беринг. Жавобларингиз билан яхши таасурот қолдиришга интирманг, жавобларингиз ҳақиқатга яқин бўлиши керак.

Тадқиқотда иштирок этганингиз учун сизга ташаккур билдирамиз.

1. Мен бу саволномадаги қўлланмани яхши тушундим.

а) ҳа

б) ишончим комил эмас

в) йўқ

2. Мен саволларга чин дилдан жавоб беришга тайёрман.

а) ҳа

б) ишончим комил эмас

в) йўқ

3. Мен дала ҳовлим бўлишини истардим.

а) гавжум дала ҳовлилари жойлашган қишлоқда

б) ўтачасини афзал кўраман

в) чекка ўрмонда

4. Ҳаётдаги қийинчиликларни енгишга ўзимда куч топа оламан.

а) ҳар доим.

б) одатда

в) камдан кам

5. Ёввойи ҳайвонларни кўрганимда, улар қафасда бўлсалар-да, ўзимни йўқотиб қўяман

а) ҳа

б) ишончим комил эмас

в) йўқ

6. Мен одамларнинг танқидидан ва қарапларидан бетараф эмасман:

а) ҳа,

б) баъзан,

в) йўқ.

7. Агар инсонлар шунга лойиқ бўлса, уларни қаттиқ танқид қиламан:

а) одатда,

б) баъзан,

в) ҳеч қачон.

8. Замонавий оммавий оҳангларга классик мусиқаларни ёктираман.

а) тўғри,

б) ишончим комил эмас,

в) нотўғри.

9. Икки қўшни болаларнинг уришаётганини кўрсам:

а) муносабатларини ўзлари ҳал қилишига имкон берардим.

б) нима қилишни билмайман.

в) уларнинг жанжалини тушунишга ҳаракат қилардим.

10. Мажлисларда ва улфатларда:

а) мен осонлик билан олдинга чиқаман.

б) ўртача.

в) четда туришни афзал кўраман

11. Менимча, қизиқарли:

а) муҳандис - конструктор бўлиш

б) нимани танлашни билмайман

в) драматург бўлиш.

12. Кўчада мен жанжалдан кўра, рассомнинг қандай ишлашини кузатиш учун тўхтаман.

а) ҳа,

б) ишончим комил эмас,

в) йўқ

13. Одатда мен ўзига бино қўйган кишиларнинг макташларини хотиржам туриб эшитаман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ

14. Агар инсон алдаётган бўлса, мен буни юзидан биламан:

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ,

15. Энг зерикарли кундалик ишни ҳам, бунга зарурат бўлмаса-да, охирига етказиш мумкин, деб ҳисоблайман.

- а) розиман,
- б) ишончим комил эмас.
- в) рози эмасман.

16. Шундай ишни ёқтираман.

- а) иш ҳақи доимий бўлмаса-да, кўпроқ пул тўлайдиган ишларни;
- б) билмайман.
- в) доимий, лекин нисбатан кўп бўлмаган иш ҳақи тўлайдиган

17. Ҳиссиётларим ҳақида мен гапираман.

- а) фақат зарурат туғилганда
- б) ўртача.
- в) бажонидил, имконият туғилганда

18. Баъзан мен тўсатдан қўрқиш ёки сабабсиз хавотирланиш ҳисларини бошимдан кечираман, нимага шундайлигини ўзим билмайман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

19. Айбдор бўлмасам-да, лекин нотўғри танқид қилинса:

- а) ҳеч қандай айбдорлик ҳисси вужудга келмайди.
- б) ўртача
- в) ўзимни озроқ айбдор деб ҳис қиламан.

20. Ишда шундай одамлар билан ишлаш қийинчилик туғдиради:

- а) замонавий методдан фойдаланишдан бош тортадиганлар
- б) нимани танлашни билмайман.

в) ўзи яхши кетаётган ишда доимо ниманидир ўзгартиришга интиладиганлар.

21. Қарор қабул қилганимда мен кулоқ тутаман.

- а) қалбимга

б) қалбим ва ақлимга бирдай

в) ақлимга

22. Инсонлар ўз дўстлари даврасида кўп вақтларини ўтказсалар, бахтли бўлардилар.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

23. Келажак учун режа тузганимда мен кўпинча муваффақиятга ишонаман:

а) ҳа,

б) жавоб беришга қийналаман

в) йўқ.

24. Гапираётганимда мен:

а) фикр миямга келиши билан айтаман

б) ўртача.

в) фикрларимни яхшилаб ўйлаб кўраман.

25. Нимадандир қаттиқ жаҳлим чиққанида ҳам, дарров хотир-жам бўлиб қоламан.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

26. Иш вақти ва иш ҳақи бир хил бўлганда, мен учун қизиқ

а) дурадгор ёки ошпаз бўлиб ишлаш.

б) нимани танлашни билмайман.

в) яхши ресторанда официант бўлиб ишлаш.

27. Мени сайлашган.

а) жуда кам лавозимларга сайлашган

б) бир неча

в) кўп лавозимларга сайлашган.

28. «Белкурак» сўзи «Ковлаш» сўзига қандай муносабатда бўлса, «пичоқ» сўзи куйидаги сўзларнинг бирига худди шундай муносабатда бўлади:

а) «Ўткир»

б) «Кесмоқ»,

в) «Ўткирламоқ»

29. Баъзан қандайдир фикр мени ухлашга қўймайди:

а) ҳа,

б) ишончим комил эмас,

в) йўқ.

30. Ҳаётда мен асосан ўз олдимга қўйган мақсадларга эришаман.

а) ҳа,

б) ишончим комил эмас,

в) йўқ.

31. Эскирган қоида ўзгартирилиши керак.

а) фақат яхшилаб муҳокама қилингандан кейин;

б) ўртача;

в) тезда.

32. Бошқаларга таъсир қиладиган, мендан тез ҳаракатланишни талаб қиладиган ишларда ўзимни йўқотиб қўяман.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

33. Қўпчилик танишларим мени қувноқ суҳбатдош деб ҳисоблашади.

а) ҳа,

б) ишончим комил эмас,

в) йўқ.

34. Кир, исқирт одамларни кўрганимда:

а) менга таъсир қилмайди.

б) ўртача

в) хуш келмаслик ва нафратланиш ҳисси пайдо бўлди.

35. Кутилмаганда ҳамманинг эътибори менда бўлганда ўзимни йўқотиб қўяман.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

36. Мен ҳар доим катта улфатларга масалан, кечқурун дўстларим билан учрашиш, ўйнаш учун боришга қизиқарли жамият тадбирида иштирок этиш учун қўшилганимдан хурсандман.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

37. Мактабда мен ёқтирардим:

а) мусиқа (ашула) дарсларини

б) айтишга қийналаман

в) меҳнат дарсларини, устахонада ишлаш.

38. Мени нима учундир жавобгар этиб тайинлашса, буйруқларимни қатъий бажаришни талаб қиламан бўлмаса мен

топшириқдан бош тортаман.

- а) ҳа,
- б) баъзан,
- в) йўқ.

39. Ота-она учун муҳим:

а) фарзандларида ҳиссиётларни ривожлантириш учун шароит яратиш.

- б) ўртача
- в) болаларга ўз ҳиссиётларини бошқаришни ўргатишлари.

40. Жамоа ишида иштирок этганимда мен афзал кўрардим.

а) ишни ташкил этишни яхшилаш учун уриниб кўрардим.

б) ўртача

в) қоидаларга риоя қилганликларини кузатиш ва ёзувлар олиб бориш.

41. Баъзан мен анча жисмоний зўриқишни талаб этадиган ишлар билан шуғулланишга эҳтиёж сезаман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

42. Қўпол ва тўғри сўз одамлардан кўра хушмомала ва мулоийм одамлар билан мулоқатда бўлишни ёқтираман:

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

43. Одамлар олдида мени танқид қилишса хафа бўламан:

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

44. Бошлиқ мени олдида чақирса:

а) бу дақиқадан ўзимга керакли нарсани сўраб олишда фойдаланаман.

б) ўртача

в) ниманидир нотўғри қилдим, деб хавотирланаман.

45. Одамлар ўтган асрлар тажрибасидан воз кечишдан олдин жиддий ўйланиб кўришлари зарур, деб ҳисоблайман.

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас,
- в) йўқ.

46. Ниманидир ўқиганимда мен ҳар доим муаллифнинг яширин

ниятини яхши англайман.

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас,
- в) йўқ.

47. 7-10 синфларда ўқиганимда мактабнинг спорт мусобақаларида иштирок этганман.

- а) кўпинча;
- б) баъзан;
- в) жуда кам;

48. Уйимни доим йиғиштираман, ҳар доим ниманинг қаердалигини яхши биламан.

- а) ҳа;
- б) ўртача,
- в) йўқ.

49. Кун давомида нима рўй берганини ўйлаганимдан баъзан хавотирланаман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

50. Баъзан мен билан суҳбатлашаётган одамлар мен гапираётган нарсга кизиқишларидан шубҳаланаман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

51. Танлашга тўғри келса, мен афзал кўрадим:

- а) ўрмончи бўлишни;
- б) танлаш қийин;
- в) юқори синф ўқитувчиси бўлиш.

52. Туғилган кунга, байрамларга:

- а) совғалар қилишни ёқтираман.
- б) жавоб беришга кийналаман

в) совғалар сотиб олиш бирмунча ёқимсиз мажбурият деб ҳисоблайман.

53. «Чарчаш» сўзи «иш» сўзига қандай муносабатда бўлса «фахрланиш» сўзи қуйидаги сўзлардан бирига худди шундай муносабатда бўлади:

- а) «кулгу»,
- б) «муваффақият»
- в) «бахтли»

54. Берилган сўзларнинг қайси бири қолган иккитасига тўғри келмайди

- а) «шам»,
- б) «ой»,
- в) «чирик»

55. Дўстларим:

- а) менга панд бермаган
- б) камдан кам
- в) кўпинча панд беришган.

56. Менда шундай хислатлар борки, мен маълум маънода бошқалардан устунман.

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас,
- в) йўқ.

57. Хафа бўлганимда, ўзгалардан ҳисларимни иложи борича яширишга ҳаракат қиламан.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ,

58. Турли кўнгил очиш мумкин бўлган жойларга кинога боришни хоҳлайман:

- а) ҳафтада бир мартадан кўп
- б) ҳафтада бир марта;
- в) ҳафтада бир мартадан кам.

59. Хулқ атвордаги шахсий эркинлик ахлоқ қоидаларига ва нормаларига риоя қилишдан муҳим

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас,
- в) йўқ,

60. Менга қараганда каттароқ (ёши улуг, ёки тажрибаси кўпроқ, ёки мартабаси баланд) одамлар олдида ўзимни камтар тутаман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ,

61. Кўп одамларга ёки катта аудиторияда ниманидир айтиш мен учун қийин.

- а) ҳа,
- б) ўртача,

в) йўқ.

62. Нотаниш жойда осонлик билан мўлжал оламан; шимол, шарқ, ғарб, жануб қаёқдалигини осонлик билан айтиб бера оламан:

а) ҳа,

б) а ва в ўртасидаги.

в) йўқ.

63. Кимдир мендан хафа бўлса:

а) уни тинчлантиришга ҳаракат қиламан;

б) нима қилишни билмайман.

в) жаҳлим чиқиб кетади.

64. Нотўғри ёзилган мақолани ўқиганимда, муаллифга жавоб ёзишдан кўра, уни унутишни афзал кўраман:

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

65. Муҳим бўлмаган майда-чуйдалар, мевалар, кўчалар, дўконлар номлари хотирамдан кўтарилади:

а) ҳа

б) ўртача

в) йўқ

66. Ҳайвонларни даъволайдиган ва операция қиладиган ветеринар касби менга ёқади:

а) ҳа,

б) айтиш қийин,

в) йўқ.

67. Лаззатланиб овқатланаман ва ҳар доим ҳам бошқа одамлардек ўз хулқатворим ҳақида қайғурмайман:

а) ҳа,

б) ишончим комил эмас,

в) йўқ

68. Баъзан ҳеч ким билан учрашгим келмайди:

а) жуда кам,

б) ўртача,

в) кўпинча.

69. Баъзан менга ҳаяжонланганлигимни ташқи кўринишимдан ва овозимдан билишларини айтишган.

а) ҳа,

б) а ва в ўртасидаги,

в) йўқ.

70 Ўсмирлигимда ота-онам билан фикрим бир хил чикмаганида:

- а) ўз фикримда қолганман,
- б) а ва б ўртасидаги.
- в) уларнинг обрўларини эътиборга олиб, ён берардим.

71. Ҳамкасбларимдан алоҳида хонада ишлашни ёқтираман:

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас.
- в) йўқ.

72. Муваффақиятларим билан ҳаммани ҳайрон қолдиришдан кўра ўзимга ёққандек тинч яшашни афзал кўраман:

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

73. Кўп ҳолларда ўзимни етук инсон деб ҳисоблайман.

- а) бу тўғри;
- б) ишончим комил эмас;
- в) бу нотўғри

74. Кўпчилиكنинг мантиқ усули, менга ёрдамлашишдан кўра жаҳлимни чиқаради.

- а) кўпинча;
- б) камдан-кам;
- в) ҳеч қачон

75. Ҳис туйғуларимни доимо назорат қила оламан.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ;

76. Фойдали ихтиро яратганимда, афзал кўрардим:

а) лабораторияда ихтиром устида яна ишлашни давом эттирардим.

- б) танлаш қийин
- в) ихтиромдан амалда фойдаланиш ҳақида ўйлаб кўрардим.

77. «Ҳайрон қолиш» сўзи «Ғайри оддий» сўзига қандай муносабатда бўлса, «Кўркиш» сўзи қуйидаги сўзлардан бирига худди шундай муносабатда бўлади.

- а) «Ботир»,
- б) «ташвишли»,

в) «Кўркинчли»

78 Куйидаги касрлардан қай бири қолган иккитасига мос келмайди.

а) $\frac{3}{7}$

б) $\frac{3}{9}$

в) $\frac{3}{11}$

79. Баъзи одамлар мени пайқамаётгандек ёки мендан қочаётгандек туюлади, мен нима учунлигини билмайман.

а) тўғри;

б) ишончим комил эмас,

в) нотўғри

80. Одамлар менга ҳайрихоҳлик билан муносабатда бўладилар.

а) жуда кўп,

б) баъзан;

в) ҳеч қачон

81. Таъқиқланган ибораларни ишлатишни ёқтирмайман (ҳатто қарама-қарши жинсдаги шахслар бўлмасада).

а) ҳа;

б) а ва в ўртасидаги;

в) йўқ.

82. Бошқаларга қараганда, менинг дўстларим оз.

а) ҳа;

б) а ва в ўртасидаги;

в) йўқ.

83. Ҳеч ким билан гаплашиш мумкин бўлмаган жойда бўлишни ёқтирмайман:

а) тўғри;

б) ишончим комил эмас;

в) нотўғри

84. Баъзан одамлар мени ёқимтой деб ҳисобласалар-да, енгилтак деб айтишади.

а) ҳа;

б) а ва в ўртасидаги

в) йўқ.

85. Кўпчилик олдида баъзи ҳолларда мен инсон сахнага чиқишдан олдин ҳаяжонланганидек ҳаяжонланаман.

- а) кўпинча;
- б) камдан кам;
- в) баъзан.

86. Унчалик катта бўлмаган одамлар гуруҳи орасида четда турман ва кўпроқ бошқаларга гапиришга имкон берман.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

87. Менга кўпроқ ўқиш ёқади:

а) ҳарбий ва сиёсий низоларни реалистик тасвирлаган асарларни.

- б) нимани талашни билмайман;
- в) ҳаёл ва ҳис - туйғуга ундайдиган романни.

88. Менга буйруқ беришса, атайлаб барини тескарисини қиламан:

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

89. Бошлиқ ёки оила аъзоларим мени иш учун айбламайди.

- а) тўғри;
- б) а ва в ўртасидаги
- в) нотўғри.

90. Баъзи кишиларнинг кўчада ёки дўконда бирор одамга тикилиб қараши ёқмайди;

- а) тўғри;
- б) ўртача;
- в) нотўғри.

91. Узоқ саёҳат вақтида афзал кўраман:

- а) мураккаб, лекин қизиқарли нарсалар ўқишни
- б) нимани танлашни билмайман.
- в) шеригим билан суҳбатлашиб кетишни

92. Ўлим ҳақидаги ҳазилларда ҳеч қандай ножўялик йўқ:

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

93. Танишларим мен билан ёмон муносабатда бўлсалар ва хуш кўрмасликларини яширмасалар:

- а) бу мени ранжитмайди;
- б) ўртача

в) кайфиятим тушиб кетади.;

94. Менга хушомад қилишган ва макташганда ўзимни йўқотиб қўяман:

а) тўғри;

б) ўртача;

в) нотўғри

95. Шундай ишларни ёктираман:

а) аниқ ва доимий иш ҳақи берадиган

б) ўртача

в) менинг зўр бериб ишлашимга боғлиқ бўлган, кўп иш ҳақи берадиган.

96. Кийин муаммони ечиш мен учун осон:

а) мен бунини бошқалар билан бирга муҳокама қилсам;

б) ўртача;

в) ёлғиз ўзим ўйлаб кўрсам.

97. Жамоат ишларида, турли комиссиялар ишида бажонидил иштирок этаман.

а) тўғри;

б) а ва в ўртасидаги;

в) нотўғри

98. Қандайдир ишни бажараётганимда, муҳим бўлмаган кичик қисмлар ҳам эътиборга олинмагунча, тинчланмайман.

а) Тўғри;

б) а ва в ўртасидаги;

в) нотўғри;

99. Баъзан кичик тўсиқлар ҳам жаҳлимни чиқаради:

а) ҳа;

б) ўртача;

в) йўқ.

100. Ухлаганимда ҳеч қачон гапирмай қотиб ухлайман:

а) ҳа;

б) ўртача;

в) йўқ.

101. Хўжалик соҳасида ишлаганимда, мен учун қизиқ

а) буюртмачилар, мижозлар билан суҳбатлашиш

б) ўртача;

в) ҳисоб ва ҳужжатларни олиб бориш

102. «Ўлчам» сўзи «узунлик» сўзига қандай муносабатда бўлса, «бахтсиз» сўзи қуйидаги сўзларнинг бирига худди шундай муноса-

батда бўлади:

- а) «Қамоқ» ,
- б) «Гуноҳкор»
- в) «Ўғирлаган» ,

103. «АБ» ва «ГВ» қандай муносабатда бўлса, «СР» куйидагилардан бирига худди шундай муносабатда бўлади.

- а) «ПО»,
- б) «ОП»,
- в) «ТУ».

104. Одамлар ўйламай ва мулоҳаза қилмай ҳаракат қилганларида:

- а) хотиржам муносабатда бўламан.
- б) ўртача
- в) нафратланиш ҳиссини бошимдан кечираман.

105. Мусиқа тинглаётганимда, олдимда қаттиқ гаплашишса:

а) бу менга ҳалақит бермайди, мен диққатимни бир жойга тўплашим мумкин.

- б) ўртача
- в) дам олишимга ҳалақит беради ва жаҳлимни чиқаради.

106. Мен ҳақимда айтиш тўғрироқ бўлур эди, деб ўйлайман:

- а) хушмуомалали ва ювош
- б) ўртача

в) серғайрат ва тиришқок

107. Мен шундай деб ўйлайман:

- а) «Ҳар ишнинг ўз вақти бор» тамойили бўйича яшаш керак
- б) а ва в ўртасидаги
- в) эртанги кун ҳақида қайғурмасдан, қувноқ яшаш керак.

108. Муваффақиятни олдиндан сезиб, завқлангандан кўра, эҳтиёт бўлган яхши.

- а) розиман;
- б) ишончим комил;
- в) рози эмасман;

109. Ишимдаги бўлиши мумкин бўлган қийинчиликларни ўйлаганимда:

а) уларни қандай уддалаш ҳақида олдиндан режа тузишга интиламан.

б) ўртача;

в) улар пайдо бўлганда, уддалай оламан, деб ўйлайман.

110. Мен ҳар қандай жамоага осонлик билан қўшилиб кетаман, деб ўйлайман.

- а) ҳа;
- б) ишончим комил эмас;
- в) йўқ;

111. Одамларни нимагадир ишонтириш зарур бўлганда, одатда менга мурожат қилишади:

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

112. Мен учун қизик:

- а) ёшларга касб танлашларида ёрдамлашиш, маслаҳатлар бериш.
- б) жавоб беришга қийналаман;
- в) муҳандис иқтисодчи бўлиб ишлаш;

113. Агар инсоннинг ноҳақ ва худбинларча иш тутаетганига аниқ ишонсам, менга баъзи нохушликлар хавфи туғилса-да, унга бу ҳақида айтаман.

- а) ҳа ;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

114. Баъзан мен ҳазиллашиб инсонларни ҳайрон қолдириш, улар бунга нима дейишларини билиш учун аҳмоқона танбеҳ бераман:

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

115. Мен газетада театр ва концерт шарҳловчиси бўлиб бажонидил ишлардим.

- а) ҳа;
- б) ишончим комил эмас;
- в) йўқ.

116. Мажлисида қимирламай ва гаплашмай узоқ ўтиришга тўғри келса, чизиш ёки стулда типирчилаш эҳтиёжини сезмайман:

- а) розиман;
- б) ишончим комил эмас;
- в) рози эмасман;

117. Менга маълум нарса ҳақида кимдир ҳақиқатга мос келмайдигандай гапирса, у ҳолда ўйлайман:

- а) «у- ёлғончи»
- б) ўртача;

в) «унга нотўғри маълумот беришган».

118. Ҳеч қандай ёмон иш қилмаган бўлсам-да, мени жазо қутаётганлигини ҳис қиламан.

а) кўпинча.

б) баъзан,

в) ҳеч қачон.

119. Касалликлар нафақат жисмоний сабаблар, балки руҳий сабабларга кўра ҳам пайдо бўлади, деган фикр бир оз ошириб юборилган.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

120. Ҳар қандай муҳим давлат тантаналарида тантанаворлик, ёрқинлик албатта бўлиши муҳим.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

121. Одамлар мени ўзини тутта олмайдиган ва хулқ-атвор қоидаларига риоя қилмайдиган инсон деб ҳисоблашлари менга ёқмайди.

а) жуда,

б) камроқ,

в) ҳеч таъсир қилмайди.

122. Қандайдир ишни бажаришни ёқтираман.

а) жамоада,

б) билмадим,

в) мустақил.

123. Ўзимга ачинган вақтларим бўлган.

а) кўпинча,

б) баъзан,

в) ҳеч қачон.

124. Одамлар баъзан менинг жаҳлимни чиқариб юборадилар.

а) ҳа

б) ўртача,

в) йўқ.

125. Мен ҳар доим эски одатларимдан осонлик билан воз кечаман ва уларга бошқа қайтмайман.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

126. Бир хил иш ҳақи тўлашса, афзал кўрар эдим:

а) адвокат бўлиб ишлашни

б) жавоб беришга қийналаман.

в) учувчи ёки штурман бўлиб ишлашни.

127. «Яхши» сўзи «энг ёмон» сўзига қандай муносабатда бўлса, «секин» сўзи қуйидаги сўзлардан бирига худди шундай муносабатда бўлади.

а) «тез»,

б) «энг яхши».

в) «энг тез».

128. Қуйидаги белгилар бирикмасидан қай бири бу каторнинг давоми бўлади.

X0000XX000XXX.

а) 0XXX,

б) 00XX,

в) X000.

129. Олдиндан режалаштирилган ва кутган ишни бажариш вақти келганда, баъзан мен буни бажара олмайдигандек ўзимни ҳис қиламан.

а) розиман,

б) ўртача,

в) рози эмасман.

130. Одатда мен атрофдаги шовқин-суронга аҳамият бермай, ишлашим мумкин.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

131. Нотаниш кишилар билан мен муҳим деб ҳисоблаган нарсалар ҳақида, мендан сўрашмаса-да, гаплашган вақтларим бўлган.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

132. Кўп бўш вақтимни қачондир биргаликда ўтказган ёқимли ҳодисалар ҳақида дўстларим билан суҳбатлашиб ўтказаман.

а) ҳа;

б) ўртача;

в) йўқ.

133. Фақат вақтичоғлик учун хавфли ҳаракатларни бажариш

менга ёқади.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

134. Йиғиштирилмаган хона жаҳлимни чиқаради.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

135. Ўзимни жуда киришимли инсон деб ҳисоблайман.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

136. Одамлар билан мулоқатда.

- а) "Ҳис-туйғуларимни яширмайман;
- б) ўртача;
- в) "Ҳис-туйғуларимни яшираман.

137. Шундай мусиқалар менга ёқади.

- а) енгил таъсирчан;
- б) ўртача;
- в) ҳиссий таъсир қиладиган.

138. Қуролнинг мукамаллиги ва чиройлилигидан кўра, шеърнинг чиройлилиги кўпроқ завқлантиради.

- а) ҳа;
- б) ишончим комил эмас;
- в) йўқ.

139. Яхши фикримни пайқашмаса:

- а) фикримни такрорламайман;
- б) айтиш қийин;
- в) фикримни яна такрорлайман.

140. Вояга етмаган конунбузарлар орасида иш олиб боришни ҳоҳлайман.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

141. Мен учун муҳим.

- а) одамлар билан яхши муносабатларни сақлаш мен учун муҳим.
- б) ўртача.
- в) ҳис-туйғуларимни эркин ифода этиш.

142. Туристик саёҳатда ўзим режалаштиргандан кўра мутахас-

сислар томонидан тузилган дастурга амал қилишни афзал кўраман.

- а) ҳа;
- б) ишончим комил эмас;
- в) йўқ.

143. Мен ҳақимда меҳнатсевар, лекин муваффақиятларга камдан-кам эришади, деб тўғри ўйлайдилар.

- а) ҳа;
- б) ишончим комил эмас;
- в) йўқ.

144. Агар одамлар менинг уларга бўлган ихлосимни суъистимол қилишса хафа бўлмайман, дарров унутиб юбораман.

- а) розиман;
- б) ишончим комил эмас;
- в) рози эмасман.

145. Гуруҳда қизғин баҳс бошланиб кетса,

- а) ким ютиб чиқишини билиш мен учун қизиқ;
- б) ўртача;
- в) ҳаммаси тинчлик билан тугашини истардим.

146. Бошқаларнинг маслаҳатисиз ва аралашишисиз ишларимни ўзим режалаштиришни ҳоҳлайман:

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

147. Баъзан ҳавас ҳисси менинг ҳаракатларимга таъсир қилади.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

148. Бошлиқ доим ҳақ бўлмаса-да, ўз фикрини ўтказиш ҳуқуқига эгалигига қатъий ишонаман.

- а) ҳа;
- б) ишончим комил эмас;
- в) йўқ.

149. Мени кутаётган барча нарсалар ҳақида ўйлаганимда асабийлаша бошлайман.

- а) ҳа;
- б) баъзан;
- в) йўқ.

150. Қандайдир ўйинда иштирок этаётганимда, атрофдагилар овоз чиқариб ўз фикрларини билдирсалар, бу менга таъсир қилмайди.

- а) розиман,
- б) ишончим комил эмас,
- в) рози эмасман.

151. Менимча қизиқарли;

- а) рассом бўлиш;
- б) нимани танлашни билмайман;
- в) театр ёки киностудия директори бўлиш.

152. Қуйидаги сўзлардан қайси бири қолган иккитасига мос келмайди:

- а) «қандайдир»;
- б) «бир неча»;
- в) «кўпчилик қисми».

153. «Ёнғин» сўзи «иссиқ» сўзига қандай муносабатда бўлса, «гул» сўзи қуйидаги сўзлардан бирига худди шундай муносабатда бўлади:

- а) «тикон»;
- б) «қизил»;
- в) «ҳид».

154. Ҳаяжонли тушлардан баъзан уйғониб кетаман:

- а) кўпинча
- б) камдан-кам;
- в) ҳеч қачон.

155. Янги ишнинг муваффақиятига кўпчилик қарши бўлса-да, уриниб кўриш керак, деб ҳисоблайман.

- а) ҳа;
- б) ўртача;
- в) йўқ.

156. Жамоанинг нима қилишини яхши билганим учун, кутилмаганда раҳбарлик ролида бўлиб қоладиган вазиятлар менга ёқади.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

157. Кўзга ташланадиган ва оригинал кийимдан кўра, оддий кийинишни афзал кўраман.

- а) розиман,
- б) ишончим комил эмас,
- в) рози эмасман.

158. Гавжум кечадан кўра, севимли машгулотим билан шуғулланиб ўтказган кеча менга кўпроқ ёқади.

- а) розиман,
- б) ишончим комил эмас.
- в) рози эмасман.

159. Бундай қилиш керак эмаслигини билсам-да, яхши маслаҳатларим билан одамларга илтифотсизлик кўрсатаман.

- а) камдан-кам
- б) қачондир бир марта
- в) ҳеч қачон.

160. Қарор қабул қилаётганимда «нима яхши-ю, нима ёмон» деган хулқ-атворнинг асосий меъёрларини ҳисобга олиш зарур, деб ҳисоблайман.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

161. Ишлаётганимда одамларнинг қараб туришини ёқтирмайман

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

162. Ҳар доим ҳам аста-секинлик, ўртача усул билан ниманидир амалга ошириш мумкин эмас, баъзан куч ишлатиш зарур.

- а) розиман,
- б) ўртача,
- в) рози эмасман.

163. Мактабда шундай фанларни ёқтирардим.

- а) она тилини,
- б) айтиш қийин.
- в) математикани.

164. Баъзан ҳеч қандай асоссиз одамларнинг мен ҳақимда ёмон гапирганларидан хафа бўлганман.

- а) ҳа,
- б) айтиш қийин,
- в) йўқ.

165. Ўзларининг одатлари билан боғлиқ ўртача одамлар билан гаплашиш

- а) кўпинча қизиқарли ва музmunли бўлади.
- б) ўртача,

в) суҳбат арзимаган нарсалар ҳақида бўлганлиги жаҳлимни чиқаради.

166. Баъзи нарсалар шундай жаҳлимни чиқарадики, улар ҳақида гапирмасликни афзал кўраман.

а) ҳа

б) ўртача,

в) йўқ.

167. Тарбияда муҳим:

а) болага ғамхўрлик ва муҳаббат намоён қилиш,

б) ўртача,

в) болада истаган кўникма ва қарашларни шакллантириш.

168. Мени ҳар қандай шароитда ҳам вазмин, хотиржам қоладиган инсон деб ҳисоблашади.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

169. Жамиятимизда мақсадни кўзлаб янги урф-одатларни яратиш эски анъаналарни бир четга суриб қўйиш керак, деб ўйлайман.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

170. Менда ўйга чўмганимда эътиборсиз бўлиб қолган ёқимсиз ҳодисалар бўлган.

а) қачондир бир марта,

б) ўртача,

в) бир неча марта.

171. Мен материални яхши ўзлаштираман.

а) яхши ёзилган китобни ўқиганимда

б) ўртача,

в) жамоада муҳокамада иштирок этганимда.

172. Ҳамма томонидан тан олинган қоидаларга амал қилгандан кўра, мустақил ҳаракат қиламан.

а) розиман.

б) ишончим комил эмас,

в) рози эмасман.

173. Фикримни айтишдан олдин, ўзимнинг ҳақлигимга тўлиқ ишонгунимча тўхтаб тураман.

а) ҳар доим,

б) одатда,

в) факат агар бу амалда мумкин бўлса.

174. Баъзан майда-чуйдалар арзимас бўлса-да, асабга ёмон таъсир қилади.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

175. Баъзан асабийлашганимда шундай сўзларни айтиб юбораманки, кейинроқ бундан афсусланаман.

а) розиман,

б) ишончим комил эмас,

в) рози эмасман.

176. Агар мендан юбилей тантаналарини ташкил этишда ишти-роқ этишни ёки кимгадир совға қилиш учун пул йиғишни илтимос қилишса

а) рози бўлар эдим,

б) нима қилишни билмайман,

в) бахтга қарши жуда бандман, деяр эдим.

177. Қўйидаги сўзлардан қай бири қолган иккитасига мос кел-майди

а) «кенг»,

б) «эгри-бугри»,

в) «тўғри»

178. «Тез» сўзи «ҳеч қачон» сўзига қандай муносабатда бўлса, «яқин» сўзи қўйидаги сўзлардан бирига худди шундай муносабатда бўлади:

а) «ҳеч қаерда»,

б) «узоқ»,

в) «нари».

179. Жамиятда қандайдир хато иш қилсам, бу ҳақида дарров унутиб юбораман.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

180. Мендан ҳар хил фикрлар чиқиши ва муаммонинг қандайдир ечимини ҳар доим таклиф қилишим мумкинлиги атрофда-гиларга маълум.

а) ҳа,

б) ўртача,

в) йўқ.

181. Менга кўйидагилар хос

- а) кутилмаган қийинчиликларга учраганда асабийлашиш,
- б) кимни танлашни билмайман,
- в) бошқаларнинг истакларига (талабларига) чидаш.

182. Мени завқли одам деб ҳисоблашади.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

183. Бир оз хавфли бўлсада, кўпроқ ўзгаришлар ва сафарлар билан боғлиқ иш менга ёқади.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

184. Барча ишларни аниқ бажарилишини талаб қиладиган пухта инсонман.

- а) розиман,
- б) ўртача,
- в) рози эмасман.

185. Маҳорат ва ҳалоллик талаб қилинадиган ишлар менга ёқади.

- а) ҳа,
- б) ўртача,
- в) йўқ.

186. Ҳар доим нима биландир машғул бўладиган серғайрат кишилар қаторига кираман.

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас.
- в) йўқ.

187. Ҳамма саволларга чин кўнгилдан жавоб бердим ва ҳеч бирини қолдириб кетмадим.

- а) ҳа,
- б) ишончим комил эмас.
- в) йўқ.

КЭТТЕЛЛ А шаклининг калити

A-3a 26-B 27-B 51-B 52-a 76-B 101-a 126-a 151-B 176-a	C-4a 5-B 29-B 30-a 55-a 79-B 80-B 104-a 105-a 129-B 130-a 154-B 179-a	F-8B 33-a 58-a 82-B 83-a 107-B 108-B 132-a 133-a 157-B 158-B 182-a 183-a
B 26-6 53-6 54-6 77-B 78-6 102-6 103-6 127-B 152-a 153-B 177-a 178-a 128-6	E 6-B 7-a 31-B 32-B 56-a 57-B 81-B 106-B 131-a 155-a 156-a 180-a 181-a	G 9-B 34-B 59-B 84-B 109-a 134-a 159-B 160-a 184-a 185-a
H 10-a 35-B 36-a 60-B 61-B 85-B 86-B 110-a 111-a 135-a 136-a	I 13-B 38-a 63-B 64-B 88-a 89-B 113-a 114-a 139-B 164-a	N 16-B 17-a 41-B 42-a 66-B 67-B 92-B 117-a 142-a 167-a

161-B 186-a		
I 11-B 12-a 37-a 62-B 87-B 112-a 137-B 138-a 162-B 163-a	M 14-B 15-B 39-a 40-a 65-B 90-B 92-a 115-a 116-a 140-a 141-B 165-B 166-B	O 18-a 19-B 43-a 44-B 68-B 69-a 93-B 94-a 118-a 119-a 143-a 144-B 168-B
Q1 20-a 21-B 45-B 46-a 70-a 95-B 120-B 145-a 169-a 170-B	Q2 22-B 47-a 71-a 72-a 96-B 97-B 121-B 122-B 146-a 171-a	Q3 23-B 24-B 48-a 73-a 98-a 123-B 147-B 148-a 172-B 173-a
Q4 25-B 49-a 50-a 74-a 75-B 99-a 100-B 124-a 125-B 149-a 150-B 174-a 175-B		

13.2. КЭТТЕЛІЛ тести «С» шакл

1.Олдингига караганда хотирам хозир яхши, деб ўйлайман:

- а) ҳа
- в) айтиш қийин
- с) йўқ

2.Мен одамлардан узоқда ёлғиз яшай оламан:

- а) ҳа
- в)баъзан
- с)йўқ

3.Осмонни пастда деб, қишда иссиқ бўлади деб фараз қилсак, мен жиноягчини ... дея оламан:

- а) Босқинчи
- в) бегуноҳ
- с) булут

4.Мен:

- а) тез ухлайман
- в) ҳар дом ҳар хил
- с) зўрға ухлайман

5.Кўп автомобиллар юраётган кўчада, мен машина ҳайдаб кетаётган бўлсам, шундай қилардим:

- а) кўпчилик машиналарни олдинга ўтказиб юбораман.
- в) билмайман.
- с) олдинда кетаётган ҳамма машиналарни кувиб етаман.

6. Мен улфатларда бошқаларга ҳазиллашишга ва турли воқеаларни айтиб беришга имкон бераман:

- а)ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ

7. Мен учун теварак атрофда тартибсизлик бўлмаслиги муҳим:

- а) Тўғри
- в) айтиш қийин
- с) Нотўғри

8. Улфатларда бирга бўладиган кўпчилик кишилар мени кўрганларидан хурсанд бўлишади:

- а) ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ

9.Менга кўпроқ ёқади:

а) фигурали учиш ва балет

в) айтиш қийин

с) кураш ва регби

10. Одамларнинг гапи билан иши мос эмаслиги мени ажаблантиради?

а) ҳа

в) баъзан

с) йўқ.

11. Мен қандайдир воқеа ҳақида ўқиётиб, барча тавсилотларига кизиқаман:

а) ҳар доим

в) баъзан

с) камдан-кам

12. Дўстларим менинг устимдан кулишганда, ҳамма билан бирга куламан, хафа бўлмайман:

а) тўғри

в) билмадим

с) нотўғри

13. Агар менга кимдир қўполлик қилса, бу ҳақда тез унутиб юбораман:

а) тўғри

в) билмадим

с) нотўғри

14. Қандайдир ишни бажараётганда, синалган усул билан ишлашдан кўра, янги усулни ўйлаб топиш менга кўпроқ ёқади:

а) тўғри

в) баъзан

с) йўқ.

15. Кимнингдир ёрдамисиз, мустақил ниманидир режалаштиришни ёқтираман:

а) тўғри

в) баъзан

с) йўқ.

16. Бошқа одамларга қараганда, ўзимни унчалик сезгир ва таъсирчан эмас деб ўйлайман:

а) тўғри

в) баъзан

с) нотўғри

17. Тез қарор қабул қила олмайдиган кишилар менинг жаҳлимни

чиқаради:

- а) тўғри
- в) баъзан
- с) нотўғри

18. Баъзан менда ота-онамга нисбатан вақтинчалик бўлса ҳам аччиқланиш ҳисси пайдо бўлган:

- а) ҳа
- в) билмадим
- с) йўқ.

19. Ўзимнинг юракдаги сирларимни айтар эдим:

- а) яхши дўстларимга
- в) билмадим
- с) кундалигимга ёзар эдим

20. Менимча, «ноаник» сўзига мазмунига кўра, қуйидаги сўз қарама- қаршисининг қарама-қаршиси бўлади:

- а) «бепарво»
- в) «пухта»
- с) «тахминий»

21. Кўпинча менга куч зарур бўлганда, у менга етади:

- а) ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ

22. Бундай одамлар жаҳлимни чиқаради:

а) ўзларининг қўпол ҳазиллари билан одамни ноқулай аҳволга солиб қўядиганлар
в) жавоб беришга қийналаман.
с) мен билан олдиндан келишилган учрашувга кечга қолиб, ноқулайлик яратадиганлар.

23. Менга меҳмонларни чақириш ва уларни зериктирмаслик ёқади:

- а) тўғри
- в) ҳар доим ҳар хил
- с) нотўғри

24. Мен уйлайманки,

а) ҳамма нарсани бир хил пухта бажармаслик мумкин, деб ҳисоблайман.

- в) жавоб беришга қийналаман.
- с) ҳамма ишни бир хилда пухта бажариш керак.

25. Одатда менга уялишни енгишга тўғри келади

- а) ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ

26. Дўстларим кўпинча:

- а) мен билан маслаҳатлашишади
- в) бундай ҳам, бошқача ҳам қилишади
- с) менга маслаҳат қилишади.

27. Агар танишим мени арзимас нарсада алдаса, уни уялтиришдан кўра, буни сезмасликка оламан:

- а) ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ.

28. Бундай дўстларни ёқтираман:

- а) амалий ва иш бўйича қизиқишларга эга.
- в) билмадим.
- с) Ҳаётга фалсафий қараш билан ажралиб турадиган.

29. Мен қаттиқ ишонган ғояга қарама-қарши фикрларни билдираётган бошқа одамларни жим туриб эшита олмайман.

- а) тўғри
- в) айтиш қийин
- с) нотўғри

30. Илгариги хатоларим ва ҳаракатларимдан уяламан:

- а) ҳа
- в) билмадим
- с) йўқ

31. Агар мен ҳар иккаласини бирдай ўйнашни билганимда, мен афзал кўрардим:

- а) шахмат ўйнашни
- в) жавоб бериш қийин
- с) шаҳар қуриш ўйини

32. Менга одамшаванда, киришиб кетувчи кишилар ёқади:

- а) ҳа
- в) айтиш қийин
- с) йўқ

33. Менинг шунчалик эҳтиёткорлигимдан, бошқа одамларга нисбатан ёқимсиз тасодифлар мен билан кам бўй беради:

- а) ҳа
- в) айтиш қийин
- с) йўқ;

34. Зарур бўлса ўзимнинг бурч ва мажбуриятларимни эсдан чиқариб юбораман:

- а) ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ

35. Ўзимнинг ноҳақ эканлигимни тан олиш мен учун қийин

- а) ҳа
- в) баъзан
- с) йўқ

36. Ишхонада мен учун қизиқ:

а) машина ва механизмлар билан ишлаш ва асосий ишлаб чиқаришда иштирок этиш

в) айтиш қийин

с) жамоат ишлари билан шуғулланиб, одамлар билан суҳбатлашиш.

37. Қайси сўз қолган иккитаси билан боғланмаган:

- а) «Мушук»
- в) «Яқин»
- с) «Қуёп»

38. Озгина диққатимни чалғитадиган нарсалар:

- а) жаҳлимни чиқаради
- в) ўртача
- с) мутлақо таъсир қилмайди

39. Пулим кўп бўлганда мен:

- а) ўзимни ҳеч нарсадан кам қилмай яшар эдим
- в) билмадим
- с) ўзимга ҳавас уйғотмасликка интилар эдим.

40. Мен учун энг ёмон жазо:

- а) оғир иш
- в) билмадим
- с) ёлғиз бир хонада қолиш

41. Одамлар ҳозиргидан ҳам кўпроқ ахлоқ нормаларига амал қилишлари керак:

- а) ҳа
- в) билмадим
- с) йўқ.

42. Болалигимда мен ҳақимда айтишган:

- а) ювош бола бўлиб, ёлғиз қолишни исташимни
- в) айтиш қийин

с) ҳаракатчан ва ёлғиз қолдириш мумкин бўлмаганлигини айтишган.

43. Мен асбоблар билан ишлашни ёқтираман:

а) ҳа

в) билмадим

с) йўқ.

44. Менимча, кўпчилик гувоҳлар судда бу улар учун осон бўлмасада ҳақиқатни гапиришади:

а) ҳа

в) айтиш қийин.

с) йўқ.

45. Баъзан мен ўз ғояларимни ҳаётга татбиқ қиламан, чунки улар менга амалга ошириб бўлмайдигандай туюлади:

а) тўғри

в) айтиш қийин

с) йўқ.

46. Ҳазилларда бошқа одамларга қараганда секинроқ кулишга ҳаракат қиламан:

а) тўғри

в) билмадим

с) нотўғри.

47. Ўзимнинг бахтсизлигимдан ҳеч қачон йиғлагим келмаган:

а) тўғри

в) билмадим

с) нотўғри.

48. Менга кўпроқ ёқади:

а) карнай-сурнай наволари

в) билмадим.

с) дуторда чалинадиган мусиқа.

49. Таътилни ўтказишни ёқтираман:

а) бир ёки икки дўстларим билан қишлоқда

в) айтиш қийин

с) туристик лагерда гуруҳни бошқариш.

50. Режа тузишга сарфланган зўр бериш:

а) баъзан ортиқча эмас.

в) айтиш қийин.

с) бунга арзимади.

51. Танишларимнинг менга нисбатан ўйламай айтган гапларидан ва ҳаракатларидан хафа бўлмайман ва жаҳлим чиқмайди:

- а) тўғри
- в) баъзан
- с) камдан-кам

52. Бажараётган ишларим муваффақиятли чиқаётганда, улар менга ошондек туюлади:

- а) ҳар доим.
- в) баъзан
- с) камдан-кам.

53. Мен шундай ишлашни ёқтираман:

а) Ташкилотда менга одамларни бошқариш ва ҳар доим улар орасида бўлиш ёқади.

в) жавоб беришга қийналаман.

с) ёлғиз ишлашни, масалан ўз лойиҳамни ишлаб чиқадиған архитектор бўлиб ишлашни ёқтираман.

54. «Уй» сўзи «хона» сўзига қандай муносабатда бўлса, «дахлат» сўзи қуйидаги сўзлардан бирига худди шундай муносабатда бўлади:

- а) ўрмон,
- в) ўсимлик
- с) барг.

55. Мен бажараётган ишлар яхши чиқмайди:

- а) камдан-кам
- в) вақти-вақти билан
- с) кўпинча.

56. Мен кўп ишларда:

- а) таваккал қилишни ёқтираман
- в) ҳар доим ҳар хил
- с) янглишмай ҳаракат қилишни ёқтираман.

57. Эҳтимол, баъзи кишилар мени жуда кўп гапиради, деб ҳисоблашади.

- а) шундай бўлса керак.
- в) билмадим
- с) бундай эмас деб ўйлайман.

58. Менга шундай одамлар ёқади:

- а) доимий ва ишончли бўлмасада ақли кўп кишилар.
- в) айтиш қийин.

с) барча қийинчиликларга қарши тура оладиган ўртача қобилиятли кишилар ёқади.

59. Мен қарор қабул қиламан:

- а) кўпчилик одамларга қараганда тез,
- в) билмадим,
- с) кўпчилик одамларга қараганда секин.

60. Менда кўп таъсурот қолдиради:

- а) Маҳорат ва нафосат,
- в) айтиш қийин
- с) куч ва қувват.

61. Ўзимни ҳамкорликка мойил инсон деб ҳисоблайман:

- а) ҳа,
- в) ўртача,
- с) йўқ.

62. Очиқ ва тўғри сўз одамларга қараганда гўзал ва назокатли одамлар билан гаплашиш менга кўпроқ ёқади:

- а) ҳа,
- в) билмадим,
- с) йўқ.

63. Мен шундай қилишни ёқтираман:

- а) менга тегishли ишларни ўзим ҳал қилишни ёқтираман.
- в) жавоб беришга қийналаман.
- с) дўстларим билан маслаҳатлашишни.

64. Агар инсон менинг сўзларимга жавоб қайтармаса, қандайдир ёмон гап айтиб қўйдим, деб уйлайман:

- а) тўғри.
- в) билмадим,
- с) нотўғри.

65. Ўқувчилик йилларимда мен кўпроқ билим олганман:

- а) дарсларда.
- в) билмадим,
- с) китоблардан.

66. Мен жамоат ишларидан ва улар билан боғлиқ жавобгарликдан ўзимни олиб қочаман:

- а) тўғри.
- в) баъзан.
- с) нотўғри.

67. Агар қийин саволга жавоб топишга жуда қийналсам:

- а) бошқа масала билан шуғулланаман,
- в) жавоб беришга қийналаман,
- с) яна бир марта бу масалани ечишга ҳаракат қилиб кўраман.

68. Менда аниқ бир сабабларсиз кучли ҳиссиётлар: кўрқинч,

ғазаб, қаттиқ кулиш ва бошқалар пайдо бўлади:

- а) ҳа,
- в) баъзан
- с) йўқ.

69. Баъзан мен одатдагидан ёмон фикрлайман:

- а) тўғри.
- в) баъзан.
- с) йўқ.

70. Менга озроқ ноқулай бўлсада, бошқа киши учун қулай вақтда учрашув белгилаб, уларга яхшилиқ қилиш менга ёқади:

- а) ҳа.
- в) баъзан.
- с) йўқ.

71. Сонлар қаторининг давоми бўладиган сон: 1,2,4,0,5

- а) 10.
- в) 5.
- с) 7.

72. Баъзан менда ҳеч қандай сабабларсиз озроқ кўнглим айниб ва бошим айланиб туради:

- а) ҳа,
- в) жуда кам.
- с) ҳеч қачон.

73. Официантга ортиқча иш бўлмаслиги учун ўз буюртмамдан воз кечишни афзал кўраман:

- а) ҳа,
- в) баъзан,
- с) ҳеч қачон.

74. Бошқа одамларга қараганда, кўпроқ бугунги кун билан яшайман:

- а) тўғри.
- в) айтиш қийин.
- с) нотўғри.

75. Кечада менга ёқади:

- а) иш бўйича қизиқарли суҳбатда иштирок этиш.
- в) жавоб беришга қийналаман.
- с) барча билан бирга дам олиш.

76. Мени тинглашаётганига боғлиқ бўлмаган ҳолда, ўз фикрим-ни баён этаман:

- а) ҳа,

в) баъзан,

с) йўқ.

77. Агар ўтмишга қайтиш имкони бўлганда, мен учрашишни истардим:

а) Ал-Хоразмий билан.

в) билмадим,

с) Навоий билан.

78. Бошқаларнинг ишларига тўсқинлик қилмаслик учун ўзимни тутишга мажбурман:

а) ҳа.

в) баъзан.

с) йўқ.

79. Дўконда ишлаганда мен ёқтираман:

а) витриналарни безашни,

в) билмадим,

с) кассир бўлишни.

80. Агар одамлар мен ҳақимда ёмон фикрларга боришса, уларни фикридан қайтаришга интилмасдан, нимани зарур топсам, шундай ҳаракат қилишни давом эттираман:

а) ҳа,

в) айтиш қийин,

с) йўқ.

81. Қадрдон дўстим, мендан қочаётганини ва менга совуқ муносабатда бўлаётганлигини сезсам, мен одатда:

а) унинг кайфияти ёмон деб ўйлайман

в) билмадим

с) нимани хато қилдим деб ўйлайман

82. Барса бахтсизликлар шундай одамлар туфайли содир бўлади:

а) ҳамма нарсага ўзгартириш киритишга интилувчи одамлар туфайли,

в) билмадим,

с) кўп нарсалар ваъда қилувчи одамлар туфайли.

83. Янгиликларни айтиб беришдан завқланаман:

а) ҳа,

в) баъзан,

с) йўқ.

84. Тартибли, талабчан одамлар мен билан чиқишмайди:

а) тўғри,

в) баъзан,

с) нотўғри

85. Бошқа одамларга нисбатан жаҳлим кам чиқади:

а) тўғри,

в) баъзан,

с) ҳеч қачон.

86. Бошқа одамлар мен билан ҳисоблашганларидан кўра, мен улар билан ҳисоблашишим осон:

а) тўғри,

в) баъзан,

с) ҳеч қачон.

87. Эрталаблари ҳеч ким билан гаплашгим келмайди:

а) кўпинча,

в) баъзан,

с) ҳеч қачон.

88. Агар соат стрелкалари тўғри соатда ўлчанганига қараганда ҳар бир 65 минутдан сўнг устма-уст тушса, бу соат:

а) қолиб кетган,

в) тўғри юрган,

с) олдинда кетаётган бўлади.

89. Мен зерикаман:

а) кўпинча,

в) баъзан

с) камдан-кам.

90. Одамлар менга ҳамма нарсани ўзимга хос услубим билан бажаришим ёкишини айтишган:

а) тўғри,

в) баъзан,

с) нотўғри.

91. Чарчамаслик учун ортиқча ҳаяжонланишдан қочиш керак, деб ҳисоблайман:

а) ҳа,

в) баъзан

с) йўқ

92. Бўш вақтимда уйда мен:

а) барча ишларни йиғиштириб қўйиб, дам оламан,

в) айтиш қийин,

с) мени кизиқтирган нарсалар билан шуғулланаман.

93. Янги одамлар билан дўстона муносабатда бўлишда эҳтиёт бўламан:

- а) ҳа,
- в) баъзан
- с) йўқ.

94. Одамлар шеър билан айтган нарсани сўз билан айтиш мумкин, деб ҳисоблайман:

- а) ҳа,
- в) айтиш қийин,
- с) йўқ.

95. Мен дўстона муносабатда бўлган одамлар орқамдан мени ёмонлайдигандек туюлади:

- а) ҳа,
- в) баъзан
- с) йўқ.

96. Энг фожиали ҳодисаларни ҳам бир йилдан кейин умуман унутиб юбораман, деб ўйлайман:

- а) ҳа,
- в) баъзан,
- с) йўқ.

97. Мен учун қизиқарли, деб ўйлайман:

- а) ўсимликлар билан ишлаш,
- в) билмадим,
- с) суғурта ходими.

98. Баъзи нарсалардан, м: баъзи ҳайвонлардан, жойлардан, саналардан сабабсиз қўрқиш каби иримларга ишонаман:

- а) ҳа,
- в) баъзан,
- с) йўқ.

99. Дунёни қандай қилиб яхшилаш мумкинлиги ҳақида ўйлашни ёқтираман:

- а) ҳа,
- в) айтиш қийин,
- с) йўқ.

100. Бундай ўйинларни афзал кўраман:

- а) команда бўлиб, ёки шерик бўлиб ўйналадиган ўйинларни,
- в) билмайман,
- с) ҳар ким ўзи учун ўйнайдиган ўйинларни.

101. Кечаси мен саргузашт ва ёмон тушлар кўраман:

- а) ҳа,
- в) баъзан,

с) йўқ.

102. Уйда бир ўзим қолсам, бир оздан сўнг қўрқа ва хавотирлана бошлайман:

а) ҳа,

в) баъзан,

с) йўқ

103. Менга ёқмайдиган одамларни ҳам дўстона муносабат билан адаштириб кетишим мумкин:

а) ҳа,

в) баъзан,

с) йўқ.

104. Қайси сўз иккитасидан фарқланади:

а) «Ўйламок»,

в) «Қўрмок»,

с) «Эшитмок».

105. Агар Маъмураининг онаси Дилмуроднинг отасининг синглиси булса, Дилмурод Маъмураининг отасига ким булади?

а) тоға,

в) жиян,

с) амаки.

КЭТТЕЛЛ ШАХС САВОЛНОМАСИ КАЛИТИ «С» ШАКЛ

МД!=1А!=26 1В=16 18В=16 18С=26 35с=16 52А=26 69С=26 86В=16 86С=26	А=2В=16 2С=26 19А=26 19В=16 36В=16 36С=26 53А=26 53В=16 70А=26 70В=16 87С=26 103В=16 103С=26	ВВ! !=3В=16 20с=26 37В=16 54с=26 71А=26 88С=26 104А=16 105В=16	С=4А=2Б 4В =16 24А=26 24В=16 38В=16 38С=26 55А=26 55В=16 72В=16 72С=26 89В=16 89С=26
Е=5В=16 5С=26 22В=16	Ғ=6В! 16 6С=26 23А=26	Г=7А=26 7В=16 24В=16	8Н=8А=26 8В=16 25В=16

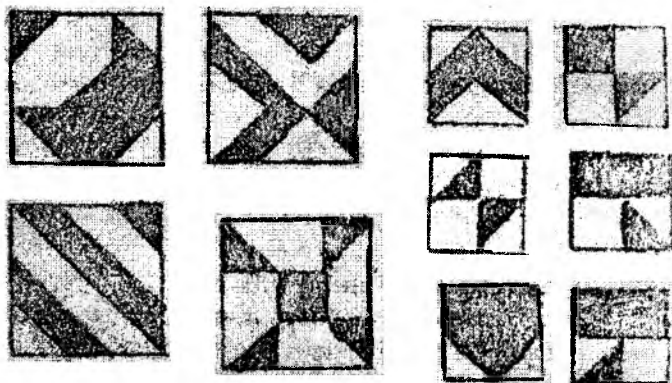
22C=26	23B=16	24C=26	25C=26	
39A=26	40B=16	41A=26	42B=16	
39B=16	40C=26	14B=16	42C=26	
73B=16	57A=26	58B=16	59A=26	
56B=16	57B=16	58C=26	59A=26	
73B=16	74A=26	75A=26	59B=16	
73C=26	74B=16	75B=16	76A=26	
90B=16	91B=16	92B=16	76B=16	
90C=26	91C=26	92C=26	93B=16	
			93C=26	
9A!=26	L=10A=26	M=11B=16	N=12B=16	
9B=16	10B=16	11C=26	12C=26	
26A=26	27B=16	28B=16	29A=26	
26B=16	27C=26	28C=26	29B=16	
43B=16	44B=16	45A=26	46A=26	
43B=26	44C=26	45B=16	46B=16	
60A=26	61B=16	62A=26	63A=26	
60B=16	61C=16	62B=16	63B=16	
77B=16	78A=26	79A=26	80B=16	
77C=26	78B=16	79B=16	80C=26	
94C=26	95A=26	96B=16	97B=16	
	95B=16	96A=26	97C=26	
13/0	14/Q ₁	15/Q ₂	16/Q ₃	Q ₄
13B=16	14A=16	15A=26	16A=26	17A=2
13C=26	14B=16	15B=16	16B=16	17B=16
30A=26	31A=26	32B=16	33A=26	34B=16
30B=16	31B=16	32C=26	33B=16	34C=26
47B=16	48B=16	49A=26	50A=26	51B=16
47C=26	48C=26	49B=16	50B=16	51C=26
64A=26	65B=16	66A=26	67B=16	68A=26
64B=16	65C=26	66B=16	67C=26	68B=16
81B=16	82B=16	83B=16	84B=16	85B=16
81C=26	82C=26	83C=26	84C=26	85C=26
98A=26	99A=26	100B=16	101B=16	102A=26
98B=16	99B=16	100C=26	101C=26	102B=16

ТАВСИЯ ҚИЛИНГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

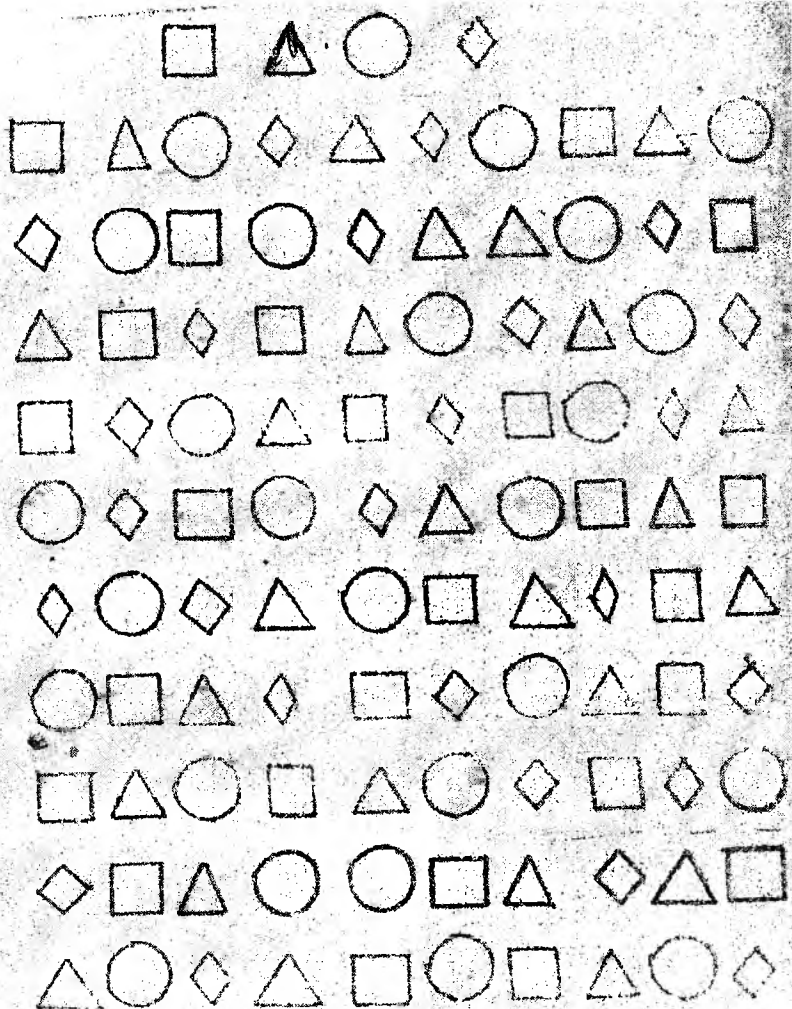
1. Анастаси А. Психологическое тестирование: В. 2 кн Пер. с англ. / Под ред. К.М.Гуревича, В.И.Лубовского. - М.:Педагогика, 1982
2. Борулава Г.А. Психодиагностика умственного развития учащихся: учебное пособие.Новосибирск.1990.
3. Блейхер Б.М.Клиническая психология. - Ташкент: Медицина, 1976, 326 с
4. Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. - К.: Вища шк., 1978 - 142 с
5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика личности. - К: Здоровья. 1989. 168 с
6. Гильяшева И.Н. Вопросники как исследования личности // Методы психологической диагностики и коррекции в клинике. - Л.:Медицина, 1983. - С. 62-81
7. Графические методы в психологической диагностике/ Сост.Е.С.Романова, О.Ф.Потемкина. М.,1992.-256 с.
8. Диагностика психического развития /Пер с чешск. - Прага: Авиценум, 1978. -388 с.
9. Иванова А.Я. Обучаемость как принцип оценки умственного развития детей. - М.: Изд-во Моск. Ун-та. 1976 - 98 с
10. Корнилов К.Н. Методика Исследования ребенка раннего возраста: Руководство для педагогов и врачей. - М.:Госиздат. 1921. 78 с.
11. Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе /Сост.В.В.Гришин, П.В.Мушин. М., 1990.-64с.
12. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. - М.:Педагогика. 1996. - 254 с
13. Немов Р.С.Психология . книга 3.М. Владос.2004.-631 с.
14. Общая психодиагностика. - М.: Изд-во Мос-ва. Ун-та, 1987, - 305 б
15. Панасюк А.Ю.Адаптированный вариант методики Д.Векслера. - М.:Ин-тут гигиены детей и подростков, 1973. - 79 с
16. Практикум по психодиагностике. Дифференциальная психометрика /Под. ред. В.В.Столина, А.Г.Шмелева - М.: Изд-во Мос-ва. Ун-та, 1984. -154 б
17. Психодиагностическая работа в начальной школе.Ч.І. Определение готовности к обучению в школе. СПб.1994.--78 с.

18. Психодиагностика: теория и практика /Пер с нем. - М.: Прогресс, 1986. – 207 с
19. Психологическая диагностика: Проблемы и исследования /Под ред. К.М.Гуревича. - М.: Педагогика, 1981. - 232 с.
20. Тепеницина Т.Н. Анализ ошибок при исследовании внимания методом корректурной пробы // Вопр. психологии. - 1959. - 145-153 с
21. Филимоненко Ю., Тимофеев В. Руководство к методике исследования интеллекта у детей Д.Векслера. Адаптированный вариант. СПб.,1993.-57 с.
22. Худик В.А.Психологическая диагностика детского развития: Методы исследования. - К:Остива. 1992 -220 с
23. Шиварев Н.А. Методика "Доски Сегена" // Вопросы психологии. - М.: НИИ психиатрии МЗ РСФСР. 1970. 235-237 с

9 субтест. КОСС КУБИКЛАРИ.

ПЪЕРОН – РУЗЕР МЕТОДИКАСИДА ҚЎЗҒАТУВЧИ МА- ТЕРИАЛ НАМУНАСИ

ШУЛЬТ ЖАДВАЛЛАРИ

21	2	7	1	20
6	15	17	3	18
19	4	8	25	13
24	2	22	10	5
9	14	11	23	16

9	5	11	23	20
14	25	17	19	13
3	21	7	6	1
18	2	6	24	4
8	15	10	2	22

14	18	7	24	21
22	1	10	9	6
16	5	8	20	11
23	2	25	3	15
19	13	17	12	4

22	25	7	21	11
6	2	10	3	23
17	12	16	5	18
1	15	20	9	24
19	13	4	14	8

5	14	12	23	2
16	25	7	24	13
11	3	20	4	18
8	10	19	22	1
21	15	9	17	6

КРЕПЕЛИН ЖАДВАЛИ

Синалувчи исм, фамилияси _____

Ёши _____ Синфи _____ Сана _____

3	8	5	9	3	8	4	2	6	7	9	3	7	4	7	4	9	7	2	9	7
9	5	4	7	5	4	8	9	8	4	8	4	7	2	9	3	6	8	9	4	9
9	5	4	5	2	6	7	3	7	6	3	2	8	6	5	9	4	7	4	2	9
2	9	8	7	2	4	8	4	4	5	4	4	9	7	2	5	9	2	2	6	7
9	2	3	3	6	4	7	8	9	3	9	4	8	9	2	4	2	7	5	7	8
7	4	7	5	4	8	6	9	7	9	2	3	4	9	7	6	4	8	3	4	9
8	6	3	7	6	9	2	9	4	8	2	6	9	4	4	7	6	9	3	7	6
9	8	9	3	4	4	5	6	7	5	4	3	4	8	9	4	7	7	9	7	3
5	8	5	7	4	7	2	6	9	3	4	7	4	2	9	8	4	3	7	5	8
3	4	6	5	7	4	3	5	5	4	2	9	6	2	4	2	9	2	7	2	5
5	2	3	9	3	5	3	2	8	2	9	8	9	4	2	8	7	8	5	4	9
3	4	9	2	4	8	5	2	9	6	4	4	7	6	7	5	6	9	8	6	4
4	9	6	3	4	9	4	8	6	5	7	4	9	3	2	4	7	4	9	8	3
8	4	7	8	9	3	9	3	7	6	5	2	4	4	3	4	8	7	3	9	2

БУРДОН ЖАДВАЛИ

Синалувчи исм, фамилияси _____

Ёши _____ Синфи _____ Сана _____

А М К З

Малик

ГХБПКСЗПЮВРХПАВТЖДЖСГРВХСЮГИКРГМА
 ИТКОБЕМФОИЮШЛЭЖВНЕПЧНВСЖУЛЭХШЮРХБЯИ
 ОСВЧЕХТЕСПМННОЖХШНАВЧЮПЖВЛЮФОВПАКЧМ
 КЧЗШАЖКЯДХИСВПБЮРЖПВУЮШАТХСГКМРАТЮЛ
 ДРГРГВРГАМКЕТНЧЗОУВХФПЛЖШЯТСЮДЮХВТУ
 ПЯТХНЛУТШТВБКОГЭМХЯРДАЧЕЮЖСФНПДСРКГ

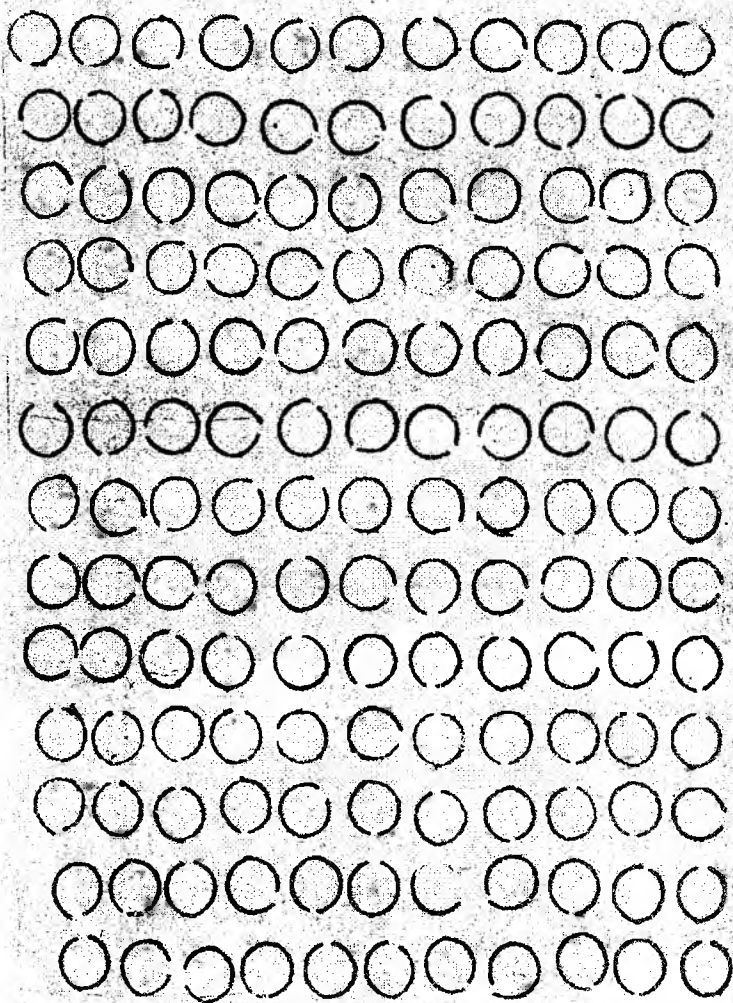
Такриба

ЮТЛЕФГЖЮУПШСРДЕАТЛЕЗКИНФЯВНЧМОЗАГНБ
 ВНОМШСЯСНЛЧОЖВМФЕЮЗУХДРТГКВИАНДКХУЖ
 ГВШЯНВХЮАВЧЮФДПСЗИХПЧЖГОБШЖСВАУАРЛМТ
 БДКОМВЗСЮХНГЯЖВСЮИМПЕТРШУХКПЛЖИУЧФР
 ВЗНАГАРХМФЦУЮНКЯЭТШВИЧАЖЛСОЕДТВИТШПУ
 ДЛОУУЖАГЗДВЮЯИФМСХУКШЛПТВБРЖНЧОКБРЧМ
 ЗСИХГХЛЯЗДЕЖОФОНВГУШТЮКМАПИБРВНПАХ
 КРАМОЧРПДХИЮПЖШТВОСЗСБОЯЖХЛЮВЕБДКТФ
 ДПЕЗВУТНВСОЮМЮПЖЕШЖИВРТХСКЛПАХИШДАГ
 МТРГЖМЖУВХЛДПАЕКВРНЮНЧЕФЯОГТШСАДКОЧ
 ИБФСЕПСМФЮНЯЧХЛРЕАУДЭЖТГШВИКЕЛНПВЗ
 АУРГОЛККУШЮМНВПСЯСХЕЗНПЧОЖФАЖНТБКА
 ИРЧЗЕКМХТЮЖЧЕРВСШВГСБЖПИУДУПХАМЕТНЛ
 ЖМПДЖУШСЕМНТОНОАВКЕИЧРЛХАУДФЭГКОАНГ
 ИЛРБЗЯЮБОЖХМУФДТПАЧГСЗКЕВРНЛИШИВТФХ
 БАЖМНГТКПОУРИДНВЧЮДСЯЕХФВЗАШЖМДКОСШ
 ЧНЛХБНДОЧШЛФХМСЗАЕВНГЖТКИДЮРВУЮРИЗУ
 МДТФЕКНГЮСХВЯГСЖДЖТЕПХБЕВЮПЗШАКОША
 ДЗАКНХЮРХЛУЖСВНЧЛРПВЖТЛШЮНФОМЕГИЕМР

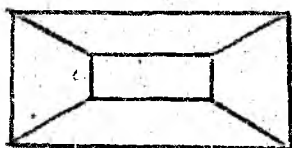
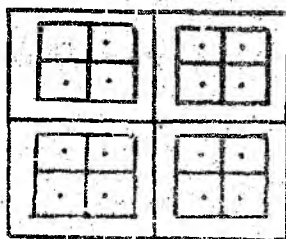
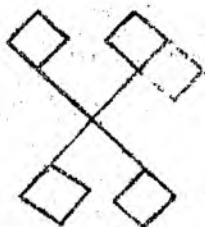
БҮРДОН ЖАДВАЛИНИ КАЙТА ИШЛАШ КОГОЗИ

5 ЮТЛЕФГЖЮУПШСРДЕТЛБТНФЯВПЧОГНБ 5
 6 ИВИОШСЯНЛЧОЖВФЕЮУХДРТГВИНДХУЖ 6
 10 ГШЯНВХЮВЧЮФДИСИХПЧЖГОБШЖСВУРЛТ 5
 21 ЦОВСЮХНГЯЖВСЮИПЕТРШУХПЛЖИУЧФР 5
 26 ЕНГРХФПУЮНЯЭГШВИЧЖЛСОЕДТВИТШУ 5
 32 ДЛОУУЖГДВЮЯИФСХУШЛТВБРЖНЧОБРЧ 6
 38 СИХГХЛЯДЕЖОФОНВГУШТЮПИБРВЕННХ 6
 43 РОЧРПЛХИЮПЖШГВФССБОЯЖХЛЮВЕБДТФ 5
 48 ЛПЕВУТНВСОЮЮПЖВШЖНВРТХСЛПХИШДГ 5
 55 ТРГЖЖУХДЛПЕВРНЮИЧБФЯОГТШСДОЧ 7
 59 ИБФСЕСФЮОНЯЧХЛРЕУДЭЖТГШВИБЛНПВ 4
 66 УРГОЛЮХУШЮНВПСЯСХЕНПЧОЖФЖНТЬ 7
 71 ИРЧЕХТЮЖЧБРВСШВГСБЖПНИЮУДПХЕТНЛ 5
 78 ЖПДЖУШСЕПТФНЮАВБИЧРЛХАУДФГОНГ 7
 83 НЛРЬЯЮБОЖХУФДТПЧГСЕЕРНЛИШИВТФХ 5
 90 ГЖПГППОУРИДНВЧЮЛСЯЕХФВШЖДОСШ 2
 95 ЧНЛХЕНЯОЧШЛФХСЕВПГЖТНДЮРБУРИУ 5
 101 ДТФЕИГЮСХВЯГСЖТЕПХБРВЮПШОШЯ 6
 107 ДНХЮРХЛУЖСВНЧПЕПВЛШЮИФОВГИБР 6

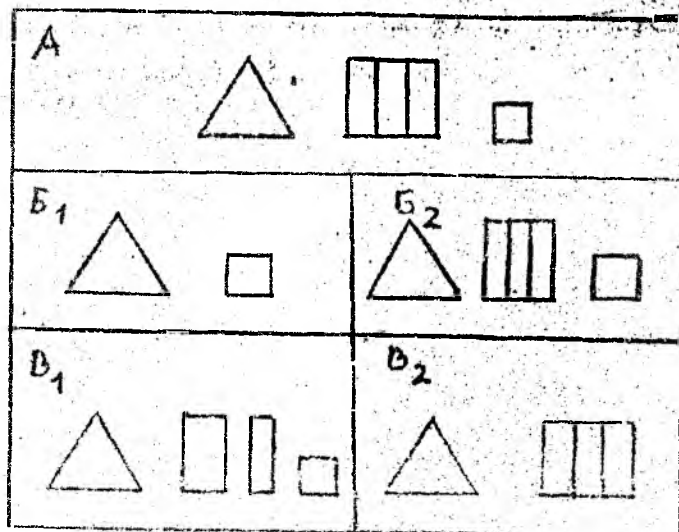
7-ИЛОВА
ЛАНДОЛЪТ УЗУКЛАРИ МЕТОДИКАСИДА ҚОҒОЗ НАМУ-
НАСИ

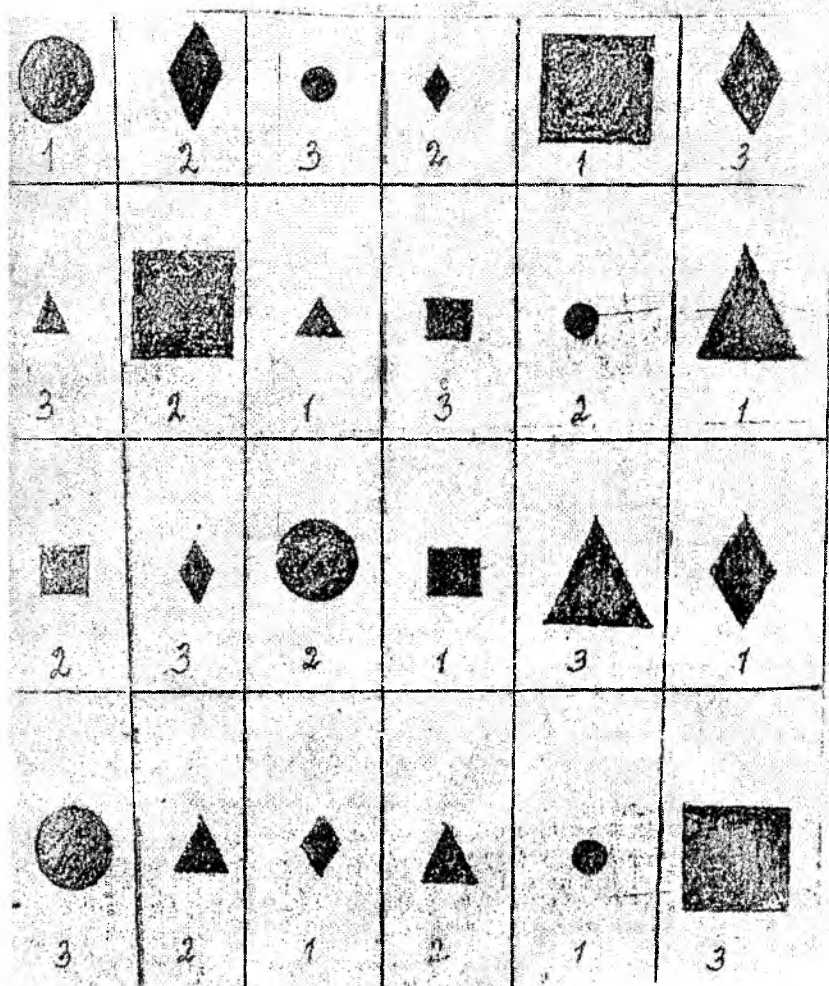
КҮРИБ ЭСДА ОЛИБ ҚОЛИНГАН НАРСАЛАРНИ ҚАЙТА ТИКЛАШ

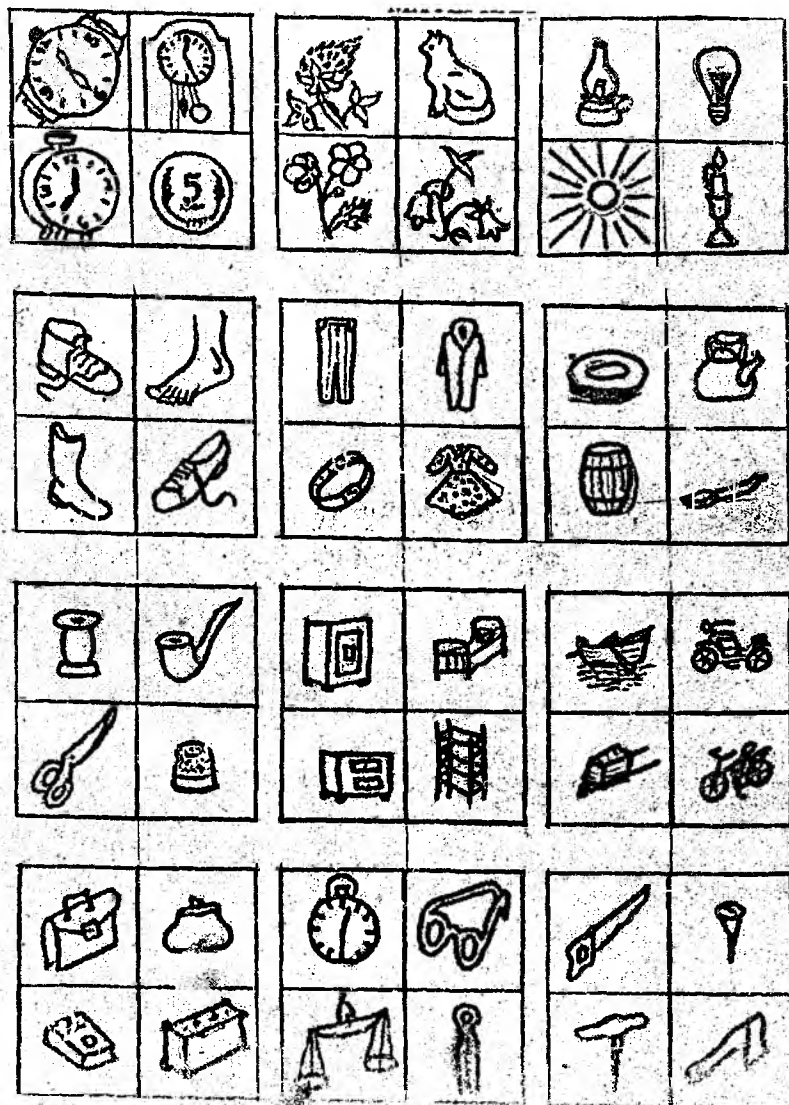
БЕНТОН ТЕСТИ БУЙИЧА ТЎПЛИМЛАРНИ НАМУНАЛАРИ

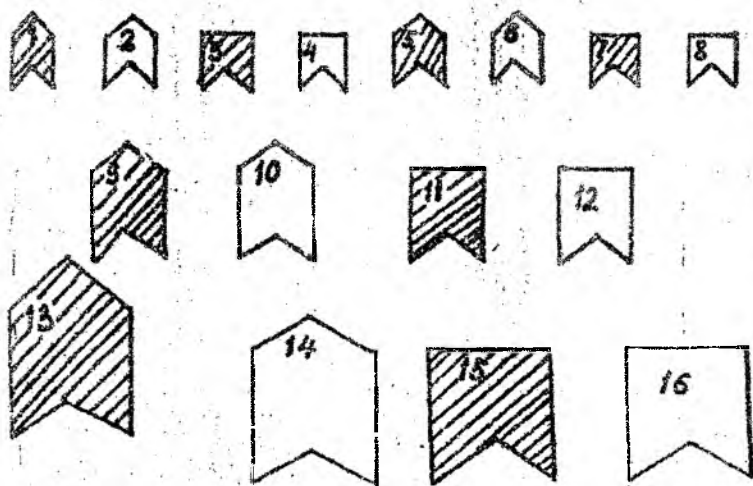

ГЕОМЕТРИК ФИГУРАЛАР НАМУНАЛИ

10-ИЛОВА
ОРТИҚЧАСИНИ ЎЧИРИШ МЕТОДИКАСИДА ҚЎЗГАТУВЧИ
МАТЕРИАЛ

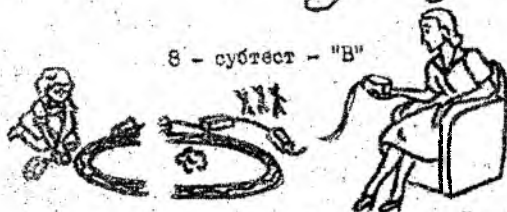
12-ИЛОВА
ВЕКСЛАР ИНТЕЛЛЕКТ ШКАЛАСИ СУБТЕСТЛАРИ УЧУН
ҚЎЗҒАТУВЧИ МАТЕРИАЛ
7 субтест – етишмайдиган қисмлар

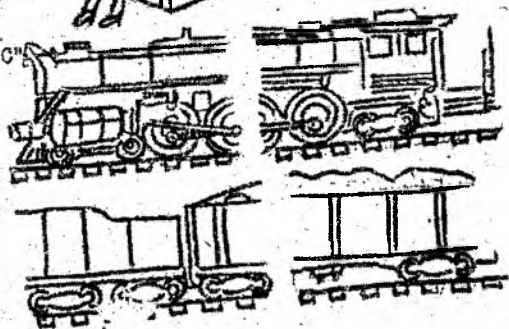
8 -субтест - "А"

8 - субтест - "В"

8 субтест - "С"

8 субтест - "Д"

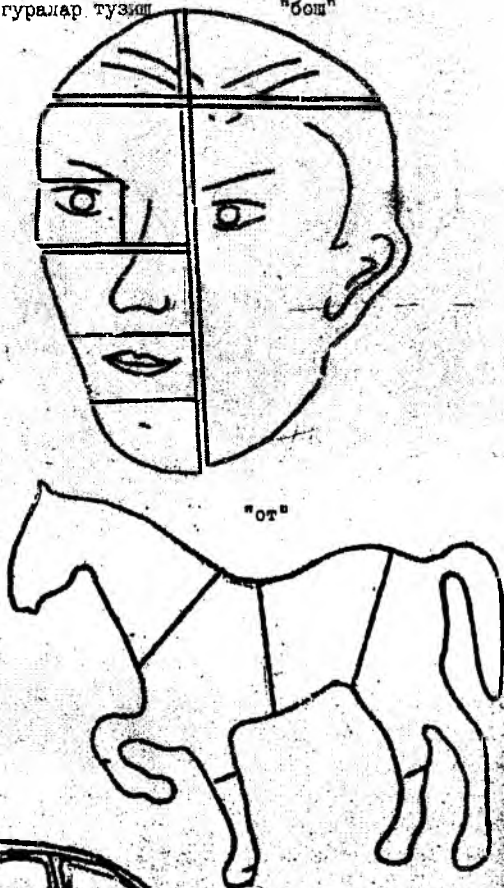

10 субтест – фигуралар тузиш

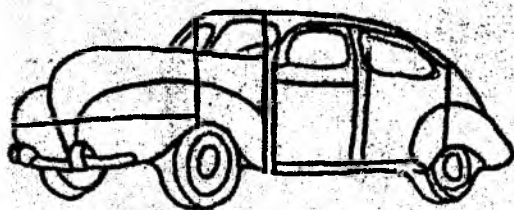
10 субтест – фигуралар тузиш

"баш"

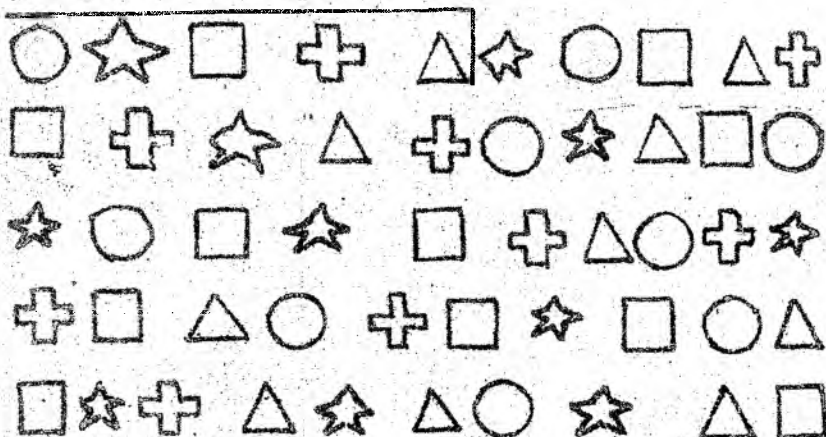
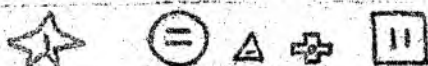
"манекен"

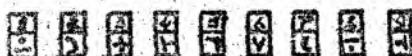
"машина"

«А» шакл

"В" шакл:

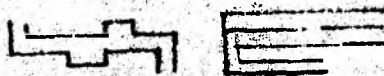
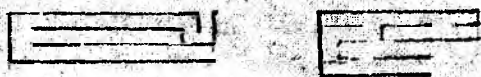
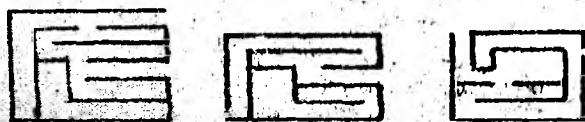
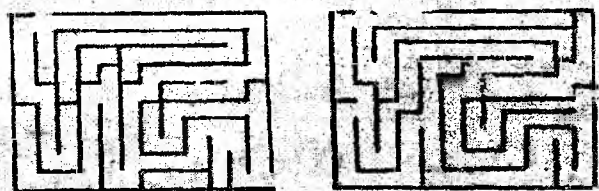

2	1	4	6	8	5	2	1	8	4	2	1	8	1	8	1	4	2	6	3	1	8	5	1

3	1	5	6	7	3	4	4	2	2	6	8	4	2	6	8	7	5	4	8	6	3	4	1	8

1	8	2	9	7	6	2	5	4	7	3	4	8	5	9	4	1	6	8	9	2	7	5	1	4

9	1	8	6	7	6	2	7	2	2	4	8	3	5	4	2	1	9	4	2	6	2	7	2	3

«Психодиагностика» атамаси психологик таъхис қўйиш деган маънони англатиб, шахснинг руҳий ҳолатида тўлиқ ёки бирор бир алоҳида хусусияти ҳақида хулоса чиқаришдир, бунда «таъхис» шахснинг тараққиёт кўрсаткичи ва тавсифномаларни биргаликда таҳлил қилиш асосида синалувчининг ҳолат ва хусусиятлари ҳақидаги хулосалардан иборатдир.

Психологик диагнознинг 3 босқичи фарқланади:

- 1) **Симптоматик диагнозда** мавжуд ҳар қандай ЭҲМ бажа-риши мумкин бўлган тадқиқотда олинган натижалар қайта ишланади.
- 2) **Этиологик диагнозда** (келиб чиқиш сабаблари) бирор ху-сусиятнинг мавжудлигигина эмас, балки унинг вужудга келиш сабаб-лари ҳам ҳисобга олинади.
- 3) **Типологик диагнозда** синалувчи шахс тузилишида олин-ган натижаларнинг аҳамияти ва ўрни аниқланади.

Тест – шахснинг ақлий тараққиётини, қобилиятини, иродавий сифатларини ва бошқа психик хусусиятларини текширишда қўлланиладиган қисқа стандарт масалалар.

Тестлаштириш – психодиагностика методларидан бири бўлиб, стандартлаштирилган савол ва топшириқлар ёрдамида индивидуал фарқларни ўрганиш алоҳида шкалалар билан ўлчаш.

Етуклик тестлари психодиагностика методларидан бири бўлиб, конкрет билим, малака ва кўникмаларнинг ўзлаштириш дара-жасини аниқлаб беради. Етуклик тести 3га бўлинади: ҳаракат тестла-ри, оғзаки ва ёзма тестлар. Ҳаракат тестлари механизмлар, материал-лар асбоблар билан ишлаш лаёқатини аниқлаб беради.

Интеллектуал тестлар – психодиагностика методларидан бири бўлиб, индивиднинг ақлий тараққиёти даражасини аниқлаб беради.

Проектив тест мотивациянинг англанилмаган ёки тўлиқ ангаланилмаган шакллариини ўрганишга қаратилган ва бу жиҳати би-лан инсон психикасининг тобора интим соҳасига киришнинг ягона психологик методидир.

«Проектив» атамаси илк бор Лоуренс Фенк томонидан 1939 йилда қўлланган. Шунингдек у шахсни тадқиқ этишнинг проектив методлари таснифини ҳам келтиради:

1. Структуралаш методлари (Роршахнинг сиёҳ доғлари тести, булутлар тести, уч ўлчамли проекция тести)

2. Конструкциялаш методикалари (МАР, олам тести)
3. Шарҳлаш методикалари (САТО, ТАТ, Рене Жиль тести)
4. Тўлдириш методикалари (тугалланмаган гаплар, ҳикоялар, Оне ассоциатив тести)
5. Катапсис методикалари (психограмма, проектив ўйин)
6. Экспрессияни ўрганиш методикалари (дастхат, мулоқот тахлили)
7. Ижод маҳсулини ўрганиш методикалари (расмли тестлар, ёзма ишлар ва ҳоказо).

Психодиагностиканинг сир сақлаш тамойили – синалувчининг рухсатисиз олинган натижаларни эълон қилмаслик, бу биринчи навбатда балоғат ёшига етган одамларга таалуқдир. Агар синалувчилар балоғат ёшига етмаганлар бўлса ҳамда психодиагностик натижаларни эълон қилиш учун ота-оналарнинг ёки болалар учун маънавий ва ҳуқуқий маъсул бўлган шахслар рухсати бўлиши шарт.

Психодиагностик методикаларнинг илмий асосланганлик тамойилида методикага валидлик, ишончлилик талаби қўйилади, яъни олинган натижаларга тўлиқ ишонч имконини берсин.

Зиён етказмаслик тамойилида психологик ташхис натижаларини ҳеч қачон тадқиқотда қатнашган одамларга нисбатан зарар етказиш мақсадида фойдаланмаслик.

Хулосаларнинг объективлик тамойили тест ўтказастган одамнинг субъектив установакаларга тобе бўлмаслиги, тест олинган натижаларидан келиб чиққан ҳолда илмий асосланган бўлиб валидлик ва ишончли методика ёрдамида ўтказилган бўлиши шарт.

Таклиф қилинаётган тавсияларнинг самарадорлик тамойилида тавсиялар албатта таклиф қилинаётган одамга ёрдам бериши шарт. Тест натижалари асосида таклиф қилинаётган тавсиялар бефойда ёки қўшилмаган тасодифий ҳолатларни келтириб чиқармаслиги керак.

Интеллектуал тестлар шахсни ақлий фаолияти ривожланганлик даражаси ва уларни алоҳида билиш жараёнларини (идрок, диққат, ҳаёл, хотира, нутқ) баҳолашда қўлланилади.

Шахс тестлари инсоннинг барқарор индивидуал хусусиятлари, хатти – ҳаракатларини аниқлаш бунга: темперамент, характер, мотивация, эмоция ва қобилятларни аниқловчи тестлар киради. Бундан ташқари шахсда ҳар томонлама, шахс ҳолатини комплекс баҳолаш ёки алоҳида хусусиятининг ривожланганлик даражасини баҳолаш те-

стлари ҳам мавжуддир. Бунга Кэттелл, ММРІ ва бошқа тестлар ки-
ради.

Хусусий тестлар ёрдамида, шахснинг алохида белгилари, мо-
тивлар, эмоциялар, масалан характер акцентуацияси, хавотирлик, ло-
кус назорати, ютуққа эришиш мотиви, тажовузкорлик ва бошқалар
аниқланади.

Шахслараро тестлар ҳар хил ижтимоий гуруҳларда
одамларнинг муносабати сифатида ижтимоий-психологик ўз-ўзини
аттестация қилиш тести.

Амалий тестлар ўзига топширик ва шаклларни камраб олади,
бунда синалувчи аниқ предмет материаллари ёки уларни
алмаштирувчи материаллар билан кўргазмали-ҳаракатли режа билан
амалий иш бажаради.

Образли тестлар, образлар, сурат, расм, схема ва тасаввурлар
билан машқларни ўзи ичига олади.

Вербал тестлар сўзли топшириқлардан иборат, унда
тушунчаларни аниқлаш хулоса чиқариш, ҳар хил сўзларнинг
маъносини англаш ва таққослаш ҳамда бу сўзлар билан ҳар хил
мантикий операцияларни бажаришни ўз ичига олади.

Бланкали тестлар синалувчида тест материаллари сифатида
ҳар хил шаклдаги бланкаларда фойдаланилади, масалан, расмлар,
схемалар, жадваллар ва саволномалар.

Аппаратурали тестлар — бу шундай тестларки, унда тест
натижаларини қайта ишлаш ва кўрсатиш учун ҳар хил турдаги
аппаратуралар қўлланилади, масалан, аудио ва видеотехника,
электрон ҳисоблаш машиналари.

Процессуал тестлар деб, унинг ёрдамида қандайдир бир
психологик ёки ҳулкий жараён ўрганилади ва унга аниқ миқдорий ва
сифатий таҳлил берилади, масалан, материалларни эсда олиб қолиш
жараёнига, индивидларнинг гуруҳда шахслараро ҳамкорлик
жарёнига таҳлилни мисол сифатида келтириш мумкин.

Ютуққа эришиш тестлари кишининг қандайдир бир
фаолиятида, билиш соҳасини қандайдир бир турида ютуғини
баҳолашда қўлланилади, масалан, тафаккурнинг мантикийлиги,
диққатнинг барқарорлиги, вербал тафаккурнинг ривожланганлик
даражаси.

Ҳолатлар ва хусусиятлар тестлари шахс психологик
сифатларининг барқарорлигини диагностика қилиш билан
боғлиқдир, масалан, шахс хислатлари, темперамент хусусияти,

кобилиятлари ва бошқалар.

Проектив тестлар махсус гуруҳга ажратилади. Проектив тест кишининг у ёки бу психологик сифатини тўғридан-тўғри эмас, балки бавосита баҳолайди. Бундай баҳолаш кишининг кўп маъноли объектларни қандай қабул қилиши ва талкин қилишининг анализи натижасида олинади. Бунга: сурат сюжетининг ноаниқлиги, шаклсиз доғлар, тугалланмаган жумлалар ва бошқалар киради. Бундай объектларни таҳлил қилиш ва баҳолашда киши онгсиз равишда ўз-ўзининг «проекциясини» кўрсатиб бериш деб юритилади.

Бу гуруҳ тестларига, Роршах тести, Тематик Апперцептив Тест (ТАТ) ва бошқалар киради.

Тест меъёрлари – бу кишилар тараққиётининг ўртача кўрсаткичи. Ҳар қандай меъёр, ўлчов ҳам вақти билан ўзгариб туради, чунки ишлар давомида кишиларнинг ҳам психологик тараққиётида ўзгаришлар бўлади, масалан, XX асрнинг биринчи чорагида кишиларнинг интеллектуал тараққиётига қўйилган меъёрлар, шу асрнинг охириги чорагига қўйилган меъёрларга тўғри келмайди чунки ушбу йиллар мобайнида кишиларнинг ақлий тараққиёт кўрсаткичлари анча юқоридир.

Бундан ташқари эмпирик қоидалар мавжуд унга кўра камида ҳар беш йилда тест меъёрлари қайта кўриб чиқилиши шартдир, асосан бу интеллектуал тестларга таллуқлидир.

«Валидлик» - атамаси Европа тиллардан олинган бўлиб у куйидаги маънони англатади: «тўлақонли», «ярокли», «мос». **Психодиагностик методиканинг валидлик** сифатидаги тавсифи унинг айнан ўрганилаётган психологик хусусиятга мўлжалланганлиги ва ушбу психологик хусусиятни баҳолашга мослиги ҳамда яроқлигини кўрсатиб беради.

Методиканинг валидлик тавсифи ўзига ушбу методика орқали ҳақиқатдан ҳам психологик сифатни ўлчаш мумкин деган хулосадан ташқари унинг қўллаш мумкин бўлган соҳасини ва унинг шароитлари ҳақидаги маълумотларни ҳам ўзига қамраб олади.

Психодиагностик методиканинг валидлиги ҳақида мулоҳаза қилар эканмиз, валидликнинг бир нечта турлари борлигини ва уларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб чиқиш ҳамда баҳолаш зарурдир. Валидлик – назарий, амалий, эмпирик, ички ва ташқи бўлиши мумкин.

Назарий валидлик – қўлланилган методика ёрдамида олинган кўрсаткичларни, бошқа методик воситалардан олинган кўрсаткичлар билан яъни кўрсаткичлар орасида назарий асосланган боғлиқлик бор-

лигини ва тадқиқот қилинаётган сифат кўрсаткичлари мослиги билан аниқланади.

Эмпирик валидлик — синалувчининг реакцияси ва хатти-харакатини кузатиш орқали, унинг ҳаққоний ҳулкидаги диагностик кўрсаткичларининг бир-бирига мослиги билан текширилади. Агар синалувчининг характерини қўлланилган методика ёрдамида баҳоласак, ушбу одамнинг ҳаётдаги характер кўринишини қўлланилган методикадан олинган кўрсаткичлар билан бир хиллигини аниқласак, у ҳолда методикани эмпирик ва амалий валидди деб ҳисобласак бўлади.

Эмпирик валидлик мезонлари бўйича методика одамларнинг амалий фаолият натижалари ҳамда ҳаққоний ҳаётий ҳуқуқларининг кўрсаткичларини таққослаш билан текширилади.

Ички валидлик — методикадаги топшириқлар, субтестлар, мулоҳазаларнинг умумий мақсадга мослигини англатади. Методикадаги субтестлар, топшириқлар ва ундаги саволлар қисман ёки бутунлай биз ўрганаётган хусусиятни ўлчай олмаса, у ҳолда ушбу методика ички валидди эмас ёки ички валидлик етарли даражада эмас, деб ҳисобланади.

Ташқи валидлик — ҳам худди эмпирик валидликка ўхшаш, ундан фарқли томони шундаки, синалувчининг ҳулкига таалукли асосий ташқи кўринишларнинг кўрсаткичлари билан методикадаги кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлигига эътибор қаратилади.

Методиканинг ишончлилиги — методика ёрдамида барқарор, каътий кўрсаткичларни олиш имкониятлари билан тавсифланади.

Методиканинг аниқлиги — психодиагностик тадқиқот пайтида бирор бир хусусиятни баҳолашда озгина ўзгартиришга ҳам жавоб қайтариш қобилиятида намоён бўлади. Методиканинг аниқлигини техник ўлчов асбоб ускуналарнинг аниқлиги билан изоҳлаш мумкин. Масалан: сантиметрга бўлинган метрдан, миллиметрга бўлинган чизгич билан ўлчов аниқроқдир.

МУНДАРИЖА

I. ПСИХОДИАГНОСТИКА ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ, ВАЗИФАЛАРИ	
1.1. Психодиагностик тадқиқотларнинг вазифалари ва хусусиятлари	5
1.2. Психодиагностика тарихи	7
1.3. Психологик тадқиқотлар методларини танлашни асослаш	11
1.4. Экспериментал психологик тадқиқотларни ўтказиш, олинган натижаларни талқин қилиш ва хулоса чиқариш	14
1.5. Психодиагностика ҳақида умумий тушунча	21
II. ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ КАСБИЙ-АХЛОКИЙ ЖИХАТЛАРИ	38
2.1. Экспериментатор шахсига қўйиладиган талаблар	38
2.2. Тестларнинг классификацияси	41
2.3. Методикаларга қўйиладиган талаблар	48
III. БОЛАЛАР ТАФАККУРИ ВА УНИНГ ИНДИВИДУАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ	55
IV. МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИДАГИ БОЛА ШАХСИ ВА ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРИНИ ЎРГАНИШ	76
V. КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАР ПСИХОДИАГНОСТИКАСИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ	92
5.1. Боланинг мактаб таълимига тайёргарлиги ва билиш жараёнлари ривожланиш даражасини аниклаш методлари	95
5.2. «Боланинг мактаб таълимига муносабати» методикаси	99
VI. ДИҚҚАТНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ	101
VII. ХОТИРАНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ	111
VIII. ХАЁЛНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ	136
IX. ТАФАККУРНИ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ МЕТОДЛАРИ	139
X. БОЛАЛАР НУТҚИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДЛАРИ	164
XI. ИНТЕЛЛЕКТНИ ПСИХОМЕТРИК ТЕКШИРИШ	173
11.1. Ақлни ўлчашнинг Векслер шкаласи	173
11.2. Умумий зийраклик субтести	180
11.3. Сўз бойлиги субтести	181
11.4. Айзенк вербал тести	189
11.5. Мактаб ақлий тараққиёти тести /Матт/	200
XII. ШАХС ХУСУСИЯТЛАРИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАЛАРИ	214
XIII. КАТТАЛАР ШАХСИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАЛАРИ	
13.1. Кэттелл тести «А» шакл	267
13.2. Кэттелл тести «С» шакл	300
ТАВСИЯ ҚИЛИНГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	319
Иловалар	321
Глоссарий	339

СОДЕРЖАНИЕ

I. ПРЕДМЕТ, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ПСИХОДИАГНОСТИКИ	3
1.1. Особенности и задачи психологических исследований	5
1.2. История психодиагностики	7
1.3. Обоснование выбора методики психологических исследований	11
1.4. Проведение экспериментально-психологических исследований, анализ полученных данных и разработка выводов	14
1.5. Общее представление о психодиагностике	21
II. ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПСИХОДИАГНОСТИКИ	38
2.1. Требования предъявляемые к личности экспериментатора	38
2.2. Классификация тестов	41
2.3. Требования, предъявляемые к методикам	48
III. МЫШЛЕНИЕ ДЕТЕЙ И ЕЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ	51
IV. ПСИХОДИАГНОСТИКА ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ И МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ	76
V. МЕТОДЫ ПСИХОДИАГНОСТИКИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	92
5.1. Методы определения готовности ребенка к обучению в школе и диагностика уровня развития его познавательных процессов	95
5.2. Отношение ребенка к обучению в школе	171
VI. МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ ВНИМАНИЯ	101
VII. МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ ПАМЯТИ	111
VIII. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ВОООБРАЖЕНИЯ	136
IX. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА	139
X. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ РЕЧИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	216
XI. ПСИХОМЕТРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТА	173
11.1. Методика Векслера	173
11.2. Субтест «Общая осведомленность»	180
11.3. Субтест «Словарный запас»	181
11.4. Вербальный тест Айзенка	189
11.5. Школьный тест умственного развития (ШТУР)	200
XII. МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ	214
XIII. МЕТОДИКИ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ВЗРОСЛЫХ	
13.1. Тест Кэттелла. Форма «А».	267
13.2. Тест Кэттелла. Форма «С».	300
ЛИТЕРАТУРА	319
ПРЕДИСЛОВИЕ	321
ГЛОССАРИЙ	339

З.Нишанова, З. Қурбанова, С.Абдиев, Ш.Тулаганова

ПСИХОДИАГНОСТИКА

Босишга рухсат этилди 04.04.08. Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$.
«PANDA Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди. Шартли
босма табағи 19,75
Нашр табағи 18,0. Адади 500. Буюртма №38.

